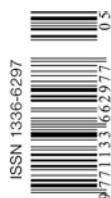

Pamät' národa

NACIZMUS A KOMUNIZMUS VO SVOJEJ EPOCHE

ročník VIII 1 • 2012 cena 2,99 €

UDALOSTI V LUČENCI PO VIEDENSKEJ ARBITRÁŽI
K POČIATKOM ČESKOSLOVENSKEJ ROZVIEDKY
PROCESY SO SLOVENSKÝMI SALEZIÁNMI

ÚPN HĽADÁ PAMÄTNÍKOV TZV. AKCIE B

Postihlo Vás, alebo niekoho z Vašich príbuzných, známych a priateľov nútené, resp. násilné vysťahovanie z Bratislavy, alebo iných slovenských miest na vidiek počas tzv. Akcie B (byty) v rokoch 1952 – 1953?

Ústav pamäti národa pripravuje publikáciu o Akcii B (byty) na Slovensku a hľadá obeť núteného presídlenia, ako aj ich potomkov, rodinných príslušníkov, priateľov a známych, ktorí by sa chceli podeliť o svoj príbeh, či poskytnúť ÚPN dokumenty súvisiace s Akciou B.

Ďakujeme.

Kontaktná osoba:

Mgr. Branislav Kinčok

Tel.: 02/593 00 332

E-mail: branislav.kincok@upn.gov.sk

POSTIHLA VÁS KOLEKTIVIZÁCIA?

Stali ste sa Vy, alebo niekto z okruhu Vašej rodiny, priateľov a známych obeťou násilnej kolektívizácie (združstevňovania)?

Ústav pamäti národa v rámci prípravy publikácie a dokumentárneho filmu o násilnej kolektívizácii hľadá občanov, ktorí sa stali obeťami prenasledovania počas kolektívizácie a chceli by sa podeliť o svoj príbeh, či poskytnúť dobový materiál (fotografie, plagáty, transparenty, filmové záznamy, či iné dokumenty) Ústavu pamäti národa.

Ďakujeme.

Kontaktná osoba:

PhDr. Martina Fiamová

Tel.: 02/593 00 338

E-mail: martina.fiamova@upn.gov.sk

Ivan A. Petranský
predseda Správnej rady ÚPN

Vážení čitatelia,

štvrtročník Pamäť národa, ktorý vydáva Ústav pamäti národa, vstupuje týmto číslom do ôsmeho ročníka svojej existencie. Na jeseň 2004, keď vyšlo jeho nulté číslo, sa slovenskej verejnosti predstavilo periodikum, ktoré u nás nemalo a dodnes nemá obdobu. Svojím zameraním sa od počiatku orientuje na prezentáciu výskumu obdobia neslobody, ktorým zákon o pamäti národa definoval roky 1939 – 1989.

Odvtedy Pamäť národa prešla svojím vývojom a viacerými zmenami. Z nich najzásadnejšia nastala v roku 2007 a týkala sa procesu tvorby jednotlivých čísel časopisu. Priniesla výrazné zvýšenie kvality periodika a jeho vedeckej úrovne. Popri redakcii sa vytvorila redakčná rada, zložená z popredných odborníkov z vedeckých inštitúcií a univerzít.

Práve zvýšením odbornej úrovne časopisu sa naplnil jedno z predsavzatí, ktoré sme si dali v roku 2007. Ďalším cieľom bolo priblížiť čitateľom okrem odborných textov aj našu audiovizuálnu tvorbu. Preto sa súčasťou každého čísla štvrtročníka Pamäť národa od roku 2009 ako darček stali DVD nosiče s filmami, ktoré nakrútil Ústav pamäti národa.

Zároveň si uvedomujeme nevyhnutnosť prinášať nielen kvalitný obsah, ale ho aj predstavovať rovnako kvalitnou formou. Preto náš časopis prešiel zásadnou zmenou svojho vzhľadu, výsledok ktorej máte dnes možnosť držať v rukách. Nová grafická úprava, farebná tlač i kvalitnejší papier chce spolu so zvýšením počtu strán z časopisu Pamäť národa urobiť pútavé periodikum bez toho, aby akokoľvek rezignoval na svoje vedecké ambície.

Napriek premenám, ktorými Pamäť národa počas svojej existencie prešla, zostáva jej cieľ stále rovnaký. Chce byť vlajkovou loďou publikačnej činnosti Ústavu pamäti národa, prezentovať na svojich stránkach najnovšie výsledky výskumu vedeckých a odborných pracovníkov našej inštitúcie i našich externých spolupracovníkov. Bude sa naďalej zameriavať na všetky aspekty obdobia neslobody v slovenskom rozmere i v širších medzinárodných súvislostiach. V rámci svojich rubriík bude prinášať vedecké štúdie, materiály, dokumenty, rozhovory s historikmi či recenzie. Na jeho stránkach nájdete portréty obetí nedemokratických režimov, ale aj informácie o tých, ktorí niesli za perzekúcie zodpovednosť. Zároveň budeme informovať o živote Ústavu pamäti národa a aktivitách, ktoré realizuje.

Verím, že štvrtročník Pamäť národa vo svojej novej podobe a svojím obsahom bude naďalej osloviť nielen svojich doterajších čitateľov, ale si získa aj nových čitateľov z čo najširšieho spektra záujemcov o naše moderné dejiny.

ŠTÚDIE

- 3** Ján Mitáč, Denisa Štofková
Udalosti v Lučenci po Viedenskej arbitráži a ich dopad na obyvateľstvo mesta a blízkeho okolia

- 18** Matej Medvecký
K počiatkom československej rozviedky

- 33** Juraj Kováč
Procesy so slovenskými saleziánmi v 50. rokoch

MATERIÁLY

- 58** Dominik Šabo
Proces s Vincentom Drienovským a spol.

DOKUMENTY

- 66** Tomáš Klubert
Situácia na Slovensku počas procesu s Dr. Jozefom Tisom a spol. z hľadiska československých bezpečnostných orgánov

OBETE

- 80** Jiří Plachý
Smrt nadějného filozofa a sociologa – PhDr. Josef Doppler (1910 – 1944)

KARIÉRY V ŠTB

- 88** Jerguš Sivoš
Závratná kariéra v Zbore národnej bezpečnosti. Portrét Jána Majera

ROZHOVOR S PAMÄTNÍKOM

- 96** Martin Lacko
Spomienky na učiteľskú a vojenskú službu. Rozhovor s Rudolfom Ďurišom

PREDSTAVUJEME

- 108** Martin Lacko
Strana určila tézy a my sme písali. Rozhovor s historikom Karolom Fremalom

RECENZIE

ÚPN INTERNE

- 135** PREHLAD ČLÁNKOV UVEREJNENÝCH V ROKU 2011

Pamäť národa

1•2012
ročník VIII

VYDÁVA

Ústav pamäti národa
Námestie slobody 6
817 83 Bratislava 15
Slovensko
redakcia@upn.gov.sk
www.upn.sk

REDAKCIA

Šéfredaktor

PhDr. Peter Sokolovič, PhD.

Redaktori

Mgr. Branislav Kinčok

Mgr. Ján Mitáč

Mgr. Jerguš Sivoš, PhD.

REDAKČNÁ RADA

Predseda

prof. PhDr. Róbert Letz, PhD.

Členovia

PhDr. Igor Baka, PhD.

doc. ThDr. Jozef Haľko, PhD.

prof. Dr. Phil. Emília Hrabovec

Beáta Katrebová Blehová, PhD.

prof. PhDr. Milan Katuninec, PhD.

Mgr. Norbert Kmeť, CSc.

PhDr. Mgr. Peter Mulík, PhD.

PhDr. Michal Pehr, PhD.

doc. PaedDr. Martin Pekár, PhD.

Ivan A. Petranský, PhD.

Mgr. Ondrej Podolec, PhD.

PhDr. Radoslav Ragač, PhD.

doc. PhDr. Michal Šmigel, PhD.

prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD.

JAZYKOVÁ ÚPRAVA

PhDr. Zora Vanovičová

GRAFICKÁ ÚPRAVA A SADZBA

Ing. arch. Mgr. Ján Pálffy, PhD.

TLAČ

Róbert Jurových – Nikara

Printed in Slovakia

FOTOGRAFIA NA OBÁLKE

Príchod maďarského vojska do Lučenca

Zdroj: Felvidékünk – Honvédségünk

Objednávky časopisu zasielajte
na adresu vydavateľa.

Ročné predplatné 10 €

© Ústav pamäti národa 2012

Všetky práva vyhradené

Evidenčné číslo EV 3973/10

ISSN 1336-6297

UDALOSTI V LUČENCI PO VIEDENSKEJ ARBITRÁŽI A ICH DOPAD NA OBYVATEĽSTVO MESTA A BLÍZKEHO OKOLIA

JÁN MITÁČ, DENISA ŠTOFKOVÁ

Viedenská arbitráž a následné obsadenie južného Slovenska znamenali obrovské zmeny v živote obyvateľov tohto regiónu. V určitých aspektoch sa nemaďarské obyvateľstvo žijúce na tomto území vrátilo do pomerov, ktoré tu vládli pred rokom 1918. Zmeny nastali vo všetkých oblastiach a negatívne sa dotkli všetkých vrstiev obyvateľstva bez ohľadu na ich národnostnú, rasovú, sociálnu či náboženskú príslušnosť. Veľká časť maďarskej historiografie napriek tomu hodnotí arbitráž ako etnicky spravodlivú. Faktom však zostáva, že Viedenskou arbitrážou sa do horthyovského Maďarska dostali čisto slovenské oblasti, čím sa posilnila beztak početná slovenská komunita v Maďarsku.

Hlavným zahraničnopolitickým cieľom všetkých medzivojnových maďarských vlád bolo odčinenie tzv. Trianonskej krivdy, ktorú maďarská spoločnosť považovala (a čiastočne považuje dodnes) za nespravodlivý rozsudok víťazných veľmocí v prvej svetovej vojne. Preto sa maďarská politika snažila otázky územnej revízie dostať na medzinárodné fórum, čo sa jej podarilo pri podpise Mníchovskej dohody 29. septembra 1938. Mníchovské rozhodnutie však vyvolalo v Maďarsku rozčarovanie a nespokojnosť, pretože problematika maďarskej menšiny bola zahrnutá len do jedného z dodatkov mníchovského protokolu, ktorý hovoril o potrebe rokovania oboch vlád a vyriešení maďarského menšinového problému v Česko-Slovensku.¹ V texte bolo podčiarknuté doplňujúce vyhlásenie: „*Hlavy vlád štyroch veľmocí vyhlasujú, že problém poľskej a maďarskej menšiny v Československu – pokiaľ nebude vyrieše-*

ný do troch mesiacov formou dohody medzi zainteresovanými vládami – sa stane predmetom ďalšieho stretnutia tu prítomných hláv vlád štyroch mocností.“²

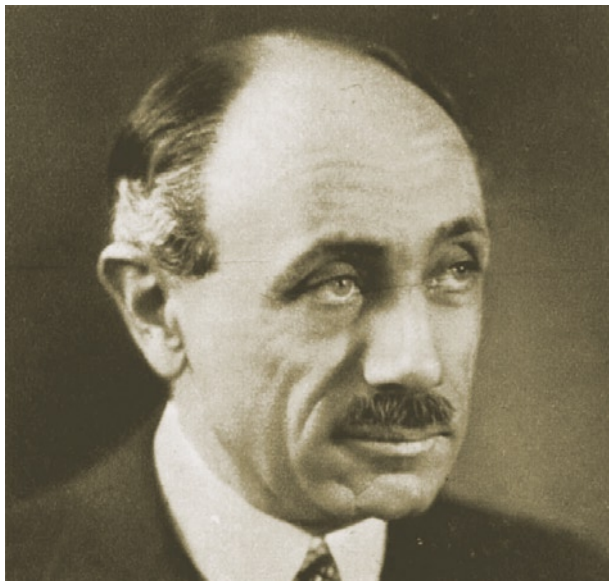
Napriek tejto trojmesačnej lehote sa maďarská vláda snažila destabilizovať pomery v Česko-Slovensku, a to v snahe prinútiť česko-slovenskú vládu k čo najskoršiemu rokovaniu. Tá pod týmto nátlakom rozhodla, že 9. októbra 1938 začne s maďarskou vládou v Komárne rokovať. Ministerská rada v Prahe rozhodla, že delegáciu budú tvoriť slovenskí a rusínski zástupcovia. Predsedom delegácie sa stal Jozef Tiso, predseda slovenskej autonómnej vlády. Za ďalších členov delegácie vymenovali Ferdinanda Ďurčanského a generála Rudolfa Viesta, za ministerstvo zahraničných vecí Ivana Krnu a Ivan Parkányi zastupoval Podkarpatskú Rus. Česko-slovenská delegácia sa snažila ubrániť súčasný stav. Keďže štatistika z roku 1910 bola neprijateľná,

navrhovala vziať za základ najbližšiu štatistiku, t. j. z roku 1930. Keď Pál Teleki tento návrh radikálne odmietol, česko-slovenskí zástupcovia navrhli druhý variant – údaje z roku 1880, keď uhorské štatistiky ešte neboli poznačené silnou maďarizačnou vlnou. Maďarská delegácia nepristúpila ani na tento variant. Česko-slovenská delegácia ponúkla viaceré konkrétne riešenia tohto problému. Najprv navrhla odstúpenie Žitného ostrova, s tým, že Komárno by sa stalo slobodným prístavom. V záujme vyváženia menšín navrhla ešte výmenu obyvateľstva. Keď maďarská delegácia zamietla tieto návrhy, česko-slovenská delegácia predstavila svoj oficiálny návrh, ktorý vo všeobecnosti vychádzal z etnickej zásady, no zároveň rešpektoval aj hospodárske, dopravné a strategické aspekty, a to v takej miere, aby sa udržalo železničné spojenie západ – východ a zachránili mestá na južnom Slovensku a na východe Košice.³

1 DEÁK, L.: Viedenská arbitráž 2. novembra 1938. Bratislava 1998, strana (s.) 7.

2 DEÁK, L. (zost.): Viedenská arbitráž 2. november 1938. Dokumenty I. (20. september – 2. november). Martin 2002, dokument číslo (dok. č.) 21, s. 48 – 49.

3 DEÁK, L.: Slovensko v politike Maďarska v rokoch 1938 – 1939. Bratislava 1990, s. 96 – 108.

Maďarský minister školstva Pál Teleki
(Zdroj: Felvidékünk – Honvédségünk)

Maďarský minister zahraničných vecí Kálmán Kánya
(Zdroj: Felvidékünk – Honvédségünk)

Vyvrcholením dlhodobej koncepcie maďarskej revizionistickej politiky bolo zloženie maďarskej delegácie, ktorá bola na rokovania veľmi dobre pripravená. Na jej čele stál Kálmán Kánya, minister zahraničných vecí. Veľmi dôležitým členom komisie bol aj Pál Teleki, minister školstva a cirkevných vecí, uznávaný geograf, znalec etnických pomerov v bývalom Uhorsku. Maďarská delegácia sa prejavovala na rokovaní nekompromisne, nastolila si tvrdé územné požiadavky (žiadala územie, kde podľa uhorskej štatistiky z roku 1910⁴ žilo vyše 50 % obyvateľstva maďarskej národnosti, išlo o územný pás, ktorý sa tiahol od Devína až po Podkarpatskú Rus v rozsahu 12 124 km² s celkovým počtom obyvateľov 1 136 000) a riadila sa pokynmi svojej vlády, ktoré zneli: „nerokovať, ale žiadať“. Z tohto dôvodu sa vzájomná dohoda ukázala byť nemožná. Rokovania ukončil 13. októbra K. Kánya s tým, že si maďarská vláda

bude uplatňovať svoje územné nároky u signatárov mníchovskej dohody.⁵

Arbitrážne konanie prebehlo vo Viedni 2. novembra 1938 v paláci Belveder. O hraničnej čiare a veľkosti územia, ktoré mala odstúpiť Česko-Slovenská republika (Č-SR), rozhodli ministri zahraničných vecí Nemecka a Talianska Joachim von Ribbentrop a Galeazzo Ciano. Slovensko stratilo územie s rozlohou 10 390 km² s 854 218 obyvateľmi. Z nich sa podľa posledného sčítania obyvateľstva z roku 1930 hlásilo 503 980 osôb k maďarskej a 272 145 osôb k slovenskej a českej národnosti. Proklamovaný etnický princíp bol voči Slovensku porušený odtrhnutím 62 slovenských obcí so 76-tisíc obyvateľmi v okolí Nových Zámkov, Vrábľ a Hurbanova, stratou územia so štyrmi tisíckami Slovákov v okolí Jelšavy, a napokon určením hraničnej čiary v oblasti Košíc, kde v 79 odtrhnutých obciach žilo popri 17 tisíc maďarských obyvateľoch aj 85 tisíc Slovákov.⁶

Hraničná čiara bola určená zo starej hranice južne od Bratislavy, ktorá viedla severne od železničnej trasy Bratislava – Nové Zámky. Od Nových Zámkov ďalej severozápadne k Vrábľom a k železničnej trati Levice – Zvolen, pričom Nové Zámky aj Levice pripadli Maďarsku. Na východ od Levíc prebiehala hranica cez ípeľskú oblasť asi 30 km severne od starej hranice. Ďalej pokračovala na sever od Lučenca a Rimavskej Soboty, tieto mestá boli tiež pričlenené k Maďarsku. Od nich sa hranica obracala severovýchodne, zahŕňala v smere na východ Jelšavu, Rožňavu, Košice, odtiaľ sa vinula juhovýchodne 30 km severne od Nového Mesta pod Šiatrom, ktoré ležalo na starej maďarskej hranici a pokračovala východne na sever od mesta Užhorod, ktoré pripadlo Maďarsku. Hranica bola obrátená na juhovýchode a viedla na sever od Mukačeva a siahala až po Halmei, rumunskú pohraničnú železničnú stanicu.⁷

4 Slovenskí experti vypracovali na komárňanské rokovania dokument, ktorý argumentačne vyvracal výsledky a spochybňoval hodnovernosť tejto štatistiky. Pozri bližšie: DEÁK, L.: Nespoľahlivosť maďarskej štatistiky z roku 1910 z národnostného hľadiska. In: BOBÁK, J. (zost.): Historický zborník, číslo (č.) 1/2000, s. 115 – 119.

5 DEÁK, L.: Viedenská arbitráž, s. 20 – 25.

6 HETÉNYI, M.: Slovensko-maďarské pomedzie v rokoch 1938 – 1945. Nitra 2008, s. 15 – 16.

7 DEÁK, L. (zost.): Viedenská arbitráž, Dokumenty I., dok. č. 134, s. 204 – 205.

Rozsudok okrem preambuly obsahoval sedem bodov, ktoré hovorili o realizácii viedenského rozhodnutia, takisto určoval územie, ktoré sa má odstúpiť Maďarsku. Ďalej to boli rôzne opatrenia týkajúce sa vyprázdňovania česko-slovenského územia, delimitácie hraničnej čiary, otázok štátneho občianstva a opcie.⁸ Mala sa vytvoriť rokovacia komisia pre otázky hospodárske, rozhraničovacie, dopravné, majetkové a menšinové. Národnostnou menšinou Čechov a Slovákov na okupovanom území sa zaoberal bod štvrtý, dohodlo sa v ňom, aby otázky štátnej príslušnosti a opcie riešila na odstúpenom území spoločná komisia. Podľa piateho bodu do kompetencie komisie spadalo aj vypracovanie zásad na ochranu príslušníkov maďarskej menšiny v Česko-Slovensku a slovenskej menšiny na odstúpenom území. Bod šesť a sedem hovoril o spolupráci obidvoch vlád v prípade, že by vznikli ťažkosti pri aplikácii viedenského rozsudku.⁹

REAKCIE OBYVATELSTVA NA VYHLÁSENIE ARBITRÁŽE

Vyhlasenie arbitráže prijalo obyvateľstvo trianonského Maďarska s obrovským nadšením. Ešte v ten večer vystúpil premiér Béla Imrédy v rozhlase so štvorminútovou rečou, kde oznámil viedenské rozhodnutie. Zvlášť vrúcne prijali správu v divadlách, kde sa o nej dozvedelo publikum a herci v priebehu predstavení. Napríklad na konci prvého dejstva hry Francúzska komorná autora Jacqua Duvala sa publikum chystalo do foyer, keď sa zrazu odtiahla opona. Vo svetle sa objavila figúra herca Artura Somlayho, ktorý s dojatým hlasom oznámil, že Felvidék sa pripojil k „materskej zemi“. Ako modlitbu vymenoval názvy späť pripojených južnoslovenských miest a potom nastali neopísateľné scény. Publikum dlhé minúty oslavovalo, neznámi ľudia si podávali ruky a objímali sa. Podobné scény sa odohrali vo všetkých buda-

Ríšsky správca Miklós Horthy (Zdroj: Felvidékünk – Honvédségünk)

peštianskych kinách a divadlách. Podľa komentára v denníku *Pesti Napló*: „Budapešť nikdy nemala taký šťastný, nadšený a ohromný divadelný večer.“ Oslavy pokračovali aj na druhý deň. Valéria Dienes spolu so študentmi hudobnej akadémie na oslavu územných ziskov pripravila drámu *Patrona Hungarie*, ktorá bola predstavením maďar-

skej histórie v sprievode tanca a hudby. V poslednej scéne hry roztrhali zlaté telo veľkého Maďarska na kusy. Vtedy však prišla Panna Mária a svätý Štefan so strážnymi anjelmi a anjelmi odtrhnutých území. Andrea Imrédy (neter premiéra) ako anjel Felvidéku zobrala odtrhnuté územie a pripojila ho k „zmrzačenej“ krajine. Pri tejto

8 Opcia – právo jednotlivca rozhodnúť o svojej štátnej príslušnosti v prípade, keď územie, v ktorom býva, má pripadnúť inému štátu.

9 DEÁK, L. (zost.): Viedenská arbitráž 2. november 1938. Dokumenty II., Okupácia (2. november 1938 – 14. marec 1939). Martin 2003, s. 8 – 9.

scéne vypukol nadšený potlesk. Predstavenie sa prerušilo, obecenstvo zúrilo a bolo počuť rytmické skandovanie: „Mindent vissza!“¹⁰

V Česko-Slovensku nastala opačná situácia. Ani tí najväčší skeptici neverili, že Maďarsko získa také veľké územie. V neskorých večerných hodinách vystúpil v rozhlasovom prejave Jozef Tiso, v ktorom hlavnú vinu za neúspech prikladal nevyváženej československej vnútornej a zahraničnej politike za posledných dvadsať rokov. V dňoch medzi vyhlásením Viedenskej arbitráže a obsadením územia maďarským vojskom uskutočnili viacerí slovenskí politici okružné cesty po južnom Slovensku, kde ubezpečovali slovenské obyvateľstvo o tom, že viedenské rozhodnutie nie je trvalé a oni sa budú môcť opäť vrátiť do svojej vlasti. Aj Alexander Mach napísal do Slováka výzvu odtrhnutým Slovákom, aby zostali Slovámi a 4. novembra sa bol rozlúčiť so svojimi rodákmi v Slovenskom Mederi (dnes Palárikovo), ktorých ubezpečoval, že na okupovanom teritóriu sa nevrátia staré predvojnové časy a spôsoby uhorskej administratívy.¹¹

Autonómna vláda sa snažila predísť odchodu a panike, ktorá zavládla na odtrhnutom území. Uistovala Slovákov a Čechov, že ak zostanú, budú mať zabezpečené všetky práva, môžu prejaviť svoju vôľu o budúcom občianstve, teda majú právo optovať. Slovenská vláda vyzvala slovenské a české obyvateľstvo, a to najmä inteligenciu,¹² aby zostala na tomto území, zmierila sa s rozsudkom a dokonca aby prejavila k novému štátu lojalitu. Školské orgány prikazovali učiteľom, aby

Podpis Viedenskej arbitráže 2. novembra 1938 (Zdroj: Felvidékünk – Honvédségünk)

zostali na svojom pôsobisku. Rovnako aj maďarskí vládni predstavitelia ubezpečovali, že Slováci budú mať svoje národnostné práva a ich politika voči menšinám bude tolerantná. To sa však neskôr ukázalo ako lož.¹³

Zmenou južných hraníc Slovensko úplne stratilo deväť okresov.¹⁴ Došlo k zmene sídel 14 okresov, lepšie povedané k pričleneniu ich zvyškov k existujúcim susedným okresom alebo k vytvoreniu úplne nového okresu.

Jedným z okresov, ktorý bol výrazne zasiahnutý Viedenskou arbitrážou, bol okres Lučenec. Následkom straty časti jeho územia vznikol nový okres – Lovinobaňa. Lovinobaňa ako sídlo okresu mala v tom čase sotva 800 obyvateľov.¹⁵ Z bývalého lučeneckého okresu na základe rozhodnutia arbitráže bolo vyňatých týchto 30 obcí: Lučenec, Trenč, Veliká (dnes Veľká nad Ipľom), Jelšovec, Panické Dravce, Mikušovce, Halič, Opatová, Pinciná, Boľkovce,

10 Všetko naspäť!; ZEIDLER, M.: A revíziós gondolat. Pozsony 2009, s. 274 – 275.

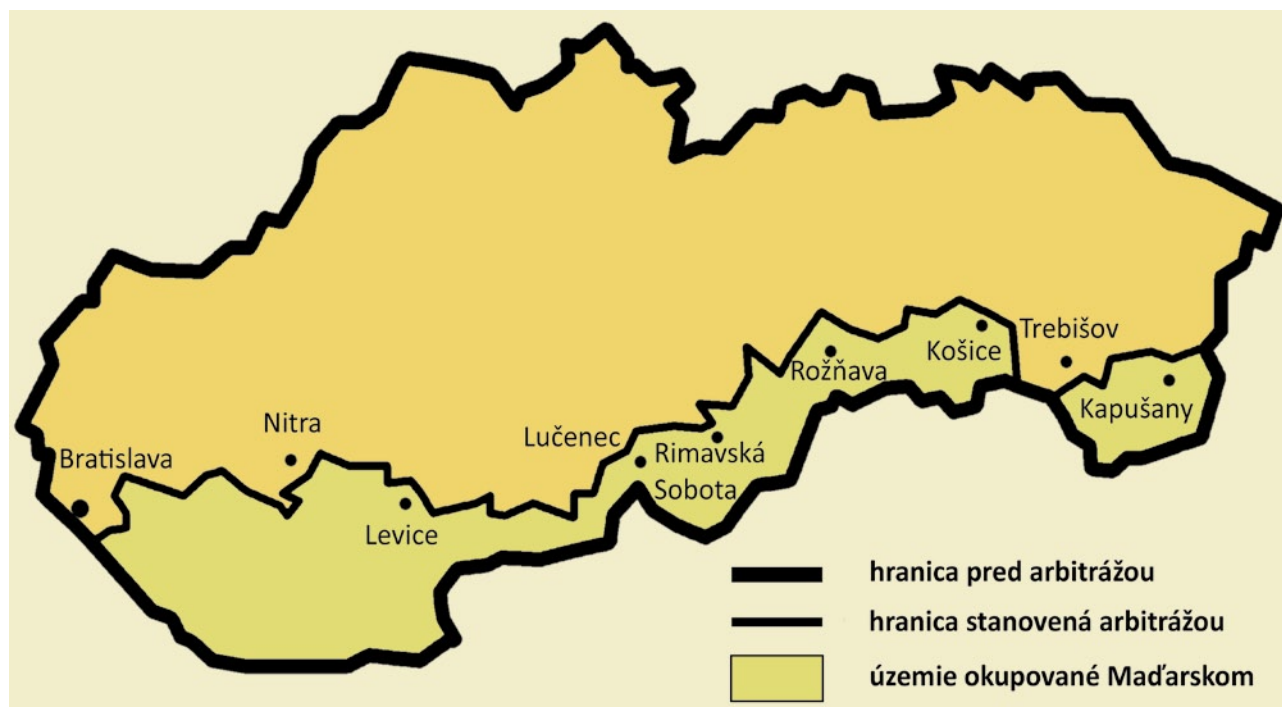
11 VRÁBEL, F.: Náprava „krivd“ z Trianonu? Niekoľko epizód z obsadzovania južného Slovenska maďarským vojskom v novembri 1938. In: MITÁČ, J. (zost.): Juh Slovenska po Viedenskej arbitráži 1938 – 1945. Bratislava 2011, s. 32 – 33.

12 Od inteligencie sa očakávalo, že bude viesť slovenský ľud k rezistencii voči asimilačným „chúťkam“ maďarskej vlády k slovenskému obyvateľstvu.

13 DEÁK, L. (zost.): Viedenská arbitráž, Dokumenty II., s. 11.

14 Boli to okresy Dunajská Streda, Stará Ďala (dnes Hurbanovo), Komárno, Nové Zámky, Parkan (dnes Štúrovo), Želiezovce, Feledince (dnes Jesenské), Tornaľa a Kráľovský Chlmec.

15 TIŠLIAR, P.: K otázke organizácie a fungovania štátnej správy na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. In: LACKO, M. (zost.): Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov II. Bratislava 2003, s. 58.

Územné straty po Viedenskej arbitráži (Zdroj: ÚPN)

Galša (dnes Holiša), Nitra (dnes Veľká nad Nitrou), Prša, Kerestúry (dnes Nové Hony), Veľké Dravce, Šávoľ, Bulhary, Filakovské Kováče, Filakovské Kľačany, Filakovo, Biskupice, Béna (dnes Belina), Raďovce (dnes Radzovce), Čakanovce, Pleš, Mučín, Muladka (dnes Muľka), Trebeľovce, Rapovce, Kalonda.¹⁶

LUČENEC PO ARBITRÁŽI

Obsadením Lučenca stratila väčšia časť Novohradu, ktorá zostala na Slovensku, svoje prirodzené ekonomicko-kultúrne centrum. Mesto bolo významné politicko-administratívne, ekonomicko-kultúrne a školské centrum Novohradu. Občania oddelením územia stratili zázemie na odpredaj svojich poľ-

nohospodárskych produktov, prípadne aké-také pracovné príležitosti. Odtrhnutím územia lučenecký okres stratil tie najúrodnejšie plochy. Maďarská propaganda vyhlasovala: „...*Novohrad bez Lučenca zahynie...*“, jediné riešenie videli v pričlenení zvyšku Novohradu k Maďarsku. Maďarónske kruhy robili podpisové akcie na území Slovenska za pripojenie obcí k Maďarsku.¹⁷

V prvom období od 11. novembra 1938 do 21. decembra 1938 bola dočasná mestská správa v Lučenci podriadená vojenskému veliteľstvu maďarskej armády.¹⁸ V zmysle nariadenia ministerstva vnútra bol Lučenec ako Losonc administratívne zaradený do okresu Lučenec (Losonci járás) v rámci maďarskej Novohradskej župy (Nógrád megye).¹⁹

V Lučenci bol zriadený hlavnoslužbový úrad pre okres Lučenec – Losonc s pôsobnosťou od 1. januára 1939. Nariadením maďarskej vlády č. 6460/1939 bol 15. júla 1939 Lučenec preradený do kategórie „župných miest“ (megyei város) a podliehal priamo Župnému úradu Novohradskej župy so sídlom v Balážskych Ďarmotách. Župné mestá boli právnymi nástupcami bývalých miest so zriadeným magistrátom a v mnohom im boli podobné. Zmeny spočívali najmä v obmedzení samosprávnych možností a práv týchto miest, čo súviselo s fašizáciou verejnej správy v Maďarsku. Obdobie župného mesta trvalo do 20. decembra 1944, keď sa aj skončila organizovaná činnosť mestského úradu v Lučenci v dôsledku veľkého bombar-

16 DEÁK, L. (zost.): Viedenská arbitráž 2. november 1938. Dokumenty III. (3. november – 4. apríl 1939). Martin 2005, dok. č. 2, s. 30.

17 MOTOŠKA, V.: Tomášovce. Tomášovce 1997, s. 23.

18 Na začiatku činnosti vojenskej správy sa okupované územie južného Slovenska hermeticky uzavrelo, železničná a cestná doprava sa zastavila. Takisto bol znemožnený telefónny a telegrafický styk. Prekračovať hranice medzi trianonským Maďarskom a okupovanými územiami mohli len príslušníci vojska, žandárstva, úradníci a civilisti so špeciálnym povolením veliteľstva generálneho štábu. Hranice medzi Slovenskom a okupovaným územím boli tiež uzavreté, jedinou výnimkou boli povolenia pre malý pohraničný styk (obrábanie pozemkov, ktoré mali vlastníci na druhej strane hranice). VIETOR, M.: Dejiny okupácie južného Slovenska 1938 – 1945. Bratislava 1968, s. 19 – 20.

19 K verejnej správe na južnom Slovensku po Viedenskej arbitráži pozri bližšie: BIDOVSÝ, E.: Muniipciálna verejná správa na okupovanom území južného Slovenska 1938 – 1944/1945 (II. časť). In: Slovenská archivistika, ročník (roč.) 7, 1972, č. 2, s. 237 – 261.

Fifakovo 10. novembra 1938 (Zdroj: Archív V. Kárpáthy)

Príchod maďarského vojska do Lučenca (Zdroj: Felvidékünk – Honvédségünk)

dovania, ktoré ochromilo verejný život spolu s približujúcim sa frontom.²⁰

O náladách maďarského obyvateľstva v období vyhlásenia arbitráže hovorí dobový maďarský časopis *Losonci Hírlap*. 2. november vykreslil ako deň, keď lučeneckí obyvatelia horúčkovo počúvajú Budapešť a čakajú na rozhodnutie vo Viedni: „O štvrtej sa z rádia ozve, že Ciano a Ribbentrop to v noci vybaví. Niektorí sú zlostní kvôli prísnemu rozkazu, že o 17.00 sa zatvoria všetky obchody, ani alkohol sa nebude predávať a po 18.00 je zákaz vychádzania na ulicu.“ Gyula Molnár, autor tohto článku ďalej písal, že aj keď sa Nitra a Bratislava nevrátili k anyaországu (anyaország – materská krajina, teda trianonské Maďarsko), noc keď počúval rozhlas „bola čarovná“ a Maďari sa dočkali spravodlivosti. Na 3. november si autor uvedeného článku spomínal takto: „Radosť, nemôže sa uskutočniť kvôli zákazu vojenského veliteľstva. Maďarské zástavy, odznaky, stuhy, kravaty a rôzne iné znaky maďarskej štátnosti dráždia občanov Československa. Ale aj toto sebazaprenie niekoľko dní vydržíme, keď už dvadsať rokov trpíme toľko urážok a ponižovania. Ostatní budú plakať za nami a budú sa pýtať medzi nás. Veľkou hádankou je, či a koľko slovenských obcí bude pripojených k mestu Lučenec. Keď Slováci neprijmú našu pravú ruku, tak nech ostanú s Čechmi v ich vybudovanom ‚bratstve‘, a užívajú ich ‚požehnanie‘!“²¹ Autor článkov opísal radosť Maďarov²² a svoje presvedče-

20 Štruktúra mestskej správy v období 1938 – 1944 bola takáto: Samosprávnym orgánom bolo mestské zastupiteľstvo. Nebolo voleným orgánom ale orgánom menovaným. Na okupovanom území totiž za celé obdobie obsadenia sa nekonali nijaké voľby, ani parlamentné, ani do obcí. Mestská rada, pokiaľ jestvovala do roku 1938, bola tiež menovaným orgánom. V období župného mesta v zmysle zákona č. XXX/1929 mestská rada nejestvovala a jej pôsobnosť vykonával mešťanosta. Odborné komisie mesta volilo mestské zastupiteľstvo zo svojich radov. Na čele mestského úradu stál mešťanosta ako prvý a vedúci úradník. Jeho zástupcom a najvyšším úradníkom bol hlavný mestský notár. Prácu vykonávali referenti vedúcich odborných oddelení a pomocný kancelársky personál. Štátny archív (ŠA) Banská Bystrica, pobočka (p.) Lučenec, fond (f.) Inventár Mestský úrad v Lučenci 1938 – 1944.

21 MOLNÁR, G.: A magyarváró Losonc. Losonci Hírlap, roč. 23, 1940, č. 38.

22 Realitou bolo aj ničenie všetkého, čo pripomínalo „staré“ Československo. Rúcali sa pomníky postavené legionárom, sochy a busty osobností, ktoré sa zaslúžili o vznik Československa. Z knižníc sa vyhadzovali knihy nielen politikov (Masaryk, Beneš, Šrobár), ale aj slovenských a českých spisovateľov. V Lučenci bol takisto zničený pomník padlým československým vojakom. O tejto udalosti informuje správa majora Slezáka Krajinskému úradu v Bratislave. „Zničení tohto pomníku bolo provedeno takto: Vrchní časť tohto pomníku byla stržena provazy a pak spodek a celé okolí bylo železnými tyčemi roztlučeno za pustých nadávek Čechům a Slovákům.“ DEÁK, L. (zost.): Viedenská arbitráž, Dokumenty II., dok. č. 75, s. 101.

Tančíky maďarskej armády pri obsadzovaní južného Slovenska (Zdroj: Felvidékünk – Honvédségünk)

nie, že maďarská ruka je to pravé, ale nezamýšľal sa nad tým, ako sa v tom čase cítili Slováci a čo chceli.

OBSADENIE LUČENCA

Okupované územie bolo obsadené v dňoch 5. – 11. novembra 1938 štyrmi zmiešanými brigádami (I. budapešťianska, II. székesfehérvárska, VI. debrecínska a VII. miškolcká). Do Lučenca vstúpili jednotky maďarskej kráľovskej armády na čele s veliteľom I. zmiešanej brigády generálmajorom víťazom Vilmosom Nagyom de Nagybaczon²³ dňa 10. novembra 1938. Správa četníckej stanice v Kalinove informovala o stave maďarského vojska, ktoré prichádzalo do Lučenca. Podľa nej do mesta prišlo okolo 2000 maďarských vojakov

s nedostatočnou výzbrojou a výstrojom, z ktorých veľký počet nemal ani vlastné pušky.²⁴ Okrem pešieho vojska prišlo aj delostrelectvo čiastočne na koňoch, čiastočne pešo. Doviezli so sebou štyri malé horské delá a ďalšie dve batérie ráže 10 cm priviezol vlak. Neskôr v noci do lučeneckej železničnej stanice dorazil pancierový vlak. Okrem armády do Lučenca prišli aj teroristické skupiny szabadcsapatok²⁵ o sile 400 mužov, ktorí boli údajne chatrne oblečení. Pri svojich návštevách krčiem mali odmietat' platiť za skonzumovaný alkohol a vyvolávať roztřížky.²⁶

Avšak dobová maďarská propaganda opísala triumfálny príchod honvédov ako „osloboditeľov spod českého útla-ku a okupácie“. „Na širokých uliciach

je obojstranne veľa detí. Slávobránu stavajú a zdobia horúčkovitou náhlivosťou. Ale na poldruha kilometrovej ceste už svietia všetky lampy. V oknách, pri sviečkach vidieť fotky M. Horthyho, B. Imrédyho a K. Kánya. Na veľikánskom námestí sa teraz tlačí aspoň 20 tisíc ľudí. Sú tu všetci Maďari žijúci v Lučenci, ale prišli aj Maďari i Slováci z okolitých dedín. Slováci obcí Kállnó a Bidefalva poslali veľkú delegáciu ku generálmajorovi, pretože v znení viedenskej dohody oni by už ostali za novou hraničnou čiarou.²⁷ Teraz žiadajú, aby ich tiež pripojili k Maďarsku. Okrem nich sú tu delegáti obcí Apátfalva, Misk, Pinc, Bojk, Kétkeresztúr, Osgyán a obyvatelia ostatných dedín. Kríže, kostol-

23 Víťaz Vilmos Nagy sa v roku 1940 stal veliteľom 1. maďarskej armády a v rokoch 1942 – 1943 bol vo funkcii ministra národnej obrany.

24 Podľa očitého svedka udalostí Júliusa Vaškora bola maďarská armáda oproti odchádzajúcej česko-slovenskej armáde vo veľmi zlom stave. „Úbohí opustení vojaci to boli. Som sa nevedel prenačudovať, pre Pána Boha, aký veľký rozdiel bol medzi nami a nimi. Veľmi, veľmi chudobní boli.“ Rozhovor s Júliusom Vaškorom (nar. 1921) zo dňa 4. 6. 2010, záznam v archíve autora.

25 Szabadcsapatok – ozbrojené teroristické skupiny, bandy organizované priamo maďarskou vládou, ktoré pred arbitrážou narušovali hranice a terorizovali miestne nemaďarské obyvateľstvo. Neskôr na okupovanom území páchali násilnosti na Slovákoch, Čechoch, a tiež aj na židovskom obyvateľstve.

26 Slovenský národný archív (SNA), f. Krajský úrad (KÚ), škatuľa (šk.) 305, dok. č. 76 571/1938.

27 Opačným prípadom bola žiadosť obyvateľov takmer čisto slovenskej obce Halič, ktorú adresovali predsedníctvu slovenskej vlády pri príležitosti vzniku Slovenského štátu. V dokumente sa nachádza viac ako sto podpisov. V tomto liste žiadajú slovenskú vládu, aby mohli byť späť pričlenení k Slovensku. Ako dôvody uvádzali prenasledovanie Slovákov maďarskými žandarmi a neutešenú hospodársku situáciu. Tamže, f. Ministerstvo zahraničných vecí 1939 – 1945 (MZV), šk. 122, dok. č. 582/1939.

né vlajky, trikolóry sa zhromažďujú a pochodujú na Búza námestie. Je tu reprezentovaných minimálne 20 obcí. A obyvatelia Lučenca s výsmechom pripomínajú, že 20 rokov českí štatistikári hovorili len o 9 % Maďarov žijúcich v tomto kraji – 20 rokov sme ale zato mali maďarského senátora, maďarského provinciálneho delegáta a maďarský poslanecký zbor.“ Na slávnosti, ktorá sa konala na počesť „oslobodenia“, rečnili Lajos Haász, predseda miestnej Maďarskej zjednotenej strany, Dr. Béla Szilassy senátor, János Giller provinciálny poslanec.²⁸ Lajos Scherer²⁹ vo svojej knihe o histórii Lučenca hovoril o 10. novembri 1938 ako o jednom z najkrajších dní histórie mesta, ktorý navždy zostane v spomienkach jeho maďarských obyvateľov. Zaznamenal tiež slová rečníkov na námestí, ktorí vyzývali miestnych obyvateľov, aby sa pripojili k maďarskému národu s čo najväčším presvedčením a tým mohli vo väčšom Maďarsku vytvárať krajinu budúcnosť. Priam tragikomicky vyznievajú jeho slová v závere kapitoly o obetiach z radov Lučenčanov, ktoré položili v prebiehajúcej 2. svetovej vojne v ťažení proti Sovietskemu zväzu: „*V dnešnej vojne vojaci Lučenca s hrdosťou vyberajú svoju daň. Lučenec ochotne prijíma obeť podľa vzoru predkov, pretože stále verí v lepšiu budúcnosť.*“³⁰ Pri príležitosti spätného pripojenia Lučenca bolo vydané kovové poštové pečatidlo vajcovitého tvaru s nápisom LOSONC 1938 VISSZATÉRT³¹ s uhorskou korunou a vavrínovými listami. Pečatidlo sa používalo na poštové zásielky do 10. decembra 1938.³²

Zaujímavým dokreslením toho, čo sa v Lučenci a okolí dialo po arbitráži, sú priame spomienky pamätníkov. Jedným z nich je aj Jozef Cerina, obyvateľ

Opatovej (dnes mestská časť Lučenca, do roku 1960 samostatná obec), ktorý mal v tom čase sedem rokov. Vo svojich spomienkach uviedol, ako jeho otec, ktorý bol členom dobrovoľného hasičského zboru vo funkcii trubača, v predvečer príchodu maďarských vojsk urobil jednu vec, ktorej on v tej dobe ako dieťa ešte nerozumel. „*Otec vedel krásne hrať na polnici. To znamená, že ten svoj pekne vyleštený hudobný nástroj v predošlý večer doniesol domov a čo mi padlo do oka bolo, že pôvodné ozdoby, výzdoby, na tom horne, to znamená červené brmbolce, aj tá červená šnúra bola vymenená inou šnúrou vo farbách maďarskej trikolóry – červeno-bielo-zelené. Ale ani vtedy som nevedel, že čo sa vlastne deje, nevedel som.*“ Na druhý deň v obci cez drevený most postavili slávobránu, ktorá bola obkolesená smrekovými čečínami a červeno-bielo-zelenými zástavami. Na slávobráne visel obraz ríšskeho regenta Miklósa Horthyho vo vojenskej uniforme. Okrem toho tam bol umiestnený nápis „Isten, áldd meg a Magyarat“.³³ Neskôr sa spolu s mamou presunuli do Lučenca, kde čakali na príchod maďarského vojska na terajšom Kubíniho námestí. V tom čase už bolo v meste množstvo ľudí, preto hasiči po okrajoch chodníkov natiahli šnúry a laná, aby sa nedostali na cestu. Vtedy spozoroval hlúchik česko-slovenských vojakov, ktorí mali na svojich čiapkách pripnuté biele pružky a na puškách zavesenú bielu zástavu. Boli to parlamentári, ktorí sa podieľali na úradnom odovzdaní mesta. Všetci netrpezlivo čakali čo sa bude diať, až sa nakoniec objavili prvé jednotky maďarskej armády. Za nimi nasledovala pechota a husári na poskakujúcich koňoch. Potom prišlo hypermobilitné delostrelectvo. Boli to

delá ťahané konským záprahom. Za nimi sa objavili maďarskí žandári s poletujúcim kohútím perím na klobúkoch a maďarskí policajti v tmavomodrých uniformách. Na záver vošlo do mesta niekoľko malých tančíkov CV 35 (carro veloce – rýchle vozidlo) talianskej výroby.³⁴

PERZEKÚCIE OBYVATELSTVA

Iný pohľad na „oslobodenie“ mali miestni Slováci, ktorí s obavami čakali, ako sa k nim bude maďarská moc správať. Žiaľ, treba skonštatovať, že sa naplnili tie najhoršie scenáre, kde nechýbalo týranie, ohrozovanie na životoch a vyhánanie z domovov. O týchto skutočnostiach informovala najmä správa okresného náčelníka v Lovinobani, ktorú adresoval Prezídium krajinského úradu v Bratislave. Išlo o záležitosť 54 lučeneckých učiteľov a profesorov, ktorí boli vyvezení na demarkačnú čiaru medzi obcou Vidiná a mestom Lučenec. Po prebratí slovenskými úradmi boli s nimi spísané zápisnice, ktoré vypovedajú o udalostiach odohrávajúcich sa po arbitráži v Lučenci. Podľa nich horliví maďaróni pri vítaní vojska vyhlasovali, že českí vojaci týrali maďarské deti v miestnych kasárňach. Našli sa aj takí, čo sa chceli zapáčiť novej moci a tak udávali Slovákov a Čechov, ktorí boli činní za Československej republiky. Školský inšpektor Michal Sekay informoval, že „*Učiteľ Jozef Pecník chcjúc sa dobre zapísať u maďarských úradov, odovzdal menoslov členov Slovenskej ligy.*“³⁵ *Následkom toho hneď v prvú noc (...) boli vybijané obloky a boli sme ohrozovaní na životoch.*“ Darina Viestová (sesternica gen. Rudolfa Viesta), riaditeľka Meštianskej dievčenskej školy v Lučenci vo svojej výpovedi uviedla, že maďarskí žandári

28 Felvidékünk – Honvédségünk. Budapest 1939, s. 151 – 153.

29 Lajos Scherer (1874 – 1957), významný maďarský intelektuál, bol organizátorom skautského hnutia v Lučenci.

30 SCHERER, L.: Losonc egy magyar város – rövid története. Losonc 1943, s. 67.

31 Lučenec 1938 nazad.

32 DRENKO, J.: Kronika Lučenca 1938 – 1948. Lučenec 1993, s. 5 – 6.

33 Boh ťehnaj Maďara.

34 Rozhovor s Jozefom Cerinom (nar. 1931) zo dňa 2. 6. 2010, záznam v archíve autora.

35 Slovenská liga – organizácia dotovaná československým štátom, ktorá podporovala Slovákov na národnostne zmiešanom území.

Z á p i s n i c a

napísaná dňa 15 novembra 1938 na okresnom úrade v Lovinobani za prítomnosti podpísaných.

Na požiadanie sa dostavil do tunajšieho úradu Michal Sekey, školský inšpektor v Lučenci, ktorý ostal na obsadenom území v Lučenci a ktorý sa vrátil dňa 15. nov. 1938 do Lovinobane, vypovedá toto :

Podľa mojej mienky najviac poškodil Čechom a Slovákom, ktorí zostali v Lučenci a po okupácii, obchodník Háas, hodinár v Železničnej ulici, ktorý pri uvítaní maďarského vojska verejne v reči uvítacej vyhlásil, že českí vojaci naše deti verejne na ulici týrali do krvi, predvážali do kasární, kde ich znovu týrali. Učiteľ Jozef Pecník chce ju sa dobre zapísať u maďarských úradov, odovzdal menoslov členov Slovenskej ligy. Následkom tohoto hneď v prvú noc s 11. na 12. v noci skoro všetky slovenské a české domy boli neznámymi, podľa dosluchu kalvinskými teológmi napadnuté, vybijané obloky a boli sme ohrožovaní na živote. Pred príchodom maďarských vojak Dr. Ľudovít Bazovský najal ľudí a v noci rozkázal vylámať pamätnú tabuľu na dome Dr. Gustáva Vodú zaista z obavy, keďže na tej tabuľi bolo jeho meno. Na druhý deň 11. nov. 1938/ sám Dr. Bazovský sa dostavil do lekárne Dr. Vodú a vyhrážaním vynutil ho, aby zaplatil účet odstránenia tejto tabule. Podľa ústnych informácií do Lučenca došlých sú v Lučenci t. zv. szabadcsapato, ktoré chcu napadnúť terajšie hranice republiky. Iné i tak všetko opišem. Poznámam, že pri preberaní úradov sa korektné chovaly orgány.

Zápisnica prečítaná, za správnú uznaná a podpísaná.

D. a. h.

za okresného náčelníka :

Riciana
zapisovateľ
Ján Murgas

vypočúvaný.

Sekey

Zápisnica s vyhosteným školským inšpektorom Michalom Sekayom (Zdroj: SNA)

chodili po obchodníkoch a domáhali sa odstránenia slovenských nápisov. Hneď tej noci po príchode maďarských

vojsk boli povytíkané okná veľkými kusmi tehál a betónu na domoch Slovákov a Čechov. „Na ulici nedovolili

slovensky hovoriť a okrikovali – vojaci a ľudia vôbec, Beszéljen magyarul!³⁶ (...) Z Lučenca nás doslova vyšupovali, naložiac nás do nákladných áut a ku demarkačnej čiare vyviezli v sprievode maďarskej polície a to s bodákmi nasadenými. Prežívali sme dni veľmi ťažké, nervy mám ešte rozrušené, tak že na mnohé si už v túto chvíľu ani nespomínam.“³⁷

Vyhánanie sa netýkalo len inteligencie. Dňa 5. novembra 1938 maďarský generálny štáb vydal nariadenie, v ktorom vyzval všetkých veliteľov, aby vyhostili tých, ktorí prišli na okupované územie ako kolonisti, ako aj ich potomkov a rodinných príslušníkov. Toto nariadenie sa ale v praxi uplatňovalo celkom ináč, postihovalo aj tých, ktorí si pôdu alebo nehnuteľnosť kúpili sami. Týmto chceli Maďari zmenšiť počet nemadžarských obyvateľov, aby sa dostali na úroveň posledného sčítania z roku 1910. Vojaci a žandári³⁸ mohli bez úradného dokladu robiť prehliadky a rekvirovať v domácnostiach.³⁹

Vyhostované boli najmä osoby, ktoré mali domovské právo v príslušnej obci nadobudnuté po roku 1918. Keďže sa prisťahovali na toto územie počas československého štátu, boli v nezávideniahodnej situácii, pretože ich hocikeď mohli vykázat z okupovaného územia z dôvodu, že maďarské orgány neuznávali domovskú príslušnosť nadobudnutú po vzniku československého štátu. Lehota na vystaňovanie bola obyčajne 24, niekedy 48 hodín a predĺženie bolo povolené len zriedka. Stalo sa však, že doba na vystaňovanie bola len 6 hodín. Ako dôvod hromadného vystaňovania okrem iného udávali, že vyhostujú len taký počet Slovákov a Čechov, koľko bolo vy-

36 Hovorte maďarsky!

37 SNA, f. KÚ, šk. 305, dok. č. 73 244/1938 (súčasťou dokumentu sú štyri zápisnice s týmito učiteľmi ako prílohy).

38 Jozef Cerina si na účinkovanie maďarských žandárov spomína takto: „Jedná sa o tých žandárov s tým kohútím pierkom. Mnohí hovoria, že tým žandárom sa mohol dostať len človek zdatný, to znamená, že silnej postavy, tam výber bol dosť prísny, tam hockto nemohol ísť a na druhej strane dotýčný musel pochádzať z takého rodinného zázemia, že mal dáky majetok. Je to pravda, že boli to tvrdí chlapci a v mnohých prípadoch nepoznali pardon. Neni to pravda, že prenasledovali obyvateľov podľa národností. Pre nich bolo jedno, či to bol írečtý Maďar, Slovak, prisťahovalec, Rumun alebo Rusín alebo Cigán. Jediné kritérium bolo, dodrž zákon. Keď si dodržal zákon, ani pes za tebou neštekne. Sebe menšie pre porušenie zákona, pykáš poriadne.“ Rozhovor s Jozefom Cerinom (nar. 1931) zo dňa 2. 6. 2010, záznam v archíve autora.

39 DEÁK, L. (zost.): Viedenská arbitráž, Dokumenty II., s. 13 – 14.

hostených Maďarov zo Slovenska. Táto argumentácia sa nezakladala na pravde, keďže slovenská vláda používala princíp reciprocity⁴⁰ len ako obranný mechanizmus proti výčinom maďarskej strany. Po zavedení recipročných opatrení sa aspoň čiastočne zmiernili zásahy maďarskej moci voči nemaďarskému obyvateľstvu. Na základe výpovedí vyhostených sa naskytá pohľad, ako prebiehalo vykázanie v okolí Lučenca: „*Vyhostovanie sa spravidla nekoná výmerom. Na okupovanom území usadených Slovákov a Čechov bez ohľadu na stav a povolanie vojenské a četnícke orgány ústne vyzvú, aby sa v krátkej lehote vysťahovali z obsadeného územia. Výmer o vyhostení odmietnu vydať aj vtedy, keď si to stránka vyslovene žiada.*“ Ak niekto o výmer požiadal, vyhrážali sa mu, že „... bude za hranice vyložený bez toho, že by si mohol niečo odniesť“⁴¹.

Z Lučenca bol 11. decembra 1938 vykázaný aj mladík Koloman G. (17 rokov). Učil sa za zámočníka a zachovalo sa jeho svedectvo: „*S maďarským vojskom prišiel do Lučenca aj oddiel szabadcsapatok. Sú oblečení vo vojenskej rovnošate bez výložiek s páskou na rukáve. Proti Židom teroristi postupujú bezohľadne.*“ Mladík ďalej oznámil, že do mesta prišlo s vojskom 15 četníkov a 50 – 60 strážnikov. Hovoriť po slovensky na verejnosti bolo zakázané, lebo vznikalo podozrenie z vyzvedačstva.⁴²

V obci Bozita (slovensky Buzitka) mali česko-slovenskí dôstojníci podplukovník F. a kapitán S. majetok, každý za asi 1 milión korún. Za nedotknuteľnosť ich majetku sa zaručil senátor Szilassy z Lučenca a sľúbil im,

Lučenec na dobovej fotografii (Zdroj: AÚPN)

že tam môžu zostať. Po tom, čo ich maďarskí žandári navštívili a zobrali im peniaze, usúdili, že ich tam poslal sám Szilassy. Vziať si mohli len to najnutnejšie a museli odísť do Poltára. Zle dopadli Slováci z Radzoviec pri Fiľakove, ktorým zapálili ich príbytky a olúpili o majetok.⁴³

Štefan Katreniak (*1901) si v roku 1927 kúpil spolu s otcom na samote Dolné Vyšelany (obec Nové Hony v okrese Lučenec) hospodárstvo od Jozefa Kováča a jeho manželky za sumu 750 000 Kčs.⁴⁴ Na tomto majetku hospodáril, až kým sa mu neprihodi-la udalosť, ktorú opísal na žandárskej stanici: „*Dňa 8. decembra 1938 okolo 18.00 hod. dostavili sa k nám do domu dvaja maďarskí žandári a vyzvali nás aby sme boli prichystaní na zajtrajší odchod do 15.00 hod. 9. decembra 1938 musíme majetok opustiť a vysťahovať sa von a že budeme odovzdaní českej stráž.*“ Slovenskému roľníkovi nezostalo nič iné, iba zachrániť to, čo vládla

so svojou rodinou pobrať. Okrem nehnuteľného majetku v hodnote 750 000 tu zanechal hnutelný majetok v minimálnej hodnote 102 000 Kčs.⁴⁵

Podľa Jozefa Cerinu tiež z Opatovej odišlo viacero rodín. „*Čo sa týka štátnych zamestnancov, tak tí si pobrali svoje švestky a pobrali sa, boli to vojaci z povolania, boli to úradníci, učitelia, tí odišli, pobrali si svoje veci a prešli do Česko-Slovenska a z dediny, aj pospolitý ľud, ktorý nejakým spôsobom nebol nejako zainteresovaný, boli to obyčajní, remeselníci, roľníci, alebo robotníci, tiež si mysleli, že lepšie bude, keď odídu. Veľa dobrých susedov, to je pravda, že všetci neboli ako írečtí Opatovčania, nenarodili sa v Opatovej, ale dlhé roky tam bývali, v plnom súžití s ostatnými ľuďmi. Veľa dobrých kamarátov som v tom prípade stratil, ktorí odišli, a veľa dobrých rodín tiež odišlo. Len z našej ulice, a tá naša ulica skutočne nebola veľká, odišli také rodiny ako Bulíkovci, Brondovci, Schlegerov-*

40 M. Hetényi vo svojej publikácii opisuje konkrétne prípady recipročných opatrení; boli zostavované evidencie Maďarov vhodných na vypovedanie, tvoriace prípravný krok k ich skutočnému realizovaniu. Keď maďarská vláda neprestala s vypovedaním Slovákov zo svojho územia a slovenská strana vyčerpala všetky svoje diplomatické možnosti, recipročne sa začalo s vypovedaním desiatok Maďarov. Napriek malému počtu vyhostených Maďarov účinok tohto kroku bol v maďarských vládnych kruhoch značný. Od roku 1940 prichádzalo k imigrácii z Maďarska len zriedkavo. HETÉNYI, M.: Slovensko-maďarské pomedzie, s. 111, 185.

41 DEÁK, L. (zost.): Viedenská arbitráž, Dokumenty II., dok. č. 154, s. 186 – 187.

42 Tamže, dok. č. 198, s. 237.

43 Tamže, dok. č. 120, s. 150.

44 Korún československých.

45 VIŠŇOVAN, J. (zost.): Krváčajúca hranica. Dokumenty o utrpení Slovákov v Maďarsku. Prievidza 2003, dok. č. 9, s. 250.

ci, Krausovci, Uhríkovci, Mahútovci, Klimentovci.“⁴⁶

Mesto Lučenec sa v tomto období spája aj s kontroverznou postavou Ľudovíta Bazovského. Jeho charakter sa naplno prejavil pred príchodom maďarských vojsk. Do Lučenca sa vrátil spolu so svojimi dvomi synmi ešte pred obsadením mesta maďarskými vojenskými jednotkami. Aby zakryl svoje pôsobenie v republike, navštívil miestneho lekárnik Gustáva Vodu.⁴⁷ Požiadal ho, aby zo svojho domu odstránil tabuľu, ktorú tam umiestnili na jeho podnet pri príležitosti desiateho výročia Československa. Na tejto tabuli bolo zvečnené aj jeho meno. Dr. Voda však nesúhlasil, preto si Bazovský najal človeka, ktorý túto tabuľu rozbil. Za rozbitie tabule musel dokonca zaplatiť sám lekárnik Voda, ktorého k tomu prinútil Bazovský vyhrožkami.⁴⁸ Kontroverznosť Bazovského spočíva najmä v tom, že z podporovateľa Slovákov v Uhorsku a človeka,

ktorý sa angažoval pri vzniku Česko-slovenskej republiky (ČSR), sa neskôr stal renegát, ktorý videl jedinou možnú cestu Slovákov v spojení s Maďarmi v rámci maďarského štátu. Ferdinand Vrábek zhodnotil vo svojej práci Ľudovíta Bazovského⁴⁹ ako „... rozporuplného človeka a politika, ktorý často zásadne menil svoje postoje a názory, ale aj celkové zameranie svojej činnosti – od postojov slovenského národovca, cez stúpenca československej vzájomnosti, neskôr rozhodného autonomistu až po škodlivú tajnú aj otvorenú spoluprácu s maďarskou iredentou a horthyovským Maďarskom“.⁵⁰

Po pripojení južného Slovenska k horthyovskému Maďarsku roku 1938, resp. 1939 stratilo slovenskú väčšinu 67 obcí. Na okupovanom území po obsadení Maďarmi ubudlo 74 100 Slovákov a Maďari vykazovali prírastok 77 715 obyvateľov podľa decembrového sčítania ľudu z roku 1938. Tieto údaje ana-

lyzovali slovenskí experti a boli určené pre česko-slovenskú, neskôr slovenskú vládu.⁵¹ Maďarská vláda chcela dokázať správnosť uhorskej štatistiky z roku 1910, podľa ktorej žiadala odstúpenie územia od Česko-Slovenska. Sčítanie prebiehalo v atmosfére vyhrožovania, perzekúcie, obmedzovania občianskych práv a za vyvíjania psychického nátlaku maďarských vládnych orgánov na príslušníkov slovenskej národnosti. Sčítanie obyvateľstva sa robilo pod priamym dozorom vojenských orgánov, pričom boli porušené princípy, na základe ktorých sa zisťuje národnostná príslušnosť.⁵² Podľa takto získaných údajov na okupovanom území žilo 121 603 obyvateľov slovenskej národnosti, teda menej ako polovica z predchádzajúceho sčítania z roku 1930.⁵³

Jedným z miest, ktoré stratilo slovenskú väčšinu, bol aj Lučenec. Podľa československého sčítania ľudu z roku 1930 v Lučenci žilo 8725 Slovákov

46 Rozhovor s Jozefom Cerinom (nar. 1931) zo dňa 2. 6. 2010, záznam v archíve autora.

47 Dr. Gustáv Voda (1886 – 1968), lekárnik a významný predstaviteľ spoločenského, kultúrneho a politického života v medzivojnovom Lučenci. Narodil sa 3. mája 1886 v Modre. Do Lučenca sa prisťahoval roku 1920 a otvoril si tam lekáreň Salvator s moderným laboratóriom. Bola to budova, v ktorej bola utvorená Hornonovohradská národná rada. VRÁBEL, F.: Vojenské udalosti v Lučenci na prelome rokov 1918/1919 a neskôr v politickej reflexii Ľudovíta Bazovského. In: Vojenská história, roč. 14, 2010, č. 1, s. 44.

48 SNA, f. KÚ, šk. 305, dok. č. 73 244/1938.

49 JUDr. Ľudovít Bazovský (1872 – 1958), vyštudoval právo v Budapešti, po nabití advokátskej praxe si otvoril vlastnú advokátsku kanceláriu v centre Novohradu, v meste Lučenec. Ako advokát obhajoval Slovákov v Uhorsku, rozširoval slovenskú tlač a dokonca založil v Lučenci slovenský peňažný ústav. V dôsledku prejavov svojho slovenského národného citenia sa viackrát dostal do sporov s vrchnosťou. Zaujímavá je aj jeho politická kariéra, pričom zmenil viackrát stranícku príslušnosť. Spočiatku bol prívržencom Slovenskej národnej strany (SNS), no po príchode do Lučenca vstúpil do maďarskej Strany nezávislosti. Po rozchode s touto stranou vstúpil do radov sociálnych demokratov, no po sporoch s vodcom slovenských sociálnych demokratov Emanuelom Lehockým sa vrátil opäť k spolupráci so SNS. Významný zlom v jeho živote predstavuje rok 1918. Bol jedným z členov Slovenskej národnej rady v Martine, konštituovanej v októbri 1918. O niekoľko dní neskôr založil v Lučenci jej miestny orgán Hornonovohradskú národnú radu. Začiatkom roku 1919 bol vymenovaný za prvého slovenského župana v Novohrade. Ako mnohí Slováci, aj on vítal vznik nového štátu a podporoval ideu čechoslovakizmu. Táto orientácia mu však nevydržala dlho a po niekoľkých rokoch sa začína zblížovať s autonomistickým hnutím. Jeho radikalizmus ho priviedol k založeniu Slovenskej národnej rady v Banskej Bystrici v lete 1933. Za túto činnosť a údajnú spoluprácu s maďarskou iredentou a revizionistickými kruhmi bol postavený pred súd. Pražské vládne kruhy považovali jeho činnosť za rozbíjanie republiky. Proces sa skončil v apríli 1938, Bazovskému bola udelená amnestia. Po Viedenskej arbitráži zostal v Lučenci a stal sa maďarským štátnym príslušníkom. Zachované dokumenty naznačujú, že bol v službách maďarskej vlády. Pozri bližšie: DONČOVÁ, A.: Osobnosť a aktivity JUDr. Ľudovíta Bazovského (1872 – 1958). In: KAMASOVÁ, M. (zost.): Rod Bazovských v Novohrade. Veľký Krtíš 2007, s. 21 – 43.

50 VRÁBEL, F.: Vojenské udalosti, s. 33.

51 SNA, f. MZV, šk. 121, bez č. dok.

52 Pri vypĺňaní sčítacích hárkov sa maďarské úrady snažili dosiahnuť, aby sa výsledok sčítania podobal čo najviac výsledkom sčítania ľudu z roku 1910. Sčítacie hárky zachycovali materinskú reč obyvateľov okupovaného územia, nie národnosť, ku ktorej sa hlásili. Mnohí sa nechali ovplyvniť sčítacími komisármi, všeobecnou náladou, strachom, neistotou vyplývajúcou z vojenskej diktatúry, niektorí nekontrolovali zápisy a mnohí očakávali výhody z priznania maďarskej materinskej reči. Netreba ani zabúdať, že zníženie počtu slovenského a českého obyvateľstva zapríčinil odchod kolonistov, verejných úradníkov a ich rodinných príslušníkov. VIETOR, M.: Dejiny okupácie, s. 42.

53 DEÁK, L. (zost.): Viedenská arbitráž, Dokumenty II., s. 22.

a 4007 obyvateľov maďarskej národnosti.⁵⁴ Maďarské sčítanie obyvateľstva vykazovalo značne odlišné čísla. V Lučenci sa k 15. decembru 1938 k maďarskej národnosti prihlásilo 9890 obyvateľov, zatiaľ čo za Slovákov sa prihlásilo len 2209 obyvateľov mesta.⁵⁵ Celkový úbytok slovenského obyvateľstva bol 6516 a prírastok Maďarov vykazoval v meste 5883 obyvateľov.⁵⁶ Toto umelo a násilne dosiahnuté zredukovanie príslušníkov slovenskej národnosti malo nedozerne následky. Na základe týchto údajov maďarský okupačný režim spečatil ďalší osud slovenských škôl, používanie slovenského jazyka na verejnosti a činnosť slovenských spoločenských a kultúrnych inštitúcií.⁵⁷

ZMENY V HOSPODÁRSKEJ OBLASTI

Hneď po obsadení územia južného Slovenska nastali hospodárske problémy. Maďarských honvédov v prvých dňoch obsadzovania územia zachvátila nákupná horúčka. Využili výhodu zmeny kurzu koruny voči maďarskému pengő v pomere 1:7. Po zrušení vojenskej správy na konci roku 1938 „anyási“⁵⁸ zaplavili obchody na okupovanom území a horúčkovo nakupovali, pretože tu bol lacnejší tovar ako na zvyšnom maďarskom území.⁵⁹

Historik Tilkovszky uvádza: „*Takto vojská a popri nich aj rôzni špekulanti vykúpili lacný československý tovar – a tovar privezený z materskej krajiny bol o 30 – 40 % drahší. V priebehu polroka stúpili ceny priemyselných výrobkov na pripojenom území až o 100 %, kým ceny poľnohospodárskych produktov klesli o 20 – 30 %.*“

Ceny poľnohospodárskych výrobkov na odtrhnutom území v tomto období poklesli najmä v dôsledku maďarskej politiky, ktorá škodila tunajším poľnohospodárom na úkor tých, ktorí žili v trianonskom Maďarsku.⁶⁰

V správe majora Slezáka, ktorý už bol spomenutý v súvislosti so zničením pomníka padlým československým vojakom, sa okrem iného uvádza, že mu dôverník potvrdil neľahké podmienky, ktoré po arbitráži zažívali samotní Maďari v Lučenci: „... *maďarské obyvateľstvo v Lučenci je veľmi zklamáno nynějšími poměry a nejvíce se bojí stoupající drahoty*“.⁶¹ Radosť a očakávanie tunajších Maďarov, ktorí s nadšením prijali verdikt Viedenskej arbitráže, vystriedalo prudké sklamanie. Mysleli si, že po 20 ročnom „útlaku“, ktorý museli v I. ČSR údajne znášať, prinesie im pripojenie k Maďarsku uplatnenie v zamestnaní vo vyšších úradníckych funkciách. No na ich miesta dosadila maďarská vláda úradníkov z Maďarska. Títo úradníci si získali odpor miestneho obyvateľstva, pretože sa správali povýšenecky. Potrpeli si na tom, aby ich oslovovali buď „veľkomožný pán“, alebo rôznymi šľachtickými titulmi, ktoré sa v Maďarsku bežne používali.

Poľnohospodárska výroba odtrhnutého územia bola na vyššej úrovni ako v Maďarsku, ku ktorému sa malo pripojiť. Napriek tomu maďarská propaganda po arbitráži vyhlasovala: „... *do hospodárskej tepny našej zväčšenej krajiny musíme začleniť územie hospodársky veľmi zruinované a vyčerpané*...“. Pričlenené územie mohlo robiť už aj tak slabému priemyslu materskej krajiny konkurenciu. Z tohto dôvodu

sa rozhodlo, že južné Slovensko bude z hľadiska hospodárskeho iba spotrebiteľským územím, na ktorom došlo k zredukovaniu doterajšej úrovne poľnohospodárskej produkcie. Maďarská vláda v dôsledku neuvážených krokov pri znižovaní produkcie cukrovej repy nezabezpečila potrebné zásoby cukru. Doplatilo na to obyvateľstvo, ktoré sa na jar 1940 muselo zoznamovať s prídelovými lístkami na cukor a so súpisom zásob cukru v domácnostiach, ako aj s opatreniami proti čiernemu obchodu s cukrom.⁶²

V oveľa ťažších podmienkach sa ocitli robotníci na okupovaných územiach. V Česko-Slovensku sa mohol robotník spľohnúť, že ak sa mu práca neušla, dostal aspoň nejakú podporu v nezamestnanosti. Na rozdiel od toho v Maďarsku, kto si prácu nenašiel, mohol ísť žobrať, pričom druhý fakt bol taký, že keď práca jednoducho nebola, tak sa nedala ani nájsť. V tomto prípade platilo konštatovanie, že maďarský štát nevedel zabezpečiť prácu pre „domov sa navrátených“ občanov. Hoci pred pripojením územia sľubovali takmer raj na zemi. Sociálny systém v Maďarsku ďaleko zaostával za Česko-Slovenskom, v ktorom ľudia mali starobné, vdovské, invalidné, nemocenské či nezamestnanecké poistenie. Tí, čo poberali v Česko-Slovensku podporu v nezamestnanosti, požadovali ju aj od maďarskej vlády, ktorá bola zásadne proti takýmto podporám.⁶³

Hospodárska stagnácia a pokles životnej úrovne sa bezprostredne dotkol aj Lučenca. Správy, ktoré chodili na Slovensko, hovorili o Lučenci ako o meste, v ktorom akoby vymrel život. Obchodníci zatvárali svoje obchody,

54 Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930, díl I. Praha 1934.

55 Az 1938. Évi felvidéki nép, földbirtok és állatözeirás. Budapest 1939.

56 SNA, f. MZV, šk. 121, bez č. dok.

57 DEÁK, L. (zost.): Viedenská arbitráž, Dokumenty II., s. 22 – 23.

58 Anyási – Maďari z trianonského Maďarska.

59 DEÁK, L.: Viedenská arbitráž, s. 40, 48.

60 TILKOVSZKY, L.: Južné Slovensko v rokoch 1938 – 1945. Bratislava 1972, s. 51.

61 DEÁK, L. (zost.): Viedenská arbitráž, Dokumenty II., dok. č. 75, s. 101.

62 TILKOVSZKY, L.: Južné Slovensko, s. 46 – 48, 50, 52.

63 Tamže, s. 54 – 56.

5. Nógrád vármegye.

Mapa Novohradskej župy (Zdroj: Felvidékünk – Honvédségünk)

lebo nemali čo predávať a ak aj nejaký tovar bol, tak bol predražený. Týka-lo sa to najmä obuvi a odevov, ale aj potravín, ako napríklad chlieb a pečivo. Medzi obyvateľstvom sa ozývali hlasy, aby bol Lučenec opäť pripojený k Č-SR. Maďarské úrady vraj lučenecké obyvateľstvo upokojovali tým, že onedlho bude patriť k Lučencu všetko bývalé okolie až po tunel pri Podkri-

váni.⁶⁴ Zdražovanie sa dotklo všetkých tovarov, napr. rádiopristroje boli drahšie o 50 %, výrobky zo skla, žiarovky a batérie, ich cena stúpila o viac ako o 100 %.⁶⁵

O zdražovaní informoval na svojich stránkach aj miestny časopis *Losonci Hírlap*: „Zvyšovanie cien pociťujeme nielen pri potravinách, ale aj pri obchodných výrobkoch. Môžeme skon-

štatovať zdraženie a pokles životnej úrovne. Pri jednotlivých produktoch je to až 100% zdraženie. Začalo to so zvýšením cien dreva na kúrenie. Hoci okolie Lučenca, ako aj samotné mesto je obklopené hustým lesom, predsa sa zvýšili ceny dreva nehorázne. Zvýšenie cien vidíme aj u dôležitých potravinách, ako napr. slanina, mäso, masť, vajcia. Keď sa zvyšovali ceny, hneď

64 SNA, f. KÚ, šk. 305, dok. č. 17 571/1939.

65 DEÁK, L. (zost.): Viedenská arbitráž, Dokumenty II., dok. č. 75, s. 101.

sa zvýšila cena masti. Predajcovia sa sťažujú, že nemajú nával v obchodoch, ľudia šporia a radšej si dajú opraviť staré veci, akoby kupovali nové.“ Autor na konci článku konštatoval, že pokles životnej úrovne v Maďarsku odráža svetovú situáciu, proti ktorej sa nič nezmože a ľuďom, ktorí takmer nemajú čo jesť, ponúkol východisko v skromnosti a obetovaní sa: „Čo sa týka poklesu životnej úrovne, taká je aj svetová situácia, s ktorou aj my musíme rátať. Cestu z tejto životnej situácie vidíme v tom, že znížime svoje potreby a zmierime sa so svojím životom. Dnešná životná situácia žiada od každého obete, na základe čoho vznikne sociálne lepší a hospodársky vyspelejší svet.“⁶⁶

V Lučenci bolo k 23. januáru 1939 evidovaných 3489 nezamestnaných hláv rodín a rodinných príslušníkov. Rovnako sa objavovala nespokojnosť prameniaca z absencie sústavných podôpôr v nezamestnanosti. Denná mzda nezamestnaných robotníkov pri núdzových prácach bola 2 pengő. Nezamestnaní neboli spokojní s núdzovými prácami a tieto práce sabotovali. Sociálny referent zdôraznil nevyhnutnosť poskytnúť im stále zamestnanie vzhľadom na verejný poriadok, aby nedošlo k masovým nepokojom. K 1. februáru 1939 nijaká továreň ani väčšia dielňa nepracovala a technické oddelenie mestského úradu oznámilo, že v Lučenci neboli uskutočnené od pripojenia k Maďarsku nijaké investičné práce a nebolo možné s nimi počítať ani v dohľadnej budúcnosti. Preto stagnácia hospodárskeho života pretrvávala a koncom marca sa evidovalo už 4101 nezamestnaných hláv rodín a rodinných príslušníkov. Z nich do núdzových prác bol zaradený len nepatrný počet 153 mužov a 66 žien.⁶⁷

Po odbúravaní priemyslu počas okupácie došlo k postupnému prekonávaniu

Pamätník Július Vaškor (Foto: Ján Mitáč)

krízy. Bola obnovená textilka v Opatovej a založený Novohradský domáci priemysel v polovici roku 1940. Vyrábali textilie, keramický tovar, drevárske výrobky a hračky a zamestnávali okolo 500 osôb.⁶⁸ Podľa Scherera sa Lučenec bez problémov pridal k maďarskému životu, aj keď ako hraničné mesto svoj význam stratilo, napriek tomu dokázalo zabezpečiť živobytie pre svojich obyvateľov. Veľký význam pripisoval založeniu vyššie spomenutých fabriek, ktoré mali oživiť ekonomickú situáciu, ktorá bola v meste neutešená.⁶⁹

Aj Jozef Cerina hodnotil obnovenie výroby v opatovskej textilke ako pozitívny krok zo strany Maďarov po arbitráži. Fabriku prišli rozbiehať nielen odborníci z Maďarska, ale aj z Poľska, ktorí do výroby doviezli mykacie stroje. Neskôr boli dovezené spriadacie stroje z Nemecka. „Nikdy nezabudnem, ako keby včera sa to stalo, jedného aprílového dňa z toho štíhleho fabričného komína, ktorý dvadsať neviem koľko

rokov stál nemo a osamelo, naraz jedného aprílového rána veľké chumáče dymu začali kúdoliť nad okolím, to znamená, že dala sa do obehu kotolňa, rozbehnuté parné turbíny začali vyrábať elektrickú energiu a čo bolo zaujímavé, ozvala sa aj fabrická parná píšťala.“ Podľa jeho slov, aj keď riaditeľ, vedúci prevádzok a vrchní majstri pochádzali z „materskej krajiny“, podstatná časť obyvateľov Opatovej, Lučenca a okolitých dedín si v tomto závode našla prácu, čím bolo zabezpečené živobytie mnohých rodín.⁷⁰ O opačných skúsenostiach s uplatnením v tejto továrni sa podelil Július Vaškor. Keď jeho sestra bola žiadať o zamestnanie v textilke, prihodila sa jej nepríjemná vec. Majster, ktorý s ňou robil pohovor, sa jej spýtal, akú ma národnosť. Ona odpovedala, že sa prihlásila k slovenskej národnosti. Po tejto zjavne neuspokojujúcej odpovedi ju poslal domov s tým, že nemá pre ňu prácu. Neskôr sa dozvedela, že keby sa prihlásila

66 Az élet megdrágulása. Losonci Hírlap, 1940, roč. 23, č. 44.

67 ŠA Banská Bystrica, p. Lučenec, f. Zbierka kroník: ČERVENÁK, I.: Kronika mesta Lučenec 1938 – 1945. II. zväzok. Dodatočne vypracovaná v roku 1964, s. 15, 21.

68 DRENKO, J.: Kapitoly z dejín Lučenca. Lučenec 1995, s. 23.

69 SCHERER, L.: Losonc egy magyar város, s. 67.

70 Rozhovor s Jozefom Cerinom (nar. 1931) zo dňa 2. 6. 2010, záznam v archíve autora.

k maďarskej národnosti, zamestnanie v továrni by určite dostala.⁷¹ Tieto slová podporuje aj výpoveď vyhnannej ženy z Lučenca, ktorá okrem iného uviedla: „V opatovskej továrni zahájili prácu, ale vyhodili každého, kto nebol členom magyar nemzeti pártu.“⁷²

Viedenská arbitráž dodnes vyvoláva na oboch stranách mnohé otázky, a to nielen v historickej obci, ale aj širokej verejnosti. Zatiaľ čo časť maďarskej historiografie hodnotí arbitráž ako etnicky spravodlivú, slovenskí historici sa nedokážu s týmito závermi stotožniť. Druhým faktom je, že územie, ktoré bolo pričlenené k Maďarsku, je hodnotené ako odčinenie krivdy Trianonu a spravodlivosť pre Maďarsko. Zabúda sa však na to, ako toto „prinavrátenie územia do zmrzačeného tela Maďarska“ prebiehalo a koľko spôsobilo násilností medzi radovým obyvateľstvom, ktoré sa koniec koncov stalo len akýmisi figúrkami na šachovnici veľmocí.

Pamätník Jozef Cerina (Foto: Ján Mitáč)

Ján Mitáč, Denisa Štofková • Events in Lučenec after the Vienna Award and their Impact on the Inhabitants of the City and its Close Surroundings

The Vienna Award has still been causing lot of questions on both sides, not only within the community of historians, but also the wide public. Whereas one part of the Hungarian historiography evaluates the Award as ethnically fair, the Slovak historians cannot cope with these conclusions. The second fact is that the territory that was allocated to Hungary has been understood as a redressed wrongdoing for the Trianon Treaty and an act of justice to Hungary. But it is forgotten how that “return of the territory to the crippled body of Hungary” happened and how much violence it caused among the common citizens, who in fact finally became only kind of pieces on a chessboard of big powers. To Slovakia the shift of the southern borders resulted in a loss of nine districts. Fourteen district seats were changed, better to say the remaining parts of the territories were allocated to the existing districts or a completely new district was established. One of the districts severely hit by the Vienna Award was the district of Lučenec. This study deals with the given territory which had to go through a turbulent development in the years from 1938 till 1945.

Mgr. Ján Mitáč (1983)

Absolvent Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, odbor história – náuka o spoločnosti. Je pracovníkom Sekcie vedeckého výskumu Ústavu pamäti národa a zostavovateľom zborníka Juh Slovenska po Viedenskej arbitráži 1938 – 1945 (2011). Zaoberá sa najmä regionálnymi dejinami s dôrazom na územie zabraté Maďarskom po Viedenskej arbitráži. K uvedenej problematike publikoval viacero odborných článkov a vedeckých štúdií.

Mgr. Denisa Štofková (1985)

Absolvovala štúdium na Univerzite sv. Cyrila a Metoda v Trnave, odbor dejepis – slovenský jazyk a literatúra. Vo svojej činnosti sa zaoberá najmä regionálnymi dejinami mesta Lučenec v 20. storočí. V súčasnosti pracuje v špeciálnej základnej škole.

71 Rozhovor s Júliusom Vaškorom (nar. 1921) zo dňa 4. 6. 2010, záznam v archíve autora.

72 SNA, f. KÚ, šk. 305, dok. č. 73 244/1939.

K POČIATKOM ČESKOSLOVENSKEJ ROZVIEDKY

MATEJ MEDVECKÝ

Rok 1945 znamenal v československých dejinách veľký posun, a to takmer vo všetkých sférach verejného života. Inak to teda nemohlo byť ani v prípade spravodajských služieb. Najmä pri kreovaní ofenzívnej súčiastky spravodajskej služby štát pristúpil k zásadnej zmene, ktorá priniesla totálny obrat v dovtedajšej tradícii.

Počas medzivojnovnej Československej republiky (ČSR) ofenzívne spravodajstvo vykonávala výhradne armáda. Množstvo informácií zo zahraničia prinášali aj úradníci Ministerstva zahraničných vecí (MZV) či iných úradov a inštitúcií. Ich zamestnanci sa snažili pri získavaní poznatkov neprekročiť istú hranicu. Polícia, resp. Ministerstvo vnútra (MV) nevykonávalo ofenzívne spravodajstvo smerom do zahraničia; ak aj v niektorých prípadoch pracovníci polície (najmä jej spravodajskej zložky) vycestovali a uskutočnili niektoré aktivity aj na pôde susedných štátov, išlo zväčša o plnenie úloh súvisiacich s ochranou republiky proti špionáži. Počas 2. svetovej vojny v Protektoráte Čechy a Morava oficiálne pracovali len nemecké spravodajské úrady, Slovensko disponovalo Ústrednou štátnou bezpečnosťou (ÚŠB), ktorá vykonávala len obranné spravodajstvo, a 2. oddelením Ministerstva národnej obrany (MNO). To teoreticky mohlo vykonávať aj ofenzívne spravodajstvo, ale v podstate nemalo voči komu – azda s výnimkou zbierania informácií o československom odboji a frontovej spravodajskej činnosti.

VZNIK ROZVIEDKY

Keď teda 25. mája 1945 vydalo ministerstvo vnútra výnos o zriadení Odboru pre politické spravodajstvo, v rámci ktorého vzniklo aj tzv. zahraničné oddelenie, znamenalo to zásadnú zmenu v dovtedajšej praxi uplatňovanej na našom území. V súvislosti so štátoprávnym usporiadaním Československa po skončení vojny a so špecifickým postavením Slovenska v prvých povojnových mesiacoch je symptomatické, že výnos bol adresovaný len Zemským národným výborom v Prahe a Brne a Generálnemu veliteľovi četníctva a polície.¹ Tento fakt, samozrejme, súvisí s krátkym obdobím diametrálne odlišného vývoja polície v oboch častiach republiky, keď na Slovensku v zmysle nariadení Slovenskej národnej rady už existovala Národná bezpečnosť. Táto zložka v západnej časti ČSR spočiatku ani neexistovala, neskôr, až do roku 1947, existovala bez právneho základu. Spravodajsko-bezpečnostný odbor Povereníctva vnútra v Bratislave mal dokonca vlastné oddelenie ofenzívneho spravodajstva. K zjednocovaniu spravodajských aparátov prichádzalo postupne od júla 1945. Šéfom pražského Odboru pre politické spravodajstvo

Generál Josef Bartík (Zdroj: Archív rodiny Josefa Bartíka)

sa stal generál Josef Bartík,² bývalý vojenský spravodajský dôstojník ešte z čias predmníchovskej ČSR, ktorý od roku 1942 zastával funkciu šéfa odboru pre štátnu bezpečnosť pri MV v Londýne.³ Jeho zástupcom bol Zdeněk Toman (pôvodným menom Zoltán Goldberger), rodák zo Sobra-

1 První správa. Československá rozvědka v dokumentech 1945 – 1990. Bez uvedenia miesta vydania, 2000, strana (s.) 21.

2 Viac pozri: KREISINGER, P.: Brigádní generál Josef Bartík. Praha 2011, 187 s.

3 Viac o Odbore Z pozri: DVOŘÁKOVÁ, J.: Státní bezpečnost v letech 1945 – 1953. (Organizační vývoj zpravodajských a státně bezpečnostních složek.) Praha 2007, s. 50 – 56.

niec, prvý šéf zahraničného spravodajstva povojnovej ČSR. O počiatkoch činnosti Tomanovho oddelenia nemáme komplexné informácie. Prvý zachovaný rozpis štruktúry odboru z 29. júna 1945 nijaké oddelenie zahraničného spravodajstva neuvádza. Oddelenie sa prvý raz spomína v neschválenom návrhu na reorganizáciu z 3. augusta 1945, kde je zahraničné oddelenie uvedené pod poradovým číslom VIII.⁴ To sa však zjavne neuskutočnilo, pretože v správe z 8. septembra 1945, ktorú Toman adresoval ministrovi Václavovi Noskovi, je zahraničné oddelenie vedené pod poradovým číslom XII.⁵ V tejto správe Toman na približne dvoch strojopisných stranách popisuje okrem iného aj činnosť oddelenia zahraničného spravodajstva, najmä však z pohľadu potrieb komunistickej strany – teda dokument zrejme vznikol za chrbtom Tomanovho priameho nadriadeného J. Bartíka, od roku 1919 člena sociálnej demokracie. Toman ministra upozornil na nedostatočné personálne vybavenie oddelenia, ako aj na problematickú stranícku „spoľahlivosť“. Za spoľahlivého komunistu označil len svojho sekretára Golána, ktorý však v tom čase nastúpil na trvalú dovolenku za účelom doštudovania. Dokument však poskytuje určitý obraz stavu oddelenia zahraničného spravodajstva. Hlavným referentom oddelenia bol v jeseni 1945 Dr. Snížek: „... bývalý agrárnik, ktorý spracováva veci z Anglie a je zatiaľ určený za referenta anglo-saských štátov. Je veľmi kvalifikovaný úradník, ale jeho politická spoľahlivosť je pochybná. Sám sa obrátil z vlastnej iniciatívy na Tomana s dotazom, či má vstúpiť do komunistickej alebo

soc. demokratickej strany, prosiac o radu.“⁶ Slabé personálne vybavenie oddelenia je zrejmé aj z Tomanových požiadaviek na ministra. Žiadal pre svoje oddelenie prijať dvoch právnikov – vedúcich pododdelení. Jeden by mal ovládať angličtinu a francúzštinu, druhý maďarčinu a nemčinu. Vedúcim pododdelenia sa mal tiež stať aj úradník ovládajúci taliančinu a španielčinu, v tomto prípade však Toman nepovažoval za nevyhnutné právnické vzdelanie. Za účelne označil tiež prijatie referenta pre škandinávské krajiny, ktorý by ovládal jeden z tamojších jazykov. Požiadavky na zamestnancov vybavených určitými jazykovými znalosťami teda historikovi poskytujú možnosť dedukovať, smerom ku ktorým krajinám sa mala uberať spravodajská činnosť československého MV.

V tomto období ešte stále v dôsledku predchádzajúceho vývoja existovala Spravodajská expozitúra v Londýne, pozostatok exilového pôsobenia prezidenta Edvarda Beneša a československej vlády. Keďže aparát zahraničného spravodajstva MV sa len budoval, je zrejmé, že tento úrad bol na začiatku pôsobenia rozviedky jedným z najdôležitejších zdrojov informácií spoza hraníc. Prúdili odtiaľ najmä informácie o pôsobení Poliakov (pre Československo bolo zrejme najzaujímavejšie pôsobenie prívržencov Sikorského), Maďarov (maďarská diplomacia a jej kontakty v Británii boli dlhodobo považované za nebezpečného protivníka) a anglických politikov. Toman v citovanej správe naznačuje, že jeho oddelenie už začalo s budovaním spravodajských sietí aj vo Švajčiarsku, Švédsku a Francúzsku. V tom čase už mali existovať

siete v Nemecku a Rakúsku, pričom tieto dve krajiny boli považované za prioritu zahraničnej spravodajskej služby. Služba mala ambíciu podobné siete vybudovať aj v Maďarsku. Tu, usudzujúc podľa štylizácie, sa sieť ešte len budovala, resp. ešte odtiaľ neprichádzalo dostatočné množstvo relevantných správ. Rovnako Toman pristúpil k nadväzovaniu kontaktov so zahraničnými novinármi, akreditovanými v Československu. Ako sľubné zrejme hodnotil aj nadviazanie spojenia s istou zamestnankyňou americkej ambasády v Prahe, ktorá „... bude nás pravidelne informovať“.⁷ Napokon Toman ministra informoval, že v najbližšom čase plánuje vybudovať siete agentov vo všetkých „anglo-amerických“ okupačných zónach.

Už hneď na začiatku sa Toman uchádzal aj o politické zakrytie budovania kontaktov so Sovietmi: „Hodláme založiť tajné vysielacky tu i v cudzine, vycvičiť potrebný personál a vybudovať našu organizáciu tak, aby v úzkej spolupráci so sovietskou spravodajskou službou sme sa dozvedeli nielen veci nás sa týkajúce, ale aj veci, oboznámenie s ktorými môže byť prospešné pre SSSR. Bude treba nadviazať spojenie s príslušnými sovietskymi orgánmi a s tými ruka v ruke spolupracovať, a to podľa spoločného alebo aspoň rovnobežného plánu.“⁸ Išlo o v tej dobe bežný stav a mnohí funkcionári bezpečnostného aparátu udržiavali kontakty so sovietskymi kolegami. Bolo to spôsobené najmä tým, že v povojnovej ČSR bola veľká časť spravodajských a bezpečnostných úradov plne alebo do značnej miery pod vplyvom členov a prívržencov komu-

4 Tamže, s. 52.

5 Keďže J. Dvořáková vo svojej práci tento rozpis neuvádza, priblížim rozdelenie Odboru Z (v zátvorke meno prednostu oddelenia) zo septembra 1945: I. oddelenie vnútorná obrana (kpt. Pokorný), II. oddelenie študijné (Dr. Kropáč), III. hospodárske (Dr. Zídek), IV. pátracie a agentúrne (Dr. Zavadil), V. technické a výskumné (Ing. Budík), VI. rádiové (Ing. Jirounek), VII. pasové (Dr. Palát), VIII. evidenčné (Dr. Fárek), IX. finančné (riaditeľ Vyškovský), X. styčné (Dr. Nemec), XI. normatívne (pplk. Šebestík), XII. zahraničné (Dr. Toman). Archiv bezpečnostných složek (ABS), fond (f.) Hlavní správa rozvědky (I. správa), registračné číslo (r. č.) 20957. Soudruhu ministrů, 8. 9. 1945. Rozdelenie sa v tomto čase často menilo, ďalší rozpis z februára 1946 už uvádza inú štruktúru.

6 Tamže.

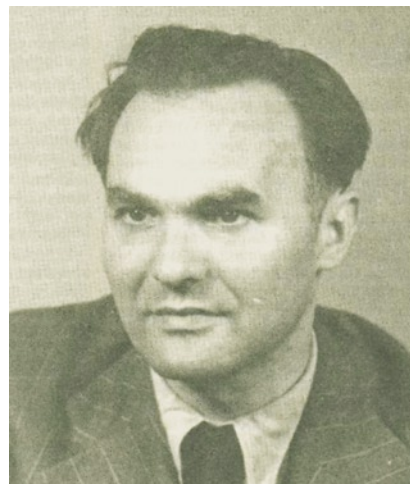
7 Tamže.

8 Tamže.

nistickej strany. Títo sa usilovali o dobré vzťahy so Sovietmi zo všetkých síl a vychádzali im v ústrety ďaleko nad rámec normálnej spolupráce. Ani Toman nechcel byť výnimkou. Záverom svojej správy Toman na ministra apeloval na zabezpečenie dostatku finančných prostriedkov a upozornil na to, že podľa jeho názoru by jeho oddelenie malo byť samostatné a nezávislé od Odboru politického spravodajstva. Len to mohlo podľa neho zabezpečiť, aby nový odbor bol pod vedením komunistu schopný „elasticky“ pôsobiť, nebol kontrolovaný „nepríslušnými“ osobami a mohol plniť svoje „ťažké“ úlohy.

Zdá sa, že zahraničné oddelenie Odboru Z, resp. minimálne Toman ako úradník MV vykonával značné úlohy aj pri prvej povojnovej opcii, uskutočňovanej na základe Protokolu k československo-sovietskej dohode o odstúpení Podkarpatskej Rusi z konca júna 1945, resp. s tým súvisiaceho vládneho nariadenia z 24. augusta 1945. Samotný Zdeněk Toman bol členom československej komisie, ktorá istý čas pôsobila v Užhorode. Vďaka tomu môžeme na základe niekoľkých dokumentov priblížiť jeho pôsobenie na Ukrajine a tiež problémy, ktoré prvú povojnovú opciu sprevádzali.⁹ V prvom z dokumentov, v liste adresovanom ministrovi vnútra opisuje svoje pôsobenie v Užhorode. Podľa Tomana krátko po svojom príchode prijal opčné prihlášky, ale obratom z nich približne 65 % zamietol. Problémom bolo aj to, že na Zakarpatskej Ukrajine ostalo niekoľko stoviek československých občanov, ktorí tu boli na návšteve príbuzných či z iných dôvodov a ktorí sa odstúpením tohto územia zo dňa na deň ocitli v cudzom štáte bez možnosti návratu, navyše často bez dostatku finančných prostriedkov na dlhodobjší pobyt. Sovietske úrady týmto československým

občanom odmietali umožniť návrat do vlasti, ak sa nevedeli preukázať československým vízom. Toman sa v rámci svojej práce stretol s kompetentným sovietskym úradníkom, ktorého v dokumente volá súdruh Turjanica.¹⁰ Ten československej delegácii odmietol akýmkoľvek spôsobom vyjsť v ústrety a v podstate ich vo všetkom odkázal na svojich nadriadených v Kyjeve. Toman sa pokúsil apelovať aj po stránickej linke poukázaním na to, že v Československu sa šíri propaganda, že komunisti na MV nechránia v tejto akcii záujmy ČSR ale Sovietskeho zväzu. Dočkal sa len Turjanicovej výčitky, že Praha nepostupovala dostatočne súdružsky, keď sa prijali opčné prihlášky „čistých Ukrajincov a Rusínov“ a poskytovali im veľké hospodárske výhody. Turjanica sa napokon Tomana pýtal, či chcú v ČSR novú sovietsku emigráciu. Toman v mene MV reagoval návrhom, že Československo poskytne ZSSR menný zoznam všetkých žiadateľov o opciu, pričom: „*Takovým spôsobom sovietske orgány budú moci odhaliť ty záškodníky, ktorí sedia v Národnej Rade a státních úradoch anebo jiných podnikoch a jež hodlají utéci ze Zakarpatské Ukrajiny.*“¹¹ Treba povedať, že Toman, resp. komunistické špičky vo všeobecnosti sa obávali toho, aby sa do opcie neprihlásilo príliš veľa obyvateľov Podkarpatskej Rusi, pretože „... *kdybychom v Užhorodě nepostupovali velmi přísně při posouzení opčních přihlášek, vyzněla by opce nepříznivě pro Zakarpatskou Ukrajinu.*“¹² Riešenie teda bolo v prvom kole vybaviť všetky opčné prihlášky, ktoré majú byť zamietnuté. Kladne sa mali vybaviť prihlášky bývalých československých vojakov (išlo o niekoľko stoviek osôb), každá žiadosť sa však mala predložiť na vyjadrenie Odboru pre politické spravodajstvo. Toto opatrenie malo za-

Zdeněk Toman (Zdroj: ABS)

brániť tomu, aby československé štátne občianstvo dostali „pochybne živly“, pričom ako príklad sú tu uvedení bývalí maďarskí dôstojníci.

V správe Toman ďalej uvádzal, že opciu v prospech ČSR povolili len osobám, ktoré ovládali český alebo slovenský jazyk a počas jeho pôsobenia zamietli približne 3000 žiadostí, prijatých bolo 1080 prihlášok. Odporúčanie pre postoj ČSR k opcii nakoniec bolo zhrnuté do štyroch bodov: umožniť odjazd do ČSR všetkým československým občanom, ktorí prišli do Podkarpatskej Rusi len na návštevu; zabezpečiť umožnenie odjazdu vojakom československej zahraničnej armády a ich rodinným príslušníkom; umožniť opciu československým občanom, ktorí sa hlásili k českej alebo slovenskej národnosti; a napokon úradne preskúmať žiadosti optantov poskytnúť opciu len tým osobám, „*ktelé z čsl. hlediska nám vyhovují*“.¹³ Toman ďalej na ministra apeloval, aby sa vec riešila aj po stránickej linke a tým sa zabránilo otváraní otázky postoja československých komunistov počas volebnej kampane – netreba zabúdať, že v čase

9 Opcii, najmä jej druhej vlne, sa podrobne venovali ŠMIGEL, M. – KRUŠKO, Š.: Opcia. Prešov 2005.

10 ABS, f. Hlavní správa rozvědky (I. správa), r. č. 20957. Pane ministře, 19. 1. 1946.

11 Tamže.

12 Tamže.

13 Tamže.

spísania citovaného dokumentu ostávalo do májových volieb roku 1946 už len niekoľko mesiacov. Ďalší postup vo veci opcie mal prebiehať tak, že štátnoobčiansky odbor MV mal odovzdať Tomanovi zoznam optantov a s týmto zoznamom chcel Toman odcestovať do Užhorodu. Tu sa mali preveriť uvedené osoby (ich národnosť a správanie počas vojny) a zoznam zrejme plánoval súčasne odovzdať aj sovietskym úradom. Ďalšie práce ohľadom celej akcie mal vykonať aj kpt. Kuracina, ktorý bol „... *persona grata pro naše Slováky*“.¹⁴

Pôsobenie spomenutej Spravodajskej expozitúry v Londýne nemalo príliš dlhé trvanie. V existujúcej podobe išlo o akýsi prežitok vojnových čias, keď Beneš a londýnska vláda potrebovali informácie aj o politických náladách v samotnej Británii. Mnohé z takýchto informácií zrejme nemali veľký význam pre vládu úradujúcu v Prahe. Preto koncom januára 1946 Toman listom intervenoval u ministra, aby prišlo k zrušeniu, resp. upraveniu činnosti spravodajskej činnosti vo Veľkej Británii. V prvom rade upozorňoval na fakt, že len personál expozitúry stojí ročne 2 300 000 korún, pričom v sume neboli zahrnuté vecné výdavky.¹⁵ Išlo o jedinú spravodajskú odbočku československého MV v zahraničí. Jej pracovníci však z veľkej časti vykonávali také úlohy, ktoré podľa šéfa zahraničného spravodajstva patrili do kompetencie iných rezortov – napríklad výpisky z tlače či preklady, ktoré podľa Tomana mali vykonávať pracovníci ministerstva informácií.

V citovanom liste Toman adresoval Nosekovi aj ďalšiu zaujímavú myšlienku. Navrhol spojiť spravodajskú službu MV (ktorá mu podliehala) so spravodajskou službou ministerstva zahraničných vecí, ktoré malo vlastných spravodajcov. V citovanom liste sa Toman

dovoľoval skutočnosti, že tak funguje zahraničné spravodajstvo aj vo Veľkej Británii, Francúzsku, USA, dokonca aj v Sovietskom zväze, čo však celkom nezodpovedalo realite. Dôvodom bolo, že podľa Tomanovho názoru majú osoby poverené spravodajskou činnosťou oveľa lepšie možnosti na prácu, ak dostávajú direktívy priamo od MZV. Je paradoxné, že podriadený žiadal svojho nadriadeného, aby sa vzdal časti svojich kompetencií a informácií. Možno aj preto nemal Toman šancu svoj návrh presadiť, napriek tomu, že argumentoval nielen efektivitou, ale aj úsporou financií v rozpočte MV. V prípade, že by minister trval na tom, aby zahraničná spravodajská služba podliehala MV, bolo podľa Tomana účelné znížiť počet spravodajského personálu v Londýne na jednu až dve osoby a zaverbovať spojku (nie zamestnanca ambasády), ktorá by postupne budovala vlastnú sieť agentov.¹⁶

POČIATKY ORGANIZAČNEJ ŠTRUKTÚRY

Aj vďaka snahe o zmenu systému fungovania spravodajskej činnosti MV vo Veľkej Británii sa zachoval zoznam pracovníkov tamjšej expozitúry z roku 1946. Šéfom expozitúry bol podplukovník gšt. Jan Krček, jeho zástupcom bol pplk. Josef Fořt, ktorý mal na starosti dôverný a tajný protokol, pokladňu, šifrovanie, ako aj dozor nad kartotékou, evidenciou spisov a archívom. Referát politického spravodajstva a protištátnu činnosť československých občanov mal na starosti JUDr. Pavel Polák. Dr. Ladislav Najmann mal na starosti veci štátnej bezpečnosti a z oblasti politického spravodajstva zabezpečoval získavanie informácií o činnosti Maďarov a britskej politickej strany Labour Party. Agentúrny referát mal na starosti por. A. Püchler.¹⁷ Na

expozitúre okrem toho pracovala ako sekretárka Marta Najmannová a Jan Papš ako pomocná sila. Podľa správy spočívala činnosť odbočky najmä zo zbierania správ z novín. Podľa Tomanovho hodnotenia expozitúra ani nemala agentúrnu sieť a len dvaja jej agenti mali byť schopní podávať zaujímavé správy. Čo sa týka produkcie odbočky, Toman len lakonicky skonštatoval, že dodávaný materiál bol síce zaujímavý a aj využívaný, nešlo však o spravodajské informácie, pretože väčšina úloh odbočky by mala podľa jeho názoru spadať do kompetencie ministerstva informácií, resp. československého tlačového ataše v Londýne. Ten však nebol sám schopný vykonať toľko práce. Na jednej strane sme svedkami toho, že s prácou spravodajskej odbočky bol spokojný minister zahraničných vecí Jan Masaryk, štátny tajomník Vladimír Clementis, ako aj vyslanec Císař. Na strane druhej však bezprostredný nadriadený pracovníkov londýnskej expozitúry Toman nešetril jej kritikou a ministromi vnútra navrhoval jej personálnu i vecnú reorganizáciu. Zrejme už predchádzajúca kritika Tomana viedla MV k tomu, že Krček a Fořt boli daní k dispozícii. Toman vcelku uznával prácu Püchlera, Poláka aj Najmanna, pričom u posledne menovaného oceňoval aj jeho dlhodobé sympatie ku komunistickej strane.¹⁸ V prípade Püchlera Toman dodal, že spravodajsky pracoval pre vtedy veľmi obávaného šéfa vojenského Obranného spravodajstva Bedřicha Reicina, čo samozrejme neprekvapuje. Najmä keď je známa Reicinova ambícia kontrolovať celý československý vojenský spravodajský aparát, pri ktorej tvrdo udieral do každého, v kom videl ohrozenie. S istým pochopením Toman charakterizoval aj Krčeka, o ktorom Nosekovi referoval, že je spravodajsky

14 Tamže. Pane ministře, 24. 1. 1946.

15 Tamže.

16 Tamže.

17 Viac o ňom pozri: HANZLÍK, F.: Příklad kpt. Adolf Püchler. Svědectví agenta OBZ o nelegálním získávání financí zpravodajskou službou ministerstva vnitra v letech 1946 – 1947. Praha 2006.

18 ABS, f. Hlavní správa rozvědky (I. správa), r. č. 20957, Informace pro pana ministra, 1. 7. 1946.

vycvičený, inteligentný a s prehľadom. Nebol komunistom, ale bol ochotný rešpektovať aj komunistického ministra. Problémom však bolo, že „*Chce pracovať len v rámci legálnych možností a nechcel by robiť spravodajskou prácu tak, jak to vyžaduje doba*“.¹⁹ Tomanovo konanie smerom k expozitúre a najmä jej veliteľovi Krčekovi motivovali zrejme primárne dve veci: po prvé Krček bol človekom, ktorého do funkcie presadil v januári 1946 odvolaný šéf Odboru Z Bartík. Je teda zrejme, že takúto osobu muselo nové vedenie odboru vnímať ako nedôveryhodnú. Na druhej strane aj samotný Toman pôsobil cez vojnu v Londýne ako repatriálny dôstojník a aj jemu k postu pomohol Bartík. Ak nechcel Toman vzbudiť podozrenie, musel sa nejakým spôsobom prejavíť, pritom však, možno aj s ohľadom na uvedené skutočnosti, volil menej ostré formulácie. Krčekovi to samozrejme nepomohlo.

Jedným z reorganizačných návrhov bolo zníženie personálu na spravodajskej expozitúre v Londýne na štyri osoby, dvoch úradíkov a dve kancelárske sily. Úradníci by mali okrem spravodajskej práce na starosti aj víza, od čoho si Toman sľuboval jednak finančnú úsporu (časť ich plátov by poukázalo MZV), ale aj lepší prehľad spravodajskej služby o dianí na ambasáde, ako aj o osobách, ktorým bolo vízum udelené. Pre ďalšiu prácu v Londýne mohol ostať ako jeden z úradníkov niekto z personálu expozitúry, druhý však mal podľa Tomana byť „pevného politického presvedčenia“ (tzn. komunistu) a obdobie vojny mal stráviť doma. Za touto požiadavkou sa zrejme ukrývala už spomenutá činnosť „ako ju vyžaduje doba“, ako aj úvahy o lepšej konšpirácii takejto osoby pred zrakmi britskej polície.

Nová organizačná štruktúra Odboru Z, ktorá vstúpila do platnosti 1. júla

1946, uvádzala oddelenie zahraničného spravodajstva pod označením Z-B. To sa ďalej delilo na štyri referáty: Z-III (zahraničná politika), Z-XXI (zahraničné obranné spravodajstvo politické), Z-XVIII (zahraničné hospodárske spravodajstvo) a Z-XXII (šifrovanie).²⁰

Počiatky československej rozviedky boli spojené aj s budovaním novej agentúrnej siete. Za istú výnimku môžeme považovať Veľkú Britániu. Produkcia tunajšej siete dôverníkov, ktorú zrejme prevzali od bývalého spravodajského oddelenia armády, sa šéfovi Zdeňkovi Tomanovi zdala byť slabou. Preto na oddelení už čoskoro vznikli smernice, ktoré mali byť určujúcimi pri budovaní novej agentúrnej siete úradu v zahraničí. Ich prvý návrh vznikol na odbore Z-B v lete 1946. Návrh, ale aj samotné smernice počítali so zriadením siete v zahraničí s obranným účelom, doslova sa spomína politicko-spravodajská sieť obrannej povahy. Ako primárne ciele československých spravodajských aktivít v zahraničí boli určené štáty, ktoré mali počas 2. svetovej vojny k ČSR nepriateľský postoj, t. j. za najvýznamnejších protivníkov boli označené Nemecko, Rakúsko, Taliansko a Maďarsko.²¹ Siete sa mali budovať aj v krajinách, s ktorými síce ČSR mala dobré vzťahy, v ktorých však existovali aktívne emigrantské komunity. Referenti, ktorí mali zodpovedať za budovanie siete a prácu na úseku danej krajiny či jej časti, mali byť zamestnancami Zemských odborov bezpečnosti II (ZOB II),²² resp. VI. odboru Povereníctva vnútra. Dôverníci či agenti sa mali následne verbovať z radov osôb, ktoré boli buď priaznivo naklonené ľudovodemokratickému režimu v ČSR alebo z osôb apolitických. Za služby im, samozrejme, mohli byť vyplácané finančné odmeny. Vidíme, že uvedený návrh smerníc bol ešte značne nedokonalý. Spôsob využitia ZOB-ov

naznačuje, že autor návrhu plánoval pokračovať v praxi z medzivojnovkej ČSR, kde veľká časť práce s agentúrou takisto ležala na pleciah a iniciatíve predsunutých spravodajských útvarov. Okrem toho sú smernice formulované veľmi vágne, čo môže naznačovať neskúsenosť ich autora s prácou v tejto oblasti. Voľne formulované smernice majú však svoje výhody aj nevýhody. Nie sú dobrou pomôckou pre osoby neskúsené v práci s konfidentmi, na druhej strane dôstojníkovi s bohatými skúsenosťami s týmto typom práce poskytujú voľnosť a široké možnosti. Návrh prešiel pripomienkami a v zachovanej dokumentácii sa nachádzajú dve vyjadrenia. Prvé, datované 31. júla 1946 a podpísané len šifrou, navrhuje pri budovaní siete nasledovný postup: každý prednosta ZOB II a prednosta VI. odboru Povereníctva vnútra mal určiť po jednom referentovi pre technické organizovanie spravodajskej siete. Určený referent mal kontaktovať podriadené útvary, kde by bol ďalší človek zodpovedný za vysielanie a prijímanie agentov a zriaďovanie siete v príslušných oblastiach. Teda opäť vidíme nadväznosť na prax z medzivojnových čias. Takýmto spôsobom sa teda mala vybudovať sieť z Prahy pre Nemecko a Rakúsko a z Brna a Bratislavy pre Rakúsko a Maďarsko, eventuálne Poľsko. Autor pripomienok súčasne poukázal na skutočnosť, že takýmto spôsobom nie je možné postupovať pri vzdialenejších krajinách ako je Francúzsko, Veľká Británia či Spojené štáty americké. Práca s agentúrou v týchto krajinách sa mala centralizovať na ústrední v Prahe. Autor pripomienok tiež navrhoval, aby na každom relevantnom zastupiteľskom úrade pôsobil jeden spravodajský dôstojník.²³

Návrh smerníc posudzoval ako druhý aj major Josef Ruprich, ktorý vo svojom posudku z 1. augusta 1946 uviedol

19 Tamže.

20 DVOŘÁKOVÁ, J.: Státní bezpečnost v letech 1945 – 1953, s. 55.

21 ABS, f. Hlavní správa rozvědky (I. správa), r. č. 20957. Zřízení zahraniční politicko-zpravodajské sítě – pokyny (návrh).

22 K činnosti těchto úřadů pozri napr.: DVOŘÁKOVÁ, J.: Státní bezpečnost v letech 1945 – 1953, s. 26 – 38.

23 ABS, f. Hlavní správa rozvědky (I. správa), r. č. 20957. Připomínky k návrhu na zřízení zpravodajské sítě.

dve pripomienky, z toho však jednu zásadnú. Odporúčal venovať zvláštnu pozornosť Poľsku a tamojšej emigrácii na Západe, ktorá spolupracovala s českými a slovenskými emigrantmi, ale aj s predstaviteľmi emigrantských skupín z ďalších štátov budúceho sovietskeho bloku. Zdôraznil tiež nevyhnutnosť venovať zvláštnu pozornosť ilegálnym skupinám, ale aj zločineckým bandám, ktoré znepokojovali československo-poľské pohraničie. Druhý bod jeho vyjadrenia bol kľúčovejší. Podľa Ruprichovho názoru totiž sledovanie činnosti emigrantských skupín v zahraničí nebolo možné nechať na pleciah ZOB-ov, ale považoval za nevyhnutné, aby sa v zahraničných metropolách na túto činnosť budovali vlastné spravodajské agentúry, ktoré by boli v priamom kontakte s oddelením Z-B Odboru pre politické spravodajstvo. Spravodajské siete ZOB-ov totiž mali byť len akýmsi doplnkom, pretože „ZOB-y nemajú zkušených orgánů, ani možnost sledování zahr. tisku a všech hnutí a polit. proudů a směrů v námi za nepřátelské považovaných státech“.²⁴ Smernice napokon vyšli ešte v roku 1946. Vo finálnej verzii Pokynov o zriadení zahraničnej politicko-spravodajskej siete sa zopakoval Ruprichom kritizovaný model zapojenia ZOB-ov, resp. VI. odboru Povereníctva vnútra, ktoré mali navrhnúť oddeleniu Z-B referenta pre jednotlivé záujmové krajiny či ich skupiny.²⁵ Táto skutočnosť mala zrejme dva najzásadnejšie dôvody – prvým bol celkovo malý početný stav oddelenia Z-B (v roku 1948 len 24 pracovníkov). Druhým dôvodom podľa môjho názoru bola Tomanova snaha rozšíriť svoj vplyv aj na ZOB-y, ktoré boli ovládané najmä komunistami a zohrávali dôležitú úlohu aj vo vnútropolitickom dianí.

ZÁUJMOVÉ SFÉRY

Ako primárne krajiny záujmu československej rozviedky smernica určila, podobne ako v návrhu, Nemcko, Rakúsko, Taliansko a Maďarsko. Rovnako dôležitým objektom záujmu boli aj emigrantské skupiny a ich činnosť, siete sa teda mali budovať aj v štátoch, s ktorými povojnová ČSR mala dobré vzťahy – aj tu sú, podobne ako v návrhu, spomenuté Francúzsko, Veľká Británia či USA. Aj výber dôverníkov a agentov ostal uvedený tak, ako bol v smerniciach. Nóvum, ktoré v návrhu z nepochopiteľného dôvodu nebolo, spočívalo v požiadavke, aby každý nový spolupracovník bol pred poverením úlohou preverený dopytom v centrále, teda oddelení Z-B. Smernica neurčovala výšku vyplácaných odmien, táto otázka sa mala riešiť od prípadu k prípadu. Spolupracovníci boli evidovaní v dvoch kartotékach (na odd. Z-B a na útware, ktoré ho zaregistrovalo) a vedení aj pod krycím menom, pričom ich zoznam vypracovalo odd. Z-B. Je zaujímavé, že smernice zakazovali označovanie konfidentov číslami, čo bola predtým používaná prax, ktorá však vydaním smerníc nevymizla. S číselným označením členov siete (a to bez ohľadu či išlo o spolupracovníka alebo aj dôstojníka MV) sa stretávame dokonca ešte aj začiatkom nasledujúceho desaťročia, paralelne s krycím menom. Smernice ďalej upozorňovali na nevyhnutnosť, aby sa o každom styku s konfidentom spísal záznam bez ohľadu na to, či prišlo k odovzdaniu nejakej informácie. V prípade, že prišlo k odovzdaniu správy, dôstojník mal povinnosť zistiť a uviesť aj dátum, miesto a ďalšie okolnosti, za ktorých sa dôverník k informáciám dostal. Dôraz sa kládol na zadávanie jasných a presne definovaných úloh spolupracovníkom.

To bolo dôležité najmä preto, aby sa služba nestala zberňou rôznych fám a klebiet. Pritom vieme, že práve zadávanie jasných úloh patrilo v tomto období medzi slabé stránky československej zahraničnej spravodajskej služby. Potrebné bolo tiež zaznačovať výšku odmeny, ktorá sa spolupracovníkovi vyplácala po tom, ako svojím krycím menom podpísal vlastnoručne vyhotovené potvrdenie o jej prevzatí. Výnimku z tohto pravidla bolo možné získať len za výnimočných okolností, ideálne až po súhlase oddelenia Z-B.²⁶

Už čoskoro po vypracovaní smerníc sa ukázalo, že možnosť spravodajskej činnosti proti Poľsku nie je aktuálna. Naopak, Poľsko po ZSSR a Juhoslávii sa stalo ďalšou krajinou, ktorú mohli komunisti z ministerstva vnútra považovať za spriaznenú, resp. kde nadviazali spoluprácu so svojimi partnermi z tajných služieb. Už koncom septembra 1946 sa uskutočnila porada, kde sa predstavitelia bezpečnostných aparátov oboch krajín dohodli na úzkej spolupráci, najmä po stránickej línii. Za poľskú stranu sa na porade zúčastnil štátny sekretár ministerstva bezpečnosti plk. Romkowsky a vedúci poľskej zahraničnej spravodajskej služby plk. Julek Burgin. Československú stranu reprezentoval prednosta Odboru pre politické spravodajstvo Bedřich Pokorný,²⁷ jeho zástupca a šéf rozviedky Toman, ďalej vedúci vnútorného spravodajstva (skupina Z-A) Štěpán Plaček²⁸, šéf štátnej bezpečnosti (skupina Z-C) Jindřich Veselý a za vojenské spravodajské služby prednosta 2. oddelenia hlavného štábu MNO plk. Hanus, šéf Obranného spravodajstva Bedřich Reicin²⁹ a jeho zástupca Karel Vaš.³⁰ Konkrétnou formou spolupráce (najmä po stránickej línii) mala byť výmena správ, ktoré sa týkali toho

24 Tamže. Mjr. Josef Ruprich: Připomínky k návrhu zřízení zahraniční politicko-zpravodajské sítě.

25 Tamže. Pokyny o zřízení zahraniční politicko-zpravodajské sítě, Příloha k č. j. ZB-VIII-71 Taj.1946.

26 Tamže.

27 O ňom pozri viac: DVOŘÁKOVÁ, J.: Bedřich Pokorný – vzestup a pád. In: Sborník AMV, 2/2004, s. 233 - 267.

28 O ňom pozri viac: KALOUS, J.: Štěpán Plaček. Život zpravodajského fanatika ve službách KSČ. Praha 2010, 428 s.

29 O ňom pozri viac: HANZLÍK, F.: Bez milosti a slitování. Bedřich Reicin – fanatik rudého teroru. Praha 2011, 352 s.

30 ABS, f. Hlavní správa rozvědky (I. správa), r. č. 20957. Úřední záznam o poradě, konané ve dnech 23. – 25. září 1946.

druhého štátu, ako aj výmena ďalších relevantných poznatkov a skúseností. Poliaci svojich kolegov upozornili, že aj z územia ČSR sa uskutočňuje „reakčná“ činnosť proti ich krajine, čomu venoval pozornosť ich kolega Max Minca. Išlo zrejme najmä o banderovcov. Obe strany sa dohodli, že takéto osoby, pokiaľ budú zadržané v ČSR, majú byť aj naďalej krátkou cestou vydávané do Poľska. Lepšiu spoluprácu malo tiež zabezpečiť spojenie Minca so spravodajsko-bezpečnostným odborom Povereníctva vnútra v Bratislave. Poliaci ďalej svojim československým kolegom poďakovali za pomoc pri odhalení veľkej „podvratnej akcie“, ktorá bola odhalená na základe písomného materiálu dodaného z Prahy. Nie je však jasné, o čo konkrétne išlo. Obe strany sa ďalej dohodli na nadviazaní kontaktov medzi spravodajcami, ktorí pracovali v zahraničí. Poliaci tiež prisľúbili dodávať informácie z Vatikánu, kde mali mať už v tom období pomerne dobre vybudovanú spravodajskú sieť. Pre československú stranu bolo inšpiráciou poľské tvrdenie, že u nich spravodajstvo vykonávajú jedine príslušníci komunistickej strany, keď podľa Romkowského tamojšie stranícke vedenie rozhodlo, že dá v prospech spravodajského odboru k dispozícii 12 000 súdruhov. Romkowski sa kolegom tiež pochválil, že poľské referendum³¹ sa uskutočnilo najmä zásluhou spravodajskej služby. Poliaci tiež svojich kolegov informovali, že neprikladajú zahraničným akciám príliš veľký význam. Záverom obe strany ocenili, že našli zhodu vo všetkých otázkach.³²

Leto a jeseň roku 1946 bolo podľa všetkého prelomovým obdobím, keď si československá zahraničná spravodajská služba takpovediac hľadala nové úlohy. Počas prvého roka svojej

Minister vnútra ČSR Václav Nosek (vľavo) a gen. Josef Bartík (vpravo)

(Zdroj: Archív rodiny Josefa Bartíka)

existencie sa borila s množstvom administratívnych úloh (viď napríklad spomínané záležitosti okolo opcie) či budovaním vlastného aparátu, zrejme sa aj viac koncentrovala na zbieranie informácií o minulosti – mám na mysli najmä otázky súvisiace s retribúciou – a najmä jej význam zaostával za významom vnútorného spravodajstva a štátnej bezpečnosti. Od jesene 1946 sme ale svedkami nových úloh, ktoré predznamovali ďalšie obdobie. Prvým zásadnejším dokumentom, v ktorom sa už jasnejšie črtajú kontúry budúcej práce proti západným štátom, je nedatovaný spravodajský plán skupiny Z-B, zrejme z jesene 1946. Úvod dokumentu poskytuje pomerne zaujímavé všeobecné zhodnotenie situácie. Plán konštatuje, že úplnou vojenskou porážkou štátov Osi sa rozpadli aj ich spravodajské a štátnobezpečnostné aparáty. Na ich

miesto však nastúpil nový protivník (nie je to povedané až tak explicitne), ktorým boli spravodajské aparáty vojsk okupačných mocností. Ich hlavnou úlohou bola síce spravodajská činnosť zameraná na okupovaný štát, avšak ich záujem sa okamžite obrátil aj k susedom okupovaného Nemcka. Spravodajské služby okupačných mocností vypočúvali predstaviteľov tajných služieb porazených štátov a niektorých z nich začali využívať k určitým chúlостivejším operáciám. Bývalí pracovníci Gestapa, Abwehru či Sicherheitsdienstu na splnenie úloh využili svoje bývalé siete, čo bolo z pohľadu československej spravodajskej služby interpretované ako úsilie smerujúce k obnoveniu zvláštnych služieb Nemecka, teda hlavného protivníka.³³ Plán ďalej definoval aj konkrétne úlohy skupiny Z-B. Prvou bolo vyškoliť

31 Ide samozrejme o nadnesené tvrdenie. V lete 1946 sa v Poľsku uskutočnilo miesto riadnych parlamentných volieb referendum s tromi otázkami, ktoré mali rozhodnúť o budúcom smerovaní krajiny. Dôvodom pre takýto postup bola najmä obava poľských komunistov z prepadu pri voľbách. Výsledky referenda boli sfalšované a jeho priebeh ovplyvňovala komunistami ovládaná tajná polícia a armáda.

32 ABS, f. Hlavní správa rozvědky (I. správa), r. č. 20957. Úřední záznam o poradě, konané ve dnech 23. – 25. září 1946.

33 Tamže. Spravodajský plán skupiny Z-B. Súčasťou plánu bol aj krátky exkurz do minulosti, keď autor plánu (B. Pokorný) konštatoval, že v medzivojnovom období bolo zahraničné spravodajstvo uskutočňované výhradne vojakmi, pričom za 2. republiky sa konalo výhradne proti Maďarsku a Poľsku, proti Nemecku len neoficiálne a napriek zákazu vlády.

a pripraviť v ústredí riadiacich orgánov pre zahraničné obranné spravodajstvo proti Nemecku, so špecifikáciou pre všetky okupačné zóny (teda aj proti sovietskej), ako aj proti poľskému záberu. Druhou skupinou krajín (oblastí), ktoré boli v pláne spomenuté, boli Rakúsko a Maďarsko, tretou Taliansko, Veľká Británia, Francúzsko a Švajčiarsko, štvrtú tvorili Španielsko a Portugalsko, piatu Balkán a zvyšok Európy. Ďalšie skupiny, zrejme menej prioritné, boli USA so svojimi sférami záujmu, britské zámorské dŕžavy, blízky východ a napokon ostatné zámorské krajiny. Je zjavné, že také vzdialené ciele boli mimo dosahu československých spravodajcov. Na druhej strane vidíme, že pozornosť sa začínala obracať aj smerom k bývalým spojencom ZSSR. Nepotrvalo dlho a aj viaceré zámorské krajiny, samozrejme vrátane USA, sa zaradili medzi prioritné ciele československej rozviedky.

Plán práce ďalej počítal s vybudovaním vysunutých agentúrnych stredísk (VAS) po celom území republiky – aj tu je zjavná inšpirácia praxou spred 2. svetovej vojny. VAS-y sa mali nachádzať v Prahe, Plzni, Strakoniciach, Českých Budějoviciach, Karlových Varoch, Chomutove, Ústí nad Labem, Českej Lípe, Liberci, Trutnove, Hradci Králové, Ústí nad Orlicí, Táboře, Brne, Olomouci, Znojme, Zlíne, Šumperku, Frývaldove, Opave a Ostrave. Na Slovensku sa mali nachádzať v Bratislave, Komárne, Šahách, Lučenci, Rožňave, Košiciach, Michalovciach, Prešove, Poprade, Ružomberku a Žiline. Nie je jasné, do akej miery mal tento plán kopírovať existujúce štruktúry a či VAS-y mali existovať v rámci ZOB-ov či OZO-v, resp. im podriadených útvarov a na Slovensku v rámci Oblastných bezpečnostných referátov či Odbočiek štátnej bezpečnosti. Pracovníci VAS-ov však mali s týmito úradmi nadviazať styk a mali mať v ich priestoroch možnosť vykonávať (raz týždenne až raz za dva týždne) administratív-

nu činnosť a tu mali tiež ukladať podozrenia. Aj pri styku s pracovníkmi úradov však mali vystupovať „prísne konšpiratívne“. Paradoxne plán počítal s okamžitým začatím zbierania, štúdia a vyhodnocovania správ, pričom ale dokument explicitne konštatoval nevyhnutnosť špecifikácie úloh jednotlivých riadiacich orgánov VAS-ov. Skupina Z-B tu mala plniť najmä riadiace, usmerňujúce a kontrolné úlohy, ako aj rozhodovať o akejkoľvek relevantnej otázke. Úlohou VAS-ov bolo zabezpečovať vznik a chod agentúrnych sietí v zahraničí, pričom informácie mali zbierať výhradne z agentúrnych zdrojov. Reorganizácia v zmysle plánu sa mala uskutočniť do 1. decembra 1946. V uvedenom pláne, ktorý sa napokon aj uskutočnil, vidieť niekoľko vcelku problematických miest. V prvom rade je ťažko predstaviteľné, že by sa takto definovaný systém dal uplatniť v práci smerom k vzdialenejším krajinám – aj keď sa mohol osvedčiť a zrejme aj osvedčil v práci smerom k priľahlým oblastiam (Nemecko, Rakúsko, Maďarsko) alebo tam sa nachádzajúcim vojenským útvarom západných mocností. Svedčí to o menších či realistických ambíciách československej zahraničnej spravodajskej služby, ale tiež o celkovej koncepcii budovania spravodajských a štátnobezpečnostných služieb v ČSR, keď sa v povojnovom období kládol dôraz na spravodajskú prácu na domácej pôde a na štátnu bezpečnosť. Situáciu komplikoval aj stranícky boj o pozície v spravodajských službách a polícii.

ZMENY V ORGANIZÁCIÍ

Na konci roku 1946 sa zmenila organizačná štruktúra ministerstva vnútra, odbor „Z“ sa zmenil na VII. odbor MV a od začiatku decembra 1946 zahraničnopolitická spravodajská služba bola náplňou skupiny VII-B. Zameranie jednotlivých oddelení skupiny sa oproti predchádzajúcemu stavu nezmenilo, skupina sa opäť členila na štyri útvary – oddelenie VII-B-VIII

(zahraničná politika), VII-B-XXI (zahraničné obranné spravodajstvo politické), VII-B-XVIII (zahraničné spravodajstvo hospodárske) a napokon oddelenie VII-B-XXII (šifra, vedúci Karel Smíšek).³⁴ Úlohy skupiny boli definované nasledovne:

– Prijímanie a vybavovanie listov MZV a 2. oddelenia hlavného štábu MNO pokiaľ sú zahraničnej povahy.

– Prijímať hlásenia zahraničných skupín.

– Prijímať a vybavovať všetky správy zaslané skupine VII-B, pre ktoré je skupina vecne príslušná.

– Podávať posudky o správaní československých občanov v zahraničí.

– Podávať situačné správy o jednotlivých štátoch, zahraničných udalostiach a o činnosti „živlov“ ohrozujúcich zahraničnú a vnútornú bezpečnosť ČSR.

– Prijímať a vybavovať správy zahraničnej povahy, ktoré boli skupine pridelené.

– Upozorňovať skupiny VII-A a VII-C a referát VII-SL na osoby, ktoré je potrebné sledovať vo vnútrozemí.

Vecná príslušnosť skupiny bola určená tromi bodmi: 1) sledovanie zahraničnopolitických a hospodárskych udalostí, všeobecné sledovanie činnosti Čechov a Slovákov v zahraničí. Zvláštny dôraz sa mal klásť na sledovanie tých Čechov a Slovákov žijúcich v zahraničí, ktorí mali aktívne pracovať proti ČSR a politike československej vlády. Takisto sa mala venovať pozornosť činnosti zahraničných politických činiteľov, pokiaľ sa týkala ČSR; 2) skupina spolupracovala s československými zastupiteľskými úradmi, mala sledovať ich činnosť a mala právo sa vyjadriť pri vysielaní československých úradníkov do zahraničia; 3) skupina tiež zabezpečovala šifrovanie.³⁵

Rozsah činnosti rozviedky v tomto období uvádzal dokument nazývaný Prehľad zahraničných spojení z 23. apríla 1947. Hneď v úvode sa tu konšta-

34 DVOŘÁKOVÁ, J.: Státní bezpečnost v letech 1945 – 1953, s. 65.

35 Tamže, s. 69.

tovalo, že sieť spojení v zahraničí nie je vybudovaná na dostatočnej úrovni. Tento fakt mal podľa autora prehľadu tri základné príčiny. Prvou bol nedostatok riadiacich orgánov, t. j. profesionálnych dôstojníkov, vybavených dostatočnými osobnými a intelektuálnymi danosťami, schopných a zodpovedných viesť sieť spolupracovníkov. Služba tiež zápasila s nedostatkom technického vybavenia. Ako tretí bod sa uvádzala nevyhnutnosť budovať aparát ekonomicky, t. j. čo najviac výsledkov s čo najmenšími prostriedkami.³⁶ Správa tiež konštatovala, že až v poslednej dobe sa začalo so systematickým budovaním aparátu, najmä vo vzdialenejších krajinách. V dobe vzniku dokumentu teda siete československej rozviedky vyzerali nasledovne – na vrchole informačných tokov stál prednosta skupiny VII-B Toman. Na centrále v Prahe okrem neho pracoval referent pre Poľsko a Maďarsko, referent pre Nemecko a Rakúsko a napokon organizačný referent pre budovanie siete a technické vedenie, ktorý ale do práce nastúpil len v apríli 1947. V zmysle už spomínaných rokovaní s poľskými kolegami sa nazdávam, že referent pre Poľsko mal na starosti najmä získavať informácie o banderovcoch, šmelinároch a kriminálnych aktivitách rôznych bánd z pohraničia, prípadne monitorovať činnosť emigrácie a zabezpečovať spojenie s poľskou spravodajskou službou. Už čoskoro malo z referátu vypadnúť aj Maďarsko, ktoré po komunistickom prevrate v roku 1947 tiež prestalo byť československou tajnou službou považované za nepriateľskú krajinu a aj v tomto prípade oba aparáty prišli k spolupráci.

Dokument popisuje aj existujúce siete. Proti západnej časti Nemecka primárne pracovalo Vysunuté agentúrne stredisko v Plzni (VAS 2), pričom úradovňa občas prinášala správy aj z Holandska, Belgicka či východnej časti Nemecka. Do siete tohto VAS-u boli zapojení aj agenti pôvodne pracujúci pre centrum. Plzenský VAS pracoval na tri sledy. Prvý, najsilnejšie obsadený sled

tvorila prihraničná zóna určená mestami Hof a Pasov. Tu pre československú tajnú službu zbieralo informácie viacero agentov a dôverníkov, pričom išlo sčasti o odsunutých Nemcov, ktorých však ČSR označovala ako antifašistov, a sčasti išlo o starousadlíkov žijúcich v tejto oblasti dlhodobo. Druhý sled bol obsadený slabšie, len dôverníkmi, a bol určený mestami Koburg – Norimberg – Mníchov. Tretí sled (čiara Hamburg – Hannover – Kassel – Stuttgart) bol spravodajsky obsadený najslabšie a informácie pochádzali buď od náhodných informátorov, alebo od agentov, ktorí boli vysielaní z ČSR. Do západnej časti Nemecka bol pravidelne vysielaný aj jeden agent brnenského VAS-u. V Nemecku v tejto dobe nepôsobil nijaký úradník MV, v krátkom čase mal ale na konzulát do Mníchova odcestovať Dr. Beneš. Ako agentov a informátorov (pritom pri československých úradníkoch môžeme predpokladať, že išlo len o informátorov, t. j. že informácie pre službu podávali z titulu zamestnania, kolegiality, v rámci spoločenských stykov a podobne, a nie ako viazaní agenti) dokument spomína tieto osoby: z radov československých zamestnancov je spomínaný pracovník pátracieho tímu MV Dr. Beneš (išlo o ľudí, ktorí mali na území Nemecka pátrať najmä po osobách, ktoré mali byť v ČSR postavené pred retribučný súd); nasledujú traja repatriálni dôstojníci škpt. Schein (pôsobil v Mníchove), škpt. Dufek (pôsobil vo Frankfurte) a kpt. Beneyi (pôsobil v Stuttgarte), napokon Dr. Donner, československý pozorovateľ pri súde v Norimbergu.

Ako ďalší členovia v Nemecku pôsobiacej siete boli uvedení: V. Šramota, riaditeľ IG Farben v Mníchove, D. Sterlinger a Dr. Steindler, obaja pôsobili ako riaditelia tábora UNRRA vo Frankfurte a Hannoveri. V tejto súvislosti je zrejme potrebné mať na pamäti neskoršie úspechy Štátnej bezpečnosti pri budovaní sietí v táboroch pre utečencov, odkiaľ získavali aj západné spravodajské služby a na ne napojení

emigranti veľký počet tzv. agentov-chodcov. Otázka, či obaja menovaní mali podiel na odhaľovaní takýchto osôb koncom 40. a začiatkom 50. rokov minulého storočia, si však vyžaduje ďalší výskum v archívoch. Ako poslední dvaja súkromní zamestnanci dodávajúci informácie československej rozviedke sú uvedení Dr. Daneš, zamestnanec firmy Šipajlo z Bad Nauheimu a Dr. Ungar, zamestnanec vojenského súdu v Norimbergu. V krátkom čase sa mala sieť rozšíriť aj o J. Nykla, ktorý už získal povolenie amerických a nemeckých úradov na činnosť obchodnej spoločnosti v Mníchove (išlo o generálne zastúpenie v oblasti sklárstva). Ako agenti sú ďalej uvádzaní aj štyria nemeckí občania. Z toho však boli dvaja členmi komunistickej strany Nemecka, zrejme obaja zamestnanci regionálnych sekretariátov Hadek v Mníchove a Andreas v Norimbergu. Carlebach pôsobil v denníku Frankfurter Rundschau a napokon člen nemeckej sociálnej demokracie Dr. Weil z Mníchova sa podľa všetkého zameriaval na poskytovanie informácií ohľadom prívržencov bývalého československého sociálnodemokratického politika nemeckého pôvodu Wenzela Jakscha, ktorý už počas vojny v emigrácii v Londýne ostro kritizoval plán E. Beneša a vlády na vysťahovanie Nemcov z ČSR a aj po skončení vojny poukazoval na amoralnosť takéhoto konania štátu. Ďalšie informácie z tejto oblasti pochádzali od náhodných informátorov, pričom zväčša išlo o československých občanov, ktorí krátkodobo cestovali na toto územie (napr. obchodní zástupcovia), alebo príležitostne zadržaní nemeckí občania, napr. ktorí uskutočňovali odsun Nemcov a prekročili bez povolenia hranice, a z ich výsluchov, ktoré uskutočnili pracovníci štátnej bezpečnosti či Zboru národnej bezpečnosti. Z uvedeného je zrejme, že spolupracovníci sa často získavali z radov nemeckých komunistov – stav, ktorý sa už o krátky čas stal terčom kritiky sovietskych poradcov.

36 ABS, f. Hlavní správa rozvědky (I. správa), r. č. 20957. Přehled zahraničních spojů /dnešní stav/.

Jméno: Dr. T. O. B. A. N. Zeman		Titul: ministrský rada	
Naroden: 2.3.1909	v Sobrancech	Stav: ženat	
Adresa: Praha - Ořechovka, Pevnostní		Národnost: slovenská 6. (P. 21614-2719-48-12)	
Vyučen:			
Služeb. řada 1b. pr. 1.	Mimo úřad dosažitelný telef. č.		
Služné	V minist. vnitra od 15.4.1941	Poslední povýšení	
		od 1.9.1945	stupnice 3.
Přídelen		od 1.10.1946	stupnice 2.
kde	od	Poznámka	
VII.			
VII.			
Platový postup		Platový postup	
od	stupeň	od	stupeň
1.10.46	a)		
Suspense: 1000 Kč platová		Smluvní:	
Disc. řízení: 2000 Kč platová			

Voj. služba přesměrní	od	do
Služba v čl. legiích	od	do
P.n. 1.1.1947		
Jméno manželky: Pavla Guttmannová	Den sňatku: 27.12.1912	
m. 27.12.1912		
Jméno	Den narození	Poznámka
Ivan František	4.10.1947	
Děti		
1. 4638 - 2811-48 - 19.11.48. Po vstupu do armády v roce 1948. Vojenský úřad v Praze, který byl v roce 1948 přeložen do Prahy, kde byl v roce 1948 přeložen do Prahy. Služební poměr ukončen: 1.10.1948 P. 21614-2719-48-12 Jméno: Dr. T. O. B. A. N. Zeman 1.9.48. Jméno: Dr. T. O. B. A. N. Zeman od 2.3.1909 a dále v Praze v roce 1948. Odpovědné platy č. Národní pensie č.		

Osobná evidenčná karta Z. Tomana (Zdroj: ABS)

Primárne proti Rakúsku smerovala činnosti VAS 3 v Brne. Úrad mal vybudovanú sieť agentov, ktorých pravidelne vysielal do primárnych záujmových oblastí, teda do Viedne, Horného a Dolného Rakúska a príležitostne aj inde (Korutánsko – Graz – Celovec; do francúzskej okupačnej zóny – Innsbruck a americkej okupačnej zóny – Salzburg). Proti Rakúsku tiež operoval VII. odbor Povereníctva vnútra, resp. jeho oddelenie Z-B. Zo Slovenska však chodili správy len príležitostne a zloženie agentúrnej siete v Rakúsku Povereníctvo vnútra do Prahy neoznámilo. Ako úradník pracujúci pre MV je uvedený zamestnanec ambasády vo Viedni Karas, ktorý mal mať vybudovanú rozsiahlu sieť po celom Rakúsku, konkrétne sú spomínané Viedeň, Linz,

Salzburg a Innsbruck. Táto sieť nie je v dokumente nijako špecifikovaná a teda je celkom možné, že išlo o jednu z tzv. žoldnierskych sietí, ktorých v povojnovom Rakúsku fungovalo niekoľko a ktoré pracovali pre hocikoho, kto platil. Ako spolupracovníčka, ktorá do Rakúska cestovala príležitostne, je spomínaná Gazdová, ktorá mala získavať informácie o ľudáckej emigrácii a organizáciách, ktoré tu vznikali.

Dokument tiež spomínal VAS 4 v Ostrave, ktorý mal byť činný proti Poľsku, nie je tu však uvedený nijaký údaj. Podobne je to aj pri VII. odbore Povereníctva vnútra, ktoré bolo hlavným úradom spracúvajúcim problematiku Maďarska. Zrejme aj v tomto prípade Bratislava nehlásila svoje siete do Prahy, aj keď vieme, že minimálne

v rokoch 1945 – 1947 VII. odbor Povereníctva vnútra, resp. jemu podriadené Odbočky štátnej bezpečnosti v tomto smere aktívne pracovali. A naopak, aj Slovensko bolo dôležitým cieľom maďarských spravodajských služieb.³⁷

Zvyšok siete tvorili z väčšej časti priamo zamestnanci rezortu vnútra. V Londýne napokon po zmenách v tamojšej expozitúre pôsobil Dr. E. Zeman (ktorý okrem spravodajských úloh zastrešoval aj agendu víz), ako aj už spomínaní Dr. Neumann a kpt. Püchler, ďalej Petříčková a Neumannová, zrejme kancelárske sily. Na československom vyslanectve v Ríme pôsobil ako spravodajský dôstojník už spomínaný mjr. Ruprich. Ako agentov pôsobiacich v Paríži citovaná súhrnná správa uvádzala Dr. Syneka a Holmovú. Pri

37 Viac o VII. odbore Povereníctva vnútra pozri monografiu autora týchto riadkov MEDVECKÝ, M.: Za červené Slovensko. Štátna bezpečnosť a politické spravodajstvo na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. Bratislava 2011.

Švajčiarsku je uvedený otáznik bez bližšieho vysvetlenia. Napokon ako dôvernici v zahraničí vo Švajčiarsku Just, ktorý bol pridelený k vyslanectvu, ale do času spísania správy nepodal ani jedinú správu, a z Bruselu podával správy Kott, zamestnanec národného podniku Baťa. Dôležité však bolo, že už v tomto období sa začalo s neskôr veľmi rozšírenou praxou: „*Teprve nyní byly zahájeny styky s národními podniky, které vysílají zástupce do ciziny, aby nám oznamovali osoby, které by přicházely v úvahu jako agenti nebo informátoři. Podobně je jednáno s účastníky různých zájezdů do ciziny, zejména do států, v nichž nemáme žádné spojení /vysílání učitelů do Jižní Ameriky a pod./, aby podávali pravidelné zprávy. Jednání jsou v proudu a prozatím nepřinesla mnoho praktických výsledků /zpráv/, protože byla zahájena teprve začátkem roku, organizované teprve začátkem dubna 1947.*“³⁸

Bohužiaľ, ani v jednom prípade dokument neuvádza, aké konkrétne úlohy dotýčny spolupracovník vykonával, alebo čo konkrétne od neho Skupina Z-B či VAS žiadali. U niektorých existuje možnosť dedukovania, v iných prípadoch to však nie je možné. Tento stav by mohol nasvedčovať tomu, že spolupracovníkom či dokonca ani kádrovým dôstojníkom neboli zadávané úlohy na dostatočnej úrovni, čo by samozrejme malo negatívny vplyv na chod celej služby. Môžem však predpokladať, že väčšina informácií sa týkala buď všeobecných politických či iných informácií v krajine, alebo aktivít emigrantských komunít a skupín, zahŕňajúc aj odsunutých Nemcov. Okrem toho, ako som už uviedol, sa cieľom spravodajských aktivít stávali aj armády a okupačné úrady USA, Veľkej Británie a Francúzska, ktoré sa nachádzali v jednotlivých zónach Nemecka a Rakúska.

SNAHY O ZEFEKTÍVNIENIE ČINNOSTI

Ani Toman nebol s dosiahnutým stavom zďaleka spokojný. Preto vypracoval akési memorandum, v ktorom poukázal na nevyhnutnosť niektorých zmien, ktoré podľa jeho názoru mali skvalitniť zahraničnú spravodajskú službu. Za najdôležitejšie považoval nápravy v štyroch oblastiach: 1) zabezpečiť dostatok spoľahlivých a politicky uvedených (myslené komunistov) pracovníkov na ústredí; 2) dostatočnú technickú vybavenosť; 3) mať kontakty a možnosti využívať zastúpení a spojov československých úradov a znárodneného priemyslu v zahraničí – tu mal, samozrejme, na mysli najmä diplomatickú poštu; a napokon 4) disponovať dostatočným množstvom finančných prostriedkov.³⁹ Podľa autora dokumentu neboli z pohľadu československej zahraničnopolitickej spravodajskej služby uvedené štyri body ani zďaleka splnené, a to takým spôsobom, že táto služba nebola plnohodnotnou zložkou „bezpečnostnej reťaze republiky“. K prvému bodu svojich požiadaviek Toman hneď na úvod jasne ukázal, v čom vidí problém: „... *nekomuniste ve zpravodajském aparátě ústředí může být velmi nebezpečný a proto do tohto aparátu nesmí být zařazován*“.⁴⁰ Aby podčiarkol personálnu poddimenzovanosť aparátu, uviedol čísla o početnom stave personálu, čím sa dokument stáva plnohodnotným zdrojom informácií. Vďaka tomu vieme, že práca bola rozdelená na 25 politických referátov, zväčša krajín či skupín záujmu. Skupiny VII-B tvorilo spolu 26 zamestnancov, z toho okrem prednostu mala skupina len 9 referentov, teda samotná spravodajská činnosť, riadenie či analýza poznatkov spočívala v podstate na pleciah len týchto ľudí. Dvaja zamestnanci pracovali na organizačnom oddelení, skupina mala

štyroch šifrantov. Personálnu skladbu úradu dotvárali štyria zamestnanci spisovne, zabezpečujúci aj evidencie úradu, a napokon šesť pisárov. Vidíme, že skutočne išlo o aparát s personálne malým rozsahom, v podstate najmenším z krajín formujúceho sa sovietskeho bloku. Personál vďaka zavaleniu administratívnu agendou často ani nemal možnosti k systematickej práci. Podľa autora dokumentu teda existovali dve možnosti ako ďalej: buď mohli veci pokračovať ako dovtedy, druhou možnosťou, ktorú samozrejme Toman uprednostňoval, bolo zvýšenie významu a zabezpečenia služby prijatím nových „súdrhov“ bez ohľadu na to, či pracovali v štátnej službe alebo nie. Známu skutočnosť, že spravodajské služby povojnového Československa okamžite obsadili komunisti, tu dokumentuje fakt, že už v tomto období aj v tejto zložke prebiehali pravidelné politické školenia.

Ako ďalší bod v dokumente Toman rozoberal tretí bod svojho memoranda, kde poukazuje na zlé skúsenosti spravodajskej služby so spolupracou s ministerstvom zahraničných vecí či ďalšími centrálnymi úradmi a zastúpeniami podnikov v zahraničí. Najmä vzťah k MZV je tu vykreslený v mimoriadne čiernych farbách. Neoficiálny postoj MZV k zahraničnopolitickej spravodajskej službe MV mal charakterizovať výrok generálneho sekretára Dr. Arnošta Heidricha, že zatiaľ ju na MZV ešte musia trpieť. Ďalej uvádzal štatistiku, podľa ktorej z vyše 200 úradníkov 1. – 3. platovej triedy MZV bolo len 9 komunistov. Ešte horšia situácia mala panovať na vyslanectvách: „*Na našich vyslanectvích a konsulátech až na velmi řídké výnimky panuje reakce, soudruzi se bojí říci, že jsou komunisté.*“⁴¹ Informácie od spolupracovníkov v zahraničí museli byť podľa Tomana doručované na vyslanectvá

38 ABS, f. Hlavní správa rozvědky (I. správa), r. č. 20957. Přehled zahraničních spojů /dnešní stav/.

39 Tamže, dokument bez názvu, paginovaný ako strany 66 – 70 zväzku.

40 Tamže.

41 Tamže.

veľmi konšpiratívne, aby sa služba vyhla ich prezradeniu miestnej polícii či cudzej službe, čo sa dokonca malo stať vo Viedni. Dramaticky ďalej dodáva: „*Je nutno počítat s tím, že vlivní činitelé jednotlivých vyslanectví a konsulátů jsou nepřáteli republiky a pracují proti nám.*“⁴² V tejto súvislosti sa žiada dodať, že Toman sa dlhodobo usiloval o to, aby služba bola zaradená pod MZV. Okrem toho je tu ešte aj ďalší dôvod jeho kritiky na adresu zastupiteľských úradov. Na jeseň roku 1946 nechal československý vyslanec v Štokholme E. Táborový otvoriť a cenzurovať jeden list doručený na vyslanectvo a adresovaný Tomanovi. Po otvorení zistil, že v obálke sa nachádza väčší obnos švédskych korún – išlo o zjavné porušenie vtedajších devízových predpisov.⁴³ Táborový o veci informoval aj MZV.⁴⁴ „Nápravu“ pomerov v rezorte zahraničia si Toman predstavoval vcelku „revolučne“ – na každý zastupiteľský úrad sa mal dosadiť na vplyvné miesto jeden „spolahlivý a inteligentný“ komunista, a to bez ohľadu na jeho prax a vzdelanie.

Len o málo lepšia situácia bola v spolupráci s predstaviteľmi znárodneného priemyslu. Tu sa Tomanova skupina usilovala spolupracovať najmä s dvoma oblasťami – kovopriemyslom a sklárskym priemyslom. Najmä podniky kovospracujúceho priemyslu so svojou širokou sieťou expozitúr vo všetkých záujmových krajinách poskytovali dobré možnosti pre spravodajskú činnosť. Rokovania s generálnym riaditeľom KOVO ing. Fabingerom o zriadení oddelenia, ktoré by bolo záchytnou stanicou politicky významných správ a tiež centrárou pre typovanie vhodných osôb z radov zamestnancov, sa vyvíjali sľubne. Praktické kroky k uskutočneniu

týchto plánov sa však mali vyriešiť riaditeľom Rudingerom, ktorý však chcel o zmenách informovať svojho kolegu riaditeľa Frieda: „*A informovat Ing. Frieda je asi totéž jako přijít k Zenklovi a plánovat s ním, jakým způsobem čelit americkému hospodářskému a politickému tlaku v Evropě.*“⁴⁵ Spravodajcovia sa po tomto neúspechu skúsili dohodnúť aj s jednotlivými fabrikami združenými do KOVA, nikde však nenašli pre svoje požiadavky zásadnejšie porozumenie. Podobne neúspešní boli aj v sklárskom priemysle, pričom za hlavný dôvod ich neúspechu označili obsadenie kľúčových pozícií členmi či sympatizantmi ostatných strán Národného frontu, najmä národnými socialistami, lidovcami a „pravcovými“ sociálnymi demokratmi.⁴⁶

Je zaujímavé, že s bodmi 2 a 4, teda s úrovňou technického a finančného zabezpečenia vyjadril autor správy vcelku spokojnosť, resp. pri danom personálnom poddimenzovaní označil ich úroveň za postačujúcu.⁴⁷

POKRAČOVANIE V ZMENÁCH

Máj 1947 priniesol plán na reorganizáciu skupiny VII-B Ministerstva vnútra. Táto reorganizácia sa uskutočnila až po skončení reorganizácie skupiny VII-A (skupina domáceho spravodajstva), ktorá bola považovaná za významnejšiu. V dobe spísania plánu tu pracoval prednosta, traja referenti (Nemecko – Rakúsko, Poľsko a Taliansko) a organizačné oddelenie. Pomocné sily tvorili tri písárky, prekladateľka, vedúci spisovne a kartotéky. V zahraničí pracovníci skupiny pôsobili len pri vyslanectvách v Londýne a Ríme. Po novom sa skupina mala vnútorne členiť na sedem oddelení. Najdôležitejšie sa zameriavalo na problematiku Nemecka

a Rakúska a malo byť vybavené dvoma referentmi, jeden z nich mal byť pomocný. Aj Poľsko a Maďarsko mali samostatného referenta. USA a Veľká Británia mala spadať do jedného oddelenia s jedným referentom, s výhľadom na rozčlenenie po prijatí nového referenta na problematiku Spojených štátov. Ďalšie dve záujmové skupiny tvorili Švajčiarsko s Francúzskom a Taliansko s Vatikánom, za každú skupinu bol zodpovedný jeden referent. Španielsko a Južná Amerika mala byť obsadená neskôr.⁴⁸ Pre bezproblémové fungovanie skupiny Toman žiadal, aby každý referent mal k dispozícii samostatnú miestnosť a vlastnú kancelársku silu. Všetci referenti mali prejsť dôkladným školením, kde by sa oboznámili s pracovnými metódami cudzích spravodajských služieb (menované boli britská Intelligence Service a americký Federal Bureau of Investigation), ako aj s dostupnou technikou, využívanou na spravodajské účely (konkrétne je tu menované fotografovanie, obsluha rádiopristrojov, zásady šifrovania, zaobchádzanie so zbraňou či sabotáže). Zvláštne postavenie zastával aj dovtedy existujúci organizačný referát, do kompetencie ktorého patrilo vedenie prehľadu o všetkých odborných pridelencoch MV v zahraničí, viesť presnú evidenciu všetkých agentov a informátorov, uskutočňovať organizáciu spojov a styk s nimi (vedenie kartotéky), uskutočňovať organizáciu VAS-ov a ich kontrolu, viesť evidenciu všetkých československých diplomatických a konzulárnych zastúpení v cudzine a ich personálu, viesť evidenciu všetkých zahraničných zastúpení československých podnikov, viesť evidenciu všetkých zahraničných ciest československých občanov (!) a napo-

42 Tamže.

43 Tamže.

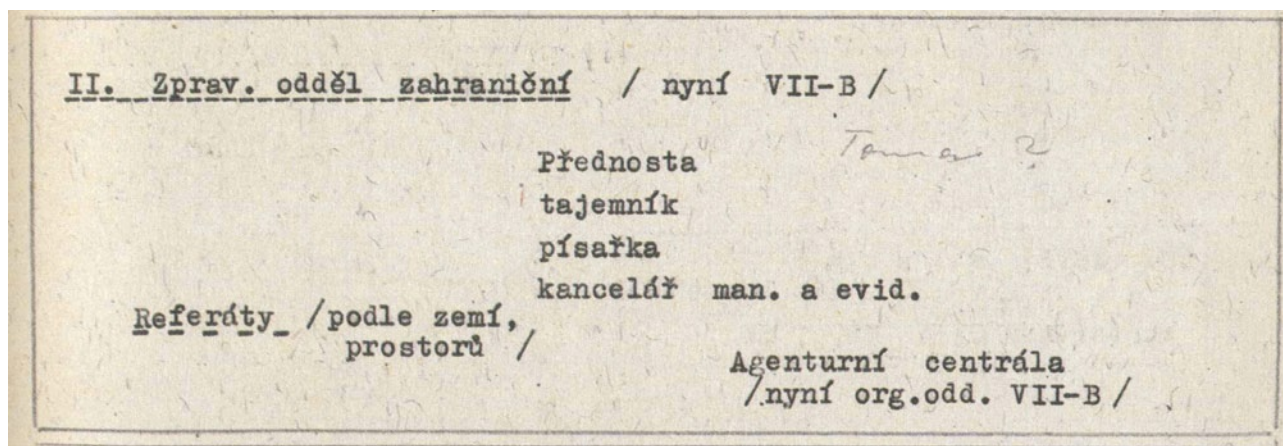
44 Tamže. Vážený pane odborový prednosta, 14. 10. 1946.

45 Tamže, dokument bez názvu, paginovaný ako strany 66 – 70 zväzku.

46 V československej sociálnodemokratickej strane v povojnovom období prebiehal intenzívny zápas medzi tzv. ľavým a pravým krídlom, keď „ľavé“ krídlo pod vedením Zdeňka Fierlingera stálo plne v službách KSČ.

47 ABS, f. Hlavní správa rozvědky (I. správa), r. č. 20957, dokument bez názvu, paginovaný ako strany 66 – 70 zväzku.

48 Tamže. Návrh na reorganizaci skupiny VII-B.

Návrh organizácie oddelenia zahraničného spravodajstva z októbra 1947 (Zdroj: ABS)

kon udržiavať spojenie so všetkými referátmi skupiny VII-B.

Zvláštna pozornosť sa mala venovať kartotéke, ktorá aj v tomto období zohrávala kľúčovú úlohu pri práci každej policajnej či spravodajskej zložky. Toman požadoval, aby skupina VII-B mala vlastnú kartotéku, ktorá mala obsahovať evidenciu nielen osobnú, ale aj vecnú, a túto dokonca dvojito – podľa krajín a podľa odborov. Očakával, že na túto prácu bude potrebné mať k dispozícii aspoň dvoch zamestnancov a žiadal tiež o nevyhnutné dovybavenie skupiny o kartotéčne skrine, písací stroj a registračné lístky, vypracované na základe skúseností 2. oddelenia hlavného štábu armády.

V tomto návrhu tiež vidno reálnejšie hodnotenie možností oproti plánu z roku 1946. Ako miesta fungovania Vysunutých agentúrnych stredísk sa tu spomínali Plzeň (už existovalo), České Budějovice, Liberec, Brno – Znojmo (už existovalo), Ostrava (už existovalo) a na Slovensku v Nových Zámkoch, Lučenci a Košiciach. Úlohy VAS-ov ostali s drobnými úpravami také, ako sme ich už spomínali, tzn. najmä budovanie a obsluhovanie sietí agentov.

Za závažnejšiu zmenu sa dá považovať návrh na podriadenie agendy pasov pod skupinu VII-B. Túto malo v kompetencii oddelenie VII-Cp Ministerstva vnútra,⁴⁹ čo sa malo uskutočniť vyňatím oddelenia zo skupiny VII-C a podriadením skupine VII-B. Medzi drobnejšie, ale dôležité požiadavky patrila požiadavka na zmenu úradných miestností skupiny – dovtedajšie miestnosti na 1. poschodí nevyhovovali zásadám konšpirácie a umožňovali pri otvorených oknách či umelom osvetlení sledovať z okolitých budov dianie v miestnostiach. Toman okrem toho pre prácu skupiny žiadal aspoň jednu vlastnú telefónnu linku (obava z odpočúvania telefónnej centrály ministerstva), auto či rádiopristroje (vysielačky a prijímače).

Toman tiež žiadal, aby skupina mohla na zastupiteľských úradoch v zahraničí obsadiť viaceré posty, kde by pridelení MV mohli vykonávať spravodajskú činnosť oficiálne krytí bežnými úlohami (vízová, pasová, štátnoobčianska a štátnobezpečnostná agenda). Rozviedka by tak obsadila štyri miesta v Nemecku (Mníchov, Hamburg, Berlín a Frankfurt), po jed-

nom referentovi by mali v Rakúsku, Maďarsku, Švajčiarsku a Turecku.⁵⁰ Referenti vybavení aj administratívnou silou mali pôsobiť na ambasádach vo Washingtone a Paríži. Na záver sa opäť pokúsil žiadať o zvýšenie vážnosti zahraničnej spravodajskej služby a jej zrovnoprávenie s domácim spravodajstvom: „... je třeba spolupráci skupiny B se skupinou A postavit na nový základ. Právě tak, jako skupina B informuje skupinu A o všech věcech, týkajících se vnitřního zpravodajství, musí být informovaná o všech se-bemenších zprávách, majících vztah k zpravodajství zahraničně politickému.“⁵¹ Záverom autor opäť apeloval na zvýšenie početného stavu: „Za dnešního stavu skupina VII-B nestačí ani na prostudování pošty, natož pak zpracování zpráv a vypracování přehledů a studií. Za dnešního stavu jednotliví referenti nejsou s to ani přečísti si ani dvoje noviny denně a tak se stává, že nejsou řádně informováni ani o všeobecné politické situaci.“⁵² Celkové personálne navýšenie malo teda spočívať v prijatí piatich referentov na ústredie, okrem nich sem mali nastúpiť aj dve písárky, pomocník spisovne

49 Tu pripomínam, že Skupina VII-C, resp. predtým Z-C mala v kompetencii štátnu bezpečnosť a uvedené oddelenie spadalo pod túto skupinu.

50 Neskôr na základe požiadavky prezídia MV o špecifikovanie dôležitosti postov vznikol tento „rebríček“: Nemecko (Mníchov, Hamburg, Berlín), Rakúsko (Viedeň), Maďarsko (Budapešť), USA (Washington), Francúzsko (Paríž) a napokon Švajčiarsko (Bern). ABS, f. Hlavní správa rozvědky (I. správa), r. č. 20957. Příloha 2.

51 Tamže. Návrh na reorganizaci skupiny VII-B.

52 Tamže.

a úradník kartotéky. Pre posty v zahraničí sa mali prijať štyria referenti ovládajúci nemčinu a angličtinu, z toho jeden mohol ovládať namiesto angličtiny ruštinu. Zvyšok postov v zahraničí mal byť obsadený už špecifikovanými ľuďmi, ktorí mali ovládať jazyk krajiny, kde mali pracovať.

POSLEDNÉ SNAHY O REORGANIZÁCIU

Tento návrh sa neuskutočnil bezvýhradne, ale u nadriadených zarezoval. Preto sa už 29. mája 1947 zišla u šéfa VII. odboru MV Jindřicha Veselého porada, kde sa mala doriešiť reorganizácia skupiny VII-B. Na porade sa okrem Veselého zúčastnil aj Karel Černý a za rozviedku Z. Toman, Ervín Munk a Jiří Šindelář. Táto skupina sa dohodla na modifikácii pôvodného návrhu. Skupina VII-B sa po novom mala členiť na tri oddelenia – operatívne, organizačné a šifrovacie. Zúčastnení sa predbežne dohodli, že operatívne oddelenie sa bude skladať z ôsmich referátov, opäť rozčlenených podľa záujmových teritórií. Išlo o tieto oblasti – a: Rakúsko – Nemecko, b: Poľsko – Škandinávia, c: Maďarsko, d: Veľká Británia – Holandsko, e: USA, f: Taliansko – Francúzsko – Belgicko – Švajčiarsko, g: Balkán – stredný východ a napokon h: Španielsko – Portugalsko – Južná Amerika.⁵³ Takéto rozdelenie sa nepovažovalo za konečné a ďalšie zmeny sa mohli uskutočniť po odsúhlasení skupinou VII-B a prednostom odboru. Zároveň sa dohodlo personálne obsadenie referátov, keď rakúsko-nemecký viedol Jiří Wehle, ktorý mal k dispozícii Lorandovú a bolo ešte potrebné referát posilniť pomocnou silou. Na poľsko-škandinávskom referáte pracoval Dr. Vavřík, na maďarskom Golán. Materiál Veľkej Británie a Holandska spracúval Dr. Munk, USA Dr. Novotný a napokon na taliansko-francúzsko-švajčiarsko-belgickom referáte pô-

sobili Dr. Preisler a Vlastimil Rolla. Zvyšné dva referáty neboli obsadené a mali sa obsadiť v čo najkratšom čase. Ohľadom rozdelenia organizačného oddelenia sa zúčastnení takisto dohodli na jeho štruktúre a personálnom obsadení. Na organizačnom referáte mal pôsobiť Šindelář s ešte jedným referentom (uvažovalo sa o Josefovi Rohanovi, vtedy zamestnancovi ministerstva priemyslu) a Třískalovou. Evidencie mal mať na starosti Svata a ďalší neurčený pracovník, napokon zúčastnení nevybrali ani človeka do referátu cenzúry. Ohľadom VAS-ov sa na porade dohodlo ich schválenie tak, ako boli navrhnuté v spomínanom Návrhu na reorganizáciu, s výnimkou VAS-u v Liberci. Ten sa mal umiestniť skôr do Chebu alebo Karlových Varov.

Porada napokon nevyriešila všetky otázky, ktoré sa doriešili až na nasledujúcej porade 20. júna 1947. Na nej prednosta VII. odboru Veselý opravil rozdelenie referátov operatívneho oddelenia, keď sa Nemecko stalo náplňou práce referátu „a“. Pôvodný maďarský referát sa mal venovať primárne Rakúsku, keďže Maďarsko bolo spracúvané na Povereníctve vnútra v Bratislave a v Prahe sa mu mala venovať len „ako súčasť prenikania veľmocí do dunajskej kotliny“.⁵⁴ Určité zmeny nastali aj v personálnych otázkach, keď referát „e“ mal napokon prevziať mjr. ZNB Novák a referát „f“ Rolla. Vedenie odboru akceptovalo presun skupiny na vyššie poschodia a dohodlo sa, že VAS-y sa budú prednostne obsadzovať pracovníkmi Zemských odborov bezpečnosti – II. Na záver padlo rozhodnutie o tom, že je potrebné mať minimálne osem pracovníkov v zahraničí.

V rámci spomínanej reorganizácie považujem za potrebné zastaviť sa aj pri činnosti organizačného oddelenia, ktoré malo 12 základných úloh. Toto oddelenie bolo v podstate prvou formou akejsi študijnej či analytickej

organizačnej jednotky, ktorá je nevyhnutnou súčasťou každej spravodajskej služby.⁵⁵ Je zaujímavé, že v Československu sa k vytvoreniu takéhoto útvaru pristúpilo vlastne až po dvoch rokoch existencie zahraničnopolitickej spravodajskej služby. Prvou z úloh bol nábor agentov a ich inštruktáž, jednak po stránke organizačnej a jednak po stránke politickej. Túto mali uskutočňovať pracovníci politických referátov, ktorých úlohou bolo zladíť „akčný plán“ daného agenta s politickou situáciou v danej krajine. Druhou úlohou oddelenia bola evidencia agentov a kontrola ich práce. Mali sa tu ukladať kópie úloh agentov, oddelenie malo z organizačného hľadiska tieto úlohy a hlásenia agentov kontrolovať, avšak prácu agentov po politickej línii kontrolovali politickí referenti. Ďalšou úlohou oddelenia bola evidencia sietí a príležitostných informátorov. Štvrtou zásadnou úlohou bolo vyhľadávanie a zabezpečovanie nových spojení do zahraničia (ako príklad sa tu uvádza diplomatická pošta, kuriéri, posádky vlakov, lietadiel či lodí, vysielacky, ale aj osoby cestujúce do zahraničia). Ďalšou úlohou bolo organizovať VAS-y a kontrolovať ich činnosť, najmä v úzkej spolupráci s referátmi Nemecka a Rakúska. Šiestou úlohou bolo prijímanie a pridelenie pošty od agentov. Všetka korešpondencia od spolupracovníkov sa mala otvárať práve tu, pričom veci organizačného charakteru (napr. mená agentov, informátorov, siete, spojenia a pod.) sa mali podržať na oddelení. Spracované politické správy s návrhmi úloh pre agentov sa mali predkladať na schválenie prednostovi skupiny. Medzi ďalšie úlohy patrila aj evidencia a pridelenie technických prostriedkov, styk s ďalšími skupinami MV, ako aj ministerstva národnej obrany, ministerstva zahraničných vecí či ministerstva informácií, styk s komunistickou stranou, výber a zarade-

53 Tamže. Zápis o poradě, svolané 29. 5. 1947 p. taj. Veselým za přítomnosti: taj. Veselého, Dr. Z. Tomana, Dr. Munka, Dr. Černého a Šindeláře.

54 Tamže. Zápis o pokračování v poradě o reorganizaci skupiny B.

55 Dovtedy existovalo študijné oddelenie len v rámci celého Odboru pre politické spravodajstvo.

nie spolupracovníkov, ako aj kádrové otázky zamestnancov skupiny VII-B. Napokon oddelenie malo pripravovať organizáciu práce jednotlivých referátov, zabezpečovalo inštruktáž pracovníkov v organizačných veciach a jeho pracovníci boli zodpovední za organizovanie školení, ako aj porád vedúcich zamestnancov skupiny.⁵⁶

V lete 1947 totiž v zahraničí pôsobil len sedem pracovníkov VII. odboru MV, z toho však len dvaja vykonávali aj spravodajské úlohy. Pri československom vyslanectve v Londýne pracoval už spomínaný Dr. Zeman, ktorého oficiálnou agendou boli pasové a vízové veci. Ako kancelársku silu mal pridelenú M. Neumannovú. V Ríme pôsobil pri zastupiteľskom úrade už tiež spomínaný mjr. Ruprich, takisto oficiálne vykonávajúci pasovú a vízovú agendu.

Ďalší štyria pracovníci VII. odboru MV v zahraničí spolupôsobili pri reemigrácii Čechov a Slovákov z Rumunska (Dr. Gerhard Feigl a práp. Jan Skála) a zo ZSSR (mjr. František Kuracina a Milada Fašungová).⁵⁷

Poslednou zmenou pred februárovým prevratom bola reorganizácia ministerstva vnútra koncom roku 1947. Kompetencie dovtedajšieho VII. odboru sa rozdelili medzi viaceré útvary, dominantnou sa stala skupina III „bezpečnosť“.⁵⁸ Zahraničnou spravodajskou službou sa stal Sektor III/ab, súčasť skupiny III/A. Išlo však len o kozmetickú zmenu bez odrazu na vnútorné členenie či chod služby. Takéto zmeny sa uskutočnili až po komunistickom prevrate v roku 1948, keď bolo čím ďalej jasnejšie, že sa budú zásadným spôsobom meniť aj úlohy služby.

Na základe doterajšieho výskumu môžem vysloviť názor, že slabé personálne obsadenie a možnosti jednotlivých organizačných mutácií československej rozviedky pred februárom 1948 možno pripísať najmä skutočnosti, že komunistická elita kládla väčší dôraz na tie súčasti MV, ktoré mali dosah na dianie v republike. Zahraničné spravodajstvo teda logicky až do prevratu stálo mimo centra diania, a to napriek skutočnosti, že už v tomto období stálo v službách KSČ. Tvrdou konkurenciou tu bolo aj Obranné spravodajstvo. Prvé tri roky rozviedky teda boli skôr v znamení hľadania cieľov a budovania aparátu. Dodajme, že toto budovanie bolo krátko po komunistickom prevrate prerušené a poznačené zatknutím a emigráciou jej šéfa Z. Tomana.⁵⁹

Matej Medvecký • The Beginnings of Czechoslovak Intelligence Service

The year 1945 was a great milestone in the Czechoslovak history, almost in all areas of public life. So it could not be otherwise also with the intelligence service. The government made a principal change especially when creating an offensive part of the intelligence service, which brought a total turning point to the then tradition. On 25 May 1945 the Ministry of Interior issued a decree on the Section of Political Intelligence Service to be established, with the so-called Foreign department included, what was a principal change of the then practice applied on our territory. This study deals with the creation of the Czechoslovak Intelligence Service which became one of the supporting pillars of the acceding regime in the period following the year 1945.

Mgr. Matej Medvecký, PhD. (1977)

Vyštudoval históriu a anglický jazyk a literatúru na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, kde absolvoval aj doktorandské štúdium zo slovenských dejín. Je pracovníkom Sekcie vedeckého výskumu Ústavu pamäti národa, pričom sa zaoberá najnovšími slovenskými dejinami a pôsobením spravodajských služieb. Je autorom monografií *Spravodajské eso slovenského štátu: kauza Imrich Sucký* (2007), *Za červené Slovensko* (2011) a zostavovateľom zborníka *Posledné a prvé slobodné (?) voľby na Slovensku 1946, 1990* (2006). V rokoch 2007 – 2009 bol šéfredaktorom časopisu *Pamäť národa*. Je autorom takmer troch desiatok štúdií a článkov, ktoré boli publikované doma a v zahraničí.

56 ABS, f. Hlavní správa rozvědky (I. správa), r. č. 20957. Pracovní směrnice organizačního oddělení skupiny VII-B.

57 Tamže. Přehled exponentů ministerstva vnitra v zahraničí ku dni 20. července 1947.

58 Viac pozri: DVOŘÁKOVÁ, J.: Státní bezpečnost v letech 1945 – 1953, s. 94 – 96.

59 Zdeněk Toman (ročník 1909) bol absolventom práva na Karlovej univerzite v Prahe. Angažoval sa v Komsomole, neskôr pôsobil ako právnik na Slovensku. Pred vypuknutím vojny emigroval do Veľkej Británie, kde od roku 1941 pôsobil ako repatriačný dôstojník na ministerstve sociálnej starostlivosti. Po skončení vojny nastúpil do funkcií na MV. Počas vykonávania funkcie šéfa zahraničnej spravodajskej služby sa údajne venoval aj pochybným obchodom. Aj pre tieto aktivity ho 28. apríla 1948 zatkli, avšak už 22. júna 1948 sa mu podarilo ujsť z väzenia. V lete 1949 bol odsúdený na trest smrti. Zdržiaval sa najprv z Nemecku, neskôr sa odsťahoval do USA, kde v polovici 90. rokov 20. storočia zomrel. Viac o ňom pozri okrem už citovanej práce J. Dvořákovaj aj SLANINA, J.: Akce „TOMAN“. In: *Securitas Imperii*, 1994, č. 1, s. 120 – 127.

PROCESY SO SLOVENSKÝMI SALEZIÁNMI V 50. ROKOCH

JURAJ KOVÁČ

50. roky minulého storočia sú v slovenskej novodobej histórii nesporne jedným z najťažších období. Charakterizuje ich množstvo procesov proti rozličným skupinám ľudí, z ktorých vtedajšia vládna moc zo dňa na deň spravila nepriateľov režimu. Jednými z postihnutých „nepriateľov štátu“ sa stali aj predstavitelia slovenských reholí. Mašinéria politických procesov sa nevyhla ani saleziánom. Procesy s Titusom Zemanom a spol., Vilamom Vagačom a spol., Ernestom Macákom a spol. a Jozefom Bokorom a spol., ako aj ďalšie politické procesy s členmi rehole sa stali mementom doby a ukážkou svojvôle dobovej justície. Vykonštruované politické procesy so saleziánmi boli súčasťou širšieho boja komunistického režimu proti katolíckej cirkvi a rehoľníkom.

Komunistický prevrat vo februári 1948 znamenal pre saleziánov začiatok ťažkého obdobia v ich apoštolskej činnosti medzi mladými. Podobne ako iné kláštory a rehole aj saleziáni sa stali terčom perzekučných zásahov štátnej moci, čo bolo pochopiteľné vzhľadom na význam reholí v rámci katolíckej cirkvi.¹ Saleziáni pôsobiaci na Slovensku už od roku 1924 (prvý saleziánsky ústav vznikol v Šaštíne 8. septembra 1924) sa počas svojej dvadsaťštyriročnej histórie rozrástli na jednu z najväčších a najpopulárnejších mužských reholí na Slovensku a vôbec v celom Československu.² Prvé reštrikčné zásahy komunistického režimu sa silno dotkli takmer všetkých rádov a kongregácií, osobitne rehole saleziánov. Premysleným krokom ako oddeliť rehoľníkov od mladých bolo poštátnenie dvadsiatich štyroch rehoľných domov s internátom,

ktoré sa na Slovensku uskutočnilo na konci školského roka 1948/49. Dotklo sa to štyroch saleziánskych domov: Žilina, Trnava, Michalovce a Komárno. V posledných dvoch boli reštrikcie obzvlášť tvrdé a násilné.³

Predstavitelia komunistickej moci sa rozhodli zasadiť mužským rehoľiam v Československej republike (ČSR) tvrdý úder v podobe ich násilného sústredenia do niekoľkých kláštorov (tzv. Akcia K). Prípravou na Akciu K bol zásah proti kláštorom, v ktorých na internátoch niektoré rehole vchovali svoj dorast. Na Slovensku došlo v marci 1950 k poštátneniu tých kláštorov saleziánov a jezuitov, v ktorých sa formovali ich novici a bohoslovci. Tieto štyri saleziánske domy si museli zvyknúť na kontrolu zmocnencov Povereníctva školstva, vied a umení a SIÚC-u (Slovenský úrad pre veci cirkevné): Galanta-Hody (Saleziánsky

filozoficko-pedagogický študentát), Hronský Sv. Beňadik (noviciát), Šaštín (gymnázium) a Sv. Kríž nad Hronom (Vysoká bohoslovecká škola)⁴

Ostatné kláštory si zachovali svoju samostatnosť len o mesiac dlhšie. V noci z 13. na 14. apríla 1950 boli totiž saleziáni zo všetkých domov násilne sústredení do šaštínskeho kláštora. (V rámci celého Československa sa likvidácia mužských reholí dotkla 2738 rehoľníkov z 28 reholí a 219 domov.)⁵ Pred Akciou K mala Saleziánska spoločnosť na Slovensku 14 rehoľných domov a 288 členov (84 kňazov, 40 bohoslovcov, 86 klerikov na pedagogickej praxi, 53 koadjutorov-laikov a 25 novicov).⁶ Už o 11 dní neskôr, v noci z 24. na 25. apríla 1950, boli saleziáni sústredení v šaštínskom kláštore prevezení do Podolínce, kde chceli komunisti zhromaždiť všetkých rehoľníkov. Tento násilný presun 256 saleziánov

1 PEŠEK, J. – BARNOVSKÝ, M.: Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953. Bratislava 1997, strana (s.) 161.

2 DUBOVSKÝ, J. M.: Akcia kláštory. Komunistický režim na Slovensku v boji proti mužským rehoľiam v rokoch 1949 – 1952. Martin 1998, s. 40.

3 VNUK, F.: Akcie K a R. Zásahy komunistického režimu proti rehoľiam v rokoch 1950 – 1956. Bratislava 1995, s. 9 – 10.

4 DUBOVSKÝ, J. M.: Akcia kláštory, s. 45 – 53.

5 KAPLAN, K.: Stát a církev v Československu v letech 1948 – 1953. Brno 1993, s. 120.

6 PAŠTEKA, J. a kol.: Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska. Bratislava 2000, s. 126.

Náčrt priebehu násilného sústredenia mužských reholí na Slovensku – „Akcia K“ (Zdroj: AÚPN)

(a ďalších 143 rehoľníkov z Jasova) sa označuje ako Akcia K 1.⁷

Verejná činnosť saleziánov bola po „barbarskej noci“ zakázaná, hoci nebolo vydané nijaké oficiálne zákonné nariadenie v tejto veci. Kroky komunistov po sústredení v Podolínci smerovali k tomu, aby rehoľné spoločenstvá úplne rozbili a aby jednotlivcov získali na svoju stranu. Využívali na to rozličné prostriedky.

Väčšinu najmladších rehoľníkov poslali predstavitelia SIÚC-u po niekoľkých týždňoch pobytu v Podolínci na preškolenie do Kostolnej pri Trenčíne (22. mája 1950 – asi 90 saleziánov). Odtiaľ išli po mesiaci pracovať na Priehradu mládeže pri Púchove (jún – august 1950). Po skončení prázdnin sa vrátili domov a pokračovali v gymnaziálnych štúdiách. Saleziánski bohoslovci, ktorí nešli na vojenskú službu, boli poslaní z Podolínce v septembri 1950 na preškolenie do kárneho kláštora v Pezinku (asi 40 rehoľníkov). Väčšina z nich sa neskôr dostala do Pomocných technických práporov (PTP), kde museli tvrdo pracovať. Iných bohoslovcov poslali z Podolínce priamo do rozličných útvarov PTP bez preškolenia.

Starší bratia prepustení z Podolínce, ktorí odmietli prijať nanútené miesta na uvoľnených farách, museli pracovať v pracovných táboroch na najrozličnejších miestach, často veľmi ťažko v baniach alebo vo veľkých priemyselných závodoch. Asi tridsať saleziánov prijalo po tajnom schválení svojimi predstavenými miesta na farách ako kapláni alebo správcovia farností.⁸

Títo všetci – klerici, bohoslovci, kňazi – sa napriek obrovským prekážkam snažili žiť svoje zasvätenie

v uvedených podmienkach. V politických procesoch, ktorým sa budeme ďalej bližšie venovať, rozvedieme akým spôsobom. Napriek štátnemu zákazu sa rehoľníci snažili svoju činnosť organizovať a naďalej pritom rešpektovali svojich predstavených. Rehoľní predstavení síce boli od svojich spolubratov odrezaní (internálny kláštor v Pezinku, neskôr v Báci, v Čechách internálny kláštor v Želive) a nemohli svoje úlohy naplno vykonávať, ale našli si aj v tejto situácii riešenia – pomocou listov a najmä prostredníctvom svojich tajných zástupcov.

PROCES S TITUSOM ZEMANOM A SPOL.

Proces, o ktorom budeme bližšie hovoriť, sa týkal z väčšej časti saleziánov. Z celkového počtu dvadsaťjeden obžalovaných bolo šesť kňazov-saleziánov a päť saleziánskych bohoslovcov, zvyšok tvorili šiesti svetskí kňazi a štyria laici.⁹ Tento proces, o ktorom rozhodoval Štátny súd v Bratislave, bol zo všetkých sledovaných procesov so saleziánmi v 50. rokoch najtvrdší (najvyššie tresty) a nadväzovali naň ďalšie – najmä proces s Viliamom Vagačom a spol. Skupina obžalovaných sa ocitla v rukách vyšetrovateľov kvôli ilegálnemu pokusu opustiť územie Československa v apríli 1951. Nie všetci obžalovaní v procese Titus Zeman a spol. sa však tohto úteku priamo zúčastnili. Stačilo, že sa podľa názoru vyšetrovateľov na tejto činnosti nejakým spôsobom podieľali.

Na základe zachovaných dokumentov nie je jednoduché zrekonštruovať z protokolov celý priebeh pokusu Zemanovej skupiny o opustenie ČSR.¹⁰

Veľkou pomôckou sú spomienkové diela účastníkov tejto výpravy, ktoré dokresľujú a objektivizujú priebeh celej udalosti. Obvinený 36-ročný salezián Zeman¹¹ pred svojím zadržaním skutočne dvakrát opustil územie ČSR a previedol niekoľkých mladých saleziánov, aby v Taliansku v Turíne doštudovali a potom mohli ako kňazi pôsobiť v slobodných pomeroch. Zeman sa k tejto úlohe prevádzčača dostal v júli 1950. Udalosti sústredenia rehoľníkov z apríla 1950 (Akcia K) sa ho nedotkli, lebo už od septembra 1949 pôsobil ako kaplán v Šenkviaciach. V júli 1950 ho navštívil v ilegálite pôsobiaci salezián don Ernest Macák a požiadal ho, aby si zobral na starosť organizovanie ilegálnych prechodov nedoštudovaných saleziánskych bohoslovcov a klerikov do zahraničia. Súhlasil s touto riskantnou úlohou, ktorou chcel prispieť k „prežitiu“ saleziánskej kongregácie v ťažkých pomeroch v ČSR. Vyštudovaní saleziáni sa po zmene situácie mohli vrátiť a pôsobiť medzi našou mládežou. Prípadne mohli slúžiť mladým v zahraničí, mnohokrát skončili na misiách, ako napríklad Ľudovít Suchán z druhej Zemanovej výpravy.¹² Prostredníctvom Macáka sa Zeman spoznal so skúseným prevádzčačom zo Záhoria – s Jozefom Macekom prezývaným „Veľký Jožo“ z Borského Sv. Mikuláša.

Prvá zorganizovaná skupina šiestich mladých saleziánov opustila územie ČSR 31. augusta 1950. Druhá Zemanova výprava s trinástimi mladými saleziánmi, ku ktorým sa pridali ďalší laici, prekročila československé hranice v októbri 1950 na overenom mieste medzi Malými Levármí a Moravským

7 DUBOVSKÝ, J. M.: Akcia kláštory, s. 130 – 131.

8 MACÁK, E.: Dva roky v katakombách. Bratislava 2000, s. 25 – 242.

9 Archív Ústavu pamäti národa Bratislava (AÚPN), fond (f.) Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti – Správa Štátnej bezpečnosti (KS ZNB-S-ŠtB) Bratislava, Vyšetrovacie spisy, V-70, škatuľa (šk.) 3. Obžaloba krajského prokurátora, s. 1 – 2. Bratislava 11. 12. 1951.

10 Pokus historika o takúto rekonštrukciu sa nachádza v štúdiu: ČECHOVÁ, F.: Utrpenie saleziána Titusa Zemana. Obete komunistického represívneho aparátu v 50. rokoch 20. storočia. In: Nové historické rozhľady, ročník (roč.) 1, 2011, č. 2, s. 51 – 62.

11 O odvážnom boji Titusa Zemana za záchranu povolani a jeho hrdinstve svedčí aj to, že 26. 2. 2010 sa v bratislavskej arcidiecéze otvorila diecézna fáza procesu jeho blahorečenia. Dostupné na internete: <http://tituszeman.sk/o-procese/> (2011-04-19).

12 Ľudovít Suchán sa po štúdiách v Taliansku stal úspešným misionárom v Japonsku. PAŠTEKA, J. a kol.: Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska, s. 1288 – 1289.

Fotografia dona Titusa Zemana v jeho
vyšetrovacom spise (Zdroj: AÚPN)

Sv. Jánom. Utečenci museli bojovať z rozvodnenou Moravou a ďalšími komplikáciami, ako roztrhnuté lano a potápajúci sa gumený čln. Samotný Zeman pri týchto dramatických chvíľach stratil vedomie. Nakoniec sa však útek podaril a skupina sa dostala až do nesovietskej časti Rakúska. Saleziánsku časť utečencov zaviedol Zeman k saleziánom vo Viedni a civilné osoby museli vypovedať pred americkým úradom CIC.¹³ Pred prechodom do Talianska bola skupina saleziánov v Linci zadržaná a predvedená na výsluch americkej spravodajskej služby. Chceli vedieť, s kým majú do činenia a prečo utekajú z ČSR. Na politické otázky sa ich nepýtali.¹⁴ Po výsluchu boli prepustení a podarilo sa im nakoniec dostať do Turína.

S organizovaním tretej výpravy to však nebolo také jednoduché. Prevádzачi Totka a Macek sa totiž po druhej výprave ocitli v rukách rakúskej polície

(Macek bol vo väzení pre podozrenie z krádeže).¹⁵ Keďže Macek bol ešte vo väzení, Zeman sa rozhodol, že tretiu výpravu podnikne spolu s menej skúseným Totkom. Návrat do ČSR cez Viedeň a Sierndorf sa skomplikoval v obci Závod, kde ich zadržali príslušníci Pohraničnej stráže (PS). Počas odchodu jedného z pohraničníkov pre posily sa im podarilo druhého uväzovať o strom a ujsť. Ani táto udalosť však Zemana neodradila.¹⁶ Tretiu skupinu organizoval Zeman s pomocou dona Revesa a odchovanca Buzeka, ktorí sa overili už pri druhom prechode. Don Reves vedel, kto je najvhodnejším kandidátom na útek a kto musí urýchlene opustiť ČSR. Ako organizátor sa k nim pridali aj don Štefan Sandtner, prepustený z Podolíňa, ktorý sa práve nachádzal na liečení v Štátnej nemocnici v Bratislave. Sandtner aj Buzek boli neskôr za túto spoluprácu zatknutí a pripojení k procesu Titus Zeman a spol.

Všetci vopred informovaní saleziáni sa 7. apríla 1951 zhromaždili u cestára Augustína Hercoga v Šaštíne (Hercog patrí tiež k odsúdeným v procese Titus Zeman a spol.). Prišiel aj spoluorganizátor Buzek, ktorý priviedol Beňušku, ale potom sa vrátil do Bratislavy. Okrem spomínaných k Hercogovi pricestoval ešte don Leonard Tikl, klerik Anton Hlinka a bohoslovec Augustín Lovíšek, ktorých o úteku informoval Brichta,¹⁷ a nakoniec klerik Klement Poláček. Zloženie skupiny však nebolo kompletné. Nesaleziánsku časť mal na starosti prevádzач Totka a zhromaždil ju v Borskom Sv. Mikuláši. Išlo prevažne o kňazov, ktorí sa v ČSR z rozličných príčin už dlhšie ukrývali: Anton Botek, prof. František Minarových, Dr. Emil Šafár, Dr. Viliam Mitošinka.

(Dr. Mitošinka a Dr. Šafár v decembri 1950 ušli zo sústredovacieho kláštora v Nových Zámkoch).¹⁸ Obe skupiny sa stretli po polnoci v lese pri Šaštíne a spoločne postupovali smerom k československo-rakúskym hraniciam. V nedeľu 8. apríla 1951 nad ráno sa celá skupina zastavila v lese pri obci Závod, kde celé dopoludnie oddychovali. Okrem iného tu don Zeman pre všetkých utečencov slúžil svätú omšu. Popoludní znova začali postupovať cez les k hraniciam. Po zotmení sa dostali do záverečnej fázy prekročenia Moravy – k hrádzi rieky vzdalenej asi 2 km od obce Malé Leváre. Asi 25-kilometrový úsek, ktorý prešli, bol pre účastníkov výpravy veľmi namáhavý, lebo počas cesty zo Šaštína viackrát pršalo a terén bol rozmočený. Mladší museli navyše niesť gumené člny, ktorými sa mali preplaviť cez rieku. Kvôli ťažkému terénu, aj starším a chorľavým kňazom prišla celá skupina k hrádzi asi s trojhodinovým oneskorením, približne o 3.30 hod. v pondelok 9. apríla 1951. Keď prišli na miesto prechodu, zistili, že rieka je rozvodnená a v skupine vypukla panika. Niektorí mladší a takisto Zeman sa chceli aspoň pokúsiť o prekročenie hraníc, starší a mnohí neplavci v skupine však podľahli strachu, chceli sa vrátiť a pokúsiť sa o prechod neskôr. Asi po dvadsaťminútovom váhaní sa rozhodli pre návrat. Zeman aj Totka sa vzdali vedenia výpravy. Skupina sa rozpadla na menšie časti, každý sa snažil na vlastnú päsť nenápadne dostať z pohraničného pásma a tak si zachrániť život. Pri ústupe boli však niektorí z účastníkov výpravy spozorovaní jednotkami PS v Malých Levároch. Tí zistili, že ide o akciu rozpracovanú pod

13 AÚPN, f. KS ZNB-S-ŠtB Bratislava, Vyšetrovacie spisy, V-70, šk. 1. Protokol o výpovedi s obv. Ferdinandom Totkom, s. 4. Bratislava 13. 6. 1951.

14 Tamže, šk. 3. Zápisnica o hlavnom pojednávaní. Výpoveď Titusa Zemana, s. 3 – 4. Bratislava 22. 2. 1952.

15 Tamže, šk. 1. Protokol o výpovedi s obv. Ferdinandom Totkom, s. 6. Bratislava 13. 6. 1951.

16 RADOŠINSKÝ, M. T.: Mučeníkom za záchranu kňazských povolání. Titus Zeman, SDB. In: DZURJANIN, S. (zost.): Život za mrežami. Prešov 2007, s. 357 – 358.

17 AÚPN, f. KS ZNB-S-ŠtB Bratislava, Vyšetrovacie spisy, V-70, šk. 1. Protokol o výpovedi s obv. Jozefom Bazalom. Bratislava 7. 6. 1951.

18 Tamže. Protokol o výpovedi s obv. Viliamom Mitošinkom, s. 1. Bratislava 6. 6. 1951.

názvom „KAPLAN“, a preto vyhlásili poplach. Začalo sa prehľadávanie celého okolia za pomoci príslušníkov polície a armády.¹⁹

Takmer všetci z 22-člennej skupiny saleziánov a diecéznych kňazov, ktorí sa pokúsili utiecť do zahraničia, boli 9. apríla 1951 zatknutí v pohraničnom pásme na československo-rakúskych hraniciach. Niektorí v obciach Malé a Veľké Leváre, iní v ich okolí. Bolo len šesť šťastlivcov, ktorým sa podarilo nenápadne nasadnúť na ranný vlak do Bratislavy a tak sa vyhnúť väzneniu. Boli to mladí saleziáni Anton Hlinka, Alojz Pestún, Klement Poláček, bohoslovec Anton Kyselý, koadjútór Jozef Baťo a kňaz Anton Botek. Nakoniec sa im neskôr podarilo ujsť z ČSR, nie však všetkým. Jeden z nich – Anton Kyselý – skončil v rukách vyšetrovateľov. Jeho dočasná sloboda trvala do 13. augusta 1951, keď bol pripojený k obvineným v procese Titus Zeman a spol.

Keďže účastníci Zemanovej skupiny neboli pri úteku ozbrojení, nemali pri ich zadržaní jednotky PS, polície a armády takmer nijaké problémy. Len zápis o zadržaní najmladšieho účastníka prechodu Antona Semeša naznačuje, že došlo aj k dramatickejším udalostiam. Traja účastníci sa podľa tohto zápisu dali na útek, pričom príslušníci PS použili zbrane.²⁰ Ďalší osud zadržaných pokračoval ich prevezením na strážnicu PS Malé Leváre, kde boli podrobení prvým výsluchom zo strany ŠtB a polície. Odtiaľ ich previezli na veliteľstvo PS na Bratislavský hrad, kde strávili dva dni a dve noci. Tu boli podrobení výsluchom, pri ktorých bolo použité psychické aj fyzické násilie. Neskôr ich krátko vypočúvali na veliteľstve PS v Malackách.²¹

Vyšetrovaných dňa 16. apríla 1951 previezli na Policajné riaditeľstvo v Bratislave (U Dvoch levov), kde ich takisto neušetrili pred fyzickým násilím, potom ich previezli do väznice (tzv. Starý mlyn) v Leopoldove, kde voči nim prebiehalo intenzívne vyšetrovanie až do 11. júla 1951.²² Opis tejto fázy procesu so Zemanom a spol. začneme na ilustráciu spomienkou Titusa Zemana po prepustení na slobodu: „*Najťažšie chvíle po fyzickej a psychickej stránke som prežíval vo vyšetrovacej väzbe. Trvala v podstate dva roky. Pod oknom cely som mal popravisko. Denne tam privádzali ľudí. Počúval som strašné až neľudské výkriky a náreky – ešte aj tam ich mučili. Ja som žil v stálom strachu, že v ktoromkoľvek okamihu sa otvoria dvere na mojej cele a vyvedú ma na popravisko. Pozri na mňa, aj z toho som takto ošedivel. Keď sa mám v mysli vrátiť k nepredstaviteľnému mučeniu pri vyšetrovaní, poviem ti úprimne, že sa ma zmocňuje úžasná hrôza. Pristupovali k neľudským metódam bitia a trýznenia najväčšieho stupňa. Opakovane napr. pri vypočúvaní priniesli vedro plné výkalov zo žumpy, ponorili mi tam hlavu a držali, pokiaľ som sa nezačal dusiť, obrovské kopance do celého tela, silné údery s predmetom, zaucha. Po jednom takomto údere som ohluchol.*“²³

Vyšetrovaný salezián don Andrej Dermek spomína, čo pre vyšetrovateľov ŠtB znamenal „hlboký spravodajský výsluch“: „*Počas vypočúvania, keď som ani po bitke nechcel priznať, čo mi tvrdili, odvieďli ma do druhej miestnosti. Tu som odrazu uvidel vychudnutého Titusa so zakrvavenou tvárou. Osobnou konfrontáciou nás chceli donútiť k ‚priznaniu‘ vymysle-*

ných skutočností. Chceli, aby sme sa vzájomne videli, ako sme dobíť, a tým nám ukazovali, že sa nezastavia pred ničím.“²⁴

V archívnych dokumentoch sa nachádza protokol spísaný s T. Zemanom tesne po jeho zadržaní príslušníkmi PS (útvar 5947 Bratislava) s dátumom 10. apríla 1951. Zeman v ňom opisuje svoju ilegálnu činnosť, pričom vyšetrovateľ do nej vložil také prívlastky pre páchatel'ov, ktoré zodpovedajú vopred stanovenému úmyslu obviniteľ celú skupinu z trestného činu vlezrady. V zápise o výpovedi figurujú také označenia ako agent CIC Jozef Macek, agent CIC Ferdinand Totka, dokonca aj seba samého označuje za takéhoto agenta spravodajskej služby: „*Som si vedomý, že som sa dopustil trestného činu tým, že ako agent CIC som z Rakúska do ČSR donášal rôzne správy a z ČSR do Rakúska ilegálne pašoval ľudí. Svoju výpoveď som učinil dobrovoľne bez akéhokoľvek fyzického alebo psychického nátlaku a že som nič nezamlčal.*“²⁵ Aj z toho vyplýva, že Zeman určite nevypovedal dobrovoľne, hoci protokol vlastnoručne podpísal.

Vďaka zvodke ŠtB z 25. apríla 1951 si môžeme urobiť obraz o tom, že obvinení sa napriek psychickému a fyzickému týraniu snažili chrániť svojich spolupracovníkov: „*Tíkl po celú dobu vyšetrovania odpovedá vyhýbavo a snaží sa odpovedať len čo sa týka jeho osoby. O iných saleziánoch nechce hovoriť s poznámkou, že druhých nepozná (...)* Z vypočúvania si nič nerobí a na otázky odpovedá, že jemu už na ničom nezáleží nech ho hoci aj obesia.“²⁶ Vybrané výpovede obvinených pomáhajú urobiť si istý obraz aj o priebehu vypočúvania. Ob-

19 RADOŠINSKÝ, M. T.: Don Titus „Vatikánsky špión“? Prešov 2005, s. 62 – 68.

20 AÚPN, f. KS ZNB-S-ŠtB Bratislava, Vyšetrovacie spisy, V-70, šk. 2. Zápis o zadržaní. Malacky 9. 4. 1951.

21 RADOŠINSKÝ, M. T.: Mučeníkom za záchranu kňazských povolání, s. 360.

22 AÚPN, f. KS ZNB-S-ŠtB Bratislava, Vyšetrovacie spisy, V-70, šk. 1. Návrh na zatknutie Titusa Zemana. Bratislava 16. 4. 1951.

23 RADOŠINSKÝ, M. T.: Mučeníkom za záchranu kňazských povolání, s. 370.

24 Tamže, s. 361.

25 AÚPN, f. KS ZNB-S-ŠtB Bratislava, Vyšetrovacie spisy, V-70, šk. 2. Zápisničná výpoveď – akcia „KAPLAN“ – Titus Zeman, s. 2. Bratislava 10. 4. 1951.

26 Tamže. Svodka zo dňa 25. 4. 1951 – Akcia Kaplan – Leonard Tikl. Bratislava 25. 4. 1951.

vinený Viliam Mitošinka vo svojich pamätiach dopĺňa, že snaha nevyzradiť pred vyšetrovateľom dôležité skutočnosti bola márna: „*Aj ja som sa bil v prsia, že nikoho neprezradím, i keby zo mňa kožu stiahli. A takto sme sa dušili, hoci sme už bolestne okúsili prvú lekciiu pri výsluchu v Malých Levároch. Lenže kto z nás vedel, že vyšetrojúce orgány v leopoldovskom 'mlyne' majú dosť prostriedkov na to, aby sa dozvedeli od kohokolvek aj najtajnejšie myšlienky! A takým prostriedkom nie je vôbec rýchlo zabiť alebo zastreliť vyšetrovaného, lež pomaly v ňom ubíjať fyzické sily, vôľu a úsudok.*“²⁷

Ostatní obvinení vypovedali v podobnom duchu, ako sme uviedli vyššie, pričom im vyšetrovatelia do zápisnice (najmä v úvodnej a záverečnej časti) vkladali celé odstavce, v ktorých sa priznávajú k spolčeniu sa s imperialistickými štátmi za zvrhnutie ľudovodemokratického zriadenia. Vyšetrovanie obvinených skončilo v polovici júna 1951. Všetkých dvadsať eskortovali 11. júla 1951 z Leopoldova do Krajskej súdnej väznice v Bratislave.²⁸ Po prehliadke lekárom v Justičnom paláci sa zistilo, že niektorí obvinení schudli počas troch mesiacov 16 a viac kilogramov.²⁹ To tiež svedčí o podmienkach, v akých počas vyšetrovania žili.

Dňa 11. decembra 1951 podala Štátna prokuratúra na 21 obvinených obžalobu (od augusta 1951 patrí do skupiny po svojom zadržaní Anton Kyselý). Štátny súd rozhodoval vo veci Titusa Zemana a spol. 20. – 22. februára 1952 za predsedníctva Pavla Korbulyho.³⁰ Vďaka zápisnici o hlavnom pojednávaní³¹ môžeme zrekonštruovať priebeh súdneho procesu. Ale len do určitej miery, pretože stenografický záznam

sa nezachoval. Navyše, zapisovateľka Oľga Ambrózová sa podľa prieskumného konania 20. októbra 1969 riadila pri zapisovaní usmerneniami predsedu senátu.³²

Ako prvý vypovedal Titus Zeman a po ňom postupne do súdnej siene priádzali ďalších, aby nevedeli, čo pred nimi hovorili spoluobvinení. Napriek tomu, že zápisnica z pojednávania nie je celkom hodnoverná, je až prekvapivo objektívna. Nájdeme v nej konečne kus pravdy o trestných činoch a motívoch obvinených. Zeman potvrdzuje, že obžalobe porozumel, ale vinným sa cítil len v tom, že previedol dve skupiny do Talianska. Inak sa necítil vinným. Jeho pohnútky boli čisto náboženské a úmyslom bolo, aby klerici, ktorých prevádzal, mohli žiť kňazským životom a dokončiť svoje teologické štúdiá v Taliansku. Už ako malý chlapec bol vychovávaný u saleziánov a z pohnútok vďačnosti chcel týmto chudobným chlapcom sprostredkovať, aby sa stali rehoľníkmi. O americkej spravodajskej službe nikomu z obvinených nehovoril, chceli sa jej vyhnúť a priamo pokračovať v ceste. Keby sa im tretí prechod podaril, zostal by v Taliansku. O politiku sa v živote nestaral a k ľudovodemokratickému zriadeniu mal kladný postoj.

Ďalej pokračuje vyjadrením sa k priebehu vyšetrovania: úvod, ani záverečná časť jeho zápisnice spísanej na ŠtB sa nezakladajú na pravde, nie sú to vraj jeho slová. Zeman objasnil, že keď sa proti tomu ohradil, referent mu vravel, že zápisníci musia dať politický ráz a na súdnom pojednávaní to môže odvolať. Tieto odvážne slová Zemana pred súdom svedčia o tom, že vyšetrovateľom sa nepodarilo zlomiť

ho a že nenaletel predsedovi súdu na to, aby sa k činnosti priznal. Napriek Zemanovým tvrdeniam zostali zápisnice ŠtB najdôležitejším dôkazovým materiálom na vynesenie rozsudku.

Súdne pojednávanie pokračovalo na druhý deň 21. februára 1952. Počas dňa vypovedali všetci zvyšní obvinení. Pred súdom tvrdili, že sa cítia vinní len z pokusu o ilegálny prechod hraníc, nie z velezrady. Potvrdzovali náboženské pohnútky svojich činov a sťažovali sa na nepravdivosť zápisníc, ktoré podpísali pred orgánmi ŠtB. Po vypočutí obvinených bolo „prevedené dokazovanie“ – to znamená, že sa prečítalo trestné oznámenie proti prítomným obvineným, členovia senátu sa oboznámili so spisom v trestnej veci proti Leonardovi Tiklovi a spol. a s rozsudkom vyneseným proti obv. Justínovi Beňuškoví.

V posledný deň pojednávania (22. februára 1952) zasadal Štátny súd už pred verejnosťou. Predseda senátu vyhlásil rozsudok a dal odsúdeným poučenie o možnostiach odvolania sa. Všetci obhajcovia okrem Šrobára boli s rozsudkami spokojní. Ten požiadal o doručenie rozsudku pre odsúdenú Luptákovú, ktorá podala odvolanie na Najvyšší súd. Ostatní obvinení sa obávali, že odvolanie by im tresty len zvýšilo.³³ Pojednávanie skončilo o 15.30 hod.

Rozsudok začína vymenovaním 20 obvinených, za ním nasleduje opis ich trestnej činnosti v rokoch 1949 – 1951.³⁴ Opis tejto činnosti je takmer totožný s obžalobou z 11. decembra 1951.³⁵ Jediný rozdiel je v tom, že v rozsudku nefiguruje meno Štefana Koštiala. Nasleduje vymeranie hlavných, ako aj vedľajších trestov pre obvinených:

27 MITOŠINKA, V.: Pamäti kňaza 1948 – 1966. Bratislava 1992, s. 79.

28 AÚPN, f. KS ZNB-S-ŠtB Bratislava, Vyšetrovacie spisy, V-70, šk. 3. Príkaz k eskorte. Bratislava 11. 7. 1951

29 RADOŠINSKÝ, M. T.: Don Titus „Vatikánsky špión“?, s. 82.

30 K priebehu procesu pozri aj: ČECHOVÁ, F.: Utrpenie saleziána Titusa Zemana, s. 70 – 72.

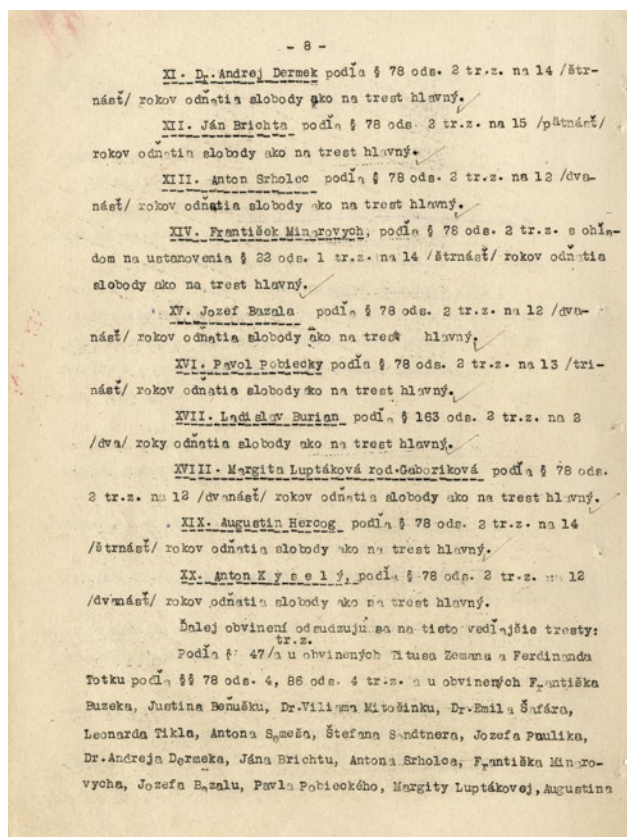
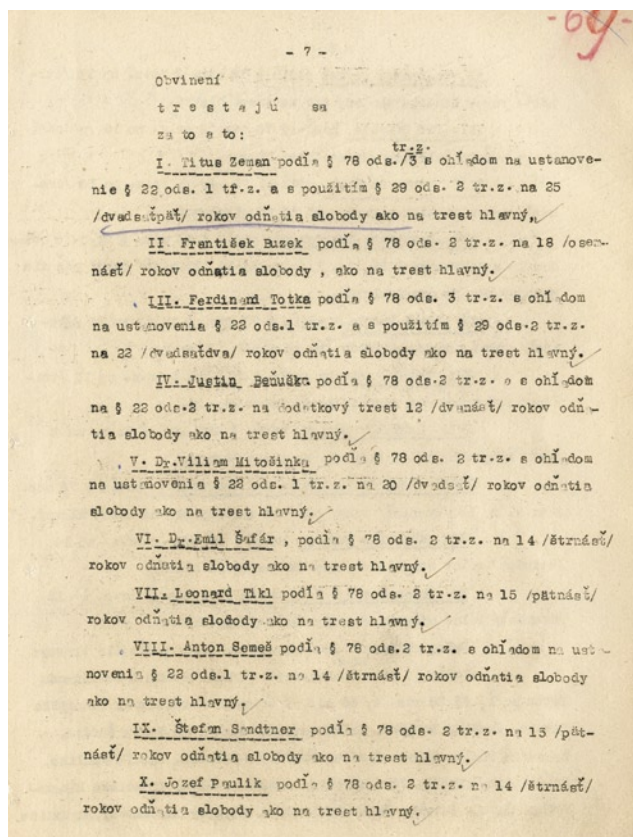
31 AÚPN, f. KS ZNB-S-ŠtB Bratislava, Vyšetrovacie spisy, V-70, šk. 3. Zápisnica o hlavnom pojednávaní. Bratislava 22. 2. 1952.

32 RADOŠINSKÝ, M. T.: Don Titus „Vatikánsky špión“?, s. 90 – 91.

33 Tamže, s. 95.

34 AÚPN, f. KS ZNB-S-ŠtB Bratislava, Vyšetrovacie spisy, V-70, šk. 3. Rozsudok Titus Zeman a spol., s. 3 – 6. Bratislava 22. 2. 1952.

35 Tamže. Obžaloba krajského prokurátora, s. 12 – 15. Bratislava 11. 12. 1951.

Výmer trestov pre odsúdených v procese Titus Zeman a spol. (Zdroj: AÚPN)

Zeman (25 r.), Buzek (18 r.), Totka (22 r.), Beňuška (12 r.), Mitošinka (20 r.), Šafár (14 r.), Tikl (15 r.), Semeš (14 r.), Sandtner (15 r.), Paulík (14 r.), Dermek (14 r.), Brichta (15 r.), Srholec (12 r.), Minarových (14 r.), Bazala (12 r.), Pobiecky (13 r.), Burian (2 r.), Luptáková (12 r.), Hercog (14 r.), Kyseľ (12 r.). Je veľavravné, že úhrnný trest všetkých odsúdených v Zemanovej skupine je takmer 290 rokov väzenia. Rozsudok sa týkal aj finančnej stránky – prepadnutie tretných znakov, hotovosti a vkladných knižiek v hodnote 5 190 970 Kčs³⁶ v prospech štátu.

Až úsmevné je obhajovanie pravdivosti zápisníc spísaných pred ŠtB, ktoré nájdeme v časti rozsudku: „*Pokiaľ jednotliví obvinení na hlavnom*

pojednávani odvolali svoje výpovede v administratívnom konaní, Štátny súd poukazuje na to, že administratívne výpovede všetkých obvinených tvoria súvislý logický celok a sú v súlade s ostatnými výsledkami prevedeného dokazovania a preto administratívne výpovede obvinených bolo treba vziať do úvahy pri ustálení skutkového stavu.“³⁷ Je samozrejmé, že tvoria logický celok, veď ich znenie bolo vykonštruované a diktované príslušníkmi ŠtB.

Ďalšia gradácia absurdnosti celého procesu je v poukazaní na velezradný úmysel obvinených, hoci tí ho popierali. Podľa rozsudku si treba uvedomiť, že do zahraničia odchádzajú nepriatelia našej vlasti, aby sa pridali k západným imperialistom – z toho vyplýva, že jed-

notlivým obvineným bolo treba tento „*velezradný úmysel imputovať*“.³⁸ To, že chceli doštudovať alebo byť kňazmi v zahraničí je vraj len výhovorka, lebo doštudovať a venovať sa cirkvi mohli aj doma. Rozsudok končí poučením o možnosti odvolať sa. Odvolanie na Najvyšší súd podala len Margita Luptáková, bolo však v celom rozsahu zamietnuté ako bezdôvodné.³⁹

Odsúdení si odpýkali svoj trest v najhorších väzniciach v ČSR – Ilava, Leopoldov, Jáchymov, Mírov, Valdice, Praha a i. Mladší a zdraví väzni väčšinou skončili v uránových baniach v Jáchymove. Najskôr však všetkých previezli z Bratislavy do Ilavy. Don Dermek charakterizoval toto väzenie slovami: „*Krik, hlad, najmä hlad*

36 Korún československých.

37 AÚPN, f. KS ZNB-S-ŠtB Bratislava, Vyšetrovacie spisy, V-70, šk. 3. Rozsudok Titus Zeman a spol., s. 47. Bratislava 22. 2. 1952.

38 Tamže. Rozsudok Titus Zeman a spol., s. 48. Bratislava 22. 2. 1952.

39 Tamže. Uznesenie Najvyššieho súdu To 105/52. Praha 8. 5. 1952.

a prísna disciplína.⁴⁰ Osudy odsúdených sa rozdelili v druhej polovici marca, keď časť (Totka, Srholec, Brichta) poslali do Jáchymova (NPT Ostrov u Karlových Varov) a časť do ÚNZ Mírov (Beňuška, Zeman, Pobiecky, Paulík, Mitošinka, Kyselý, Dermek, Minarových, Tikl, Šafár, Sandtner). Úmyslom štátnych orgánov bolo, aby oddelili kňazov od laikov. Mnohí kňazi a biskupi z ČSR boli preto sústredení v Mírove, v bývalom biskupskom sídle. Don Dermek ironicky charakterizoval túto situáciu: „ŠtB z nás vytvorilo takú synodu, ako sa to nepodarilo ani Cirkvi: biskupi, kňazi, rehoľníci spolu vo dne v noci.“⁴¹

Po smrti Stalina a Gottwalda, teda od roku 1953 začali niektorí obvinení podávať odvolania proti rozsudku a žiadosti o milosť. Obvinení v nich poukazovali na nespravodlivosť rozsudku, ktorý vychádzal z administratívnych zápisníc. V roku 1960, keď pri príležitosti 15. výročia ukončenia druhej svetovej vojny udeľoval prezident Antonín Novotný mnohým politickým väzňom milosť, sa viacerí zo Zemanovej skupiny dostali podmienene na slobodu. Prepustení na skúšobnú dobu 10 rokov boli: Leonard Tikl, Štefan Sandtner, Andrej Dermek, Anton Srholec, František Minarových, František Buzek, Viliam Mitošinka, Emil Šafár, Pavol Pobiecky, Jozef Paulík a Justín Beňuška.

Táto generálna amnestia sa však netýkala dvoch hlavných organizátorov útekov do zahraničia, napriek ich odvolaniam dokonca na Najvyšší súd. Nepomohlo ani to, že Zeman sa snažil o zlepšenie svojho posudku podávaním nadpriemerných pracovných

výkonov pri brúsení skla.⁴² Zeman aj Totka museli počkať, kým im uplynie aspoň polovica trestu. Totka sa dostal podmienene na slobodu v roku 1963 a Zeman o rok neskôr, takmer po 13 rokoch väzenia. Podľa uznesenia Krajského súdu v Bratislave z roku 1965 sa prepusteným v roku 1960 odpustil na základe amnestie prezidenta z 9. mája 1965 zvyšok skúšobnej doby. Viacerí zo Zemanovej skupiny zomreli krátko po prepustení. Titus Zeman po necelých piatich rokoch na slobode.⁴³ František Buzek si po hrozných rokoch vyšetřovania a väzenia siahol na život.

PROCES S VILIAMOM VAGAČOM A SPOL.

Ide o ďalší vykonštruovaný proces pred Štátnym súdom v Bratislave, v ktorom boli odsúdení traja saleziánski kňazi, traja laici a jedna rehoľná sestra. Na čelo skupiny bol postavený Viliam Vagač ako jeden z najstarších a najdôležitejších saleziánov, ktorý sa vyhol sústredeniu počas Akcie K tým, že pôsobil v Štátnej nemocnici v Bratislave. Ostatní obvinení v procese boli buď jeho príbuzní, alebo blízki saleziánskej reholi. Podnetom k vykonštruovaniu nového procesu bol predchádzajúci proces s Titusom Zemanom a spol. Viacero obvinení totiž súviselo aj s ilegálnym prechodom kňazov do zahraničia. K tomu sa pridali ďalšie obvinenia, najmä ukrývanie finančnej hotovosti a cenností saleziánskej rehole.

Ako prvý sa dostal do rúk vyšetřovateľov hlavný obvinený Viliam Vagač, a to už 29. februára 1952, teda sedem dní po vynesení rozsudku nad skupinou Titusa Zemana a spol. Postupne

sa dostali do vyšetřovacej väzby ďalší obvinení: salezián Ján Chrenko, kaplán v jezuitskom kostole v Bratislave (vo vyšetřovacej väzbe od 24. marca 1952), rehoľná sestra Katarína Bartalová (vo vyšetřovacej väzbe od 26. marca 1952), synovec Viliama Vagača sudca Dr. Karol Vagač (vo vyšetřovacej väzbe od 3. apríla 1952), úradník Filip Spišák (vo vyšetřovacej väzbe od 4. apríla 1952), vedúci sporiteľne v Šaštíne Rafael Pelztner (vo vyšetřovacej väzbe od 8. apríla 1952). Tretím zo saleziánov v skupine bol Anton Mihálik (švagor Filipa Spišáka), ktorý si už odpýkával trest uložený Štátnym súdom 14. novembra 1950 (Or III 90/1950).⁴⁴ Po vyšetřovaní pred orgánmi ŠtB boli obvinení prevezení 17. mája 1952 do Krajskej súdnej väznice v Bratislave.⁴⁵

V archívnych dokumentoch sa nenachádzajú protokoly spísané pred orgánmi ŠtB. Kruté vyšetřovanie prebiehalo od začiatku marca až do polovice mája 1952. Existenciu zápisníc a fyzický a psychický nátlak, pod ktorým boli podpísané, však dosvedčujú odvolania obvinených po odsúdení. Na objasnenie údajnej trestnej činnosti obvinených nám slúžia zápisnice, ktoré museli členovia Vagačovej skupiny podpísať pred Štátnou prokuratúrou, v prítomnosti prokurátorov Štefana Riga a Pavla Wintera. V nich sa obvinení odvolávajú na zápisnice ŠtB a vyvracajú niektoré ich časti, najmä motívy svojej činnosti. Ohradzujú sa aj voči postupu bezpečnostných orgánov pri vyšetřovaní. Napr. obvinený Chrenko zdôrazňuje, že zápisnicu na ŠtB podpísal, lebo bol preľaknutý a nevie si vysvetliť, ako sa tam dostala istá stať, ktorú pred vyšetřovateľom ani nespomenul.⁴⁶

40 LUKÁČIK, P.: Cesta ružovou alejou. Andrej Dermek, SDB. In: DZURJANIN, S. (zost.): Život za mrežami, s. 34.

41 Tamže, s. 34.

42 RADOŠINSKÝ, M. T.: Don Titus „Vatikánsky špión“?, s. 114.

43 RADOŠINSKÝ, M. T.: Mučeníkom za záchranu kňazských povolání, s. 373.

44 Išlo o zločin združovania proti štátu zák. č. 231/48, ktorý mal spáchať tak, že sa dňa 11. 9. 1949 v Šaštíne v úmysle podvracať ľudovodemokratické zriadenie ČSR vyslovil počas bohoslužby, že veriaci, ktorí by akýmkoľvek spôsobom podpísali Katolícku akciu, sú vyobcovaní z cirkvi. Štátny súd v Bratislave ho odsúdil na 3 roky a 4 mesiace odňatia slobody. Štátny archív (ŠA) Bratislava, f. Štátny súd, spis Viliam Vagač a spol., 3 Ts III 85/52. Rozsudok Krajského súdu v Bratislave 24 Tr 9/69. Bratislava 26. 3. 1973.

45 Tamže. Oznámenie o prijatí do väzby. Bratislava 17. 5. 1952.

46 Tamže. Zápisnica s Jánom Chrenkom – Štátna prokuratúra. Bratislava 30. 5. 1952.

Vyšetrovatelia obvinili skupinu z toho, že ilegálne ukryla finančné prostriedky pred zoštátnením a používala ich potom na nepriateľskú činnosť voči vtedajšiemu zriadeniu. (Podľa obžaloby Vagač disponoval saleziánskym majetkom až 5 mil. Kčs a 2,5 kg úlomkového zlata.⁴⁷) V októbri 1949 prijal komunistický parlament dva dôležité zákony, ktorými stratili cirkvi finančnú kontrolu nad svojím majetkom (Zákon č. 217/1949 o zriadení Štátneho úradu pre cirkevné veci a Zákon č. 218/1949 o hospodárskom zabezpečení cirkví a náboženských spoločností).⁴⁸ U rehoľných spoločností došlo ešte k väčším represáliám po Akcii K, keď boli rehoľníci sústredení do niekoľkých kláštorov a ich majetok zabral štát. Napriek tomu, že tieto kroky komunistickej moci neboli podložené nijakým zákonným prostriedkom – rehole neboli nikdy oficiálne zrušené – rehoľníci sa im museli podrobiť.

Niektorí saleziáni v predtuche udalostí, ktoré sa mali udiť v apríli 1950, ukryli svoje finančné prostriedky a určité cennosti pred štátnymi orgánmi u ľudí, ktorým mohli dôverovať. Ukryté financie potom mohli využiť na potreby jednotlivých rehoľníkov na slobode a vyvíjanie určitých tajných duchovných aktivít. Samozrejme, keď to bolo potrebné a išlo o záchranu povolania, dali sa využiť aj na pomoc pri úteku klerikov alebo mladých kňazov do zahraničia.

Viliam Vagač ako salezián, ktorý zostal aj po sústredení rehoľníkov v duchovnej správe v Štátnej nemocnici v Bratislave, tajne disponoval veľkou sumou saleziánskych peňazí. Dostal sa k nej prostredníctvom viacerých osôb, ktoré bezpečnostné orgány pozatýkali

po odhalení tejto činnosti. Vo svojej výpovedi najskôr spomína saleziána dona Leonarda Tikla (Zemanova skupina), ktorý mu vraj dal k dispozícii asi 500 000 Kčs na vkladných knižkách (z toho v hotovosti asi 100 000 Kčs). Peniaze mal don Tikl údajne od svojich príbuzných.⁴⁹ Iný saleziánsky majetok sa podarilo ukryť v šaštínskom pútnickom chráme a v kláštore saleziánov, ktorí ho mali v správe. Pred zoštátnením kláštora pôsobil v Šaštíne obvinený salezián don Anton Mihálik, ktorý vypovedal, že cennosti, zlaté a strieborné predmety ukryl v šaštínskom kostole ešte pred frontom roku 1945. Nič s nimi potom nepodnikal, na svojom mieste zostali aj po prebraní moci komunistami. O mieste ukrytia cenností zhotovil plán, ktorý mal pri sebe aj počas svojho sústredenia v Oseku u Duchcova v severných Čechách. Plán o mieste uloženia týchto vecí sa Mihálikovi podarilo prepašovať svojmu švagrovi, spoluobvinenému Filipovi Spišákovi, úradníkovi z Bratislavy. Spišák mal potom náčrt ukázať V. Vagačovi, aby saleziáni tento svoj majetok nestratili. V Šaštíne sa saleziánom podarilo ukryť nielen cenné predmety, ale aj hotovosť. Opäť bol do toho zapojený don Mihálik. Keď už vedel, že peniaze by im mohli komunisti zobrať – teda ešte pred sústredením – dal peniaze z kláštornej pokladnice obvinenému riaditeľovi Sporiteľne v Šaštíne Rafaelovi Peltznerovi. Podľa výpovedí išlo o sumu asi 400 000 Kčs v hotovosti a o viac ako 10 vkladných knižiek na sumu asi 1 mil. Kčs. (Obžaloba uvádza celkovú sumu až 2 300 000 Kčs, ktorú mal Mihálik vybrať z pokladnice kláštora.⁵⁰) Za časť peňazí kúpil Peltzner podľa Vagačových inštrukcií

určité cennosti (aj valuty) a časť peňazí sa od Peltznera dostala k V. Vagačovi najmä prostredníctvom obvineného Spišáka.⁵¹ Do ukrývania majetku saleziánov bol zapojený aj obvinený salezián Ján Chrenko, ktorý pôsobil po sústredení ako kaplán v Bratislave. Okrem toho, že sprostredkoval kúpu dvoch brilantov v hodnote 65 000 Kčs, ukryl po zatknutí Vagača vo svojom byte peniaze a iný jeho majetok, ktorý mu dala Bartalová.⁵²

Ďalšia oblasť, ktorej sa vyšetrovatelia najviac venovali, bola pomoc Vagačovej skupiny pri organizovaní ilegálnych útekov saleziánskych klerikov do zahraničia. Týkalo sa to najmä saleziánov Viliama Vagača a Jána Chrenka. Pre vyšetrovateľov bolo dôležité aj to, aby napojili spomínané saleziánske financie na Zemanov pokus prepašovať skupiny duchovných do zahraničia. Je nepochybné, že Viliam Vagač bol do určitej miery zapojený do aktivít Titusa Zemana v prevádzaní kňazov do zahraničia, a to najmä pri prvom ilegálnom prechode v lete 1950 (pozri vyššie uvádzaný prípad Titus Zeman a spol.). Vagač vtedy poskytol členom prvej Zemanovej skupiny priestor na prenocovanie v priestoroch Štátnej nemocnice. Túto skutočnosť Vagač potvrdzuje aj pred vyšetrovateľmi, ale na svoju obhajobu tvrdí, že klerikov od útekov odhovárал a nechcel s tým mať nič spoločné. Je pravdepodobné, že takýto bezpečný odstup od Zemana a spol. si skutočne zachovával. Keď teda Vagač nebol aktívny v organizovaní ilegálnych útekov, vyšetrovatelia sa snažili dokázať mu aspoň finančnú podporu akcie. O podobnej pasivite môžeme hovoriť aj v prípade Jána Chrenka, ktorý pred prokurátorom popieral, že

47 Tamže. Obžaloba 2 SPT III 41/52, s. 2 – 3. Bratislava 24. 9. 1952.

48 LETZ, R.: Prenasledovanie kresťanov na Slovensku v rokoch 1948 – 1989. In: MIKLOŠKO, F. – SMOLÍKOVÁ, G. – SMOLÍK, P. (zost.): Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989 I. Prešov 2001, s. 96.

49 ŠA Bratislava, f. Štátny súd, spis Viliam Vagač a spol., 3 Ts III 85/52. Zápisnica s Viliamom Vagačom – Štátna prokuratúra. Bratislava 2. 6. 1952.

50 Tamže. Obžaloba 2 SPT III 41/52, s. 5. Bratislava 24. 9. 1952.

51 Tamže. Zápisnica s Antonom Mihálikom – Štátna prokuratúra. Bratislava 2. 6. 1952 a Zápisnica s Rafaelom Peltznerom – Štátna prokuratúra. Bratislava 2. 6. 1952.

52 Tamže. Zápisnica s Jánom Chrenkom – Štátna prokuratúra. Bratislava 30. 5. 1952.

Prví slovenskí saleziáni don Jozef Bokor a don Viliam Vagač v pokročilom veku

(Zdroj: Archív Vydavateľstva Don Bosco)

by vedel, čo je s organizátorom útekov donom Františkom Revesom, alebo že by sa on zúčastnil prípravy ilegálneho prechodu.

Viliam Vagač okrem spomínaných aktivít organizoval aj ilegálne vysviacky saleziánskych klerikov, ktorí si po sústredení rehoľníkov tajne dokončovali teologické štúdiá v ČSR.⁵³ V tejto činnosti, ktorú obžaloba interpretuje ako zakladanie siete tajnej duchovnej správy, vyvíjal skutočne veľkú aktivitu, keďže bol medzi saleziánmi na Slovensku uznávanou autoritou. A nielen to, tajne dostal právomoc zastupovať svojho predstaveného internovaného

Jozefa Bokora medzi saleziánmi mimo sústredenia (bližšie v procese s Jozefom Bokorom a spol.). Do organizovania tajných vysviacok bol zapojený okrem Vagača aj druhý dôležitý salezián, v Podolínci sústredený František Valábek, Bokorov zástupca, menovaný hlavným predstaveným v Turíne. Valábek patrí do skupiny obvinených v procese Jozef Bokor a spol. Saleziánski bohoslovci, ktorých na jeseň 1950 poslalo vedenie Štátneho úradu pre veci cirkevné (SÚC) z Podolíncu na vojenskú službu, sa chceli stať napriek nepriaznivým vonkajším podmienkam kňazmi. Preto oslovili obvineného Viliama Vagača

v Bratislave, aby im sprostredkoval kňazskú vysviacku. Po neúspešnom rokovaní na biskupskom úrade v Trnave sa Vagač obrátil prostredníctvom tajne vysväteného jezuitského kňaza Hnilicu na biskupa Róberta Pobožného z Rožňavy. Najskôr ale potreboval, aby nejaká saleziánska autorita schválila uchádzačov na vysviatenie. Vagač preto napísal svojmu spolubratovi v Podolínci Františkovi Valábekovi, aby mu poslal zoznam saleziánov schopných vysviacky, teda tých, ktorí absolvovali v Podolínci tajné skúšky z teológie. Valábek bol kompetentný takýto zoznam spísať. Bol totiž zástupcom slovenského inšpektora a navyše pred sústredením bol direktorom bohosloveckej školy vo Sv. Kríži, takže bohoslovcov veľmi dobre poznal. Valábek poslal Vagačovi zoznam ôsmich saleziánov po Františkovi Buzekovi, aby zariadil ich tajnú vysviacku – išlo o Szaba, Stanislava Slobodu, Františka Szabadoša, Jozefa Štámca, Antona Radošovského, Miroslava Kyselu a tiež o obvinených v procese Jozef Bokor a spol. Jána Beňa (vysvätený 5. januára 1951) a Jána Mikesa (vysvätený 4. marca 1951; podľa výpovede Beňa boli tajne vysvätení aj Pavol Čerňanský, Alfonz Juriga, Rudolf Granec, Jozef Izakovič a Jozef Kubička).⁵⁴ Vysviacky tajne vykonal spomínaný biskup Róbert Pobožný v Rožňave – vysvätil troch saleziánov, a neskôr tajný biskup P. Pavol Hnilica SJ v Bratislave vo Vagačovom byte – v druhej polovici roka 1951 vysvätil piatich saleziánov.⁵⁵ Vagač vo svojom protokole pred prokurátorom dodal, že organizovania vysviacok sa zúčastnil len na naliehanie klerikov. Po vysviacke novokňazov upozornil, že nesmú nikde verejne vystupovať ako kňazi.

Po skončení vyšetrovania v septembri 1952 podal námestník štátneho prokurátora Hetényi Štátnemu súdu obžalobu na siedmich obvinených:

53 Tamže. Zápisnica s Viliamom Vagačom – Štátna prokuratúra. Bratislava 2. 6. 1952.

54 Tamže. Zápisnica s Františkom Buzekom – Štátna prokuratúra. Bratislava 2. 6. 1952 a AÚPN, f. KS ZNB-S-ŠtB Bratislava, Vyšetrovacie spisy, V-1356, šk. 255. Zápisnica s Jánom Beňom. Banská Bystrica 11. 11. 1955.

55 AÚPN, f. KS ZNB-S-ŠtB Bratislava, Vyšetrovacie spisy, V-1356, šk. 255. Protokol o výpovedi Viliama Vagača, s. 1 – 2. Bratislava 12. 3. 1956.

Viliama Vagača, Jána Chrenka, Karola Vagača, Antona Mihálíka, Rafaela Peltznera, Katarínu Bartalovú a Filipa Spišáka. Chýba nám zápisnica z hlavného pojednávania, preto môžeme jeho priebeh rekonštruovať len čiastočne. Súd s predsedom senátu Jozefom Pavelkom zasadal 16. a 17. októbra 1952. Sedemnásťstranový rozsudok začína vymenovaním 7 obvinených, za ktorým nasleduje opis ich trestnej činnosti. Ten je zhodný s obžalobou štátneho prokurátora z 24. septembra 1952. Dokonca aj trestné činy hodnotí Štátny súd rovnako ako štátny prokurátor.⁵⁶

Za spáchané trestné činy boli obvinení odsúdení na viacročné tresty a ďalšie vedľajšie tresty: V. Vagač (18 r.), Chrenko (14 r.), K. Vagač (8 r.), Mihálik (6 r.), Peltzner (5 r.), Bartalová (2 r.), Spišák (4 r.). Po opise skutkového stavu, ktorý bol u obvinených údajne dokázaný, nasledujú podobné tvrdenia ohľadom administratívnych zápisníc spísaných ŠtB ako v procese s Titusom Zemanom a spol. Potvrďujú to, že celý proces a rozsudok stojí len na nich: hoci sa jednotliví obvinení bránili tým, že ich výpoveď v administratívnom konaní sa nezakladá na pravde, treba podľa súdu poukázať na to, že administratívna výpoveď obvinených tvorí logický celok a úplne zapadá do rámca prevedeného dokazovania. A keďže obvinení prijateľným spôsobom neodôvodnili, prečo sa odchýlili od administratívnej výpovede, treba ju chápať ako pravdivú. Preto súd administratívnu výpoveď obvinených vzal do úvahy v plnom rozsahu pri zisťovaní skutkového stavu. Záver rozsudku obsahuje informácie o možnosti odvolať sa na Najvyšší súd v Prahe.⁵⁷

Najvyšší súd v Prahe rozhodoval na ústnom pojednávaní 18. marca 1953 vo veci odvolania Viliama Vagača, Jána Chrenka a Filipa Spišáka (Ka-

rol Vagač svoje odvolanie tesne pred začatím pojednávania stiahol). Súd zasadal pod vedením Jána Křepelu, prísediacími boli dvaja sudcovia z ľudu a dvaja sudcovia z povolania. Obvinení prítomní neboli, zastupovali ich len pražskí obhajcovia. Na návrh zástupcu Generálnej prokuratúry bola zo zasadnutia vylúčená verejnosť. Prečítal sa napadnutý rozsudok a obhajcovia predniesli odvolania obvinených. Potom sa vykonalo formálne dokazovanie, ktoré bolo skutočne len formálne: prečítala sa administratívna výpoveď Viliama Vagača, Jána Chrenka, Filipa Spišáka a iných obvinených v procese, ich výpovede pred prokurátorom a na hlavnom pojednávaní, takisto ich životopisy. Nasledovala záverečná reč a štvorhodinové pojednávanie sa po záverečnej porade senátu a vynesení rozsudku skončilo. Súd vyhlásil tento trestný prípad za skončený. Odvolanie troch obvinených sa podľa nového rozsudku zamietlo.⁵⁸ Najvyšší súd teda potvrdil rozhodnutie Štátneho súdu v Bratislave v prípade V. Vagača (18 r.), J. Chrenka (14 r.) a F. Spišáka (4 r.).

V súvislosti s odsúdením K. Vagača je potrebné poznamenať, že K. Vagač ešte ako prokurátor štátneho zastupiteľstva v Bratislave 5. februára 1945 zorganizoval útek dvoch slovenských komunistických politikov Viliama Širokého a Júliusa Ďuriša. Pripojil sa k týmto utečencom, pretože touto akciou vedome riskoval vlastný život. Útek sa podaril. Utečenci sa pripojili k Nitrianskej partizánskej brigáde, s ktorou 14. februára 1945 prekročili frontovú líniu na rieke Hron. Vagač tak Širokého a Ďuriša zachránil pred vyvezením do nacistického koncentračného tábora Mauthausen a pred možnou smrťou. Dejinným paradoxom, či skôr neúprosťou logikou bolo, že K. Vagač sa stal politickým väzňom, keď boli

Široký a Ďuriš vo vysokých funkciách. Tentoraz, po siedmich rokoch, však nikto z nich Vagačovi nepomohol.⁵⁹

Po vynesení rozsudku Štátneho súdu boli odsúdení prevezení do väznice v Ilave. Tam sa ich cesty po vynesení rozsudku Najvyššieho súdu v Prahe vo februári 1953 rozišli. Kňazi Viliam Vagač a Ján Chrenko putovali do UÚNZ Mírov, ostatní do Valdíc u Jičína, Mladej Boleslavi, do Tmavého důlu (Rtyně) či do Zbýšova u Brna. Ján Chrenko sa v r. 1954 dostal aj do povestných Jáchymovských dolov (Ostrov u Karlových Varů).

Hoci väčšine obvinených sa trest postupne znižoval a v r. 1956 už boli všetci podmienene prepustení, dvaja hlavní zo skupiny, označení ako „organizátori“, neboli pri svojich odvolaniach úspešní. Viliam Vagač viackrát požiadal o zníženie svojho trestu či o podmienene prepustenie, ale bol neúspešný – 15. februára 1954, 1. novembra 1956, 14. júna 1957, 24. mája 1958. Podobne aj Ján Chrenko (6. júla 1960 – vylúčený z amnestie z 9. mája 1960). Viliam Vagač sa vo svojej žiadosti o preskúmanie jeho trestnej veci Generálnemu prokurátorovi v Prahe znova sťažoval na nepravdivé protokoly, ktorých podpísanie si štátne bezpečnostné orgány vynútili násilím: „*Pri vyšetrowaní som bol vystavený silnému psychickému a fyzickému nátlaku a to opakovane (...) roku 1955 už ako odsúdený bol som znovu vyšetrowaný v Bratislave skoro bez podkladu a vážnych príčin a ukrutne zastrášaný. To isté sa opakovalo 1956 roku v Banskej Bystrici (...) pričom som dvakrát dostal nervové záchvaty.*“⁶⁰ (V roku 1955 a 1956 počas pripravovaného procesu s Jozefom Bokorom a spol. boli J. Chrenko a V. Vagač predvolaní do Bratislavy, aby tu vypovedali o trestnej činnosti obvinených – pozn. J. K.)

56 ŠA Bratislava, f. Štátny súd, spis Viliam Vagač a spol., 3 Ts III 85/52. Obžaloba 2 Spt III 41/52, s. 7 – 10. Bratislava 24. 9. 1952.

57 Tamže. Rozsudok Štátneho súdu 3 Ts III 85/52, s. 16 – 17. Bratislava 17. 10. 1952.

58 Tamže. Rozsudok Najvyššieho súdu To II 213/52. Praha 18. 2. 1953.

59 JABLONICKÝ, J.: Samizdat o odboji. Štúdie a články. Bratislava 2004, s. 337.

60 ŠA Bratislava, f. Štátna prokuratúra, trestná vec duch. Viliam Vagač a spol., 2 Spt III 41/52, šk. 159. Žiadosť Viliama Vagača o revíziu súdu podaná na Generálnu prokuratúru v Prahe, s. 5. Mírov 10. 9. 1956.

Ďalej uvádza, že nemal vedomosť o tom, že by boli rehoľné spoločnosti nejakým zákonom zrušené a tým by bolo ich jednotlivým členom zakázané stykať sa. Je viacero dôvodov, prečo sa ich žiadostiam nevyhovelo, prevažuje ale ten, že trest u nich nesplnil svoj prevýchovný účel.

Na slobodu sa dostal V. Vagač po amnestii prezidenta 9. mája 1960. Bol prepustený pod podmienkou 10 rokov, zvyšok skúšobnej doby mu bol odpustený amnestiou prezidenta z 9. mája 1965.⁶¹ Ján Chrenko, hoci s nižším trestom ako Viliam Vagač, sa ešte v júli 1960 nachádzal v NPT Valdice u Jičína. Odtiaľto poslal sťažnosť proti uzneseniu Krajského súdu zo 6. júla 1960, podľa ktorého bol vylúčený z amnestie prezidenta z 9. mája 1960. V sťažnosti okrem iného argumentuje, že nebol organizátorom ilegálnej činnosti a to, čo stojí v jeho administratívnej zápisnici, podpísal pod psychickým a fyzickým nátlakom a pri súde to odvolal. Vyšetrujúci referent ho vraj presvedčil, že pred súdom môže svoju zápisnicu vyvrátiť.⁶² Ján Chrenko sa dostal nakoniec podmienčne na slobodu až v roku 1962 amnestiou prezidenta z 9. mája 1962. Desiatročná skúšobná doba mu bola na základe amnestie z 9. mája 1965 skrátená na 5 rokov.⁶³

PROCES S ERNESTOM MACÁKOM A SPOL.

Ďalšie dva procesy so saleziánmi, ktorým sa budeme venovať, spadajú

do obdobia istého politického uvoľnenia, aj keď v ČSR malo slabú intenzitu (zrušil sa SÚC a SIÚC a Štátny súd a Štátna prokuratúra). Oba rozsudky (1953 a 1956) vyniesol Krajský súd v Bratislave už po smrti Stalina a Gottwalda. Spôsobil to, že vynesené tresty už neboli také vysoké ako pri rozhodovaní Štátneho súdu. Napriek určitým zmenám postupoval komunistický režim proti rehoľníkom aj v tomto období s mimoriadnou tvrdosťou. Pri procese s Macákom a spol. a Bokorom a spol. išlo komunistom najmä o zastrašenie rehoľníkov a zdiskreditovanie ich činnosti.⁶⁴ Špecifikom Macákovho procesu je to, že v ňom figuruje ako jediný salezián a že vyneseniu rozsudku sa mu podarilo nakoniec vyhnúť.

Pretože ide o veľmi rôznorodú skupinu 13 osôb – jedného kňaza saleziána, jedného diecézneho kňaza, štyroch saleziánskych klerikov a siedmich laikov (z toho päť žien) – došlo k ich zatknutiu v rôznych časoch a na rôznych miestach. Ako prvý sa dostal do vyšetrovacej väzby skladník z Trnavy Jozef Kubala (brat emigrovaného saleziána Františka Kubalu), a to 15. júla 1952. Hlavného obvineného saleziána dona Ernesta Macáka zatkli spolu s tromi saleziánskymi klerikmi 7. – 8. septembra 1952 v Přerove.⁶⁵ Ostatných obvinených zatkli v čase od septembra do decembra 1952. Vyšetrovanie s obvinenými prebiehalo postupne od septembra 1952 do februára 1953. Zo všetkých obvinených nás bude najviac

zaujímať výpoveď saleziánskeho kňaza Ernesta Macáka.⁶⁶ Bližšie sa ale venujeme aj donovi Františkovi Revesovi, pretože s ním súvisí údajná trestná činnosť ďalších obvinených.⁶⁷

Macák bol o svojej trestnej činnosti vypočúvaný pred orgánmi ŠtB v Bratislave už od septembra 1952. V týchto čiastkových zápisniciach vypovedá veľmi obsérne o aktivitách, ktoré medzi saleziánmi vykonával po ich násilnom sústreďení. Definitívnu zápisnicu podpísal 10. februára 1953, aj z nej budeme pri rekonštruovaní jeho činnosti vychádzať. V jeho zápisnici sa však stretieme s mnohými vyšetrovateľovými „doplňkami“, známymi aj z iných nanútených procesov, s ktorými by určite sám dobrovoľne nesúhlasil. Vo svojej zápisnici Macák vypovedá, že ako salezián bol veľkým prívržencom a zástancom Vatikánu a dal sa do služieb západných imperialistov. Na jeseň 17. októbra 1950 spolu s kňazom Sucháňom utiekli zo sústreďovacieho kláštora v Podolínci. Tieto udalosti bližšie opisuje v knihe *Dva roky v katakombách*.⁶⁸ Od tohto času až do svojho zaistenia (september 1952) sa ukrýval na rôznych miestach Slovenska, najskôr v Žiline – u p. Schneidrovej asi 5 mesiacov. Macák odmietol odísť tajne do zahraničia, rozhodol sa totiž, že zostane na Slovensku a bude navštevovať saleziánskych klerikov v civilnom povolaní a v základnej vojenskej službe – bude sa snažiť o to, aby naďalej tajne študovali za kňazov

61 ŠA Bratislava, f. Štátny súd, spis Viliam Vagač a spol., 3 Ts III 85/52. Uznesenie Krajského súdu v Bratislave o udelení amnestie. Bratislava 11. 6. 1965.

62 Tamže. Sťažnosť Jána Chrenka proti uzneseniu Krajského súdu v Bratislave z 6. 7. 1960. NPT Valdice u Jičína 16. 7. 1960.

63 ŠA Bratislava, f. Štátna prokuratúra, trestná vec duch. Viliam Vagač a spol., 2 Spt III 41/52, šk. 159. Uznesenie Krajského súdu o amnestii. Bratislava 30. 7. 1965.

64 LETZ, R.: Prenasledovanie kresťanov na Slovensku v rokoch 1948 – 1989. In: MIKLOŠKO, F. – SMOLÍKOVÁ, G. – SMOLÍK, P. (eds.): *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989* 1, s. 200 – 206.

65 AÚPN, f. KS ZNB-S-ŠtB Bratislava, Vyšetrovacie spisy, V-1368. Návrh na zatčenie pátra Macáka Ernesta. Přerov 10. 9. 1952.

66 Tamže. Protokol o výpovedi s Ernestom Macákom. KS ŠtB Bratislava 10. 2. 1953.

67 Don František Reves, saleziánsky kňaz sa narodil v Šúrovciach v roku 1911. V rokoch 1948 – 1949 pôsobil v saleziánskom stredisku v Michalovciach, po jeho zoštátnení v máji 1949 sa Reves dostal so súhlasom svojho predstaveného na faru v Brodskom na Záhorí. Po Zemanovom zatknutí sa ukrýval a organizoval ďalšie úteky saleziánov. V apríli 1952 sám ušiel za hranice, najskôr pracoval ako duchovný pastier Slovákov v Rakúsku a od roku 1960 bol slovenským misionárom v Paríži. MACÁK, E.: *Diagnóza: Bláznom pre Krista*. Bratislava 2004, s. 54 – 55.

68 MACÁK, E.: *Dva roky v katakombách*, s. 48 – 61.

Falošný občiansky preukaz dona Ernesta Macáka na meno Jozef Ochaba (Zdroj: AÚPN)

a zachovali si svoje povolanie. Sám to vo svojom spomienkovom diele opisuje takto: „... organizoval som pre skupinky spolubratov mesačné duchovné obnovy, počas veľkých prázdnin duchovné cvičenia v horách či na iných bezpečných miestach. Spolubratia, ktorým vypršali dočasné sľuby, obnovovali si ich pod mojim vedením a po náležitej príprave pri duchovných cvičeniach. Učili sa zachovávať saleziánske pravidlá a rehoľné sľuby v nových sťažených podmienkach.“⁶⁹ Macákov spolubrat Ľudovít Sucháň, ktorý s ním ušiel z Podolíncu, nakoniec ilegálne opustil ČSR v októbri 1950, keď sa napojil na druhú Zemanovu skupinu.

Macák prišiel podľa zápisnice tiež do styku s „agentmi cudzej spravodajskej služby“ – prevádzачmi Malým

a Veľkým Jožom (pozn.: t. j. Jozefom Bizekom a Jozefom Macekom), agentom Vatikánu saleziánom Františkom Revesom a jeho spoločníkom Františkom Buzekom, s ktorými medzi klerikmi údajne vykonával protištátnu činnosť. Je síce pravda, že Macák poznal Zemanových spolupracovníkov (veď nakontaktoval Zemana na prevádzачa Jozefa Maceka), ale určite nepatril medzi hlavných organizátorov. Ako už bolo spomenuté v kapitole, ktorá sa venuje procesu Titus Zeman a spol., Macák nechal organizovanie ilegálnych útekov na Zemana a on sa venoval duchovným potrebám mladých saleziánov.

Macák asi po 5 mesiacoch odišiel od Schneiderovej do Bratislavy, aby si tam zabezpečil falošnú občiansku legi-

timáciu. Počas ukrývania v Bratislave býval u istej p. Molnárovej. Falošný občiansky preukaz sa mu podarilo získať (10. mája 1951) na meno Jozefa Ochabu, saleziána, ktorý ušiel do zahraničia v druhej Zemanovej skupine. Falošnú legitimáciu Macák potreboval, pretože bol naňho po úteku z Podolíncu vydaný zatykač. Po Zemanovom zatknutí v apríli 1951 sa situácia saleziánov v ilegalite zmenila. Na čelo organizovania ilegálnych útekov sa dostal don Reves, ktorý musel opustiť svoju faru v Brodskom a začal sa ukrývať pred bezpečnostnými orgánmi. Ubytovanie a stravu mu poskytovali spoluobvinení v Macákovej skupine Mária Kišková, mäsiarka v Šaštíne a Katarína Žáková zo Stráží. Jeho úkryt bol však neskôr prezradený a pri prenasledovaní prí-

Don Ernest Macák po zatknutí v Přerove v septembri 1952 (Zdroj: AÚPN)

služníkmi Sboru národnej bezpečnosti (SNB) bol Reves dokonca postrelený. Napriek tomu vo svojej činnosti pre saleziánov na Slovensku vytrval.

Kontakty Macáka a Revesa sa po neúspešnom prechode tretej Zemanovej skupiny v apríli 1951 zintenzívnili. S Macákom sa viackrát stretli a dohodli sa, že Macák mu bude pomáhať pri prevádzaní klerikov do zahraničia. Jeho úloha spočívala v tom, že cestovaním po Československu získaval klerikov a kňazov ochotných ujsť do zahraničia. Reves bol v organizovaní útekov mladých saleziánov úspešný. V októbri a v decembri 1951 sprostredkoval útek donovi Jánovi Magulovi, donovi Jozefovi Babiakovi, Štefanovi Kocánovi a Jánovi Šutkovi, ktorý sa neskôr stal úspešným misionárom medzi Šuarmi v Ekvádore. Tentoraz prešli saleziáni do Rakúska cez poľia na južnej Morave.⁷⁰ Revesovi sa na jeseň 1951 podarilo opäť nadviazať styky so spomínanými prevádzачmi

Jozefom Macekom a Jozefom Bizekom a saleziánskym kňazom v emigrácii Štefanom Faberom.

Od októbra 1951 do apríla 1952 utiekli pod vedením Revesa a za pomoci cez Moravu do zahraničia aj ďalší saleziáni. V poslednej výprave koncom apríla 1952 ušiel aj samotný František Reves, ktorého ďalší pobyt v ČSR by bol už príliš riskantný. Macák sa po Revesom odchode odhodlal zorganizovať tiež jednu skupinu, ktorá mala opustiť ČSR. Prevádzach Macek úspešne previedol skupinu mladých saleziánskych študentov v júli 1952. Po úspešnej výprave sa Macák v lete 1952 naplno venoval mladým saleziánom na Slovensku, organizoval exercície, obnovoval im rehoľné sľuby atď. Na jeseň chcel zorganizovať ďalšiu tajnú výpravu. Kvôli jeho zatknutiu to však zostalo len pri úmysle. Zatknutie Macáka znamenalo koniec masovej útekov saleziánov do zahraničia. Okrem iného to bolo kvôli tomu, že

saleziánov nemal kto napojiť na prevádzachov Maceka a Bizeka.⁷¹

Macák si spomína, že počas vyšetrovania v Bratislave bol viackrát na pokraji šialenstva: „*Ak sa človek dostane do takéhoto položenia a vyšetrovatelia k tomu pridajú bitku, surovosť v reči, kopanie a podobne, človek sa zvyčajne poddá. Je presvedčený, že už nevládze, že sa mu niečo stane a keď to takto pôjde ďalej, zošalie. Všetko sa vzopiera na sebaobranu, na záchranu holej existencie. Treba si život zachrániť! Väzenie je oveľa menej ako koniec života alebo šialenstvo.*“⁷²

Po skončení vyšetrovania vo februári 1953 boli 13 vyšetřovaní eskortovaní do ÚNZ (Útvaru nápravného zariadenia) v Bratislave. Krajský prokurátor v Bratislave podal 6. augusta 1953 obžalobu na skupinu 10 obvinených na čele s Ernestom Macákom.⁷³ Medzi obžalovanými chýbali oproti trestnému oznámeniu traja saleziánski klerici – vojaci základnej vojenskej služby,

70 MACÁK, E.: Utečenci pre Krista. Bratislava 2006, s. 209 – 223.

71 V roku 1956 bol prevádzach Jozef Bizek z Borského Mikuláša pri ďalšom pokuse o prekročenie československých hraníc na rieke Morave postrelený príslušníkmi PS a neskôr zraneniam podľahol. Prevádzach Jozef Macek z Borského Mikuláša, ktorý pomáhal pri prevádzaní saleziánov, skončil v roku 1956 v rukách bezpečnostných orgánov, keď sa vrátil do ČSR, aby sa pokúsil dostať z väzenia svojho syna Bohuša. Macek bol neskôr odsúdený na dvadsať rokov väzenia, vo väzení dostal rakovinu, ktorej podľahol v roku 1962. MACÁK, E.: Utečenci pre Krista, s. 296 – 299.

72 MACÁK, E.: Diagnóza: Bláznom pre Krista, s. 85.

73 AÚPN, f. KS ZNB-S-ŠtB Bratislava, Vyšetrovacie spisy, V-1368. Obžaloba Ernest Macák a spol. SKpt 52/53. Bratislava 6. 8. 1953.

pretože o ich veci rozhodoval vojenský súd v Olomouci.

V trestnej veci proti Ernestovi Macákovi a spol. zasadal Krajský súd na čele s Alžbetou Trattnerovou v Bratislave 28. – 29. septembra 1953. Súd rozhodoval už len vo veci Macákových spolupracovníkov, nakoľko Macák bol eskortovaný na liečenie do Ústavu národného zdravia (ÚNZ) Praha, na psychiatrické oddelenie. Preto sa tejto trestnej veci premenovanej na prípad Jozef Kubala a spol. (podľa druhého hlavného obvineného) nebudeme bližšie venovať. (Prehľad o vynesených trestoch: Jozef Kubala (15 r.), Stanislav Markech (10 r.), Martin Lukačovič (5,5 r.), Mária Kišková (3 r.), Katarína Žáková (3 r.), Klementína Nováková (4,5 r.), Helena Kyselová (5 r.), Mária Hábelová (3,5 r.), Karol Benovič (2 r.).)

Vyšetrovateľov iste veľmi hnevalo, že hlavného obvineného v procese sa im nepodarilo odsúdiť na viacročný trest. Dramatické chvíle, ktoré Ernest Macák počas vyšetrovania a po ňom prežíval, opisuje vo svojej knihe *Diagnóza: Bláznom pre Krista*.⁷⁴ Spomína, že ešte vo vyšetrovacej cele okolo Vianoc 1952 sa rozhodol pre „skok do tmy“ – teda, že bude simulovať duševne chorého človeka. Skutočne sa mu to darilo a vyšetrovatelia jeho predstieranu uverili. Po podpísaní zápisnice ho v auguste 1953 previezli z Bratislavy do väznice Praha-Pankrác. Z uznesenia Krajského súdu v Bratislave v trestnej veci proti Macákovi pre trestný čin velezrady sa dozvieme, že súd vyniesol na hlavnom pojednávaní 5. mája 1954 uznesenie, podľa ktorého sa má obvinený Macák podľa § 104 prepustiť na slobodu a zároveň sa nariaďuje jeho

ochranné liečenie v Ústave pre duševne a nervove chorých v Prahe VIII Bohnice. Keďže podľa posudku znalcov lekárov obvinený trpí takou duševnou chorobou, že nie je schopný chápať zmysel trestného konania, bol prepustený na slobodu a bolo mu nariadené ochranné liečenie, ktoré potrvá, dokiaľ to bude vyžadovať jeho účel.⁷⁵

Macák sa skutočne dostal do väzenského psychiatrického pavilónu v Prahe-Bohnicach, kde prežil deväť mesiacov. Najhoršou spomienkou z tohto obdobia boli preňho elektrošoky, liečebná metóda pre psychicky chorých. V máji 1954 previezli Macáka do psychiatrickej liečebne do Havlíčkovho Brodu. Sem ho prišla navštíviť jeho matka a aj pred ňou musel hrať blázna. Na žiadosť príbuzných sa Macák potom dostal na liečenie do Pezinka, aby ho tam mohli častejšie navštevovať. Po dva a pol roku simulácie duševnej choroby ho 22. apríla 1955 prepustili do domácej liečby k rodičom do Vištku, kde bol aj naďalej sledovaný.⁷⁶ Na základe historických dokumentov sa dozvieme, že záujem ŠtB o Macáka skutočne neskončil ani po prepustení do domácej liečby. Ešte v októbri 1956 nemohla Krajská správa Ministerstva vnútra (KS MV) v Bratislave uzavrieť trestné spisy vo veci E. Macák a spol. pre zlý zdravotný stav hlavného obvineného – hoci ostatné osoby v prípade Jozef Kubala a spol. boli už odsúdené. Bolo by vraj žiaduce, aby v trestnej veci podanej od roku 1953 bolo už konečne rozhodnuté.⁷⁷

Doma pracoval Macák ako roľník a musel stále predstierať svoju chorobu, len jeho najbližší príbuzní vedeli, že je zdravý. V apríli 1968 sa mu

podarilo vycestovať do Ríma, kde sa začal znova naplno venovať saleziánskej práci – vo Vatikánskom rozhlase a v Slovenskom ústave sv. Cyrila a Metoda. Neskôr pôsobil ako salezián aj vo Švajčiarsku, v roku 1990 sa vrátil na Slovensko, kde sa stal v roku 1993 provinciálom saleziánov.⁷⁸

PROCES S JOZEFOM BOKOROM A SPOL.

Proces s Jozefom Bokorom a spol., nazvaný tiež prípad „Inšpektor“ podľa funkcie, ktorú Bokor zastával, sa podobá na predchádzajúci proces v tom, že bol „realizovaný“ až po roku 1953. Zároveň sa od ostatných líši tým, že medzi obvinenými figurujú iba šiesti saleziáni, nijakí laici alebo ich pomocníci. Proces má iný charakter kvôli väčšiemu časovému odstupe v porovnaní s predchádzajúcimi procesmi – rozsudok bol vynesený až v roku 1956. To sa nakoniec prejavilo aj pri vynesení miernejších trestov. Hlavným cieľom prípadu „Inšpektor“ bolo pozatýkať mladých aktívnych saleziánov a obmedziť tak ich vplyv na mládež.⁷⁹

V rukách príslušníkov ŠtB sa ako prvý ocitol saleziánsky kňaz Ľudovít Žilka, narodený 23. júla 1905 v Dubovanoch (okr. Piešťany), ktorého zatkli vo vlaku pri Trenčíne 28. septembra 1955. Od toho času voči nemu prebiehalo vyšetrovanie na Krajskej správe MV v Žiline. Žilka pôsobil pred sústredením v saleziánskom ústave v Žiline (od roku 1938), v Topoľčanoch (1941 – 1946) a v diecéznom a saleziánskom seminári v Trnave. Po poštátnení trnavského ústavu v roku 1949 ho predstavení poslali na faru vo Váhovciach pri Seredi, odkiaľ bol po

74 Životný príbeh Ernesta Macáka je spracovaný aj v novom dokumentárnom filme „Kokiaľ dýcham, dúfam“. Film mal premiéru na STV2 dňa 16. 4. 2011. Vyrobito ho občianske združenie ReAnimare, producentkou a scenáristkou filmu je Marta Franeková, kameramanom a režisérom Milan Homolka (dostupné na internete: <http://www.saleziani.sk/dokumentarny-film-o-donovi-ernestovi-na-stv2-aj-na-zeleny-stvrtok-2.html> (2011-04-19)).

75 AÚPN, f. KS ZNB-S-ŠtB Bratislava, Vyšetrovacie spisy, V-1368. Uznesenie o prepustení obvineného Ernesta Macáka (1 T 70/53). Bratislava 5. 5. 1954.

76 MACÁK, E.: *Diagnóza: Bláznom pre Krista*, s. 127 – 168.

77 AÚPN, f. KS ZNB-S-ŠtB Bratislava, Vyšetrovacie spisy, V-1368. Krajská prokuratúra – Macák Ernest – šetrenie. Bratislava 24. 10. 1956.

78 Macák Ernest. Dostupné na internete: <http://www.saleziani.sk/don-ernest-macak-slavi-90-rokov.html> (2011-04-15).

79 LETZ, R.: *Prenasledovanie kresťanov na Slovensku v rokoch 1948 – 1989*, s. 206.

Akcii K sústredený v Šaštíne a v Podolínci. Neskôr ho premiestnili do Oseku pri Duchcove, odkiaľ bol v roku 1952 kvôli zdravotným ťažkostiam (reumatizmus, poruchy štítnej žľazy) poslaný na liečenie. Vystriedal viacero liečebných ústavov na Slovensku (Lubochňa, Trenčianske Teplice, Košice) a svoje liečenie predlžoval, aby sa nemusel vrátiť do sústredovacieho kláštora. Žilka sa v rokoch 1953 – 1955 ukrýval na viacerých miestach (na farách, u svojich známych), aby sa tak vyhol svojmu zadržaniu. Kvôli nezrovnalostiam v jeho dokladoch a kvôli tomu, že mal pri sebe veľkú sumu peňazí (za 500 omšových úmyslov) ho však bezpečnostné orgány pri prehliadke zaistili.⁸⁰

Ján Beňo, narodený 12. októbra 1921 v Prestavlkoch (okr. Žiar nad Hronom), pred sústredením klerikom vo Sv. Kríži nad Hronom, tajne vysvätený kňaz a salezián bol zatknutý 8. októbra 1955 vo Zvolene, kde pracoval ako stavebný robotník. Jeho vyšetrowanie potom prevádzali príslušníci KS MV v Banskej Bystrici.⁸¹

Z výpovedí Beňa a Žilku sa vyšetrovatelia dopátrali k jednému z hlavných obvinených v procese, saleziánskeho kňazovi Františkovi Valábekovi, narodenému 12. októbra 1907 v Hodoch (Galanta), ktorý svoje sústredenie prežíval v charitnom dome v Moravci u Brna. Pred sústredením bol direktorom vysokej školy bohosloveckej vo Sv. Kríži nad Hronom (dnešný Žiar nad Hronom). Po Akcii K ho ako vyššie postaveného rehoľníka internovali najskôr v kárnom kláštore v Pezinku, potom v Báci, až sa v septembri 1950 dostal do Podolíncu. Niekoľko mesiacov v roku 1951 strávil v sústredovacom kláštore v Želive, odkiaľ bol kvôli chorobe (TBC) prevezený na liečenie do viacerých liečebných ústavov v Čechách. Od roku 1954 až do zatknutia bol sústredený v spomí-

Prvý slovenský provinciál saleziánov don Jozef Bokor (Zdroj: Jozef Bokor, prvý inšpektor Slovenskej provincie saleziánov)

nanom Moravci. K jeho zatknutiu došlo 17. januára 1956, Valábka potom vyšetrovali na KS MV v Žiline.⁸²

Štvrtým zatknutým (31. januára 1956) v skupine bol mladý saleziánsky bohoslovec Alojz Masný, Beňov bratranec, narodený 24. júla 1928 v Lovčici (okr. Žiar nad Hronom), ktorý po ukončení vojenskej služby pracoval ako úradník v Žiari nad Hronom. Podobne ako jeho bratranec bol vypočúvaný na KS MV v Banskej Bystrici.⁸³

Hlavný obvinený, Jozef Bokor, narodený 22. februára 1897 v Trakoviciach

(okr. Hlohovec), bol predstaveným saleziánov na Slovensku od roku 1939. Po Akcii K bol sústredený v južných Čechách v kláštore v Želive, kde ho zatkli 12. marca 1956. Z hlásenia o priebehu predvedenia sa dozvieme bližšie okolnosti zatknutia.⁸⁴ Pretože príslušníci bezpečnosti nechceli v Želive vyvolať veľký rozruch, navrhli Bokorovi, že bude premiestnený do iného kláštora, pretože je „prestarlý“. Bokor sa odvolal na svoj zdravotný stav, že nemôže momentálne cestovať. Po odobrení prevozu lekárom si Bokor

80 AÚPN, f. KS ZNB-S-ŠtB Bratislava, Vyšetrovacie spisy, V-1356, šk. 257. Návrh na zatknutie Ľudovíta Žilku. Žilina 28. 9. 1955.

81 Tamže, šk. 255. Rozkaz na zatknutie Jána Beňa. Banská Bystrica 8. 10. 1955.

82 Tamže. Usnesení o zahájení vyšetřování Františka Valábka. Žilina 13. 1. 1956.

83 Tamže, šk. 257. Usnesení o zahájení vyšetřování Alojza Masného. Banská Bystrica 24. 12. 1955.

84 Tamže, šk. 256. Hlásenie o priebehu predvedenia Jozefa Bokora. Jihlava, 13. 3. 1956.

Don Jozef Bokor vo vyšetrovacej väzbe (Zdroj: AÚPN)

musel zbalit' svoje veci a pripraviť sa na odchod. Za obcou Želiv pri lese očakávalo Bokora prekvapenie – pripravené vozidlo, ktoré ho previezlo do väzenia KS MV Jihlava, kde prenocoval. Na druhý deň bol Bokor aj so svojimi osobnými vecami eskortovaný z Čiech do väznice č. 2 KS MV v Bratislave.

Skupinu vyšetrovaných dopĺňa tajne vysvätený saleziánsky kňaz Ján Mikes (tajnú vysviacku prijal 4. marca 1951 vo Vagačovom byte od tajného biskupa Hnilicu), narodený 9. januára 1924 vo Svätom Jure (okr. Pezinok). Pred sústredením bol klerikom vo Sv. Kríži nad Hronom, po absolvovaní vojenskej služby pracoval ako úradník v Bratislave, kde bol zatknutý dňa 28. marca 1956. Podobne ako jeho predstaveného ho vyšetrovali v Bratislave.⁸⁵

Ako už bolo spomenuté, vyšetrovanie obvinených prebiehalo od septembra 1955 až do 25. apríla 1956 v Žiline, v Banskej Bystrici a v Bratislave. Je zaujímavé všimnúť si, aký rôzny priebeh malo u jednotlivých obvinených. Všimneme si priebeh vyšetrovania dvoch saleziánov (Ľudovíta Žilku a Františka Valábka) v Bokorovej skupine, ktorého rekonštrukciu nám umožnili agentúr-

ne správy donášačov z vyšetrovacej väzby.

Azda najdramatickejšie bolo vyšetrovanie Ľudovíta Žilku, ktorý mal navyše už predtým psychické problémy a nevyrovnanú povahu, čo nám objasňuje, prečo práve on najviac vypovedal o tajných aktivitách saleziánov. Priebeh jeho vyšetrovania svedčí o tom, akému psychickému tlaku čelili vyšetrovaní. Vďaka poznámkam jeho konfidenta z vyšetrovacej cely môžeme zistiť, čo všetko si musel vytrpieť a ako rafinované vyšetrovatelia postupovali.⁸⁶ Žilkov donášač vo svojich správach pre vyšetrovateľov opisuje, ako si postupne získaval Žilkovu dôveru on a jeho vyšetrovatelia. Žilka chodil z výsluchov najskôr celkom spokojný, že jeho vyšetrovatelia toho o jeho tajnej činnosti veľa nevedia, po ďalších výsluchoch ho začalo trápiť, čo všetko už prezradil – najmä o miestach, kde sa ukrýval, čím spôsobil týmto ľuďom nepríjemnosti. Donášač opisuje Žilkov psychický stav ako veľmi labilný a podliehajúci sugestívnemu vplyvu: „Úvahy o spomínaných veciach naň veľmi pôsobia, vyvolávajú v ňom hlboké depresívne stavy, pričom je hrozne

nekludný. Natol'ko vyšiel z rovnováhy, že ešte večer sa chcel hlásiť k p. referentovi, aby odvolal to, k čomu sa bol priznal (...) pri poslednom výsluchu tak bol nervovo rozháraný, že sa vôbec nemohol kontrolovať, a preto vraj hovoril aj to, čo nemusel, hoci veci skutočné.“⁸⁷

Priebeh Žilkovho vyšetrovania možno zhrnúť tak, že sa uňho striedali obdobia, keď mal odvahu vzoprieť sa vyšetrovateľom s obdobiami úplného podriadenia sa jeho pokynom, ktoré postupne prevažovali. V istej fáze sa dokonca rozhodol, že sa pokúsi zahrať blázna, aby sa tak vyhol vyšetrovaniu – stratégia, ktorá vyšla donovi Ernestovi Macákovi. Konfident na Žilku postupne vyvíjal psychický nátlak, aby sa priznal ku všetkému, pretože ŠtB aj tak o všetkom vie. Žilka začal pod jeho vplyvom veriť vo „vševědúcnosť“ ŠtB a prestal zatajovať činnosť saleziánov v podzemí. Donášač odporučil vyšetrovateľom využiť Žilkove psychické stavy, ktoré sa vytvárajú pod vplyvom vyšetrovacej manipulácie a nechať ho naďalej v „mlyne vyšetrovania“.

Niekedy počas Vianoc 1955 poprosil Žilka svojho spoluväzňa o svedectvo, pre-

85 Tamže, šk. 257. Usnesení o zahájení vyšetřování Jána Mikesa. Bratislava 19. 3. 1956.

86 Žilkovým donášačom v Žiline bol odsúdený jezuita Rudolf Šesták (krycie meno FAKTOR), ktorý bol po svojom procese zaviazaný k spolupráci s ŠtB. LETZ, R.: Prenasledovanie kresťanov na Slovensku v rokoch 1948 – 1989, s. 203 – 207.

87 AÚPN, f. KS ZNB-S-ŠtB Bratislava, Vyšetrovacie spisy, V-1356, šk. 256. Agentúrne správy na Ľudovíta Žilku. Žilina 19. 12. 1955.

tože ten mu prezradil, že je jezuitským kňazom. V spovedi sa Žilka priznal k tomu, že udržiaval s osobou v okolí Žiliny homosexuálne styky. Podľa donášača mal mať Žilka aj ďalšie homosexuálne vzťahy s osobami mužského pohlavia.⁸⁸ (Podľa obžaloby dokonca pohlavne zneužíval školopovinné osoby ešte počas svojho pôsobenia v Trnave od roku 1948 a neskôr bol s nimi v styku až do svojho zatknutia. Pritom mal za pohlavné zneužívanie platiť z finančných prostriedkov získaných za tajné náboženské obrady.)⁸⁹ Donášač o tom hneď referoval svojim vyšetrovateľom, ktorí sa na to potom zamerali vo vyšetrovaní. Je určite veľmi odvážne veriť tvrdeniam donášača, ktorý pracoval pre ŠtB a za svoje dobré „výkony“ bol odmeňovaný. V každom prípade bol Žilka potom donútený priznať sa k týmto činom podpísaním protokolu o výpovedi. Je potrebné si uvedomiť, že keď bol Žilka schopný podpísať vo svojej zápisnici iné absurdné tvrdenia týkajúce sa saleziánskej rehole, prečo by ho nemohli donútiť priznať sa aj k týmto nemorálnym skutkom.

Druhým extrémom vo vyšetrovacej väzbe bol František Valábek, ktorý preukazoval veľkú odvahu, vzdorovitosť a odmietal s vyšetrovateľmi spolupracovať. Nedôveroval ani svojmu spoluväzňovi, s ktorým jednoducho takmer vôbec nekomunikoval. Valábekov prípad potvrdzuje to, čo viacerí kňazi a veriacy perzekvovaní komunistami – že modlitba bola najlepšou obranou proti psychologickým metódam vyšetrovúcich orgánov ŠtB a že „premodlit“ sa dá cez všetko.⁹⁰ Dozvieme sa o tom zo správy neznámeho donášača v Žiline: „Podľa všetkého Valábek má dosta-

tok síl, aby pri vyšetrovaní dlhú dobu vzdoroval a zapieral. Môj návrh by bol menovaného často podrobovať výsluchom, aby nemal možnosť sa modliť, a to hlavne aby viedlo k jeho nervovému oslabeniu. Vyšetrenie by sa malo konať niekoľkokrát denne a prísnejšie, po prípade unavovať ho stálymi otázkami, tiež aj po večeri. Pretože po výsluchoch sa chová dosť prekvapeno, ale hneď sa venuje modleniu, v čom nachádza veľkú vzpruhu, a privádza sa do kľudu.“⁹¹

Dôkazom Valábekovej odvahy, ale tak trochu aj naivity, sú jeho tvrdenia na adresu vyšetrovateľa. Ten je podľa neho povinný podľa zákona dokazovať mu jeho trestnú činnosť, čiže nemusí sa sám k svojej trestnej činnosti priznávať alebo sa z nej dokonca obviňovať.⁹² Donášač Kardaš potvrdzuje, že Valábek v týchto svojich predsavzatiach vytrval aj po presunutí do Bratislavy začiatkom marca 1956: „On nejednou tvrdí, že i tu je spokojný a trpezlivý, lebo hlboko verí v božiu vôľu a verí, že i jeho pobyt tu má veľký životný zmysel... ďalej je to človek myšlienkovne neprístupný a bigotný, ortodoxný katolík (...) Je stále kľudný, modlí sa skoro celý deň i teraz, chová sa ku mne stále priateľsky a teraz navonok bez podozrievavosti, ale i tak je všetko úplne bez výsledkov. Keď sa vráti z výsluchu neni vidieť na ňom žiadne známky rozčúlenia.“⁹³

V ďalšej časti sa pokúsime zhrnúť hlavné tajné aktivity obvinených saleziánov v Bokorovej skupine. Po sústredení saleziánov do Šaštína a následne do Podolíncu v apríli 1950 zostali hlavní aktéri saleziánskeho diela na Slovensku naďalej aktívni. Túto aktivitu orientovali najmä na udržanie salezián-

skeho dorastu, aby toto ťažké obdobie útlaku saleziánska kongregácia prežila. Išlo najmä o dokončenie teologických štúdií ich bohoslovcov a uskutočnenie tajných kňazských vysviacok. V tomto smere sa angažovali najmä už odsúdený Viliam Vagač a František Valábek. Inšpektor Bokor dal svojim zástupcom určité pokyny a poverenia, pretože ako najvyššia autorita rehole mal kandidátov na kňazstvo schváliť. Z výpovedí Valábka a Vagača sa dozvieme okolnosti ich vymenovania za zástupcov inšpektora.⁹⁴

Celkovo možno zhrnúť, že medzi saleziánmi na Slovensku existovali po roku 1950 určitý čas dvaja Bokorovi zástupcovia. Na jednej strane to bol Viliam Vagač, pôsobiaci v Bratislave medzi saleziánmi mimo sústredenia (t. j. medzi tými, ktorí pôsobili na farách) – poverený internovaným Bokorom. Tejto činnosti sa venoval až do svojho zatknutia 29. februára 1952. Na druhej strane bol Bokorovým zástupcom aj František Valábek, poverený priamo z Turína, ten zas viedol činnosť saleziánov v Podolínci.⁹⁵

Ako sme už vyššie spomínali, saleziánskym predstaveným záležalo na tom, aby ich bohoslovci dokončili svoje štúdiá, aj keď by to malo byť tajným spôsobom. V Podolínci, podľa výpovede Žilku, vytvorili saleziáni tajnú komisiu zo saleziánskych profesorov bývalej vysokej školy bohosloveckej vo Sv. Kríži nad Hronom. Pod vedením Andreja Dermeka (Zemanova skupina) sa táto komisia starala o to, aby saleziánski bohoslovci mohli tajne doštudovať teológiu, ale najmä zložiť skúšky a neskôr byť prípadne tajne vysvätení.⁹⁶ Bokor a ani Valábek na tom

88 Tamže, šk. 256. Agentúrne správy na Ľudovíta Žilku. Žilina 30. 12. 1955 a 3. 1. 1956.

89 Tamže, šk. 257. Obžaloba krajského prokurátora, s. 11. Bratislava 25. 4. 1956.

90 LETZ, R.: Prenasledovanie kresťanov na Slovensku v rokoch 1948 – 1989, s. 84.

91 AÚPN, f. KS ZNB-S-ŠtB Bratislava, Vyšetrovacie spisy, V-1356, šk. 256. Agentúrne správy na Františka Valábka. Žilina, pravdepodobne január 1956.

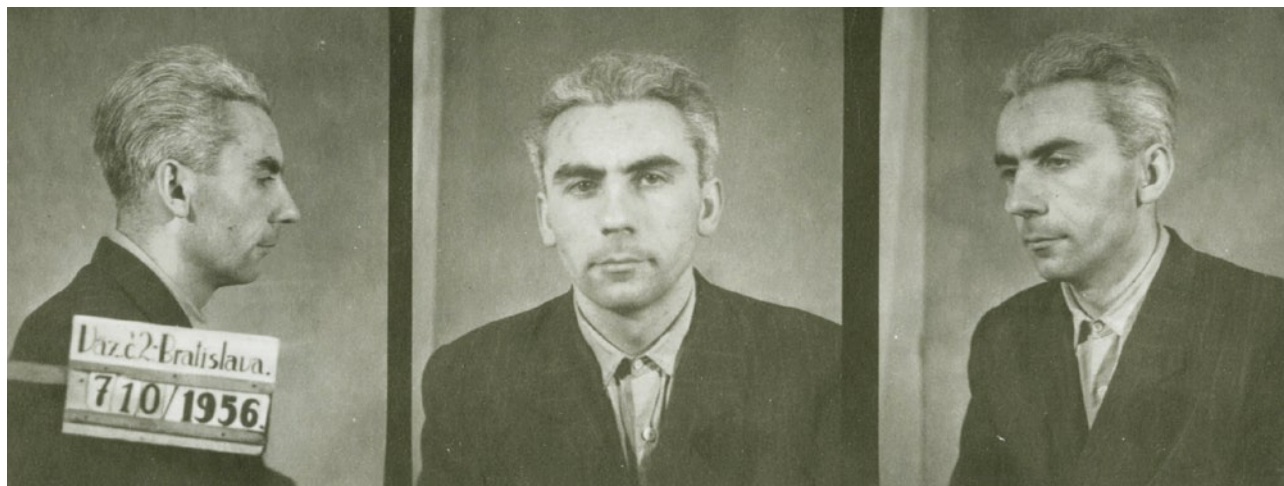
92 Tamže. Agentúrne správy na Františka Valábka. Žilina 8. 2. 1956.

93 Tamže. Agentúrne správy na Františka Valábka. Bratislava 7. 3. a 24. 3. 1956.

94 Tamže, šk. 255. Protokol o výpovedi Jozefa Bokora, s. 1 – 3. Bratislava 6. 4. 1956.

95 Tamže. Protokol o výpovedi Viliama Vagača, s. 1 – 5. Bratislava 11. 4. 1956.

96 Tamže, šk. 257. Protokol o výpovedi Ľudovíta Žilku, s. 4. Žilina 6. 1. 1956.

Ján Mikes vo vyšetrovacej väzbe vo veku 32 rokov s predčasne zošedivenými vlasmi (Zdroj: AÚPN)

však nemali nijaký podiel, Bokorov zástupca Valábek totiž prišiel do Podolínce z Báču až na jeseň 1950, keď sa už bohoslovci v Podolínci nenachádzali.⁹⁷ Okolnosti tajných vysviacok saleziánskych klerikov a ich organizovanie pod vedením Vagača a Valábka sme už bližšie opísali v procese s Viliamom Vagačom a spol.

Ďalšou „ilegálnou činnosťou“, ktorú saleziáni počas sústredenia vykonávali, bolo už známe Zemanove organizovanie útekov do zahraničia. Je to téma, ktorá je spoločná pre všetky štyri procesy. Vo všeobecnosti môžeme povedať, že miera zodpovednosti obvinených v tomto štvrtom procese bola už takmer nulová. Pri vypočúvaní sa Bokor priznáva, že od niektorého zo saleziánov z Podolínce⁹⁸ mal informáciu o útekoch, nevedel však, za akých okolností sa to dialo a či to prebiehalo so schválením Valábka.⁹⁹ Z vypočúvania hlavného organizátora útekov Titusa Zemana sa dozvedáme, že túto činnosť vykonával z vlastnej iniciatívy od augusta 1950 a že nijaký predstavený na Slovensku mu povolenie na ich vykonávanie nedal. Úteky schválil

jedine hlavný predstavený saleziánov don Peter Ricaldone, keď ho Zeman po prvom úspešnom úteku v Turíne navštívil. Ricaldone sa informoval o situácii v ČSR a poslal saleziánom v sústredení povzbudzujúci list, aby vytrvali vo svojom povolání. Pravdou ale zostáva, že Valábek ani Vagač takúto činnosť neiniciovali a ani Zemanovi neschválili.¹⁰⁰ Podiel obvineného Valábka na útekoch, ktoré organizoval Zeman, bol teda veľmi malý. Sám o tom vypovedal, že o nich vedel, ale neorganizoval ich. Valábek pri vypočúvaní priznal, že počas sústredenia v Podolínci, sa mu zverili jeho traja spolubratia – účastníci tretej neúspešnej Zemanovej skupiny – don Andrej Dermek, don Jozef Paulík a don Leonard Tikl so svojimi úmyslami ujsť do Talianska a tam pôsobiť ako saleziáni. Valábek neodpovedal na otázku, či ich útek schvaľoval a popieral to, že by Bokora o útekoch informoval.¹⁰¹

V ďalšej časti sa budeme venovať aktivitám saleziánskeho podzemia pod vedením mladého tajného saleziánskeho kňaza Jána Beňa, ktorý bol touto úlohou poverený Bokorovým zástup-

com Valábkom. S Beňovými aktivitami súvisí aj činnosť obvinených Alojza Masného a Jána Mikesa. Ján Beňo bol saleziánskym odchovancom a od roku 1947 až do roku 1950 študoval teológiu v saleziánskom ústave vo Sv. Kríži nad Hronom. Od apríla do septembra 1950 bol sústredený v Podolínci. Po prepustení zo sústreďovacieho kláštora si vykonával vojenskú službu na rôznych miestach v Československu až do konca roka 1953. Po ukončení vojenskej služby sa zamestnal ako robotník na stavbe vo Zvolene, kde pracoval až do svojho zatknutia. Veľkou zmenou v jeho živote bola kňazská vysviacka, ktorú prijal od rožňavského biskupa Pobožného dňa 6. januára 1951, vysviacku mu sprostredkoval bývalý magister novicov zo Sv. Beňadika don Jozef Babiak. Ako už bolo spomenuté, o jeho vysvätenie sa zaslúžil aj obvinený Vagač a Valábek.¹⁰²

Po tajnej vysviacke sa Beňo začal intenzívnejšie venovať mladým saleziánom na Slovensku, ktorých povzbudzoval k zachovaniu si svojho povolania. V ilegálite pôsobiaci don Ernest Macák mal poveriť saleziánov Jána

97 Tamže, šk. 255. Protokol o výpovedi Františka Valábka, s. 3. Bratislava 10. 4. 1956.

98 Išlo pravdepodobne o Vagača, s ktorým Bokor udržiaval písomný styk. Porovnaj výpoveď Vagača zo 7. 3. 1956.

99 AÚPN, f. KS ZNB-S-ŠtB Bratislava, Vyšetrovacie spisy, V-1356, šk. 255. Protokol o výpovedi Jozefa Bokora, s. 2 – 3. Bratislava 9. 4. 1956.

100 Tamže. Protokol o výpovedi Titusa Zemana, s. 2. Bratislava 9. 4. 1956.

101 Tamže. Protokol o výpovedi Františka Valábka, s. 1 – 3. Bratislava 11. 4. 1956.

102 Tamže. Protokol o výpovedi Jána Beňa. Bratislava 20. 4. 1956 a Protokol o výpovedi Jána Beňa. Banská Bystrica 14. 10. 1955.

Fotografia z „ilegálnej schôdzky“ saleziánov Beňa, Mikesa, Izakoviča a Kyselu v Tatrách v auguste 1955 (Zdroj: AÚPN)

Beňa, Jozefa Izakoviča, Jozefa Kubičku a tiež tajne vysväteného obvineného Jána Mikesa, aby sa starali o duchovné potreby saleziánskych odchovancov a mládeže vytváraním menších skupín, ktoré by sa pravidelne schádzali.¹⁰³

Po zatknutí Macáka v septembri 1952 stál na čele týchto skupín Ján Beňo, povzbudil ho k tomu don František Valábek (apríl 1953), tajný zástupca slovenského predstaveného saleziánov. Beňo sa ešte počas vykonávania vojenskej služby v Prahe v roku 1953 snažil o to, aby sa mladí saleziáni alebo kandidáti, ktorí mali úmysel stať sa kňazmi, presťahovali do Bratislavy – tu by študovali na vysokých školách alebo pracovali – kde by sa mohli pravidelne stretávať a nechať sa formovať staršími spolubratmi, najmä donom Kubičkom. Od marca 1954 riadil bratislavskú skupinu saleziánskeho dorastu namiesto Kubičku obvinený Ján Mikes spolu s Jozefom Izakovičom a Františkom

Vizvárym, ktorých poveril touto úlohou Beňo. Skupiny mladých saleziánov sa vytvorili aj v Žiline, kde ich mal na starosti don Miroslav Kysela. Neskôr vznikla jedna skupina aj vo Zvolene a v Žiari nad Hronom, riadil ju samotný Beňo po prepustení z vojenskej služby. Každý z vedúcich skupín bol zároveň napojený na Františka Valábku, ktorý sa v tom čase nachádzal v charitnom dome v Moravci u Brna.¹⁰⁴ Duchovné skupiny, nazvané vyšetrovateľmi „ilegálne krúžky“, boli vo svojej tajnej činnosti veľmi aktívne, predovšetkým v rozmnožovaní náboženskej literatúry.

Pôsobenie Beňa vo Zvolene a v okolí od roku 1954 až do jeho zatknutia v októbri 1955 bolo vrcholom jeho aktivít v saleziánskom podzemí. Tak ako v Bratislave či v Žiline sa tu organizovali najmä duchovné cvičenia a mesačné duchovné obnovy (napr. stretnutie vedúcich členov saleziánskeho podzemia Beňa, Izakoviča, Mikesa a Kyselu

začiatkom augusta 1950 alebo stretnutie zvolenskej skupiny Pivarníka, Beňa a Masného vo Vysokých Tatrách koncom augusta 1955),¹⁰⁵ podobne ako za pôsobenia dona Macáka v ilegality v rokoch 1950 – 1952. Do Beňovej skupiny v Žiari nad Hronom, ktorá sa venovala aj rozmnožovaniu duchovnej literatúry, patril aj Beňov bratranec, obvinený Alojz Masný.

Vyšetrovanie proti celej skupinke v prípade „Inšpektor“ skončilo dňa 25. apríla 1956. Na skupinu saleziánov bola zároveň podaná obžaloba krajským prokurátorom v Bratislave.¹⁰⁶

Prvá verzia obžaloby z 25. apríla 1956 začínala slovami, že krajský prokurátor Štefan Ozimý žaluje „členov ilegálnej saleziánskej organizácie, ktorí na území Slovenska v záujme Vatikánu prevádzali pod rúškom náboženstva podvratnú činnosť“, a to Bokora Jozefa, Valábku Františka, Beňa Jána, Žilku Ľudovíta, Mikesa Jána, Masného Alojza.¹⁰⁷

103 Tamže. Protokol o výpovedi Dárie Nazjutovej. Banská Bystrica 9. 10. 1955.

104 Tamže. Protokol o výpovedi Jána Beňa. Banská Bystrica 2. 12. 1955 a Bratislava 13. 3. 1956.

105 Tamže. Protokol o výpovedi Jána Pivarníka. Zvolen 28. 3. 1956.

106 Tamže, šk. 256. Ukončenie vyšetrovania akcie „Inšpektor“. Bratislava 26. 4. 1956.

107 Tamže, šk. 257. Obžaloba krajského prokurátora, s. 1. Bratislava 25. 4. 1956.

Druhá verzia obžaloby, ktorú prokurátor Štefan Ozimý spísal 1. júna 1956, sa líši od prvej len v niektorých častiach. Medzi najdôležitejšie rozdiely patrí to, že „ilegálnu činnosť“ obvinených saleziánov klasifikuje už nie ako trestný čin „združovania proti republike“, ale ako trestný čin „velezrady“ (§ 175 tr. zák.). A to údajne preto, že sa všetci obvinení vzájomne spolčili k pokusu na zničenie ľudovodemokratického štátneho zriadenia. Je zaujímavé, že presne tú istú činnosť, ktorá je opísaná v obžalobe z 1. júna 1956, klasifikuje prokurátor v tejto neskoršej ako iný trestný čin. Azda bol niekým poverený klasifikovať ju prísnejšie?

Proti skupine obžalovaných sa na Krajskom súde v Bratislave konalo v dňoch 29. – 30. júna, 2. – 3. júla a 5. júla 1956 súdne pojednávanie. Predsedom súdneho senátu bol JUDr. Vladimír Burda, súdny senát tvorili traja sudcovia z ľudu a dvaja sudcovia z povolania. Obžalobe pred súdom spočiatku čelili všetci šiesti obvinení, neskôr len piati. Počas súdneho pojednávania mal totiž obvinený Ľudovít Žilka veľké zdravotné problémy spôsobené mučením vo vyšetrovacej väzbe.¹⁰⁸ Už počas prvého pojednávania bol dokonca vyvedený zo súdnej siene a proces s ním sa kvôli zdravotným problémom odložil na neskôr. To, ako vyzeral na

súdnom procese po mesiacoch krutého vypočúvania a pod vplyvom permanentného psychického nátlaku, opisujú neskôr jeho spolubratia: „... a napokon dovliekli jeho – už nepríčetného. Chodiť už nevládal, pohľad mal tupý, z úst mu trčala dlhá slina a kričal: ‚Nie nechcem!‘“¹⁰⁹ Treba pripomenúť, že Žilka ešte pred procesom s vyšetrovateľom najskôr „ochotne“ spolupracoval, ale pri konci vyšetrovania oľutoval, čo všetko prezradil a že tým priťažil svojim spolubratom. Vo výpovedi z 11. apríla 1956 dokonca označil seba samého za „zradcu“. Od tohto dňa sa mení jeho postoj k vyšetrovaniu.¹¹⁰ Na bližší opis priebehu pojednávania s ostatnými spoluobvinenými nám chýbajú potrebné dokumenty. Čiastočne sa dá rekonštruovať na základe rozsudku.

Krajský súd celkovo hodnotil činnosť obvinených tak, že hoci títo vykonávali spoločensky nebezpečnú a škodlivú činnosť, nestotožňuje sa s názorom obžaloby, že ich činnosť naplňuje skutkovú podstatu trestného činu velezrady. Nedokázalo sa totiž priame spojenie obvinených s Vatikánom alebo s centrom Saleziánskej spoločnosti v Turíne. Rozsudok tiež dementuje to, že obvinení boli nápomocní pri organizovaní ilegálnych útekov do zahraničia, z čoho ich obviňoval prokurátor. Navyše, čo sa týka organizovania „saleziánskych

krúžkov“, rozširovania „závadnej“ tlače či tajnej pastorácie, nedopustili sa obvinení podľa názoru Krajského súdu činnosti takej intenzity, ktorá by mohla rozvrátiť ľudovodemokratické zriadenie. Krajský súd teda nehodnotil činnosť obvinených ako velezradu, čo navrhovala obžaloba (z 1. júna 1956), ale ako trestný čin združovania proti republike (návrh obžaloby z 25. apríla 1956), keďže Bokor a Vagač založili „ilegálnu organizáciu“, ktorá chcela zriadeniu v ČSR uškodiť. Obvineným súd uložil primerané tresty, ktoré vraj zároveň zaručujú možnosť ich nápravy: Bokor (4 r.), Valábek (6 r.), Beňo (3 r.), Mikes (1,5 r.), Masný (1,5 r.).¹¹¹

Na odvolacom pojednávaní, ktoré sa konalo 13. a 14. novembra 1956 v Prahe, sa Najvyšší súd zaoberal odvolaním krajského prokurátora v Bratislave a odvolaním obvinených Jozefa Bokora, Františka Valábka, Jána Beňa, Jána Masného a Jána Mikesa proti rozsudku Krajského súdu z 5. júla 1956. Krajský prokurátor sa odvolal, pretože bol presvedčený, že obvinení spáchali trestný čin velezrady. Obvinení sa odvolali kvôli presvedčeniu, že krajský súd pri rozsudku pochybil a domáhali sa oslobodenia, prípadne zníženia trestu.¹¹²

Najvyšší súd znovu vypočul obvinených a zároveň na Ministerstve školstva a kultúry zisťoval, akým úradným

108 SANDTNER, P.: Ján Mikes. In: Naše svedectvo, roč. 7, 2006, č. 1, s. 14.

109 Žilka Ľudovít. Dostupné na internete: <http://www.saleziani.sk/zilka-ludovit.html> (2011-04-13) a MACÁK, E.: Prenasledovaní pre Krista. Bratislava 2008, s. 99.

110 O Žilkovom prípade rozhodoval Krajský súd v Bratislave v samostatnom konaní a to dňa 15. 8. 1957, senátu predsedala Zdenka Colotková. Súd ho uznal vinným, že do roku 1955 tajne vykonával náboženské obrady a organizoval schôdzky ilegálnych skupín saleziánov (trestný čin podvracania republiky podľa § 79 tr. zák.). Ďalej, že naviedol príslušníka SNB Andreja Hlníku, aby mu vystavil falošné potvrdenie miesta trvalého pobytu a potom ho aj pri svojom ukrývaní používal (trestný čin návodu na trestný čin porušenia povinnosti verejného činiteľa podľa § 7, 175 tr. zák. a trestný čin falšovania verejnej listiny podľa § 159 tr. zák.). Tretím trestným činom bolo to, že od roku 1952 až do jesene 1955 sa vo viac ako 15 prípadoch pohlavne stykal s osobou toho istého pohlavia, pričom raz išlo o osobu mladšiu ako 18 rokov (trestný čin pohlavného styku s osobou toho istého pohlavia podľa § 241 tr. zák.). Súd mu preto vymeral trest na 3 a ½ roka odňatia slobody, ako vedľajší trest stratu čestných občianskych práv na dobu 4 rokov. Podobne ako v predchádzajúcich procesoch bol Žilka uznaný vinným na základe vykonštruovaných administratívnych zápisníc – vyšetrovatelia predložili súdu jeho zápisnice a zápisnice údajných svedkov jeho trestnej činnosti. Príznačné je, že na pojednávaní svedkovia neboli prítomní. Žilka sa opravných prostriedkov a ani rehabilitácie nedožil. Po dvoch mesiacoch od rozsudku (22. 10. 1957) zomrel na následky neľudského väzenského zaobchádzania dve hodiny po prevezení do štátnej nemocnice v Bratislave na Mickiewiczovej ulici. Z väzenia ho prepustili, keď hrozilo, že zomrie ako mučeník. Z 80 kg väziaceho muža zostalo necelých 30 kg. Žilkov osud je svedectvom toho, čo všetko si museli saleziáni v procesoch v 50. rokoch vo vyšetrovacej cele a vo väzení pretrpieť.

111 AÚPN, f. KS ZNB-S-ŠtB Bratislava, Vyšetrovacie spisy, V-1356, šk. 257. Rozsudok Krajského súdu 1 T 15/56, s. 29 – 31. Bratislava 5. 7. 1956.

112 Tamže. Rozsudok Najvyššieho súdu 1 To 67/56, s. 1 – 2. Praha 14. 11. 1956.

Bratislava 6. 4. 1956.

Drahomilovaní včeta, Otko, mama
Janko, Milka a celá rodina.

Veľmi srdečne pozdravenie a
poďakovanie za list čo ste poslali
2. 4. 1956. Dnes som ho dostal a
hneď odpovedám, aby ste boli
spokojní a nemysleli, že ma bledá
vešal. Veď nikomu som nekradol a
nikoho neozbil. Som zchavý a
a nakoľko som si už zozkol a trochu
sa uspokojil i občas sa poriešim. To
po večeroch, keď si Vás predstavím ako
sa starajúte. Proste Vás, už sa len takto
nebojte. To nemôžeme, nepak vyhovíme.
Verím, že táto dovolená už dlho
nepotrvá a skoro sa uvidíme.
Veľmi pekne pozdravujem predných: styja
stymia a Janka. Milku tiež pozdravte.
Penáze, zatiaľ mám asi 50 Kč. S Bohom!
Váš syn Alojz 1959

opatrením bola rozpustená saleziánska rehoľa na Slovensku. Na základe tohto zistil, že odvolanie obvinených je opodstatnené. Podľa Najvyššieho súdu obžaloba aj rozsudok Krajského súdu v Bratislave vychádzali z toho, že obvinení pokračovali v ilegálnej saleziánskej činnosti aj po úradnom rozpustení saleziánskej rehole, prípadne po zastavení jej činnosti. Ani obžaloba, ani krajský súd však neuviedli, akým úradným opatrením mala byť Saleziánska spoločnosť na Slovensku zrušená, prípadne zastavená jej činnosť. Najvyšší súd na základe prípisu Ministerstva školstva a kultúry zo 14. októbra 1956 zistil, že 13. apríla 1950 boli mužské rehole sústredené v niekoľkých kláštoroch a predstavení internovaní. Ministerstvo však zároveň potvrdilo, že „mužské ani ženské rehole neboli na našom území žiadnym úradným opatrením zrušené.“¹¹³ Toto zistenie mení pohľad na trestnú činnosť obvinených. Najvyšší súd na čele s predsedom senátu Deziderom Szabóom teda zrušil rozsudok Krajského súdu v Bratislave v celom rozsahu u obvinených Bokora a Masného, oboch teda oslobodil spod obžaloby pre trestný čin velezrady. Ďalším dvom znížil tresty – obvineného Valábka odsúdil na 3 roky odňatia slobody a obvineného Beňa na 2 roky a 6 mesiacov – oboch za trestný čin marenia dozoru nad cirkvami a náboženskými spoločnosťami (§ 173 a § 174), pričom obaja stratili čestné občianske práva na 3 roky.¹¹⁴ Vo veci odvolania Jána Mikesa vyniesol Najvyšší súd 14. novembra 1956 samostatné uznesenie, podľa ktorého bolo jeho trestné stíhanie zastavené – podľa § 181, so zreteľom na rozhodnutie prezidenta republiky o amnestii z 9. mája 1955.¹¹⁵

Bokorov spolubrat, don Andrej Dermek po rokoch tvrdí, že toto „oslobodzujúce“ rozhodnutie Najvyššieho súdu v Prahe do značnej miery ovplyvnilo protikomunistické povstanie, ktoré v roku 1956 prebehlo v Maďarsku. Po odvolacom konaní sa mali všetci obvinení okrem Valábka a Beňa dostať natrvalo na slobodu, no nestalo sa tak.¹¹⁶

Hoci na konci rozsudku Najvyššieho súdu stojí veta, že proti nemu nie je prípustný ďalší opravný prostriedok, komunistickí predstavitelia to nepovažovali za problém a znova vo veci Jozefa Bokora a spol. rozhodovali, tentoraz a už definitívne v neprospech obvinených. Zmenila sa totiž politická klíma. Po potlačení reformných pokusov v Maďarsku a v Poľsku sa náznaky politického uvoľnenia v ČSR úplne rozplynuli.¹¹⁷ Prezídium Najvyššieho súdu v Prahe prejednávalo 27. júna 1957 na neverejnom zasadnutí sťažnosť generálneho prokurátora v trestnej veci proti Jozefovi Bokorovi a spol., ktorú prokurátor podal 1. apríla 1957. V sťažnosti prokurátor vyčíta rozhodnutiam Najvyššieho súdu, že bol porušený zákon v prospech obvinených, a teda že „nejvyšší soud podcenil celou zažalovanou činnosť obvinených, posuzoval ji izolovaně, rozkouskoval na jednotlivá fakta, čímž se stalo, že došel k nesprávným právním závěrům o vině obvinených.“¹¹⁸ Rozhodnutie prezídia vychádza z toho, že aj keď po Akcii K nebola saleziánska rehoľa nijakým úradným opatrením oficiálne zrušená (ako to bližšie opisuje rozsudok Najvyššieho súdu), predsa bola jej činnosť fakticky zastavená. Prezídium sa preto pri hodnotení trestnej činnosti obvinených vracia k rozhodnutiam krajského súdu.

Obnovuje teda platnosť rozsudku, ktorý vyslovil Krajský súd v Bratislave 5. júla 1956. Táto spätná zmena rozhodnutia dokazuje, že komunistická justícia podliehala rôznym politickým tlakom a trestné činy si vysvetľovala podľa toho, ako jej to vyhovovalo.

Odsúdení v Bokorovej si odpýkali svoj trest vo viacerých väzniciach v ČSR. Don Jozef Bokor prešiel väznicami v Hradci Králové, vo Valdiciach, v Leopoldove, Ilave, Jičine a nakoniec bol prepustený na slobodu roku 1961 z povestnej väznice Praha-Pankrác. Po prepustení býval striedavo u svojich príbuzných v Bratislave a v rodných Trakoviciach. Súhlas štátu na duchovnú službu nedostal, svätú omšu mohol slúžiť len súkromne. Postupne sa snažil v rámci možností usmerňovať rozptýlených saleziánov a stretávať sa s nimi.¹¹⁹ Po prepustení sa často stretával so svojím spolubratom Viliamom Vagačom, s ktorým spolu začínali rozvíjať saleziánske dielo na Slovensku. Zdravotné ťažkosti, ktoré mal Bokor ešte počas pobytu v Želive, sa postupne zhoršovali, zomrel 1. apríla 1968 vo veku 71 rokov.

Don Valábek si odpýkaval svoj trest vo väzniciach v Ilave, v Mírove, v Leopoldove, ale aj v Prahe na Pankráci. Po prepustení žil striedavo v Galante a v Bratislave, až do svojej smrti v roku 1980 pomáhal v ilegalite rozvíjať saleziánske dielo.¹²⁰

Salezián Ján Beňo strávil roky väzenia vo viacerých väzniciach, sám si na to spomína: „Pre veliteľov som bol asi zaujímavý, lebo ma veľmi často prekladali. Na niečo to bolo dobré, mal som možnosť spoznať republiku a takmer všetky jej vojenské lágre. Po návrate z vojny túto moju ‚zvedavosť‘

113 Tamže. Rozsudok Najvyššieho súdu 1 To 67/56, s. 4 – 5. Praha 14. 11. 1956.

114 Tamže. Rozsudok Najvyššieho súdu 1 To 67/56, s. 16 – 18. Praha 14. 11. 1956.

115 Tamže. Uznesenie Najvyššieho súdu v Prahe vo veci Jána Mikesa 1 To 67/56. Praha 14. 11. 1956.

116 Jozef Bokor, prvý inšpektor Slovenskej provincie saleziánov. Bratislava 1997, s. 29.

117 LETZ, R.: Justícia – „služka moci“. In: PEŠEK, J. – LETZ, R.: Štruktúry moci na Slovensku 1948 – 1989. Prešov 2004, s. 374.

118 AÚPN, f. KS ZNB-S-ŠtB Bratislava, Vyšetrovacie spisy, V-1356, šk. 257. Rozsudek Prezídia nejvyššího soudu v Praze Prz 15/57, s. 2. Praha 27. 6. 1957.

119 PAŠTEKA, J. a kol.: Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska, s. 126.

120 Valábek František. Dostupné na internete: <http://www.saleziani.sk/valabek-frantisek.html> (2011-04-18)

*d'alej nasycovali väznice na Slovensku a v Čechách. Všetličo som poznal, no najviac vari ľudí vytrvalých i nestálych vo svojom svetonázore.*¹²¹ Aj po svojom prepustení z väzenia zostal aktívny a venoval sa najmä rodinám – založil hnutie Nazaret a sekulárny inštitút Betánia. V roku 1968 sa stal kaplánom v Jacovciach, potom ho zbavili štátneho súhlasu a v 70. rokoch mal na starosti formáciu saleziánskeho dorastu. Svoju činnosť riadil zo svojho rodiska v Prestavlkoch, kde zomrel 21. septembra 2006.

Hoci don Mikes bol odsúdený na pomerne nízky trest, počas vyšetrovania bol vystavený tiež veľkému psychickému tlaku, tak ako ostatní. Svedčia o tom jeho predčasne ošedivené vlasy, hoci pri zatknutí mal len 32 rokov. Po prepustení na slobodu sa zapojil do civilného života, ale naďalej zostal najmä saleziánom – s nadšením organizoval duchovné krúžky medzi mládežou v Bratislave a staral sa o jej duchovný rozvoj. V roku 1967 tragicky zahynul na Seneckých jazerách.¹²²

Na záver možno zdôrazniť, že sledované procesy sú dôkazom vykonštruovanosti politických procesov a násilných vyšetrovacích metód komunis-

tického režimu u nás v 50. rokoch. Na konkrétnych príkladoch sme poukázali na mechanizmy tvorby nespravodlivých procesov. Vzájomnú spoluprácu jednotlivých zložiek moci potvrdzuje to, že skutkové stavy v obžalobách prokurátorov sú takmer zhodné s rozsudkami súdov. Československé súdy teda nezisťovali objektívnu pravdu, ale kopírovali len zistenia vyšetrovacích orgánov. Obvinení boli odsúdení na základe nanútených administratívnych zápisníc, bez konfrontácie so svedkami, bez adekvátnych dôkazov a bez skutočného dokazovania pred súdom. Pozoruhodné a tragické zároveň je to, že na odsúdenie obvinených stačil aj (eventuálny) úmysel – pričom napríklad pri pokuse opustiť ČSR vyplýval vlezradný úmysel automaticky zo snahy opustiť republiku (Titus Zeman a spol.). Trestné oznámenia a obžaloby jednotlivých procesov sa zároveň nápadne podobajú, najmä v ich formuláciách ohľadom katolíckej cirkvi a Vatikánu. Archívne dokumenty nám umožnili poukázať na neľudské psychické a fyzické násilie, ktorému boli vyšetrovaní vystavení, ako aj na prácu donášačov, ktorých ŠtB vo veľkej miere využívala ako ďalšiu zo svojich metód

práce (Jozef Bokor a spol.). Na každého vyšetrovaného vplývali vyšetrovacie metódy ináč, celkovo však môžeme zovšeobecniť, že väčšina saleziánov si zachovala svoju česť a charakter aj v týchto ťažkých podmienkach.

Väčšími politickými procesmi sa snažil režim pôsobiť aj na širšiu verejnosť, ak však mali obvinení prezradiť niečo „nevhodné“, verejnosť bola zo súdnej siene vylúčená. Tak to bolo aj v prípade Titusa Zemana. Príznačné je, že na výšku vynesených trestov a klasifikáciu trestných činov vplýval triedny pôvod páchatel'a, ale aj medzinárodné politické udalosti (proces Jozef Bokor a spol.). Nádeje obvinených dočkať sa spravodlivosti pred súdom sa definitívne rozplynuli pri podaných odvolaniach, ktoré boli až na malé výnimky neúspešné. Po zmene politickej situácie bola väčšina obvinených účastná prezidentských amnestií v rokoch 1960 a 1965, keď boli podmienene prepustení. Následné súdne rehabilitácie na začiatku 70. rokov potvrdili nespravodlivosť predchádzajúcich rozsudkov, ale len v určitej miere. Definitívne sa obvinení (tí, ktorí sa toho dožili) dočkali spravodlivosti až po páde režimu na začiatku 90. rokov.

Juraj Kováč • Trials with the Slovak Salesians in 1950s

In this study the author deals with political trials with the Salesians of Don Bosco in 1950s. He presents details about four of them, considered to be the most important: the trial with Titus Zeman and company, the trial with Viliam Vagač and co., the trial with Ernest Macák and co. and the one with Jozef Bokor and co. Although the central participants, Titus Zeman in particular, are relatively known in Slovakia, nobody has studied the trials with the Salesians in a complex way till now. The author understands these political show trials with the Salesians as a part of the Communist regime's fight against the Church, and especially against the monks. The given study is based on the archive materials and autobiographies written by the trial participants. Using concrete cases it draws attention to inhuman investigation methods, fabricated character of the accusations and the injustice of the Communist judiciary. There is a comparison made among the trials, and the author identifies the interconnections. Dedicating to the allegedly criminal activities of the Salesians in the first half of 1950s, he indirectly gets also to their secret work and activities among young people in Czechoslovakia that did not stop even after the so-called "Barbarian Night" in April 1950.

Mgr. Juraj Kováč (1987)

Vyštudoval učiteľstvo nemeckého jazyka a literatúry a histórie na Pedagogickej fakulte UK v Bratislave. Vo svojej práci sa venuje najmä politickým procesom so slovenskými rehoľníkmi v období 50. rokov. Momentálne pracuje ako učiteľ nemeckého jazyka.

121 Beňo Ján. Dostupné na internete: <http://www.saleziani.sk/beno-jan.html> (2011-04-13)

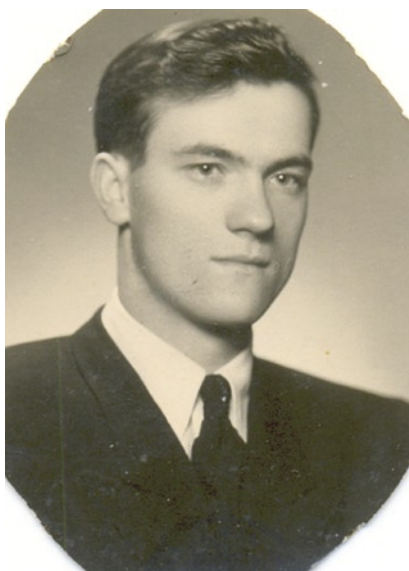
122 SANDTNER, P.: Ján Mikes. In: Naše svedectvo, roč. 7, 2006, č. 1, s. 17.

PROCES S VINCENTOM DRIENOVSKÝM A SPOL.

DOMINIK ŠABO

Viac ako štyridsaťročná existencia komunistického režimu v Československu bola nerozlučne spojená s masovými perzekúciami a nezákonnosťami na všetkých vrstvách spoločnosti. Nový režim sa vo svojom počiatkovom období snažil upevniť moc, preto začal prenasledovať ľudí, čo sa stalo bežným javom života. Perzekúcia mala nielen svoju podobu, stupne, ale aj motívy a nepriateľské osoby sa našli všade tam, kde to bolo potrebné. Do okruhu tých, ktorí boli označení ako nepriateľ komunistického režimu, možno spolu s mnohými ďalšími zaradiť aj Vincenta Drienovského.

Vincent Drienovský sa narodil 24. októbra 1927 v Obyciach neďaleko Zlatých Moraviec. Pochádzal z päťčlennej rodiny Kolomana Drienovského a Márie rod. Turčanovej. Po absolvovaní ľudovej školy v Obyciach mladý Vincent pokračoval v štúdiu na gymnáziu v Zlatých Moravciach, kde aj zmaturoval. Šikovný chlapec sa rozhodol svoje vedomosti uplatniť v štúdiu práva na Slovenskej univerzite v Bratislave, ktoré ale po krátkom čase zanechal. Od 13. januára 1949 pracoval ako učiteľ v Devínskej Novej Vsi na strednej škole, v apríli 1949 bol preložený do Chorvátskeho Grobu, kde zastupoval chorého kolegu do mája 1949. Následne V. Drienovského preložili do Bernolákova na strednú školu, kde pobudol do konca školského roka. Cez prázdniny v roku 1949 sa rozhodol znova vyskúšať štúdium, ale už na Prírodovedeckej fakulte v Bratislave, preto dal výpoveď z učiteľského zamestnania.¹ Mnohých po prečítaní doterajšieho krátkeho životopisu určite napadne otázka, ako mohol tento dvadsaťtriročný chlapec roku 1950 padnúť

Vincent Drienovský v roku 1949
(Zdroj: Archív Kataríny Drienovskej)

do sféry záujmu Štátnej bezpečnosti (ŠtB)?

Neúspešný pokus o ilegálne prekročenie hraníc do Rakúska a následné zatknutie na železničnej stanici v Lamači 7. novembra 1950 predsta-

voval už koniec samotného odhalenia, do ktorého bolo vo vykonštruovanom procese podľa komunistického režimu zapojené množstvo mladých ľudí. ŠtB tak neustále nachádzala triednych nepriateľov a mohla zosnovávať súdne procesy. Zatknutý V. Drienovský prvýkrát vypovedal o tri dni neskôr, 10. novembra 1950 na Krajskom veliteľstve ŠtB v Bratislave,² potom ešte 17. novembra 1950.³ Vypočúvaného Vincenta popri tom, že plánoval ilegálne prekročiť štátne hranice, obvinili aj z neoprávneného počúvania zahraničného rozhlasu a členstva v protištátnej organizácii s názvom Biela légia. O nej sa „dozvedel zo zahraničného rozhlasu, ktorý som počúval z Madridu a to v pondelok, stredu a piatok v čase 18.15 hod. do 18.30 hod. Tento rozhlas som začal sledovať v roku 1949 cez prázdniny...“⁴ To malo byť podnetom na založenie organizácie Biela légia v rodnej obci, kde boli údajne oslovení Jozef Strečka, Leopold Šabo a Jozef Jurík, keďže mali byť nepriateľsky naladení proti komunistickému zriadeniu. Podľa zápisnice spisanej na

1 Archív Ústavu pamäti národa Bratislava (AÚPN), fond (f.) Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti – Správa ŠtB Bratislava (KS ZNB S-ŠtB), V-1015 Drienovský a spol. Zápis o výpovedi z 10. 11. 1950 na Krajskom veliteľstve ŠtB v Bratislave, strana (s.) 172 – 173.

2 Tamže, s. 172 – 201.

3 Tamže, s. 202 – 217.

4 AÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB, V-1015 Drienovský a spol. Zápis o výpovedi z 10. 11. 1950 na Krajskom veliteľstve ŠtB v Bratislave, s. 174.

Krajskom veliteľstve ŠtB však z plánu vzišlo, pretože sa V. Drienovský rozhodol, že „v Bratislave sa možno stretnem s niektorými členmi Bielej légie a dozviem sa ako skutočne má pracovať Biela légia“.⁵ Pojem Biela légia v období komunizmu predstavoval rezistenciu voči nastolenému režimu v podobe odbojových skupín,⁶ čo však podľa spätných hodnotení predstavovalo rozpor s ambíciami protagonistov, ktorí naopak odhovárali občanov od toho, aby sa organizovali, lebo podľa skúseností sa nijaká organizácia nemohla udržať v tajnosti a skôr či neskôr bola odhalená. Skôr malo ísť o pasívny odpor v podobe rozhlasového vysielania, na základe ktorého sa nemali poslúchať príkazy úradov potláčajúce ľudské práva, a to malo prinútiť úrady zmeniť svoje opatrenia.⁷ Čo sa uskutočnilo pred osudným zatknutím V. Drienovského, hovoria zachované pramene ŠtB. Podľa nich dňa 15. septembra 1950 odišiel Vincent na zápis do školy v Bratislave a počas prechádzky s Gejzom Kunským⁸ sa pred bývalým hotelom Palác náhodne stretol s Františkom Granecom.⁹ Po krátkom rozhovore sa Vincent a František rozišli, no v ten deň sa stretli ešte raz, a to na Molotovovej ulici. Zo vzájomného rozhovoru

vyplývalo, že Granec bol údajne členom Bielej légie a chcel, aby do nej vstúpil aj V. Drienovský. Vincent s tým súhlasil a hneď sa zaujímal o činnosť a fungovanie légie. Granec považoval tieto informácie za dôverné, preto navrhol stretnutie v inom termíne. Vincent však po zápise odchádzal späť do Obýc, preto si obidvaja vymenili len adresy. Podľa výpovede vypočúvaného V. Drienovského, k prvému písomnému kontaktu malo prísť koncom septembra 1950. V liste Granec požiadal Vincenta, aby prišiel do Bratislavy, čo sa uskutočnilo 5. októbra 1950. Na druhý deň Vincent navštívil v Domove mládeže F. Graneca.¹⁰ Ten tam však nebol, preto k stretnutiu došlo nasledujúci deň, 7. októbra. Na stretnutí Granec V. Drienovského oboznámil s tajnými informáciami a odpovedal mu aj na otázku z ich prvého stretnutia, ako pracuje Biela légia. Treba však zdôrazniť, že išlo o vykonštruované predstavy zo strany ŠtB, ktoré sa vôbec nemohli zhodovať so skutočnosťou: „... členovia v tejto organizácii sú len sami katolíci slovinci, ktorí musia byť v prvom rade mlčanliví a odaní pre záujmy obnovenia býv. Slovenska. (...) organizácia Biela légia na území Slovenska je rozdelená na tri oblasti, (...) že na západnú,

strednú a východnú a že v každej oblasti je utvorený štáb, ktorý podlieha pod kontrolu hl. štábu v Bratislave“.¹¹ Ďalej podľa mylnej verzie ŠtB mala byť napojená na rozhlasovú stanicu Hlas Ameriky a poznávacím znakom členov Bielej légie bol údajne špendlík s bielou hlavičkou.

ORGANIZOVANIE BIELEJ LÉGIE V BRATISLAVE

Pri založení Bielej légie v Bratislave z vykonštruovanej výpovede obvineného V. Drienovského vyplývalo, že okrem F. Graneca do organizácie postupne vstúpili aj Ján Kassay, Gejza Kunský, Michal Šabík, rodák z Červeného Hrádku, v tom čase pracujúci v Bratislave ako úradník vo firme Technokov, študent Ľudovít Horňák narodený vo Volkovciach, Milan Krajčík, študenti Stanislav Guniš, Jozef Gašparovič a do organizácie Biela légia bola začlenená aj tajná organizácia Štefánik, ktorá pôsobila v Bernolákove. Jej vedúcim bol študent Jozef Kocka, rodák z Bernolákova, mala siedmich členov: Viktora Tomoviča, Adolfa Jaču, Štefana Filipoviča, Mateja Kinčesa, Milana Saturyho, Vojtecha Žováka a existovala od 13. januára 1950.¹² Podľa verzie

- 5 Tamže, s. 175. Podľa výpovede V. Drienovského, spísanej na Krajskom veliteľstve ŠtB, v obci Obyce mala v neskoršom období vzniknúť organizácia BL a jej členmi mali byť Jozef Strečka a Jozef Jurík. AÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB, V-1015 Drienovský a spol. Zápis o výpovedi zo 17. 11. 1950 na Krajskom veliteľstve ŠtB v Bratislave, s. 213.
- 6 Prednovembrová literatúra hodnotila Bielu légiiu ako „protištátnu organizáciu v službách americkej výzvednej služby CIC. Zorganizovaná Michalom Mihókom na vých. Slov. v lete 1951. Pozostávala z dedinských boháčov, obchodníkov a exponentov ľudáckeho režimu a bola v spojení so zahr. polit. emigráciou, hl. s Jozefom Vicenom. Činnosť B.I. spočívala najmä v hosp. sabotáži, zastrašovaní roľníkov vstupujúcich do JRD. R. 1952 bola odhalená a jej členovia odsúdení št. súdom v Košiciach.“ Encyklopédia Slovenska. Zv. I. A-D, heslo Biela légia. Bratislava 1977, s. 193 – 194. Podrobnejšie a presnejšie hodnotenie existencie a činnosti Bielej légie pozri napr.: VARINSKÝ, V.: Jozef Vicen a Biela légia. Banská Bystrica 2003; VARINSKÝ, V.: Biela légia ako forma protikomunistickej rezistencie na Slovensku (k otázke vzniku a jej pôsobenia na Slovensku). In: ŠUCHOVÁ, X. (zost.): Ľudáci a komunisti: Súperi? Spojenci? Protivníci? Prešov 2006, s. 154 – 168; VARINSKÝ, V.: „Biela légia“ a jej pôsobenie na strednom Slovensku. Historický časopis, ročník (roč.) 51, 2003, číslo (č.) 3, s. 435 – 446; VARINSKÝ, V.: Vznik organizácií Bielej légie na Slovensku. In: PEŠEK, J. a kol.: Kapitoly najnovších slovenských dejín. K 70. narodeninám PhDr. Michala Barnovského, DrSc. Bratislava 2006, s. 171 – 188; VICEN, J.: Vo víroch rokov 1938 – 1988. Bratislava 1999.
- 7 VARINSKÝ, V.: Vznik organizácií Bielej légie na Slovensku, s. 171.
- 8 Gejza Kunský (nar. 1. 1. 1930 v Žikave) bol bratrancom V. Drienovského. V Bratislave pracoval ako stavebný asistent vo firme Stavokombinát. AÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB, V-1015 Drienovský a spol. Zápis o výpovedi z 18. 11. 1950 na Krajskom veliteľstve ŠtB v Bratislave, s. 568.
- 9 František Granec (nar. 7. 2. 1934 v Devínskej Novej Vsi). S Vincentom Drienovským sa spoznal počas jeho krátkého učiteľského pôsobenia v Devínskej Novej Vsi. Štátny archív (ŠA) Bratislava, f. Štátny súd, 2 Ts III 69/ 51.
- 10 AÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB, V-1015 Drienovský a spol. Zápis o výpovedi z 10. 11. 1950 na Krajskom veliteľstve ŠtB v Bratislave, s. 176.
- 11 Tamže, s. 176 – 177.
- 12 Tamže, s. 179 – 185.

ŠtB každý z nových členov Bielej légie skladal prisahu, ktorej predpísaný text znel: „*Prisahám na život, boj, prácu a utrpenie vymretých pokolení slovenských, na svätú pamiatku Andreja Hlinku a na živý odkaz Dr. Jozefa Tisu. Na svoju česť a česť mojích rodičov, že volím radšej smrť než zradu slovenského národa. Tak mi pán Boh pomáha.*“¹³ Samotné vyšetrovanie prípadu orgánmi ŠtB ukázalo, kto vlastne stál na čele bratislavskej organizácie Bielej légie. Bol ním V. Drienovský ako predseda organizácie. Za podpredsedu bol zvolený Jozef Kocka, tajomníkom a pokladníkom sa stal Gejza Kinský. Koncepcia obvinenia vo vykonštruovanom procese so skupinou V. Drienovský a spol. mala ukázať organizáciu Biela légia ako záškodnícku, ich členov ako roduverných Slovákov, ktorí nenávideli komunistické zriadenie, snažili sa obnoviť samostatný Slovenský štát a pomstiť smrť Jozefa Tisu. Záškodnícka rezistencia sa mala prejavovať v snahe zničiť objekty Dynamitky. Koordinátorom akcie podľa „Drienovského verzie“ mal byť Granec, ten „vytiahol z vrecu kabátu plány Dynamitky z roku 1940 – 41 a povedal nám, že tieto si musíme dôkladne preštudovať a zistiť či kanalizácia Dynamitky sa nachádza tak, ako je správne zakreslená, alebo či na tejto je niečo pozmeňované“.¹⁴ Podľa spísaných dokumentov traja z členov Bielej légie, a to V. Drienovský, F. Granec a J. Kocka, mali byť aj vyzbrojení.

Dve zo zbraní zabezpečil obyvateľ obce Obyce Jozef Strečka, ktorého navštívil V. Drienovský spolu s F. Granecom medzi 4. – 6. novembrom 1950. Pištole mali ráž 7,65 mm, jedna z nich bola belgickej výroby a druhá nemeckej značky Parabellum.¹⁵

V. Drienovský, a teda ani členovia Bielej légie však netušili, že sú už od 6. októbra 1950 sledovaní orgánmi ŠtB, keď malo dôjsť k odovzdaniu prihlášky o vstupe do Bielej légie kamarátovi J. Kassayovi, ktorý, ako sa neskôr ukázalo, bol jedným z nasadených ľudí ŠtB. V. Drienovský „zadržaný nebol, ale je ponechaný na slobode a jeho činnosť je sledovaná spolupracovníkom. O činnosti tejto skupiny budú postupne podávané ihneď po získaní poznatky...“¹⁶ K sledovacej akcii prišlo aj medzi 4. a 5. novembrom 1950, keď V. Drienovský navštívil svoju rodnú obec. Spísané hlásenie sa však obmedzilo iba na základné údaje o pohybe sledovaného.¹⁷

Podľa orgánov ŠtB všetko jednoznačne zapadalo do seba: to, že sa založila protištátna organizácia Biela légia, následne sa našli vhodní členovia, došlo k ich vyzbrojeniu, preukázala sa záškodnícka činnosť, ale bolo ešte potrebné dokázať vycvičenie k bojovým činnostiam. Preto niektorí z členov Bielej légie mali ilegálne prejsť hranice a absolvovať výcvik v španielskom Madride, kde sa predpokladala existencia organizácie Bielej légie.¹⁸ Z tohto dôvodu sa na cestu

pripravili V. Drienovský, F. Granec, J. Kocka a J. Ryzek.¹⁹ Postup ilegálneho prechodu smeroval cez Lamač, Devínsku Novú Ves, kde na rieke Morava mal byť ukrytý rybársky čln a tým sa malo preplaviť do Rakúska. Ich cesta by potom ďalej viedla cez Marchegg do Viedne, kde sa štyria členovia Bielej légie chceli prihlásiť na americkom konzuláte a odtiaľ by pokračovali až do cieľového mesta v Španielsku. Deň úteku sa naplánoval na 7. novembra 1950, deň predtým Granec, Drienovský, Kassay, Löutnerová²⁰ a Ryzek odcestovali do Bernolákova, kde sa v byte M. Kinčesa²¹ stretli s ostatnými členmi Bielej légie, aby im oznámili, že plánujú ilegálny prechod. Rozkazy pre bratislavskú Bielu légiiu po ich odchode mal vydávať J. Gašparovič a pre skupinu v Bernolákove M. Kinčes. V osudný deň úteku sa na hlavnej železničnej stanici stretli Drienovský, Ryzek, Kocka a aj nasadení ľudia ŠtB Löutnerová a Kassay. „*Po tomto sme si každý jeden zakúpili cest. lístok do Lamača. O 13.20 hod. sme nasadli do vlaku a odcestovali do Lamača, kde snami Kassay ako aj Löutnerová nešli ale sme sa rozlúčili pred nasadnutým do vlaku. Po vystúpení z vlaku v Lamači sme sa pozerali kde je Granec ktorý nás mal čakať, keď sme tohto nevideli tak sme sa vydali na cestu stým, že sa idúc cestou stretneme. Než sme vyšli zo žel. stanice boli sme zadržaní org. SNB a odvezení do Bratislavy ku ďalšiemu pokračovaniu.*“²²

13 AÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB, V-1015 Drienovský a spol. Zápis o výpovedi z 17. 11. 1950 na Krajskom veliteľstve ŠtB v Bratislave, s. 212.

14 Tamže, s. 211.

15 Tamže. Trestné oznámenie z 24. 11. 1950 s. 27. Pozri tiež AÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB, V-1015 Drienovský a spol. Zápis o výpovedi z 17. 11. 1950 na Krajskom veliteľstve ŠtB v Bratislave, s. 215.

16 Tamže. Ilegálne hnutie „Biela légia“ na Slovensku – hlásenie poznatkov zo dňa 7. 10. 1950, s. 230.

17 Tamže. Úradné hlásenie z 6. 11. 1950, s. 233.

18 AÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB, V-1015 Drienovský a spol. Zápis o výpovedi z 10. 11. 1950 na Krajskom veliteľstve ŠtB v Bratislave, s. 200.

19 Ján Ryzek (nar. 4. 3. 1923 v Prietrži), v tom čase elektrotechnik. S V. Drienovským ho zoznámil F. Granec. Mal byť členom hl. štábu Bielej légie. ŠA Bratislava, f. Štátny súd, 2 Ts III 69/ 51. Pozri aj AÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB, V-1015 Drienovský a spol. Trestné oznámenie z 24. 11. 1950, s. 20 a 26.

20 Lýdia Bobánová rod. Löutnerová (v archívnych dokumentoch uvádzaná aj pod priezviskom Leiterová, Laitterová, Laittnerová, Leutterová) bola v styku s orgánmi ŠtB od roku 1949 do februára 1951 a mala navádzať na trestnú činnosť v skupine V. Drienovský a spol. ŠA Bratislava, f. Štátny súd, 2 Ts III 69/ 51, Rozsudok v mene republiky! (Rozsudok Krajského súdu v Bratislave z 16. 12. 1971).

21 Matej Kinčes (nar. 23. 2. 1929 v Bernolákove), v tom čase elektroobchodník. Tamže, s. 20.

22 Tamže. Zápis o výpovedi z 10. 11. 1950 na Krajskom veliteľstve ŠtB v Bratislave, s. 200.

KRAJSKÉ VELITELSTVO ŠTÁTNEJ BEZPEČNOSTI V BRATISLAVE.

Zpráva o zadržení a zatknutí

Dňa 7.11.1950. 19 o 14.30. hod. bol zatknutý(á), zadržaný(á)
 meno Vincet Drienovsky narodený(á) dňa 24.10.1927.
 v Obyciach okres Zleté Moravce
 domovská obec detto okres detto
 bytom v Bratislava Horský park zamestnanie študent
 stav slobodný národnosť slovenská náboženstvo rim.kat.
 rodičia Koloman, matka Mária rod. Turčanová
 úrodenci Ján asi 31.ročný
 manželka a deti ./.
 preto, že podozrenie ilegálne prekročenie hraníc

Zatknutý(á) (kým a kde) organom KV štb. Bratislava, II odd.
 Zadržaný(á) (kým a kde)
 Prehliadnutý (kým) kľučiarom v prítomnosti väzenskej stráže
 jeho vlastné veci deponované u kľučiaru väznice
 Dôkazy viny ako hore
 Popis osoby: postava 171.cm. šaty tmavo šedé hubertus
 tvár podlhla vlasy tmavogaštanové zuby opravované
 oči sivé nos riadny fúzy ./.
 hovorí slovansky,
 zvláštne znamenie ./.
 Bol prevzatý vo väznici dňa 7.11.1950. o 14.30. hod. číslo cely
 Spoluúčastný s
 Má byť oddelený eddeleny

Proti menovanému(nej) bolo treba vo smysle
 bodu
 lebo vyšetruje 5.odd. V BRATISLAVE nariadiť predbežnú väzbu,

KRAJSKÉ VELITELSTVO ŠTÁT. BEZPEČNOSTI	
9. XI. 1950	
50588/60	
Prílohy:	
Státna knižnica v Bratislave, 2131-19	

Oddelenie:

Krajské vel. štátnej bezpečnosti v Bratislave
 Referent: Zurnálny úradník

OBŽALOBA A SÚD

Proces so skupinou V. Drienovský a spol. počtom obvinených patril k tým väčším, najskôr však bolo dňa 9. novembra 1950 podané tzv. predbežné trestné oznámenie na V. Drienovského, F. Graneca, J. Kocku a J. Ryzeka, teda na tých, ktorí boli v osudný deň zadržaní na železničnej stanici v Lamači. Dňa 24. novembra sa trestné oznámenie rozšírilo a k obžalovaným pribudli M. Kinčeš, J. Gašparovič, Trnavčan V. Tomovič, E. Martanovič, študenti V. Suchý, T. Hudec, A. Jača, V. Žovák, Š. Viz Müller, rodáci z Bernolákova M. Satury a Š. Buzgovič, L. Sedlák narodený v Karlovej Vsi, G. Kinský, V. Viz Müller narodený v Devínskej Novej Vsi, stupavský rodák J. Schvarz a L. Schvarz pochádzajúci z Borinky. Išlo o osoby, ktoré buď vstúpili do Bielej légie, alebo pochádzali priamo z Bernolákova a už predtým boli zoskupení v organizácii Štefánik. Obžalovaní boli označení ako „... zapredanci a zradcovia robotníckej triedy (...) Zaslepenci a dobrodruhovia podobného razenia, odchovanci to buržoázno-kapitalistickej výchovy HM²³ znovu sa snažili hoci i násilím a ozbrojeným povstaním v príhodnej dobe za pomoci zahranično-kapitalistickej agresie zničiť a rozvrátiť ľudovodemokratické zriadenie v ČSR“.²⁴

Termín hlavného pojednávania sa stanovil na 22. augusta 1951 o 9.00 hod. pred Štátnym súdom v Bratislave a pokračoval 24. a 25. augusta. Za predsedu senátu bol zvolený Václav Hamák, predtým pôsobiaci na Krajskom súde v Bratislave, členmi senátu sa stali Dr. Jozef Buzna, Dr. Mstislav Dub (z povolania), Alžbeta Mikulenčáková, František Sergovič (z ľudu). Zapisovateľkou bola Irma Olijášová a zástupcom štátnej prokuratúry bol Ivan Bunčák, ktorého činnosť Poverenieťvo spravodlivosti označovalo za neuspokojivú, pretože sa prejavoval ako slabý a nepriebojný pracovník.²⁵ Na lavici

Pistoľ, ktorú zadržali orgány ŠtB (Zdroj: AÚPN)

obžalovaných sa ocitlo celkovo 20 ľudí, z ktorých však niektorí boli ešte mladiství, preto mali zákonných zástupcov: za mladistvého obžalovaného J. Gašparoviča to bol Štefan Gašparovič, za E. Martanoviča Karol Martanovič, za V. Suchého Albert Suchý, za M. Saturyho Katarína Satury, za A. Jaču Vilma Jačová, za V. Žováka Rozália Omastová, za Š. Buzgoviča Helena Buzgovičová a za F. Granca Pavel Kralovič ako súdom vymenovaný zástupca. Obhajcom pre Drienovského, Kocku, Ryzeka, Graneca a Kinčeša sa stal Dr. Vojtech Elan ex offo, za obžalovaných Tomoviča, Martanoviča, Saturyho, Žováka, Buzgoviča, Sedláka a Kinského to bol Dr. Šrobár ex offo a obžalovaných Hudeca, Jaču, V. Viz Müllera, Š. Viz Müllera, J. Schvarza, L. Schvarza a Gašparoviča zastupoval Dr. Vojtech Rampášek

ex offo. Po otvorení pojednávania predseda senátu konštatoval, že obžalovaný V. Suchý je neprítomný, pretože sa zdržiaval na neznámom mieste a súd rozhodol pojednávať ako voči osobe, ktorá utiekla. V. Drienovský, J. Kocka, F. Granec, M. Kinčeš, V. Tomovič, M. Satury, A. Jača, J. Ryzek, J. Gašparovič, T. Hudec, V. Žovák, Š. Buzgovič, V. Suchý a G. Kinský boli obžalovaní za trestný čin velezrady, pretože ich činnosť sa podľa vtedajších trestných právnych noriem zamerala proti ľudovodemokratickému zriadeniu s cieľom zničiť ho. Ďalej sa pri obžalovaných, ktorí chceli nedovolené prekročiť hranice, konštatovalo, že sa v zahraničí spoliehajú s nepriateľskou mocnosťou a tým naplnia skutkovú podstatu velezrady podľa zákona č. 231/1948 na ochranu ľudovodemokratickej republi-

23 Hlinkova mládež.

24 AÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB, V-1015 Drienovský a spol. Trestné oznámenie z 24. 11. 1950, s. 22.

25 PEŠEK, J. – LETZ, R.: Štruktúry moci na Slovensku 1948:1989. Prešov 2004, s. 332.

ky. U ostatných obžalovaných E. Martanoviča a L. Sedláka sa pristúpilo k obvineniu z pomoci pri trestnom čine velezrady, V. Vizmüller, Š. Vizmüller, J. Schvarz a L. Schvarz boli obvinení pre neoznámenie trestného činu. U J. Schvarza sa obvinenie rozšírilo o trestný čin nedovoleného ozbrojovania. Išlo o trestné činy, ktoré mali takisto napomôcť k narušeniu bezpečnosti štátu.

Na pojednávaní predseda senátu vyzval obžalovaných, aby sa vyjadrili k obžalobe. Súdení vo svojich vyjadreniach priznávali vinu iba čiastočne, sám V. Drienovský sa vyjadril: „*Obžalobou som porozumel, vinným sa cítim čiastočne, t. j. niektoré skutky obžaloby som nespáchal. (...) Popieram, že by som sa bol z Madridu dopočul o tom, aby sa tvorily na Slovensku ilegálne organizácie zv. „Biela légia“.*“²⁶ Tieto a podobné vyjadrenia ďalších obžalovaných predstavovali len malú iskru odporu počas prebiehajúceho pojednávania. Po vypočutí všetkých obžalovaných sa prikróčilo k dokazovaniu, v ktorom vystúpil svedok Ladislav Brogyanyi,²⁷ následne vystúpili zákonní zástupcovia mladistvých a vo svojich výpovediach žiadali omilostenie.

Dňa 25. augusta 1951 sa pristúpilo k vyneseniu rozsudku, ktorý priniesol najtvrdší trest pre V. Drienovského, a to 15 rokov odňatia slobody, peňažný trest 10 000 Kčs,²⁸ stratu občianskych práv

na dobu 5 rokov a prepadnutie celého majetku. J. Kocka bol odsúdený na 12 rokov odňatia slobody, M. Kinčes na 10 rokov odňatia slobody, J. Ryzek a V. Tomovič na 7 rokov odňatia slobody, F. Granec na 5 rokov odňatia slobody, J. Gašparovič bol odsúdený na 4 roky, M. Satury, G. Kinský a A. Jača boli odsúdení na 3 roky odňatia slobody, V. Žovák na 2,5 roka, Š. Buzgovič a E. Martanovič na 2 roky,²⁹ V. Vizmüller na 2 roky,³⁰ obvinený L. Sedlák bol odsúdený na 1,5 roka, T. Hudec na 1 rok odňatia slobody a V. Suchý na 1 rok. Š. Vizmüller, J. Schvarz a L. Schvarz boli nakoniec spod obžaloby oslobodení.³¹

OBŽALOBA A SÚDNY PROCES S Ľ. KOVÁČOM A SPOL.

V súvislosti s odhalením a odsúdením protištátnej skupiny, ktorej hlavným organizátorom mal byť V. Drienovský a spol., sa podarilo komunistickému režimu v rovnakom čase odhaliť ešte jednu organizáciu s prívlastkom Biela légia. Do tejto skupiny podľa zachovaných archívnych dokumentov patrili: Ľudovít Kováč,³² Jaroslav Navara,³³ Daniel Kormančík,³⁴ Jozef Malovecký,³⁵ Michal Šabík, Stanislav Guniš,³⁶ Štefan Filipovič,³⁷ Ľudovít Hornák a Alojz Oppenberger.³⁸ Z dôvodu vzájomnej spojitosti orgány činné v trestnom konaní navrhovali trestnú vec proti obžalovanému Ľ. Kováčovi

a spol. prejednávateľ spoločne s trestnou vecou V. Drienovský a spol. Odôvodnenie, prečo trestnú vec pojednávať spoločne, možno hľadať v niekoľkých skutočnostiach: išlo o skupinu ľudí, ktorí sa navzájom poznali alebo pochádzali z jedného mesta či regiónu a ŠtB tým mohla potvrdiť vzájomné prepojenie, teda aj existenciu organizácie Biela légia. V neposlednom rade sa aj naďalej dokazovalo, že po februárovom prevzatí moci komunistami v roku 1948 existujú skupiny nesúhlasiace s vývojom v Československu, ktoré patrili do politickej opozície.

Z navrhovaného spoločného pojednávania však nakoniec vzišlo a hlavné pojednávanie v trestnej veci proti Ľ. Kováčovi a spol. pre zločin velezrady sa začal 10. septembra 1951 v Bratislave. Obžalovaným sa kládlo za vinu, že mali nepriateľský postoj k ľudovodemokratickému režimu, ktorý sa mal prejavovať snahou nadviazať kontakty „so zradnou slovenskou emigráciou“, čím sa „*spolčili v úmysle podvracať ústavnú jednotnosť a ľudovodemokratické zriadenie republiky zaručené ústavou*“. Vo výpovediach obvinení popreli, že mali založenú skupinu s názvom Biela légia. Ako uviedol obvinený Navara, „*bola to len, ako som už uviedol, voľná debata kamarátov*“, obvinený Kormančík na margo protištátnej činnosti povedal: „*O Bielej légii Tomovič nikdy nespomínal. Ja som tie*

26 ŠA Bratislava, f. Štátny súd, 2 Ts III 69/ 51. Zápisnica o hlavnom pojednávaní.

27 Ladislav Brogyanyi (nar. 13. 7. 1932 v Nitre), v tom čase študent a dočasný vychovávateľ v Domove mládeže. Obžalovaný Gašparovič mu mal priniesť plány Dynamitky na preštudovanie, pretože študoval stavitelstvo, čo však L. Brogyanyi vo svojej výpovedi poprel. ŠA Bratislava, f. Štátny súd, 2 Ts III 69/ 51, Zápisnica o hlavnom pojednávaní.

28 Korún československých.

29 E. Martanovič sa voči rozsudku zo dňa 25. 8. 1951 odvolal, ale Najvyšší súd dňa 20. 12. 1951 považoval odvolanie za neodôvodnené čo do výroku a trestu. ŠA Bratislava, f. Štátny súd, 2 Ts III 69/ 51. V mene republiky! (rozsudok Najvyššieho súdu zo dňa 20. 12. 1951).

30 V. Vizmüller sa voči rozsudku zo dňa 25. 8. 1951 odvolal a Najvyšší súd dňa 20. 12. 1951 vyniesol nový rozsudok, v ktorom mu trest odňatia slobody zmenil na dobu 6 mesiacov. Tamže.

31 Tamže. Rozsudok z 25. 8. 1951.

32 Ľudovít Kováč (nar. 18. 9. 1927 v Bernolákove), v tom čase strojný zámočník. ŠA Bratislava, f. Štátny súd, 2 Ts III 79/ 51.

33 Jaroslav Navara (nar. 21. 6. 1930 v Bernolákove), v tom čase automechanik. Tamže.

34 Daniel Kormančík (nar. 12. 7. 1930 v Bernolákove), v tom čase brusič skla. Tamže.

35 Jozef Malovecký (nar. 3. 7. 1930 v Nitre), v tom čase úradník Okresného národného výboru. Tamže.

36 Stanislav Guniš (nar. 21. 2. 1929 v Dežericiach), v tom čase študent. Tamže.

37 Štefan Filipovič (nar. 24. 9. 1932 v Môťovej), v tom čase učeň. Tamže.

38 Alojz Oppenberger (nar. 8. 10. 1930 v Stupave), v tom čase študent. Tamže.

to naše rozhovory vôbec nepovažoval za protištátnu činnosť.“ Napriek týmto a podobným vyjadreniam sa 10. septembra 1951 vyniesol rozsudok, podľa ktorého najprísnejší trest dostal Š. Filipovič, 3 roky odňatia slobody, peňažný trest 10 000 Kčs, prepadnutie majetku a stratu občianskych práv na 5 rokov. J. Navara a D. Kormančík boli odsúdení na 2 roky, L. Kováč sa odsúdil na 1,5 roka, M. Šabík, S. Guniš a L. Hornák boli odsúdení na 1 rok odňatia slobody a J. Malovecký a A. Oppenberger boli nakoniec spod obžaloby oslobodení.³⁹

DOZVUKY PROCESU S V. DRIENOVSKÝM A SPOL.

Po vynesení rozsudku boli odsúdení vydaní do výkonu trestu.⁴⁰ V. Drienovský, ktorý si mal odpykať najvyšší trest, bol podľa archívnych prameňov Zboru väzenskej a justičnej stráže do 6. októbra 1951 vo väznici v Leopoldove, medzi rokmi 1951 – 1956 sa striedavo nachádzal v Ostrove pri Karlových Varoch a v Jáchymove. Od 5. do 12. júla 1956 na krátky čas premiestnili V. Drienovského do väznice č. 1 v Nitre na súdne pojednávanie a od 18. júla do 24. augusta 1956 ho opäť presunuli do Ostrova pri Karlových Varoch. V čase od 27. augusta 1956 až do 27. mája 1958 bol vo väzení v Příbrame. Od 27. mája 1958 až do 20. februára 1959 bol V. Drienovský vo väzení Praha-Pankrác, kde bol spolu s ďalšími spoluväzňami premiestnený po tom, keď ich obvinili zo založenia ilegálnej organizácie a boli vyšetrovaní tentoraz pre trestný čin podvracania republiky. Napriek tomu, že mu bola vo väzení dokázaná ďalšia trestná činnosť, nepristúpilo sa k trestnému konaniu, ale konštatovala sa postačujúca dĺžka trestu. Posledným miestom, kde si obyčejný rodák od 25. februára 1959 odpykával zvyšok trestu, boli Valdice, odkiaľ bol

Rodina Drienovská, asi rok 1962
(Vincent Drienovský stojaci vpravo)
(Zdroj: Archív Kataríny Drienovskej)

prepustený 28. decembra 1959 podmienčne na skúšobnú dobu šesť rokov.⁴¹ V argumentácii dobovej komunistickej propagandy pri podmienčnom prepustení sa konštatovalo: „Trestná činnosť odsouzeného bola veľmi závažná, neboť odsouzený se zapojil do protistátní organizace, která zhromažďovala zbraně, vysílačky, a odsouzený sám se postaral o to, aby 2 takové organizace byly zloučeny (...) Odsouzený čte denní tisk, a literaturu, neprojevuje se v zdejších NPT nijak záporně, a krajský soud s ohledem na třídní profil odsouzeného, na věk, kterém se trestného činu dopustil, dospěl k závěru, že výkon trestu v trvání přes 9 let je postačující k nápravě odsouzeného a že odsouzený již povede řádný život pracujícího člověka...“⁴²

Počas viac ako deväťročného väzenského utrpenia V. Drienovský žiadal

aj o odpustenie trestu, ale rozhodnutie Povereníctva spravodlivosti z 2. apríla 1957 bolo negatívne a milosť pre odsúdeného bola zamietnutá.⁴³ Po návrate z väzenia do rodnej obce sa V. Drienovský v roku 1960 oženil a za manželku si zobral dcéru Jozefa Strečku, Katarínu. V krátkom čase sa zamestnal a keďže mohol vykonávať iba manuálnu prácu, nastúpil do uhoľných baní v Novákoch, ktoré sa mu stali 15. augusta 1963 pri tragickej udalosti osudnými. Vo veku nedožitých tridsaťšesť rokov opustil nielen svoju manželku, ale aj syna Miroslava.

O necelých šesť rokov neskôr, 17. januára a 17. marca 1969 Krajský súd v Bratislave pristúpil k preskúmaniu súdneho rozhodnutia z roku 1951 v zložení senátu Dr. Júliusa Matečného, Dr. Vladimíra Pravdu a Dr. Ladislava Antalíka. V trestnej veci proti V. Drienovskému a spol. rozhodol o oslobodení spod obžaloby, pretože „rozsudok štátneho súdu šiel za rámec obžaloby a jeho skutkové zistenia presahujú skutky v obžalobe. Neboli produkované žiadne dôkazy, ktoré by svedčili o tom, že Drienovský a ďalší chceli zničiť alebo rozvrátiť ľudovodemokratické zriadenie...“⁴⁴ Z preskúmaného súdneho rozhodnutia ďalej vyplynulo, že na odsúdených počas vypočúvania orgánmi ŠtB bolo použité fyzické násilie a psychické týranie, výpovede museli byť také, ako chcela ŠtB a že v záškodníckej skupine sa nachádzali ľudia, ktorí spolupracovali s ŠtB, a to L. Löutnerová a J. Kassay, ktorí navádzali ďalších členov k odporu voči režimu, aj k úteku za hranice republiky. Už 6. mája 1971 však Najvyšší súd Slovenskej socialistickej republiky (SSR) v senáte zloženom z predsedu JUDr. Jozefa Kočicu a sudcov JUDr. Jána Mihala a Ladislava Fifeka prerokoval sťažnosť

39 Podrobnejšie o trestnej veci Ľudovít Kováč a spol. pozri: ŠA Bratislava, f. Štátny súd, 2 Ts III 79/ 51.

40 Podrobnejšie o tom, kde si odpykávali odsúdení svoje tresty, pozri: ŠA Bratislava, f. Štátny súd, 2 Ts III 69/ 51.

41 Archív Zboru väzenskej a justičnej stráže Leopoldov, fond osobných spisov, osobný spis Vincent Drienovský, sign. 59/3. Pozri aj: ŠA Bratislava, f. Štátny súd, 2 Ts III 69/ 51.

42 ŠA Bratislava, f. Štátny súd, 2 Ts III 69/ 51. Usnesení z 28. prosince 1959.

43 Tamže.

44 ŠA Bratislava, f. Štátny súd, 2 Ts III 69/ 51. Rozsudok v mene republiky! (Rozsudok Krajského súdu v Bratislave zo 17. 3. 1969).

pre porušenie zákona, podanú generálnym prokurátorom v trestnej veci V. Drienovský a spol., čo v konečnom dôsledku znamenalo, že Krajský súd v Bratislave musel znova v prieskumovom konaní prerokovať a rozhodnúť v trestnej veci.⁴⁵ Na základe pokynov Najvyššieho súdu SSR Krajský súd vykonal dokazovanie aj v prieskumovom konaní a dospel k záveru, že „menovaní sa nedopustili žalovanej tr. činnosti a preto ich spod obžaloby v plnom rozsahu oslobodil.“⁴⁶ Konečný verdikt v tejto trestnej veci musel dať až Najvyšší súd SSR, pretože voči rozhodnutiu Krajského súdu v Bratislave zo 16. decembra 1971 sa ešte odvolal krajský prokurátor, ale 22. decembra 1972 Ladislav Fifek, predseda senátu, v uznesení konštatoval, že odvolanie krajského prokurátora sa zamietá ako neodôvodnené.⁴⁷

Vykonštruovaný proces s V. Drienovským a spol., ale aj s L. Kováčom a spol. v roku 1951 s určitosťou možno označiť za nezmyselný a zbytočný. Komunistický režim ním chcel dokázať, že v Československu existujú protištátne organizácie nazvané Biela légia a ľudia, ktorí sa snažia nadviazať kontakty s emigráciou v zahraničí a prinavrátiť tak obdobie Slovenského štátu. Už samotná otázka vzniku a odhalenia organizácie Biela légia v okolí Bratislavy, Bernolákova bola podľa výpovedí obvinených v procesoch jednoznačná, lenže fyzické násilie, psychické týranie príslušníkmi ŠtB a provokácia zo strany nasadených ľudí z ŠtB spôsobili, že obvinení podpísali a priznali aj to, čo nechceli. Až vyjadrenia zainteresovaných osôb⁴⁸ prinášajú reálnejší pohľad na zlomové obdobie rokov 1950 a 1951. V nich sa konštatovalo, že práve nasadení ľudia z ŠtB boli tí, ktorí

navádzali k trestnej činnosti. Najlepšie to asi vo svojej výpovedi uviedol J. Kocka: „predtým kým prišla do ich trampskej skupiny, resp. hudobného krúžku Bobánová, nemali žiadnu organizáciu, ani schôdze a že až na základe jej pokynov začali sa schádzať a nebyť Leiterovej a Kašaja boli by ostali len hudobníkmi, trampami...“⁴⁹ Tragický osud dvadsiatich štyroch odsúdených v obidvoch vykonštruovaných procesoch je príkladom, ako postupoval komunistický režim v honbe za svojimi imaginárnymi či skutočnými nepriateľmi. Odsúdení v týchto procesoch predstavovali dozrievajúce osoby, ktoré boli postavené pred neľahký a nerovný zápas s mašinériou štátnej moci. Aj keď neboli v súdnych konaniach vynesené tie najprísnejšie rozsudky, pre údajných odporcov zriadenia to istotne predstavovalo traumu, ktorá ich poznačila na zvyšok ďalšieho života.

Dominik Šabo • Trial with Vincent Drienovský and Company

More than forty years of the Communist regime in Czechoslovakia was inseparably connected with mass persecutions and illegitimate actions towards all social groups of the society. The new regime tried at the beginning to strengthen its power and started therefore to persecute people and it became a common phenomenon. The persecution had not only its forms and levels, but also the motives, and the enemies were found wherever it was necessary. Vincent Drienovský was also labelled as an enemy of the Communist regime, together with many others. The fabricated show trial with Vincent Drienovský and company in 1951 may be for sure identified as absurd and useless. The Communist regime wanted to demonstrate there were seditious organisations in Czechoslovakia called White League and that there were people who wanted to get into contacts with the emigrants abroad and to renew the period of the Slovak State.

Mgr. Dominik Šabo (1982)

Je absolventom Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity, študijný odbor história. Vo svojej práci sa venuje najmä dejinám katolíckej cirkvi v období komunistického režimu a perzekúciám rehoľníkov. K uvedenej problematike publikoval niekoľko štúdií a odborných článkov.

45 Podrobnejšie o dôvodoch sťažnosti generálneho prokurátora pre porušenie zákona pozri: Tamže. Rozsudok v mene republiky! (Rozsudok Najvyššieho súdu SSR z 6. 5. 1971).

46 Tamže. Rozsudok v mene republiky! (Rozsudok Krajského súdu z 16. 12. 1971).

47 Tamže. Uznesenie Najvyššieho súdu SSR z 22. 12. 1972.

48 Napr. výpoveď F. Graneca. Dostupné na: http://www.postoy.sk/mladistvy_prevadzac_frantisek_granec

49 ŠA Bratislava, f. Štátny súd, 2 Ts III 69/ 51. Rozsudok v mene republiky! (Rozsudok Krajského súdu z 16. 12. 1971).

SITUÁCIA NA SLOVENSKU POČAS PROCESU S DR. JOZEFOM TISOM A SPOL. Z HĽADISKA ČESKOSLOVENSKÝCH BEZPEČNOSTNÝCH ORGÁNOV

TOMÁŠ KLUBERT

Proces s Dr. Jozefom Tisom a spol. v dňoch 2. decembra 1946 – 15. apríla 1947 patril k najvýznamnejším udalostiam v Československu v období medzi skončením druhej svetovej vojny a nastolením komunistickej diktatúry vo februári 1948. V rámci bezpečnostných opatrení súvisiacich s procesom bolo na Slovensko odvelených 200 príslušníkov SNB¹ z českých krajín, ktorí tam slúžili v predmníchovskom období a poznali mentalitu domáceho obyvateľstva. Po skončení svojho nasadenia každý z nich predložil na výzvu pražského ministerstva vnútra osobnú správu o situácii na Slovensku.

Súborné zhrnutie informácií obsiahnutých v týchto správach boli potom plk. gšt.² Františkom Jandom,³ prednostom III. odboru Ministerstva vnútra, zaslané prezidentovi republiky Dr. Edvardovi Benešovi. Z obsahového hľadiska je Jandova správa rozdelená na štrnásť častí, ktoré stručne mapujú tieto aspekty spoločenského a politického života na Slovensku: všeobecná situácia, hospodárstvo, kultúra, politické strany, názory na ľudovodemokratické zriadenie, názory na Košický vládny program, názory na prvú Slovenskú republiku,⁴ národné výbory, neofudáctvo, názory na medzinárodnú politiku a česko-slovenské

vzťahy, armáda, bezpečnosť, katolícka cirkev a vzťahy medzi slovenskými katolíkmi a evanjelikmi. Jandovu správu charakterizuje najmä jeho neskrývajúca antipatia k Demokratickej strane, ktorú prezentuje ako ideovú dedičku HSĽS. Naopak, Komunistickú stranu hodnotí ako hlavnú politickú oporu československej štátnosti na Slovensku. Nemenej negatívny názor má Janda na katolícku cirkev. Okrem jednoznačne ľavicovej orientácie nemôže čitateľ nepostrehnúť autorov panslavizmus a obdiv k Sovietskemu zväzu, pre ktorý používa názov Rusko. V tejto súvislosti dnes komicky vyznieva jeho odsudzovanie Slovákov pre ich naklonenosť

k tržnému hospodárstvu, západnej kultúre a demokracii. Aj napriek tomu, že správa plukovníka Jandu obsahuje množstvo neobjektívnych a nezriedka vyslovene skreslených údajov, zostáva zaujímavým prameňom, ktorý približuje pohľad československých bezpečnostných orgánov na situáciu na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. Z tohto dôvodu sa ho predkladateľ rozhodol publikovať v pôvodnom znení. Originál dokumentu sa spolu s priloženým príjmovým lístkom z prezidentskej kancelárie a Jandovým sprievodným listom adresovaným E. Benešovi nachádza v Archíve Kancelárie prezidenta republiky v Prahe, sign. T 1504/47.

1 SNB – Sbor národnej bezpečnosti.

2 Plk. gšt. – plukovník generálneho štábu.

3 Generál František Janda sa narodil 28. 11. 1898 v Nezamyslicích u Přerova. Ako vojak rakúsko-uhorskej armády sa zúčastnil bojov 1. svetovej vojny. Ako dôstojník Československej armády zastával veliteľské funkcie v Čechách a na Slovensku. V roku 1939 sa zapojil do odbojovej činnosti v rámci organizácie „Obrana národa“, za čo bol odsúdený a strávil dlhý čas vo väzení. Po druhej svetovej vojne opäť slúžil v Československej armáde, kde získal hodnosť generálplukovníka. Od roku 1946 pôsobil na ministerstve vnútra ako prednosta III. odboru hlavného veliteľa SNB. V októbri 1948 sa opäť vrátil do armády a od roku 1955 zároveň zastával funkciu predsedu Československého červeného kríža. Viac pozri: Československé vojenství. In: http://www.vojenství.cz/vasedotazy_42.htm.

4 Janda vo svojej správe hovorí výlučne o takzvanom Slovenskom štáte, resp. o „Slovenskom štáte“ a cieľavedome sa vyhýba oficiálnemu názvu Slovenská republika, aby čo najviac bagatelizoval skutočnosť, že tento štátny útvar bol rovnakým subjektom medzinárodného práva ako medzivojnová a povojnová Československá republika.

J. Tiso s A. Machom na lavici obžalovaných (Zdroj: AMSNP)

Jedna z množstva pohľadníc vyjadrujúcich nesúhlas s odsúdením J. Tisa
(Zdroj: AKPR Praha)

Vyř.⁵

Vážený pane plukovníku,

potvrzuji s díky příjem Vašeho přípisu čj. ZB-129/47 ze dne 29. května t. r.⁶ adresovaného panu prezidentovi republiky.

K němu připojenou tajnou a souhrnnou zprávu „Situace na Slovensku“ jsem panu prezidentovi odevzdal.

S pozdravem

Váš

J. Smutný⁷

Pan
plk. gšt. Frant. JANDA,
Ministerstvo vnitra,
P r a h a VII.,
Belcrediho 69.

V Praze dne 30. května 1947.

5 Vyř. – vyřízeno.

6 T. r. – tohto roku.

7 Jaromír Smutný (1892 – 1964): československý legionár a politik. V rokoch 1945 – 1948 bol kancelárom prezidenta republiky.

MINISTERSTVO VNITRA

PRAHA VII. BELCREDIHO 69. – TELEFON 77741 – 9. LINKA

Č. ZB-129/47

Při odpovědi uveďte vždy toto číslo jednací

V PRAZE dne 29. května 1947.

Tajné!

Pan
dr. Eduard Beneš
president republiky Československé

v Praze – Hrad.

Předmět: Situace na Slovensku

Příloha: 1

V Příloze dovoluji si předložit souhrnnou zprávu „Situace na Slovensku“, jak se jevila čsl.⁸ bezpečnostním orgánům z českých zemí, kteří prodlévali za přelíčení s dr. Tiso na Slovensku, aby zesílili početní stavy slovenské státní bezpečnosti.

Poněvadž na Slovensko byli vysláni pouze příslušníci SNB, kteří tam před okupací delší dobu sloužili a znali dobře tehdejší slovenské poměry, jsou jejich dnešní poznatky, které porovnávají s předválečnými, často velmi zajímavé a pozoruhodné.

Za ministra
plk. gen. št. Frant. Janda :⁹

8 Čsl. – československým.

9 Vlastnoručný podpis.

Zpráva odevzdána
panu prezidentu republiky
Náměšť n. Osl.¹⁰ 9.6.47

S i t u a c e n a S l o v e n s k u .

Podle rozsahu letákových pobuřujících akcí se dalo předpokládat, že v souvislosti s Tisovým procesem dojde na Slovensku k akcím novoludáckého podzemí, ovlivňovaným ze zahraničí slovenskou, stále nepřátelskou emigrací.

Bylo proto před zahájením procesu proti Tisovi vysláno na Slovensko do všech okresů na 200 příslušníků SNB z českých zemí, kteří byli již za první republiky služebně dlouhá léta na Slovensku a znají slovensky. Jejich úkolem bylo posílit řady slovenských orgánů státní bezpečnosti v době, která podle střízlivých předpokladů se mohla vyznačovat zvýšenou aktivitou protistátních živlů.

Za svého šestinedělího, v některých případech i delšího pobytu na Slovensku, nashromáždili tito příslušníci SNB ze správ svých dřívějších přátel i vlastním pozorováním určité poznatky a dojmy, které, přes to, že nemají charakter všeobecného rozboru situace na Slovensku, přece jsou závažné, neboť reprodukuje postřehy velkého počtu lidí, kteří žili slovenský život v době předmnichovské a jimž tedy mohou vyniknouti velmi zřetelně nové skutečnosti a odlišnosti proti stavu z dřívější doby.

Rozborem a porovnáním všech jednotlivých zpráv, jež tito pozorovatelé předložili na vyzvání ministerstvu vnitra, bylo možno postihnout hlavní rysy současného slovenského veřejného mínění, jak se odráželo v převážné většině těchto zpráv.

Poněvadž se jedná o postřehy příslušníků bezpečnostních orgánů, kteří měli sledovat poruchové zjevy, je pochopitelné, že se týkají převážně negativních zjevů.

Zaznamenáváme je v této souhrnné zprávě.

Pozorujeme-li veškeru mnohotvárnost současného dění na Slovensku, narážíme všude na základní nepříznivou skutečnost, jak rozhodujícím a neblahým způsobem ovlivnil mentalitu slovenského obyvatelstva život za t.zv.¹¹ Slovenského štátu.

Značná část slovenského národa, hlavně inteligence a vyšší sociální třídy, se tehdy domohla dočasně či trvale hmotného nebo společenského prospěchu, aniž by zkoumala náhodné a konjunkturální toho příčiny. Nabyta tak určitého, velmi často neoprávněného sebevědomí. Rovněž nacionální cítění širokých vrstev bylo polichoceno zřízením samostatného státu. Když konec války přivodil novou situaci a ludácký režim byl rozmetán, dostavilo se v mnohých hlavách na Slovensku rozčarování. Toto zklamání je pak na Slovensku příčinou četných, státu škodlivých zjevů.

Hybnou silou dnešního politického smýšlení značné části slovenského národa zdá se být povrchní a sobecké nazírání na současné národní a státní problémy. Mnozí lidé na Slovensku jsou subjektivně přesvědčeni, že byli stejně dobrými vlastenci, když se bouřili proti Maďarům, jako když později štváli proti Čechům – když se přikláněli k Němcům a maďarským revisionistům, jako když spolupůřili „Slovenský štát“ – nyní jsou náchylní pokládat se za vlastence, jestliže se brání všemu, co je potřebné v zájmu společného státu. Posuzují věci s hlediska úzkého, krátkozrakého zájmu, aniž by měli na mysli pokojný vnitřní a vnější vývoj. V každém počínání české strany malicherně a leckdy záměrně hledají potměšilost, nedůvěřují, cítí se ohrožováni na národní svébytnosti a svalují důsledky války se všemi nepříznivými průvodními zjevy na nový řád. Nevyrovnání s nezbytností zániku t.zv. Slovenského štátu, nejsou schopni tito lidé uvědomělého pocitu nadřazenosti společných zájmů.

10 Náměšť nad Oslavou, mesto v okrese Třebíč. Tamojší zámok bol jedným z vedľajších letných sídel prezidenta ČSR. E. Beneš sa v ňom zdržoval iba dvakrát: 14 dní v júli 1946 a 16 dní v júni 1947.

11 T.zv. – tak zvaného.

Národ súdi zradcov

Pred Národným súdom v Bratislave sa začal 2. decembra t. r. súd s predstaviteľmi tzv. Slovenského štátu býv. prezidentom Dr. Jozefom Tisom, Alexandrom Machom a Dr. F. Durčanským. Príďme 3 obrázky z prvého pojednávania pred Národným súdom, ktorému predsedá Dr. Igor Dazner.

PRAVDA

OBRÁZKOVÁ PRÍLOHA

Bratislava, 8. decembra 1946

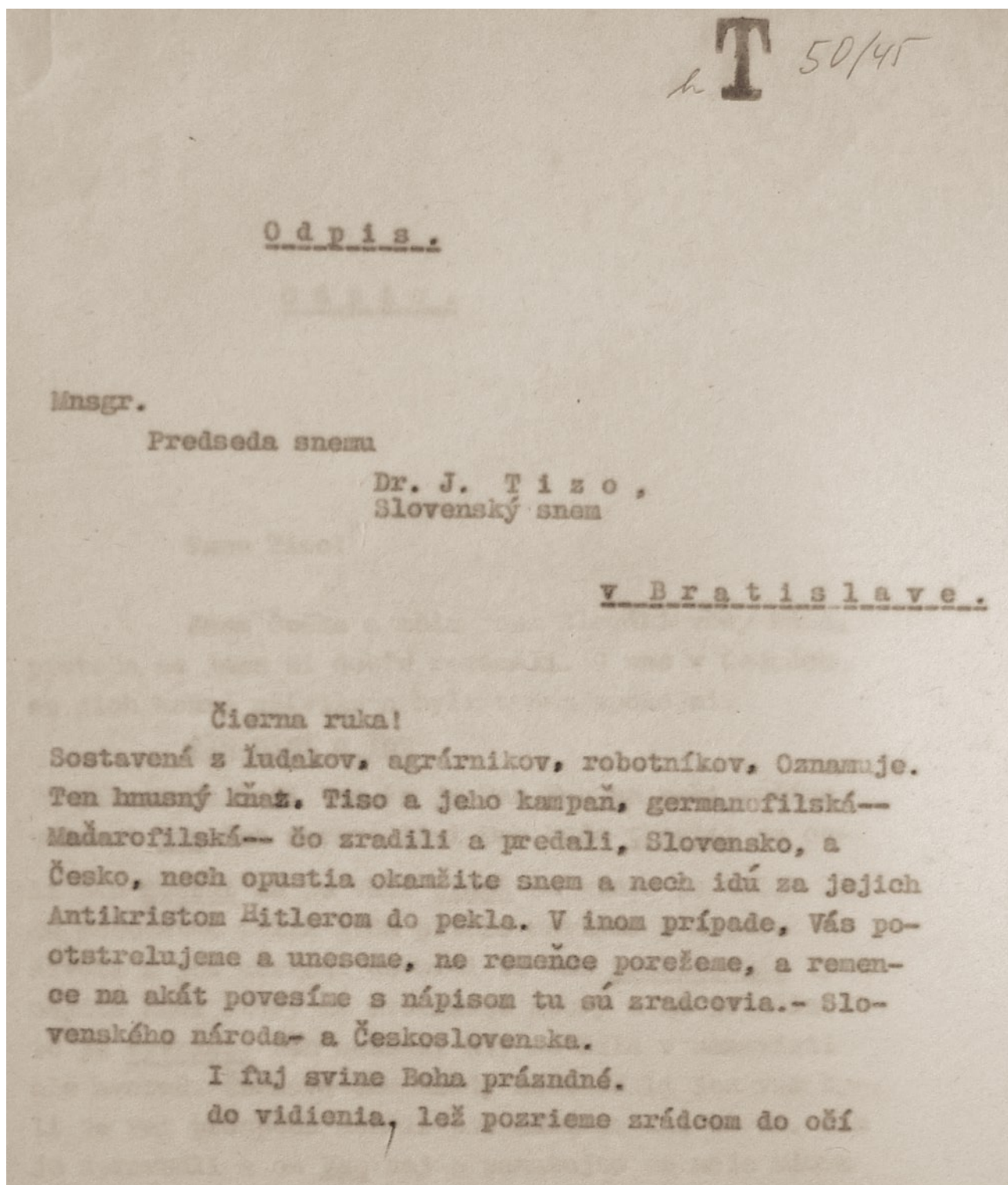
Bratislava bude mať novú poštu.

Na ceste k splneniu budovateľského programu našej dvojročnice bola pre Slovensko a jeho hlavné mesto významnou udalosťou slávnosť bratislavských poštárov, ktorí sa 30. novembra zúčastnili na vykopaní základov stavby ústrednej poštovej budovy v Bratislave na námestí Slobody. Na tomto akte boli prítomní naši poprední verejní činitelia. Na obr. predseda Sboru povereníkov Dr. G. Husák, pri výkope základov.

Z plenárneho zasadnutia umeleckej a vedeckej rady v Bratislave. Doterajší predseda vedeckej triedy UVR univ. prof. Dr. Juraj Hronec (stojaci) pri prejave a terajší predseda umeleckej triedy UVR režisér Andrej Bagar (sediaci).

Veľkú pozornosť procesu venovala dobová tlač (Zdroj: Pravda)

Prepis z viacerých letákov adresovaných J. Tisovi počas procesu (Zdroj: AKPR Praha)

Chod hospodárskeho života na Slovensku pri povrchnom pozorovaní v nás vyvoláva dojem pomerné väčšieho blahobytu, než v českých zemi. V obchodech a živnostech je vidieť mnoho kvalitného zboží. Je to však jenom zdánlivý blahobyť. Zboží je prodáváno za přehnané ceny a my jsem svědky téměř veřejného černého obchodu, proti kterému až dosud postupovali úřední orgány velmi liknavě. Většina sociálně slabého lidu si nemůže toto zboží koupit.

Příkazy řízeného hospodářství, které směřují k zabezpečení životných potřeb pro všechny vrstvy národa, nejsou plněny ukázněně, jako v českých zemích. Bezpečnost a plynulost v zásobování je ohrožována nedisciplinovaností dodavatelů a nedostatečnou péčí dohlížejících veřejných orgánů.

Skutečnost, že plán dvouletý¹² v sobě zahrnuje rekonstrukci, výstavbu a industrialisaci slovenských krajů, je přijímaná ve všech vrstvách příznivě. Dá se však vypořádat, že patriotismus a vyhlídka na regionální prospěch zastíňuje leckde projevovanou nechuť nad tím, že iniciativa k dvouletému plánu vyšla z Čech a dokonce z míst, blízkých ministerskému předsedovi Gottwaldovi. S tohoto hlediska je poměr určitých kruhů na Slovensku k dvouletému plánu poměrně neupřímný a jeho nezbytnost, jakožto významný politický a hospodářský příkaz celostátního významu, je chápána odlišně. Spíše se cítí, že investice a zvýšené pracovní úsilí, spojené s dvouletým plánem, budou znamenat hospodářské zvelebení, které zůstane v zemi v každém případě, i v takovém, že by se změnily státoprávní poměry Slovenska. Vyskytují se i nepříznivé kritiky a nepodložené předpovědi, které operují všeobecnými povídkami o nedostatku materiálu, surovin, pracovních sil, kapitálu, devis, špatné pracovní morálce a rozněčují nedůvěru mezi slovenským lidem.

V celku lze tedy charakterizovat hospodářský chod na Slovensku, ve srovnání s hospodářskými poměry v Čechách a na Moravě, značnější neukázněností, která sebou přináší politické reflexy, škodící celému státu.

Kulturně se podle našich zpráv Slovensko vnějším způsobem proti roku 1938 znatelně povznoslo. Přispěla k tomu pravděpodobně skutečnost, že školství nebylo za války persekvoováno, kulturní instituce se vyvíjely poměrně nerušeně dále a kulturní pracovníci, odkázání jen na vlastní tvorbu a podněcování ctižádostí i naléhavou potřebou, se snažili doplnit mezery, jež nastaly odchodem českých lidí. Je znatelné, že vliv katolického kleru na kulturní dění už není dnes na Slovensku výlučný. Přece však se většina slovenského národa snadněji připoutává ke kulturním proudům západního ražení.¹³

Pro nás je zajímavé, jak se i duchovně snažilo Slovensko odpoutati od českého vlivu. Proti dřívějším velmi často českým textům divadelních her mluví se nyní na slovenských scénách jenom slovensky. I české texty jsou poslovenštěné a setkáváme se i se skrytou snahou zamlčovat, že jde o českou hru. Podle jedné zprávy, kterou jsem si nemohli přesně ověřit, byl slovenský pravopis, zavedený v roce 1931 Slovenskou maticí,¹⁴ po kulturním boji nahrazen pravopisem jiným /bratislavským – universitním/¹⁵ který jeví tendence odlišiti se co nejvíce od české řeči, třeba i za cenu odchýlení od mluvené slovenštiny a dává přednost neslovanským zkomoleninám.¹⁶

V politickém rozvrstvení slovenského národa, či v příslušnosti k té nebo oné politické straně je možno nalézt nápadně neomylný klíč k nazírání těch kterých vrstev na veškeré současné problémy a téměř jistý ukazatel poměru jednotlivých slovenských kruhů ke spolupráci s českým národem.

- 12 Dvojročný hospodársky plán v období 1. 1. 1947 – 31. 12. 1948 bol zameraný na hospodársku rekonštrukciu ČSR po druhej svetovej vojne. Predpokladal zvýšenie priemyselnej výroby o 10 % v porovnaní s predvojnovým stavom, rozvoj ekonomicky zaostalejších oblastí republiky, dosídlenie českého pohraničia a vytvorenie predpokladov na zrušenie prídelového systému.
- 13 Klišé o pretrvávajúcom vplyve katolíckeho kleru na slovenskú kultúru najlepšie ospravedlňovalo odpor Slovákov voči tzv. pokrokovej kultúre prichádzajúcej zo Sovietskeho zväzu.
- 14 Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1931 boli zamerané na čo najväčšie priblíženie slovenčiny spisovnej češtine a zavádzali do slovenského jazyka množstvo bohemizmov.
- 15 Janda tu má na mysli pravidlá slovenského pravopisu z roku 1940.
- 16 Toto Jandovo tvrdenie je čisto tendenčné. Za neslovanské „skomoleniny“ nepochybne považoval zaužívané slová ako fľaša, faloš a kefa, ktoré prešli do slovenčiny z nemčiny a maďarčiny. V pravidlách slovenského pravopisu z roku 1931 boli namiesto nich zavedené bohemizmy „láhva“, „klam“ a „kartáč“.

Ve volbách z minulého roku¹⁷ se slovenský národ přiklonil ve své většině ke dvěma politickým stranám. Ke straně demokratické a komunistické. Tím se vyslovil pro dvě společenské, národnostní a mravní koncepce. Ostatní dvě strany¹⁸ měli malý volební úspěch.

Zkoumáme-li, jaké to má důsledky pro vztah mezi národem českým a slovenským, nebo pro konsolidaci poměrů ve státě, doséváme podle zpráv našich pozorovatelů k nepříznivým závěrům.

U příslušníků slovenské strany komunistické si nemůžeme stěžovat, že by neměli dobrou vůli pro česko-slovenskou spolupráci v duchu Košického programu, avšak v masách voličstva demokratické strany a u mnohých jejích předáků se s touto otevřenou a upřímnou snahou nesetkáváme. Názorové zaměření této větší části slovenského národa k našim stěžejním pokrokovým snahám, jako je znárodnění průmyslu, postátnění škol, národní očista, nazírání na Němce a kolaboranty, poměr k ostatním slovanským národům a hlavně Rusům, poměr ke státní mezinárodně-politické koncepci apod., není zhusta takového ražení, abychom je mohli pokládat za příznivé nejvyšším zájmům státním a snahám celého českého národa.

K lidově demokratické formě osvobozeného státu má bez výhrad kladný poměr prostý dělný lid, pokud není ve vleku neoprávněné a nezodpovědné propagandy. Majetnější vrstvy jsou této přeměně nakloněny, pokud jim přímo přináší hmotný prospěch, nebo v tom případě, převažuje-li u nich pokrokové nazírání. Příslušníci a bývalí exponenti HSLS¹⁹ a HG,²⁰ kapitalisté, továrníci a bankéři, novému pořádku v tom nebo onom smyslu postižení, jsou proti všemu, co sebou přinesla nová státní forma. Stali se odpůrci řízeného hospodářství, závodních řad, znárodnovacího hospodářského procesu, nové samosprávné formy, prostě těžce nesou všechno, čím pokrokový stát omezuje ve veřejném zájmu nespravedlivé formy liberalistického a kapitalistického hospodaření.

Pokud se týče Košického vládního programu soustřeďuje se pozornost slovenských kruhů hlavně na onu jeho část, která jedná o postavení Slovenska v obnovené Československé republice, zaručuje slovenskému národu stejná práva jako národu českému a počítá se širokou slovenskou politickou a hospodářskou samosprávou.²¹

Ve stejném smyslu je bedlivě sledováno slovenskou veřejností jednání o novou ústavu. Poněvadž je Slovensko přímo nabito opravdovou vůlí samosprávně hospodařit a svobodně žít, dá se očekávat, že v oněch bodech, které mají vymezit rozsah pravomocí ústřední pražské vlády na Slovensku, se tento záměr vystupňuje.

Zajímá-li nás poměr slovenské veřejnosti k ostatní politickým bodům košického programu, zjišťujeme rozmanitou nejednotnost podle názorových zájmů těch kterých vrstev a můžeme říct, že na Slovensku není přijímán tento program ve svém celku s takovou uvědomělostí a přízní, jako to vidíme v Čechách a na Moravě. Poměr slovenského národa je k ústředním zásadám programu daleko vlažnější.

Jak nahlízejí Slováci na t.zv. Slovenský stát?

Veškeré uvědomělé vrstvy dobře vidí, jak nebezpečným způsobem bylo zdiskreditováno postavení slovenského národa, zřízením t.zv. Slovenského štátu. Národním povstáním podaly tyto síly již za války důkaz svého demokratického a československého smýšlení. V praktické politice na Slovensku se veřejně pokoušeli o nějakou novou propagaci samostatného slovenského státu. Ale, jestliže nás zajímá otázka, zda bylo jeho zřízení proti mysli Slováků, jestli jsou nenáviděni ti, kde jej propagovali a uvedli v život, nebo zda se neskryvá v myslích mnohých slovenských lidí naděje na možnost nové samostatnosti, pak podle zpráv našich pozorovatelů smýšlení větší části slovenského národa, při současném realistickém nazírání na dané možnosti, se neodpoutalo docela od vzpomínek na svobodný stát, neboť jeho zřízení příliš zalichotilo krátkozraké národní ješitnosti. Všude je možno vycítit lítost nad tím, že se nepodařilo samostatný stát udržet.

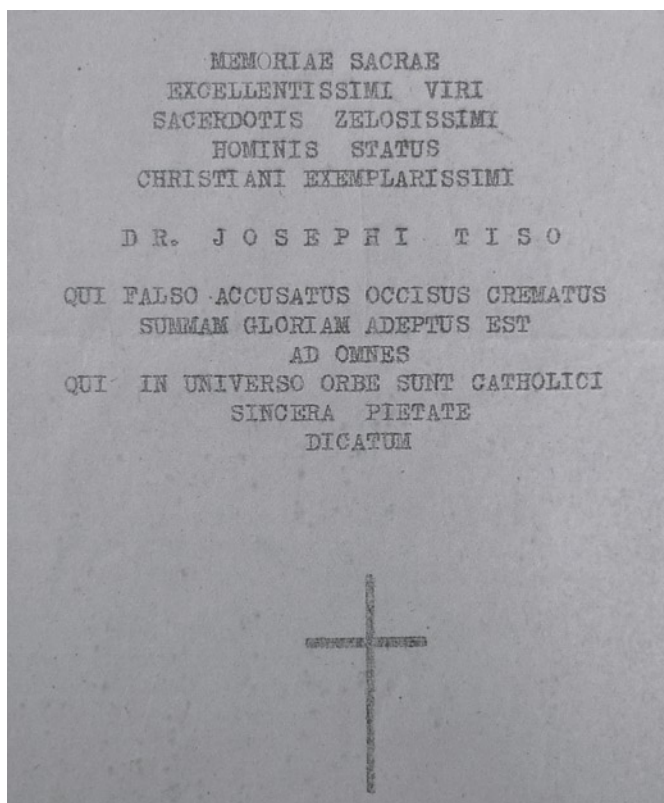
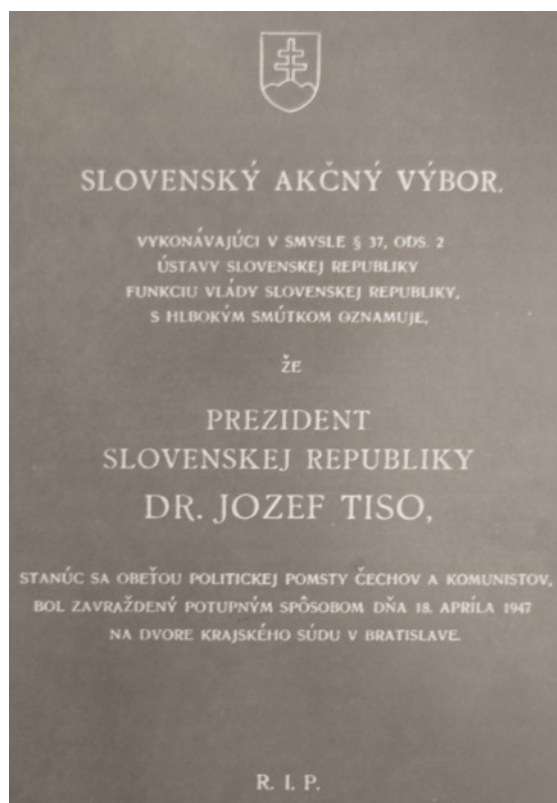
17 Janda tu odkazuje na parlamentné voľby z 26. mája 1946.

18 Strana slobody a Strana práce.

19 HSLS – Hlinkova slovenská ľudová strana.

20 HG – Hlinkova garda.

21 Janda sa na tomto mieste zámerne vyhol použitiu slova autonómia. Mohlo by totiž evokovať skutočnosť, že česká strana akceptovala v Košickom národnom programe väčšinu autonomistických požiadaviek, ktoré predkladala HSLS pražskej vláde v medzivojnovom období.

Smútočné oznamy Slovenského akčného výboru (Zdroj: AKPR Praha)

V národných výborech na Slovensku nastalo po loňských voľbách prevratné politické preskupovanie ve prospěch demokratické strany. Projevil se tím zřetelný odklon, ba dokonce nevraživý odpor větší části slovenské veřejnosti ke komunistické straně. Příčinu tohoto odporu je možno spatřovat jednak v dřívějším i současném politickém aktivismu katolického kleru, ve výchově pěstované za t.zv. Slovenského štátu, v nesouhlasu určité části obyvatelstva se socializačními zásahy, které nejvýrazněji prosazuje komunistická strana, a na druhé straně v závadách uvnitř komunistické strany samotné, neboť se jí mnohdy nepodařilo zamezit počínání některých jejích příslušníků, kteří se stali komunisty ze všemožných, velmi často prospěchářských důvodů. Také některé činy jednotlivců z postupující ruské armády s trestné činy loupeživých band, vydávajících se za příslušníky ruského vojska, znesnadnili postavení komunistické strany na Slovensku ve větší míře, než komunistické straně české.²²

Vzpomene-li, jakými vůdčím elementem byli příslušníci krajní levice v národním povstání na Slovensku²³ a uznáváme-li i jejich dnešní opravdovější vůli k česko-slovenské spolupráci, můžeme snadno připustit, že zmíněným politickým preskupením v lidové správě na Slovensku byly mnohde vyřazeny z úsilí o budování nového státu síly, které tvořily pro pokrokové myšlenky, pro česko-slovenské dorozumění a pro zájmy společného státu příznivé ovzduší. Na jejich místa se po slovenských dědinách a městech ve funkcích malých i velkých, dostali velmi často lidé, kteří jenom stěží zakrývají

- 22 Je nepopierateľnou skutočnosťou, že sovietske vojská pôsobiace na území českých krajín (s výnimkou južnej Moravy) boli nepomerne disciplinovanejšie ako tie, ktoré operovali na Slovensku. Navyše, väčšinu civilných obetí sovietskych vojenských a bezpečnostných orgánov v českých krajinách netvorili etnickí Česi, ale Nemci a ruskí emigranti.
- 23 Toto tvrdenie vôbec nezodpovedá skutočnosti, nakoľko vedúcu zložku povstania predstavovali československy orientovaní dôstojníci slovenskej armády, medzi ktorými bolo zanedbateľné percento komunistov.

sve starolud'acké i novolud'acké smýšlení. Souhlasné zprávy našich pozorovatelů, kteří nejsou mladými příslušníky SNB a byli vybráni se zřetelem na znalost slovenštiny ze všech krajů Čech a Moravy, potvrzují, že v řadách demokratické strany a mnohdy na čelných místech je větší poměrná část bývalých příslušníků a exponentů HSLS i HG, než v ostatních stranách.

Pokládáme-li provedení národní očisty od kolaborantů a jim podobných za závažnou podmínku a požadavek lepšího života v novém státě, pak nedostatečně provedená očista na Slovensku je velkou měrou záměrně a nezdolatelně zaviňována závadnými živly, které se udržely na čelných místech ve veřejné správě.

V českých zemích byl národ za války dojemným způsobem jednotný v přesvědčení, že všichni, kdo se v nejhorších dobách provinili proti vlasti, musí být souzeni a potrestáni. Přísné dekrety presidenta republiky o potrestání zrádců a kolaborantů byly vyjádřením skutečné vůle národa.

Na Slovensku se za války obdobným způsobem neuvažovalo. Za zrádce totiž nebyli považováni ti, kdo jimi ve skutečnosti byli.²⁴

Jako všude jinde i na Slovensku byly totalitní fašistické metody, spolu s politickou krátkozrakostí, příčinou toho, že velké procento obyvatelstva se zapojilo do protidemokratických institucí, bralo podíl na dočasných výhodách režimu a zkompromitovalo se. Větší část slovenského obyvatelstva byla v ludové straně.²⁵ Tato jediná strana měla po celém Slovensku mnoho funkcionářů. Politická činnost se v ní na předních místech zúčastnila slovenská inteligence, střední i přední vrstvy obyvatelstva a význačnou měrou katolické duchovenstvo. Dnes se tito lidé, a mezi nimi o příslušníci HG, snaží dokazovat, že přece nemohli jednat jinak, jestliže chtěli uhájit svou existenci, bagatelisují provinění, které vyplývá z funkcí v bývalé HSLS a HG, vykládají, že byli svedeni a zavedeni okolnostmi, příznivými radikálnímu vývoji, říkají, že tenkrát neměli možnost jiné orientace a při změně poměrů hledají ochranu v nových stranách, aby zachránili sebe a po případě i mnohé výhody, jež jim jako přísluhovačům tisoovského režimu spadly do klína.

V této souvislosti je nutno říci, že ti lud'áci horlivci, kteří napáchali příliš odporné činy a je to o nich všeobecně a prokazatelně známo, jsou odsuzováni i některými bývalými příslušníky ludové strany. Na druhé straně jsou však tím smutnější případy, že i takové provinilci se doposud mnohde pohybují na svobodě a zastávají i odpovědná postavení ve veřejném životě.

Odčinění křivd a zrad, jakož likvidace pozůstatků bývalého Slovenského štátu a zneškodnění všech sil, které pomáhaly rozbit společný stát, by znamenalo spravedlivé potrestání všechny, kdož byli hlavními nositeli protidemokratického zřízení na Slovensku. Podle předešlého by to vyžadovalo vyřazení a ohrožení existence značné části dosavadních vedoucích slovenských vrstev. Takové důsledné provedení očisty by bylo obrovským revolučním zvratem. Je tedy pochopitelné, že kruhy, těmito tendencemi ohrožené, se brání všemožným způsobem a velmi často politickým protiútokem. Není neznámo, že extrémní živly, často ve spojení a nepřátelskými zahraničeními silami, sahají i k prostředkům podvrtného protistátního hnutí, které při nevyjasněnosti slovenské otázky tím tísnivěji doléhá na celostátní zájmy. A tady narážíme opět na začarovaný kruh obtížnosti na Slovensku, jejichž břemeno je ovocem nedávného, lud'áckým poznamenaného vývoje. Orgány státní bezpečnosti, jejichž úkolem je vypátrati a zneškodňovati podvrtnou činnost, mají práci stíženu tím, že vliv starých protidemokratických sil je dosud uhnízděn na rozhodujících úředních místech.

Všude na Slovensku jsme svědky zřetelně se vzrůstajícího smýšlení které podle jeho znaků nazýváme neolud'áctví. Delší dobu zastrašeno, pomalu se křísí a kdyby dnes mělo více možností uvést svoje tendence v život, učinilo by tak se stejnou neomaleností a prudkostí, jako v roce 1938 a 1939.

24 Zradcami sa tu rozumejú vrcholní politickí predstavitelia prvej Slovenskej republiky.

25 Ďalšie neobjektívne tvrdenie. Na svojom vrchole v roku 1943 zahŕňala členská základňa HSLS vyše 300 000 osôb. (Pozri LACKO, M.: Slovenská republika 1939 – 1945. Bratislava 2008, strana 55.) Počet obyvateľov Slovenskej republiky predstavoval v tom čase asi 2,7 milióna. Vzhľadom na to mohlo vlastníť legitímácie HSLS nanajvýš 20 % dospeljej slovenskej populácie.

Důkazy o životaschopnosti myšlenkových proudů a záměrů, jakými se vyznačovalo luďáctví, nechybí. Protičeská nevraživost, židovské pogromy, nenávistné projevy jednotlivců proti Rusku²⁶ a pokrokovým slovanským národům, demonstrace za Tisu, letáková činnost apod. nevyskytují se sice lavinovitě, ale přece povážlivě, neboť je velmi nebezpečná ta okolnost, že jsou tyto nepřístojnosti podporovány hlavně vrstvami, které až dosud byly na Slovensku vedoucími. Tovární dělnictvo demokratickým snahám problémy nepůsobí. Prostý venkovský lid, jde za svou prací, pokud není nezodpovědnou propagandou zneužíván. Pokud se však poruchové zjevy vyskytly, zúčastnili se jich rozhodující měrou střední městské vrstvy, určitá část studentstva, demoralisovaná, novými poměry nespokojená inteligence a velkou měrou katolické duchovenstvo svou iniciativností.

Protičeské smýšlení se sice dnes neprojevuje tak otevřeně, jako v době luďáckého tažení na sklonku první republiky. Tím tísnivěji však doléhá na českého návštěvníka Slovenska zakrývané odcizení a všudypřítomná nedůvěra. V přímém rozhovoru jsou lidé umírnění a málo otevření, mezi sebou však dávají volný průchod smýšlení, jež nesvědčí o náklonnosti k bratrskému soužití ve společném státě. Antisemitismus se projevuje na Slovensku téměř ve všech vrstvách. Jsou vytloukána okna židovských podniků, ve veřejných místnostech bývají židé insultováni, veřejně se na ně nadává, protižidovské letákové akce jsou častým zjevem a nezdá se, že by byla v blízké době naděje na nějakou změnu.

Příčiny tohoto živelného antisemitismu sahají podle mínění našich pozorovatelů do vzdálené i blízké minulosti, rodí se i z přítomného stavu a vinu na tom nesou určitým způsobem oba tábory. Slováci si stěžují, že je židi po dlouhá léta vyssávali a poškozovali hospodářsky, morálně a národnostně a s druhé strany se soudí, že dnešní antisemitismus je na Slovensku vyvoláván těmi, kteří t.zv. arisováním po roce získali mnoho židovských majetků, nastoupili po židech na důležité posice ve veřejném životě a nyní se strachují, že budou nuceni všechny tyto výhody opustit.

V ohledu politiky mezinárodní kloní se rovněž sympatie většiny slovenského národa spíše k západním demokraciím, než ke slovanskému východu. Zahraniční tiskoviny, na Slovensko pašované, a horlení jistých anglických a amerických katolických kruhů živí naděje nespokojenců na neúspěch naší porevoluční politiky, která se opírá o spojenectví se slovanskými národy. A šeptaná propaganda podnikatelských kruhů, kterým více hověly dodávky německé válečné mašinérie a černý obchod po válce, než současné socialisující zásahy do průmyslu a peněžnictví, dokonává tu zneklidňující dílo soustavným zveličováním pověstí o škodách, jež jsme si prý nadělali svým pokrokařením v liberalistických státech.

Rovněž pražská ústřední vláda nenachází u větší části slovenského obyvatelstva veliké obliby, slovenské representanty nevyjímajíc. Za první republiky si důvěry nedobyla období luďáckého tažení a t.zv. Slovenského štátu její posici ještě zhoršilo a dnes je příliš často na Slovensku slyšet ironické poznámky na pražské pány, kteří by prý chtěli Slováky jen šidit. Každý zásah pražských ústředních úřadů vyvolává na Slovensku nežádoucí, hašteřivou odezvu a sebestříšnější, ohleduplná opatření, s celostátního hlediska nezbytná, bývají vykládána jako zásah do slovenských práv a označována za projevy pražského centralismu. Pověřenectvo informací, které by mělo objektivním výkladem osvětliti pravou povahu věcí, se nikterak nesnaží posici pražské vlády usnadnit. Vzhledem k nedůvěře k pražské ústřední vládě má slovenské národní rada a pověřenci příznivější postavení a více autority. Obzvláště výrazně tuto autoritu dnes uplatňují representanti demokratické strany.

Nejpříznivěji se jeví po celém Slovensku poměr obyvatelstva k osobě presidenta republiky Dr. Edvarda Beneše. Je plně respektován jako hlava státu i jako politik a mimo extrémní živly nemá zjevných nepřátel.²⁷

I v armádě na Slovensku se projevují pozůstatky z dob t.zv. Slovenského štátu. Pociťují to naši čeští vojáci, vykonávající vojenskou službu na Slovensku; nestěžují si však větší měrou na své slovenské

26 Janda použil slovné spojenie ruská armáda namiesto oficiálneho dobového pomenovania Červená armáda nepochybne preto, aby Beneša (a zrejme aj sám seba) utvrdil v názore, že Sovietsky zväz je priamym pokračovateľom slovanského Ruska.

27 S Jandovým tvrdením o kladnom postoji drvivej väčšiny Slovákov k osobe prezidenta Beneša by sa takisto dalo veľmi polemizovať. Pozri SOKOLOVIČ, P.: Listy Edvardovi Benešovi v súvislosti z rozsudkom nad Jozefom Tisom. In: Pamäť národa, roč. 7, 2011, číslo 1, s. 46 – 58.

velitele slovenského pôvodu, ako spíše ťežce nesou chladný a odmietavý postoj časti slovenského obyvateľstva, ktorá nepokladá české vojáky za své. Je slyšet i námitky proti tomu, aby Slováci boli posiláni na vojnu do českých zemí.

Důstojníctvo, převzaté ze slovenské armády pohlíží závistné na mladé důstojníky ze slovenského povstání a ze zahraničních armád /nevraživě na důstojníky židovského původu/ a těžce nese jejich rychlejší úspěch a četná vyznamenání. Povyšování a renominace²⁸ českého důstojníctva, které bylo po celou válku bez postupu, je tendenčně vykládáno tím způsobem, jakoby v nové čs. armádě byli povyšováni jenom čeští lidé. Když se rozšířily pověsti, že na Slovensko přijede větší počet vyšších českých důstojníků, způsobilo to prý rozruch mezi určitou částí slovanského důstojníctva, která pokládá pravděpodobné vojsko na Slovensku za záležitost slovenskou a má dojem, že na Slovensku je dost schopných lidí, než aby bylo třeba povolávat velitele z českých zemí.

Nežádoucí zjevy se mezi vojskem vyskytují, ale v celku je možno říci, že mimo podřadné nepříznivé úkazy je stav armády na Slovensku podle vzdáleného pohledu uspokojivý.

O poměrech mezi bezpečnostními orgány měli příležitost naši lidé se přesvědčit bezprostředněji.

Potřeba spolehlivých orgánů národní a státní bezpečnosti na Slovensku je tím větší, čím méně urovnané jsou vnitropolitické poměry v této zemi v důsledku revolučních a státoprávních změn. Dědictví nedávné minulosti je v tomto sektoru velmi tísnivé.

Luďáčtí vůdcové, ve vleku fašistické ideologie a gestapáckých method, řídili policejní moc proti zájmu lidu a společnému státu. Proto se setkáváme při reorganisaci bezpečnostních sborů pro potřeby a v duchu nového lidově-demokratického státu a mnohými nesnázemi, neboť starý aparát z největší části přijímáme.

Důsledkem toho je, že mezi příslušníky bezpečnostních orgánů se projevuje nejednotnost podle jednotlivých skupin, která tkví ve způsobu reorganizace, takže složky NB²⁹ a pátracích stanic projevují názorově odlišný charakter proti skupině státně bezpečnostní. Tato nejednotnost a odlišnost se stává organizačním nedostatkem, neboť způsobuje nesoulad mezi jednotlivými skupinami a je na škodu potřebné spolupráci. Nedostatek spolupráce může pak vyvolat i problém spolehlivosti bezpečnostních orgánů na Slovensku.

Máme-li mnohé důvody znepokojovat se celkovým vývojem na Slovensku, v přesvědčení, že pokojný život našeho státu je ve vážné míře odvislý od poměru slovenského národa k národu českému, pak největší nebezpečí vidíme ve skrývané i otevřené opozici slovenského katolického kněžstva.

Zmínili jsme se, že určitá část katolického duchovenstva se velmi aktivně zúčastňuje politické, protidemokratické práce luďáckého ražení.

Je známo, že již za první republiky byl veřejný život na Slovensku mocněji ovlivňován náboženstvím a otázkami s tím souvisejícím, než v českých zemích. Slovenský katolický lid je připoután ke kostelu velmi opravdově. Kněz zůstává nejváženější osobou vůbec a slovo promlouvané v kostele, je pro lid velkým příkazem. O kázání se mluví v domácnostech více, než o nejnadšenějším projevu proneseném jinde. Slovenský lid věří poslušně svému kněžstvu a je ochoten přijímat politické smýšlení a sklony duchovenstva za své. Pronese-li kněz na Slovensku slova politicky zahrocená, mají větší účinnost, než slova kohokoliv jiného. A že katoličtí kněží pronášejí slova politicky zahrocená, o tom svědčí události z poslední doby³⁰ a svědectví našich pozorovatelů ze všech krajů Slovenska.

Záležitosti kostela a jednoho náboženství, jak jsou chápány a uplatňovány na Slovensku, se jeví nadřazené zájmům celého národa a státu.

Nejvýrazněji se to projevilo v procesu proti Tisovi, Machovi a Ďurčanskému. Je zajímavé, jak málo zájmu má slovenská veřejnost o Macha a ostatní provinilce. Dá se sice pozorovat u těchto kruhů škodolibá radost nad tím, že Ďurčanský, Sidor a jiní unikli před spravedlností, ale zájem o jejich osudy

28 Renominácia – dosadenie do pôvodnej funkcie, resp. hodnosti.

29 NB – Národná bezpečnosť.

30 Ako je zjavné z ďalšieho textu, Janda tu naráža na demonštrácie, ktoré sa organizovali na podporu Tisovho omilostenia.

a neslavný koniec tých, ktorí neušli spravedlnosti, se nikterak nedá srovnat s tým, jak citlivě se připoutala slovenská veřejnost k záležitosti faráře Dr. Tisa.

Za první republiky se politické luďácké hnutí rozrostlo pomocí kostela a náboženství tak, že na konec rozvrátilo česko-slovenskou jednotu. Nyní záležitosti ryze politického procesu a politického provinění jednotlivců jsou stejnými kruhy převáděny opět na pole náboženské a zasahován je nejvyšší zájem státní i dnes, neboť do snah o vyrovnání mezi dvěma bratrskými národy, které chtějí a musí žít ve společném státě,³¹ jsou vrženy trny nedůvěry zneužíváním posvátných věcí.

Kněží jako usměrňovatelé veřejného mínění, při svých výhodách proti ostatním, by mohli vykonat jako propagátoři státní myšlenky a národního sbratření mezi Čechy a Slováky na Slovensku neocenitelné služby; jako opozičníci jsou mocným nepřitelem veškeré konsolidace a vnitřního míru ve státě.

Je třeba si ještě všimnout dnešního poměru slovenských katolíků k evangelíkům, neboť slovenský katolicismus žije dnes politicky určitým způsobem pod jednou střešou se slovenskými evangelíky v demokratické straně.

Zatím co katolíci byli rozhodujícími politickými činitelem za t.zv. Slovenského štátu, mnoho předních osobností z evangelického tábora dobrovolně či nedobrovolně ustoupilo do pozadí. Často se stávalo, že to byli právě evangelíci, kdo zásahem katolických politizujících kruhů se dostávali do fašistických koncentračních táborů a žalářů. Vždyť za první republiky se dalo pozorovat, že s hlediska česko-slovenského poměru byli slovenští evangelíci živlem upřímnějším.

Po revoluci nastalo v politickém živlu na předních místech značné přeskupení ve prospěch evangelíků. Katolické strany, dříve výbojné, staly se vůči evangelíkům tolerantnějšími. Po čase však se ukázalo, že přece jenom nelibě nesou tento stav. Netrvalo dlouho a jejich aktivismus se počal projevovat stále otevřenější nespokojeností nad tím, že evangeličtí předáci mají obsazeno ve veřejném životě na Slovensku neúměrně mnoho významných míst. Starý antagonismus obživl, přesto jsou doposud zástupci obou táborů nejvyššími představiteli největší slovenské strany.

Události, jich jsme byli svědky po vykonání rozsudku na Tisovi, potvrdili mínění některých našich pozorovatelů, kteří soudí, že shora zmíněné motivy by mohly být ve vážných okamžicích při rozhodování o zásadních politických otázkách příčinou nesouladu nebo-li rozkolu v demokratické straně.

Tomáš Klubert • Situation in Slovakia during the trial with Dr. Jozef Tiso and company from the point of view of Czechoslovak security bodies

The trial with Dr. Jozef Tiso and company taking place from 2 December 1946 till 15 April 1947 was one of the most important events in Czechoslovakia in the period between the end of the WWII and the instalment of the Communist dictatorship in February 1948. Two hundred members of SNB (National Security Corps) from the Czech part of the country were posted in Slovakia, as a result of security measures taken in relation with the trial, men who used to serve there in pre-Munich period and so they knew the mentality of local people well. After their deployment in Slovakia each of them submitted a special report about the situation in Slovakia in accordance with an appeal of the Ministry of Inner Affairs in Prague. Presented document is summarizing information included in those reports written by General Staff Colonel František Janda, Head of Department III at the Ministry of Inner Affairs sent to Dr. Edvard Beneš, the President of the Czechoslovak Republic.

PhDr. Tomáš Klubert, PhD. (1972)

Je absolventom Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, študijný odbor história – filozofia. Vo svojej práci sa venuje najmä vojensko-politickým dejinám obdobia 2. svetovej vojny a povojnovému retribučnému súdnictvu s predstaviteľmi 1. Slovenskej republiky. K uvedenej problematike publikoval viacero štúdií a odborných prác. Je autorom monografie Obrnené jednotky v Slovenskom národnom povstaní (2007). V roku 2010 bol šéfredaktorom časopisu Pamäť národa. Pracuje v Sekcii vedeckého výskumu Ústavu pamäti národa.

31 Tieto slová o túžbe Slovákov po živote v obnovenej ČSR sú v ostrom rozpore s predošlým Jandovým vyjadrením o tom, ako je všade na Slovensku cítiť ľútosť nad tým, že sa nepodarilo udržať nezávislý slovenský štát.

SMRT NADĚJNÉHO FILOSOFY A SOCIOLOGA – PHDR. JOSEF DOPPLER (1910 – 1944)

JIRÍ PLACHÝ

Výstřel německého snajpra ukončil nad ránem 15. října 1944 život nadějného německého filosofa a sociologa PhDr. Josefa Dopplera, jednoho z téměř čtyř a půl tisíce příslušníků Československé samostatné obrněné brigády (Czechoslovak Independent Armoured Brigade Group), pro něj právě začínal osmý z celkem 215 dní na „zapomenuté“ frontě před obklíčenou německou posádkou severofrancouzského přístavu Dunkerque. Její velitel, fanatický nacista, viceadmirál Friedrich Frisius podepsal bezpodmínečnou kapitulaci teprve 9. května 1945, pod pohrůžkou, že s ním bude nakládáno jako s válečným zločincem. Svoboda tohoto města stála život téměř dvou stovek československých vojáků.¹

Josef Doppler se narodil 3. července 1910 v tehdejší Prešpurku v zámožné německo-židovské rodině.² Jeho otec Egon Doppler³ byl ředitelem továrny, komerčním radou a v době mezi válkami viceprezidentem Svazu průmyslníků na Slovensku. Měl dvě sestry: Helenu a Evu.⁴ S rodiči bydlel na Jakubově náměstí v domě č. p. 14.⁵ Kromě němčiny ovládal ještě maďarštinu, zatímco slovensky hovořil až do svého odchodu do Prahy jen velmi špatně. Ve svém rodném městě vychodil obecnou školu (1916 – 1920) a vystudoval německé státní reálné gymnasium, na němž 11. června 1928 maturoval. Rozhodl se dále pokračovat ve studiu na Filosofické fakultě Německé university v Praze, kam se imatrikuloval počátkem října téhož roku ke studiu historie a filosofie. Již jako středoškolský student doslova zahořel

Josef Doppler ve 30. letech (Zdroj: NA Praha)

pro ideály beztřídní rovnostářské společnosti, v níž nebude sociálního útla-ku, vykořisťování člověka člověkem a především nacionalistických záští, nesnášenlivosti a antisemitismu. Tak jako řada jeho vrstevníků, pocházející ze stejného prostředí, se nemohl zcela ztotožnit s meziválečným Československem, které přes svůj demokratický charakter bylo postaveno na ideji čechoslovakismu, v němž byly národnostní menšiny přes všechna práva, kterým se těšily, jen ne zcela chtěným problémem. Příklon nadaného studenta z dobré rodiny ke komunismu (v té době rozhodně nijak neobvyklý) je pak v neposlední řadě třeba chápat také jako projev generační vzpoury proti starému světu generace jeho rodičů.

Již krátce po svém příchodu do Prahy se dostal do konfliktu se zákonem. Důvodem bylo samozřejmě jeho poli-

- 1 V době od června 1944 do srpna 1945 padlo nebo zemřelo 201 vojáků Čs. samostatné obrněné brigády. Podle národnosti se jednalo o 71,5 % Čechů (144), 13 % Slováků (26), 8,5 % Němců (17), 2,5 % Maďarů (5) a 4,5 % příslušníků jiných národů a národností předválečného Československa. Po konfesní stránce bylo 48 % katolíků, 10 % evangelíků, 21 % židů, 8 % příslušníků Československé církve, 9,5 % bylo bez vyznání a zbytek (3,5 %) se hlásil k dalším vyznáním. Blíže viz: PLACHÝ, J.: Kříže a hvězdy od Dunkerque. Cheb 2011.
- 2 Národní archiv Praha (NA Praha), fond (f.) Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna 1931 – 1940, karton (k.) 5399, signatura (sign.) D 940/1.
- 3 Narodil se 24. srpna 1878. Podle hlášení bratislavské policie byl v roce 1937 ředitelem Klingerovy továrny.
- 4 Jeho matkou byla Matylda Dopplerová, rozená Schanzerová.
- 5 V srpnu roku 1933 se rodiče přestěhovali do ulice Palisády číslo (č.) 21.

Cestovní pas Josefa Dopplera, jako studenta Filosofické fakulty Německé university v Praze ve druhé polovině 20. let (Zdroj: NA Praha)

tické přesvědčení. Dne 14. října 1928 v půl druhé v noci rozdával na vinohradské Fochově třídě⁶ poblíž Sadů Svatopluka Čecha komunistické letáky vyzývající čtenáře, aby se zúčastnili bojovné demonstrace, která se měla konat téhož dne u příležitosti výročí 14. října 1918.⁷ Bydlel tehdy v podnájmu v Kolínské ulici č. 11. Po krátkém výslechu na policejním komisařství byl propuštěn. Policie se v dalším vyšetřování zaměřila spíše na pátrání po tiskárně, která leták vyrobila, avšak nebyla úspěšná. Zajímavé je, že se Doppler v té době ještě hlásil k židovskému náboženství. O rok později byl již bez vyznání.

Znovu byl pražskou policií zatčen v listopadu 1929. Zato však hned

dvakrát. Poprvé devatenáctého a podruhé o tři dny později. Nejdříve byl zadržen během studentské demonstrace na Albertově, kde tehdy sídlila řada objektů německé university. Policejním agentem Emilem Polákem byl usvědčen, že na nepovolené manifestaci komunistických studentů pronesl řeč. On sám to popíral. Shromáždění údajně nebylo namířené proti „republikánsko-demokratickému charakteru Československé republiky“, ale proti silicím vlivu sudetoněmecké nacistické strany (Deutsche national-sozialistische Arbeiterpartei), která měla právě mezi pražskými německými vysokoškoly významnou pozici. Totéž však již nemohl tvrdit o několik dní později, kdy jej policie zadržela v Jungmannově ulici při skandování

hesla „*At' žije sovětské Rusko!*“, které měl provolávat česky i německy.

Prvorepubliková policie byla k levicovým radikálům, kteří se jezdili učit do Moskvy, jak buržoazii správně kroutit krky, poměrně shovívavá. Dopplerovo vystoupení z 19. listopadu bylo výměrem Okresního policejního komisařství č. III pro Horní Nové Město a Vyšehrad odměněno osmidenním vězením, které delikvent přijal, aniž by se proti němu odvolal. Jen požádal, aby mu byl povolen odklad nástupu, vzhledem k jeho školním povinnostem. To mu bylo umožněno a trest si odpykal ve druhé polovině prosince 1929. Druhý poklesek ohodnotil stejný orgán na dva týdny vězení. Tady Doppler podal odvolání, to však bylo 5. března 1930 zamítnuto a následujícího dne byl student zatčen a dodán k výkonu trestu. Jako správný revolucionář měnil po celou dobu svého pražského pobytu velmi často adresy, na nichž se zdržoval.

Do třetice jej nadstrážmistr František Fraňka zatkl, spolu s další mladou komunistickou aktivistkou Hanou Lendnerovou dne 3. května 1930 v nouzové vagónové kolonii na Smíchově (u Hřbitovní silnice). Agitátorů, kteří vyvolali shluk obyvatel nouzových chudinských baráků, obývaných většinou nezaměstnanými, bylo původně devět, ostatní však stačili uprchnout. U Dopplera byla tentokrát nalezena řada „předmětů do-ličných“. Například letáky, vyzývající ke vstupu do Protifašistických mladých gard, německy psaný strojepis politických tezí Kostufry („Politische Thesen angenommen vom II. Reichskongress der kommunistischen Studentenfraktion der Č. S. R. am 1. u. 2. Februar 1930 in Prag“), korespondence a sběrné archy „Rudé pomoci“, tiskopis *Pomsta za*

6 Dnes Vinohradská ulice.

7 Dne 14. října 1918 došlo v českých zemích z rozhodnutí Socialistické rady (společného orgánu českých národních socialistů a sociálních demokratů) ke generální stávce proti vývozu potravin. Na několika místech byla proklamována socialistická republika. Akce však skončila neúspěchem.

8 Protifašistické mladé gardy měly vzniknout na jaře 1930, na „podkladě jednotné fronty zdola na obranu stávek, dělnických demonstrací proti fašistům a sociál-fašistům“ („sociál-fašistům“, rozuměj sociálním demokratům). Kostufra – zkratka pro Komunistickou studentskou frakci. Vznikla v roce 1922 jako složka Komunistického svazu mládeže Československa. Rudá pomoc byla v roce 1925 založenou čs. frakcí Mezinárodní Rudé pomoci, která vznikla v roce 1922 v Moskvě. V letech 1932 – 1935 byla její činnost v Československé republice (ČSR) zastavena. Měla podporovat perzekvované komunisty.

Radotín⁹ a další. Mimo jiné u sebe měl na hotovosti více než 560 Kč¹⁰ (týdenní podpora svobodného nezaměstnaného dělníka tehdy představovala 10 Kč), z nichž mu však bylo 30 Kč zabaveno jako výtěžek z nepovolené sbírky Rudé pomoci.

Trest, který přišel, byl spíše symbolický. Nálezem Policejního ředitelství v Praze byl 10. září 1930 odsouzen k pokutě 50 Kč, nebo, v případě nedobytnosti, 24 hodin vězení. Pokutu po několika upomínkách zaplatil. Vyšetřování tohoto přestupku však spadalo do doby hlavních prázdnin a Dopplerovi přišlo předvolání k výslechu u Policejního trestního soudu v Bratislavě na adresu jeho rodičů. Ačkoliv o tom neexistují žádné důkazy, zdá se pravděpodobné, že právě tato epizoda způsobila, že se již po prázdninách do Prahy nevrátil, ale odjel do Frankfurtu nad Mohanem. Dne 29. října 1930 byl imatrikulován na tamní universitě. Kromě historie a filosofie si zde zapsal i přednášky z národního hospodářství a sociologie. Především posledně jmenovanému oboru věnoval v době svého německého pobytu mimořádnou pozornost a stal se žákem profesora Maxe Horkheimera,¹¹ který zde v té době vedl Institut pro sociální bádání (Institut für Sozialforschung). Právě zde, zřejmě pod vlivem svého učitele, Doppler získal první kritický pohled na dogmatický komunismus stalinského ražení, jehož bezvýhradným zastáncem dosud byl. „Kritická teorie“, jejímž byl Horkheimer autorem, vycházela sice ideově z marxismu a systémové kritiky kapitalistické společnosti, avšak akceptovala řadu jiných názorových proudů, včetně freudiánské psychoanalýzy.

Dělníci a dělnice Velké Prahy!

Strašlivá katastrofa na poříčské novostavbě, desítky obětí kapitalistické racionalisace a nenasytosti vykořisťovatelů ukazují Vám znovu důsledky vyděračského kapitalistického režimu.

Svou krví platíte zisky kapitalistů! Na Vaší bídě, na Vaší existenci oslavuje mezinárodní buržoasie desáté výročí ČSR.

Dělníci a dělnice! Vzpomeňte nad svými mrtvými druhy, do jaké bída Vás přivedla buržoasie za pomoci reformistů, zradivších Vás odhodlaný třídní boj! Vzpomeňte desátého výročí 14. října 1918, vzpomeňte mohutných, bojovných demonstrací proti válce, absolutismu a bídě, vzpomeňte si na požadavky, které jsme tehdy vytýčili!

Ptejte se nyní:

Jaká cesta vede k uskutečnění požadavků 14. října?

Oběti nenasyté kapitalistické racionalisace Vám dávají odpověď:

Jen odhodlaný revoluční třídní boj

proti kapitalistickému vykořisťovatelskému režimu,
proti exekutivnímu orgánu vykořisťovatelů, to jest proti
mezinárodní buržoasní vládě,
proti každé zradě třídního boje dělnictva,
proti fašismu a válečnému nebezpečí.

Jaká musí být proto Vaše cesta?

Jedině společný boj všech vykořisťovaných
proti zločinnému mrhání životy pracujících,
proti drahotě, za všeobecné zvýšení mezd podle vzoru
hrdiných kladenských horníků, za pokračování v boji
za zlepšení sociálního pojištění,
za vládu dělníků a rolníků!

V neděli 14. října 1928 o 10. hodině dopolední zúčastněte se všichni

bojovných projevů

komunistické strany, které se konají:

V BUBENCI u Vodárny — v LIBNI Na tržišti — v MICHLI před Českou mlékárnou — na SMÍCHOVĚ v Tylově ulici — ve VRSOVICÍCH na Čechově náměstí — na ŽIŽKOVĚ na Sladkovského náměstí.

Vedení I. kraje KSČ.

Díky kolportování tohoto letáku, vyzývajícího k účasti na komunistické demonstraci, se Josef Doppler dostal v roce 1928 poprvé do konfliktu se zákonem (Zdroj: NA Praha)

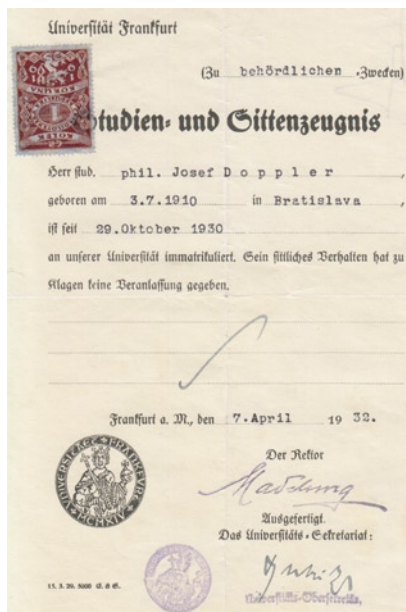
9 Dne 20. dubna 1930 byl v Kosoři u Prahy svolán Komunistickou stranou Československa tábor lidu, jehož účastníci se po vyslechnutí projevu poslance Václava Kopeckého vydali na pochod do nedalekého Radotína. Vzhledem k tomu, že tato část demonstrace nebyla oficiálně povolena, byli na silnici před obcí zastaveni četnictvem, které je vyzvalo k rozchodu. Demonstranti neuposlechli a na četníky začaly dopadat kameny. Po zranění jednoho z četníků byla zahájena palba, při níž byly zasaženy tři mladé ženy a dvě třináctiletá děvčata. Komunisté zde testovali metodu „živých štítů“ a do předních řad postavili výhradně ženy a děti, zatímco provokatéři házející kameny stáli vzadu.

10 V letech 1. republiky byla oficiální zkratkou československé měny „Kč“.

11 Max Horkheimer, nar. 14. února 1895, zemřel 7. července 1973. Německý sociální filosof židovského původu. Jím vedený Institut pro sociální bádání (v jehož čele stál od roku 1930) se stal předním sociologickým vědeckým pracovištěm a on sám byl jedním ze zakladatelů tzv. Frankfurtské školy. Po nástupu nacismu emigroval do USA. Roku 1949 se vrátil do Spolkové republiky Německo a obnovil činnost svého institutu.

Počátkem června 1932 se Doppler vrátil do Československa. V srpnu podnikl prázdninovou cestu do Nizozemí. S největší pravděpodobností předpokládal, že v Německu již dostuduje. Na podzim mu však končila platnost cestovního pasu a tak požádal o jeho prodloužení. Při rutinním správním úkonu jej dostihla jeho vlastní minulost. Zpravodajské oddělení pražského policejního presidia se velmi rozhodně postavilo proti vydání nového cestovního dokladu notoricky známému komunistickému rozvraceči: „Na celé řadě různých schůzí žadatel jasně prokázal, že horlivě sleduje politické směry namířené proti zákonem uznané státní formě a že jest odhodlán tyto směry aktivně podporovati. (...) Konečně doporučuji tamnímu úřadu, aby vyzval Josefa Dopplera k předložení dokladů o tom, že jest skutečně studujícím filosofie. Jmenovaný totiž se dostavil dne 23. 2. 1932 s deputací studentstva na děkanát medicínské fakulty Německé university v Praze, aby intervenoval proti zvýšení poplatků na universitách pro cizince. Při té příležitosti se představil jako posluchač VII. semestru medicíny, ačkoliv, jak se nahlédnutím do universitních zápisů zjistilo, vůbec na medicínské fakultě zapsán nebyl. Z toho lze usuzovati, že nelze bez řádného dokladu dáti víry jeho tvrzením, že studuje filosofii. ZO 27. 10. 1932.“¹² Jeho odvolání bylo v listopadu 1932 zamítnuto.

Do Německa již neodcestoval. Profesor Horkheimer mu sice napsal, že s ním počítá i v letním semestru (kdy měl Doppler dokonce obdržet stipen-

Potvrzení frankfurtské university o studiu J. Dopplera z roku 1932 (Zdroj: NA Praha)

dium ve výši 100 říšských marek), avšak v lednu 1933 se k moci dostali nacisté a sám Horkheimer se stěží zachránil útekem do Švýcarska.

Nástup nacionálních socialistů k moci v Německu znamenal začátek obratu politiky komunistické internacionály vůči „buržoasně demokratickým“ režimům. Reakcí na tento obrat byl na straně druhé postupně slábnoucí zájem policie o levicové radikály. Paradoxně nám tím slábne i zdroj informací o životních osudech Josefa Dopplera. V roce 1933 tak figuruje pouze jako svolavatel úřady nakonec zakázané schůze o poučení z „německé kontrarevoluce“ („Über die Internationalen Lehren der deutschen Konterrevolu-

tion“), která se měla konat v Nové Uranii v Klimentské ulici.¹³

I kdyby se ovšem mezinárodně-politická situace vyvíjela jinak, je pravděpodobné, že by policejní složky Dopplera ze zřetele nakonec přece jen pustily. Jak bylo výše zmíněno, tak jako většina komunistických intelektuálů, procházel i on po nástupu Stalina k moci, resp. po zahájení politických procesů proti Stalinovým odpůrcům uvnitř bolševické strany, hlubokou krizí svého přesvědčení, která nakonec vyústila v jeho vyloučení z Komunistické strany Československa (KSČ). Podle svědectví jeho přítele Fritze Bera k této události došlo někdy okolo roku 1934.

Roku 1933 získal po započítání frankfurtských semestrů na pražské německé filosofické fakultě absolutorium, což byla ovšem pouze formalita, která nebyla chápána jako plnohodnotný ekvivalent vysokoškolského vzdělání. Tím bylo buď složení druhé státnice (u budoucích středoškolských profesorů) nebo rigorosa. Absolutorium bylo pouze potvrzením toho, že si student zapsal a „odchodil“ potřebný počet semestrů. V následujících třech letech se Doppler připravoval ke složení doktorátu (a je také stále veden jako student).

Do této doby spadá také ještě jedna, na první pohled důležitá, okolnost, a sice jeho svatba. Dne 20. dubna 1935 se oženil s o deset let starší Ettel Hübnerovou.¹⁴ Zdá se však pravděpodobné, že šlo o fingovaný sňatek, který měl nevěstě s největší pravděpodobností pomoci k získání československého

12 NA Praha, f. Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna 1931 – 1940, k. 5399, sign. D 940/1. Úřední záznam zpravodajského odboru Policejního ředitelství v Praze z 27. října 1932.

13 Urania byla před válkou největším pražským německým vzdělávacím spolkem. Na rozdíl od většiny ostatních také nikdy nebyla ovládnuta stoupenci henleinovského hnutí a zachovávala si levicový ráz. Sídlila ve Spolkovém domě Urania v Klimentské ulici č. 4. Jako „Nová“ byla označována ve vztahu ke stejnojmennému divadlu v pražských Holešovicích.

14 Ettel (Elsa) Hübnerová se narodila 26. září 1900 v Nadwornem v tehdejší Haliči. Do Čech přišla s největší pravděpodobností již v roce 1914 jako uprchlík před frontou. Policejní zde byla hlášena od září 1919. Od roku 1921 pracovala jako úřednice u firmy J. Metzker, továrna na nákrčníky v ulici Na Můstku č. 5 v Praze I. Podle vlastního udání byla členkou sociálně demokratické strany a hlásila se k židovské národnosti. V lednu 1935 jí z toho důvodu, že byla polskou státní příslušnicí, nebylo uděleno pracovní povolení. Koncem května 1935 (již s čs. cestovním pasem) podnikla cestu do Egypta, Sýrie a Palestiny. Po sňatku získala domovské právo v Bratislavě a tím i po 14. březnu 1939 slovenskou státní příslušnost. Nadále však žila v Praze. Naposledy v ulici Elišky Krásnohorské č. 19 v Praze V (od 2. července 1937). NAČR, f. Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna 1931 – 1940, k. 5399, sign. D 940/6.

Československé jednotky ve Velké Británii během příprav na vylodění. Invazní cvičení v roce 1942 (Zdroj: VHA Praha)

Teprve s přezbrojením čs. brigády z pěší na tankovou v září 1943 bylo možné reálně uvažovat o zasazení jejich jednotek do přímých bojů (Zdroj: VHA Praha)

státního občanství. Manželé společně bydleli jen několik dní a již v roce následujícím zřejmě došlo k rozvodu a později nejspíš i k rozluce.¹⁵

Ettel Dopplerová každopádně zůstala v Praze i po okupaci. Dne 24. dubna 1942 odjela transportem „Am“ z pražského Výstaviště do Terezína, odkud 6. září 1943 pokračovala do Osvětimi. Tam její stopy končí.¹⁶

Josef Doppler složil roku 1936 úspěšně státní rigorózní zkoušky a obhájil disertační práci na téma „Die Geschichtsphilosophie Oswald Spenglers“. Dne 26. června téhož roku byl slavnostně promován doktorem filosofie (PhDr.) Filosofické fakulty Německé university v Praze.¹⁷

Ani skončení školy a získání akademického titulu však pro mladého vědce neznamenalo nalezení pevného místa v životě a s ním spojené existenční jistoty. Roku 1937 byl podle policejního hlášení bez práce, dával kondice středoškolákům a „nad vodou“ jej držela jenom otcova štedrá výpomoc.

Teprve poslední měsíce před okupací se na něj usmálo štěstí. Byl přijat jako profesor (resp. čekatel profesury) na německé státní obchodní akademii v Českých Budějovicích.¹⁸ Zdá se pravděpodobné, že jej na tomto místě zastihla i okupace. Bezprostředně v prv-

ních dnech po 15. březnu 1939 však zřejmě musel místo na německé střední škole opustit. Hned v prvních dnech „Protektorátu“ se pak aktivně zapojil do pomoci nejohroženějším lidem odcházejícím za hranice. Vzhledem k tomu, že po vzniku „nezávislého“ Slovenska měl díky své bratislavské domovské příslušnosti nárok na slovenský cestovní pas, odjel již 4. května 1939 domů k rodičům. Ani tam zřejmě dlouho neváhal a rozhodl se pro emigraci. Odešel do Polska a v Katovicích se zapojil do práce mezi uprchlíky čekajícími na britská víza.¹⁹ V létě i on sám odjel na Britské ostrovy.

Již na podzim roku 1939 získal postgraduální stipendijní místo na univerzitě v Oxfordu. Dne 18. ledna 1940 byl na čs. vyslanectví v Londýně odveden do čs. zahraniční armády. Do Francie měl odjet 18. dubna (dostavil se, avšak byl zřejmě odkázán na další transport) a pak 11. června. Tento transport však již vzhledem k vývoji situace na frontách neodjel a tak mohl v Oxfordu dokončit ročník. Znovu se v té době také oženil. S manželkou Evou si řekli své ano 27. června 1940. Společně pak bydleli na adrese 41 Portland Road v Oxfordu.

Zdecimované československé pozemní jednotky z Francie dorazily na Britské ostrovy počátkem července

1940 a byly soustředěny ve stanovém táboře v zámeckém parku v Cholmondeley u Chestru. V létě prošly krizí, když z nich do internace odešlo 539 levicově orientovaných vojáků odmítajících další boj v „imperialistické“ válce a „fašistické“ československé armádě. V polovině srpna byla dosavadní čs. divize reorganizována na smíšenou brigádu, v níž, po provedení superarbitrace starších a zdravotně nezpůsobilých vojáků, sloužily jen necelé tři tisíce mužů.

V září 1940 byli povoláni první branci z řad emigrantů z Velké Británie. Josef Doppler nastoupil službu u Náhradního tělesa, kde měl projít základním výcvikem dne 24. září 1940. Také to dokládá jeho definitivní odklon od politiky Kominterny, která svým přívržencům podobný krok zakazovala. Doppler navíc nebyl u odvodů před válkou uznán schopným ze zdravotních důvodů vykonávat vojenskou službu, takže se službě v zahraniční armádě mohl vyhnout, aniž by cokoliv riskoval.²⁰ Po skončení základního výcviku byl přemístěn ke 2. pěšímu praporu 1. čs. smíšené brigády (od července 1941 Československé samostatné brigády). O průběhu jeho služby na Britských ostrovech se bohužel dochovalo jen minimum informací.²¹

15 Jenom rozluka byla „plnohodnotným“ skončením manželského svazku a umožňovala pozdější uzavřít sňatek nový. Policie vyšetřovala, zda došlo k faktickému soužití, nakonec se však zřejmě spokojila s tím, že manželé byli hlášeni na společné adrese (Meislova č. 4/25, Praha I).

16 Kol.: Terezínská pamětní kniha, I. díl. Praha 1995, s. 493. Z tohoto transportu (Am) zahynulo 939 jeho účastníků. Konce války se dožilo jenom 61 osob.

17 Za sdělení o průběhu vysokoškolského studia Josefa Dopplera děkuji paní PhDr. Janě Ratajové z Ústavu dějin UK – Archivu Univerzity Karlovy. Dopplerova disertační práce je v současné době uložena v Národní knihovně ČR pod signaturou D 1143. V dosavadní literatuře byl Doppler nepřesně uváděn jako doktor práv (JUDr.). (Např. PROCHÁZKA, I.: Dunkerque – Válečný deník Československé samostatné obrněné brigády. Praha 2005, s. 133.)

18 Jak se zdá, přijetí do státní služby zdrželo zamítavé stanovisko bratislavského policejního ředitelství, které Dopplera ještě v roce 1937 označilo za státně nespolehlivého: „Menovaný je známy ako spisovateľ“ kom. [unistickej] orientácie, styky udržiava s osobami nespolehlivými (...) Tunaj. [ší] úrad neodporúča jeho ustanovenie výpom. [ocným] učiteľom.“ (Kopie materiálů z fondu Policajné riaditeľstvo Bratislava, zaslaných autorovi Slovenským národným archívom pod č. j. SNA-2010/00758-DB1.4 dne 7. 4. 2010.) Je zajímavé, že bratislavská policie získala o Dopplerových politických aktivitách první poznatky teprve v roce 1930 na základě informací postoupených jim jejich pražskými kolegy.

19 Zatímco v Krakově se formovala vojenská skupina, Katowice byly centrem čs. civilní emigrace.

20 Povolávací rozkaz do československých jednotek nebyl (na rozdíl od Francie) na Britských ostrovech vynutitelný a jeho neuposlechnutí právně stíhatelné. Řada z těch, kteří měli k čs. zahraničnímu odboji odmítavý postoj, proto vstupovala do jiných spojeneckých armád, případně do britského válečného průmyslu.

21 Jeho kmenový list byl s největší pravděpodobností na přelomu 80. a 90. let 20. stol. ve Vojenském historickém archivu v Praze zničen. Josef Doppler měl vojenské evidenční číslo S-44.

Boje u Dunkerque, který Čs. samostatná obrněná brigáda obléhala od října 1944 do května 1945 (Zdroj: VHA Praha)

Zdá se, že v emigraci navázal přátelství s tehdejšími státními tajemníky v Ministerstvu zahraničních věcí a pozdějším ministrem PhDr. Hubertem Ripkou,²² který se opakovaně zaručil za jeho státní spolehlivost. Již na jaře 1941 se jej pokusil vyreklamovat pro Československý studijní ústav v Londýně. Zdá se to logické – člověk Dopplerova vzdělání, životních zkušeností a znalostí mohl být československému zahraničnímu odboji prospěšnější na poli propagandy nebo plánů poválečné obnovy než jako obyčejný pěšák, jehož bojové nasazení bylo navíc v té

době zcela v nedohlednu. Ministerstvo národní obrany v Londýně však žádost s odkazem na nízké početní stavy čs. brigády zamítlo.

Během roku 1941, v souvislosti s obnovením činnosti Ústředního svazu československého studentstva na britské půdě, se začalo uvažovat o možnosti dostudování čs. vysokoškoláků vyšších ročníků. Návrh našel silného přímluvce právě v osobě exilového ministra zahraničních věcí Jana Masaryka. Opět na základě urgency Ministerstva zahraničních věcí byl do tohoto programu zařazen i voják Josef

Doppler (zřejmě jako jediný postgraduální student britské univerzity z řad čs. armády a navíc jako jediný filosof, kterému byla studijní dovolená udělena).²³ V den státního svátku, 28. října 1941, se vrátil do Oxfordu, aby zde na Corpus Christi College pokračoval v přípravě své disertační práce na téma „Masaryk a demokracie“.

Osobně byl v té době Masarykovou filosofií zcela fascinován – v Oxfordu o ní přednášel a patřil zde k zakladatelům místní odbočky Masarykovy společnosti (Masaryk Society). Vedení university mu vyšlo všemožně vstříc a započítalo mu dokonce dva semestry, které strávil v armádě tak, jako by studium nikdy nepřerušil.

V polovině března 1942 však armádní velení (bez zjevné příčiny) odvolalo ze studia všechny studenty nelékařských oborů (těch bylo celkem 19: sedm techniků, jedenáct právníků a Josef Doppler). Po řadě intervencí bylo povoleno dokončit semestr dvěma studentům práv v Cambridge, kteří tam byli jako společníci jugoslávského krále Petara II.,²⁴ a na Ripkův osobní zákrok i Dopplerovi.

Ke svému útvaru se tak mohl vrátit až koncem června 1942. Po příjezdu čs. jednotek ze Středního východu do Velké Británie a vytvoření Československé samostatné obrněné brigády (reorganizace provedena k 1. září 1943) byl zařazen ke 2. rotě motorizovaného praporu. S ní odjel na přelomu srpna a září 1944 do Francie a v jejích řadách se zúčastnil i prvního týdne obléhání německé posádky v Dunkerque. Jak bylo již výše zmíněno, zde jej také nad ránem 15. října 1944 dostihl jeho osud.

22 Hubert Ripka (1895 – 1958), český žurnalista a politik. V době po Mnichovu odešel do zahraničí, kde se zapojil do formujícího se čs. odboje. Po uznání čs. prozatímní exilové vlády v Londýně se stal státním tajemníkem v Ministerstvu zahraničních věcí a zůstal jím až do konce války. Před únorem 1948 byl poslancem a ministrem zahraničního obchodu za čs. stranu národně socialistickou. Po komunistickém převratu odešel znovu do exilu a zapojil se do III. odboje.

23 ŠULC, B.: Ústřední svaz československého studentstva v exilu za války 1940 – 45. Praha 1990, s. 52. Přednostně byli uvolňováni medicí, studenti technických směrů a také právníci.

24 Tamtéž, s. 52 – 53. Šlo o Leopolda Rozbořila (nar. 29. září 1916) a Imricha Glasela (nar. 25. ledna 1917). Zatímco Rozbořil se, jako rotný-aspirant, dožil v řadách 3. tankového praporu Čs. samostatné obrněné brigády konce války, Glasel padl během útoku československých jednotek na německé pozice u Dunkerque dne 5. listopadu 1944. Dopplerův případ Šulc nevzpomíná.

Pohřeb jednoho z vojáků motorizovaného praporu Čs. samostatné obrněné brigády na frontě u Dunkerque (Zdroj: VHA Praha)

Vojín PhDr. Josef Doppler je pohřben na britském vojenském hřbitově v belgickém Adinkerke (hrob číslo E.21). Jeho zásluhy v boji za osvobození vlasti uznala i československá exilová vláda,

když mu na svém zasedání 26. ledna 1945 udělila Československý válečný kříž 1939 „in memoriam“.

Nekrology vyšly například v londýnském The Central European Observer

a v newyorském Aufbau. Autorem obou byl významný německý publicista a novinář Wilhelm Sternfeld, který žil v letech 1935 – 1939 v pražském exilu.²⁵

Friedrich Beer, člověk mající podobné osudy jako Josef Doppler, mu ve svých pamětech věnoval osobní vzpomínku: „Mezi padlými byl i můj přítel Joži, který byl před deseti lety vyloučen z mé stranické buňky v Praze. Nedostal jsem povolení jít mu na pohřeb a rozloučil jsem se s ním v úsporně osvětlené hospodě u sklenky kyselého vína. Zažili jsme spolu mnoho a on se úporně snažil nově pochopit svět – nakonec v studené samotě, protože se se ženou už nemilovali a ona jej na rozloučenou obdarovala pouze trpkostí a výčitkami. V našem posledním rozhovoru, v lese u Epanay, mluvil ještě váhavě o své nové naději: že člověk snad přece jen může dojít klidu – sám v sobě.“²⁶

V roce 65. výročí ukončení 2. světové války a zároveň 100. výročí narození byla PhDr. Josefu Dopplerovi udělena Filosofickou fakultou UK v Praze „in memoriam“ Stříbrná pamětní medaile.

Jiří Plachý • Death of a Promising Philosopher and Sociologist – PhDr. Josef Doppler (1910 – 1944)

The text of this study is dedicated to life-stories of almost two hundred members of the Czechoslovak Independent Armoured Brigade Group from Great Britain killed during the 7-months long beleaguerment of Dunkerque, a port in the Northern France, in the years 1944 and 1945. Although from the “military” point of view Joseph Doppler was an ordinary motorized battalion soldier, his “civic” life was much more colourful. He was born in 1910 to a rich German-Jewish family in Bratislava. He studied at a grammar school, later at the Philosophical Faculty of the German University in Prague where he got his PhD in 1936. Since being a grammar school student he was a very radical supporter of the Communist Party of Czechoslovakia (KSC) and due to that he got in conflict with the law for several times. Approximately at the beginning of the 30-ties he gradually parted from the Communist ideology, the consequence of what was that he was expelled from KSC. Prior to the occupation he worked as a professor at the German Business Academy in České Budějovice. Shortly after 15 March 1939 he emigrated to Great Britain, making his postgraduate studies at Oxford University in the years 1939-1940 and 1941-1942. At spring 1940 he voluntarily joined the Czechoslovak Foreign Army and in September 1940 he started his military service. He was killed as one of the first Czechoslovak soldiers on 15 October 1944 shot by a German marksman.

PhDr. Jiří Plachý (1975)

Absolvent Filozofickej fakulty Univerzity Karlovej v Prahe, odbor história. Pracuje vo Vojenskom historickom ústave a na Filozofickej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe. Je autorom viacerých štúdií a monografií, napr. Kříže a hvězdy od Dunkerque, Filozofové v battledressech, Nástin personálních ztrát československé armády v době od 21. května 1938 do 31. března 1939.

- 25 Wilhelm Sternfeld (1888 – 1973). Po válce působil jako novinář ve Spolkové republice Německo. STERNFELD, W.: Obituary. Dr. Josef Doppler killed on active servis. In: The Central European Observer, 8. 12. 1944. Týž: Dr. Jozy Doppler gefallen. In: Aufbau, roč. 10, č. 45, 10. 11. 1944, s. 9.
- 26 BEER, F.: ... a tys na Němce střílel, dědo? Praha 1997, s. 205.

ZÁVRATNÁ KARIÉRA V ZBORE NÁRODNEJ BEZPEČNOSTI

PORTRÉT JÁNA MAJERA

JERGUŠ SIVOŠ

Práca pre Štátnu bezpečnosť priniesla mnohým Slovákom možnosť kariérneho rastu. Jedným z nich bol aj Ján Majer, ktorý sa na vrchole svojej kariéry stal krajským náčelníkom ŠtB a neskôr po roku 1968 1. námestníkom ministra vnútra ČSSR. Na jeho životnom príbehu sa dá poukázať na to, ako sa v rámci štátneho aparátu v komunistickom Československu dala vybudovať závrtná kariéra.

Ján Majer sa narodil 21. decembra 1923 v obci Stratená v rožňavskom okrese. Otec Štefan (nar. 1896) pracoval ako robotník na podzemných prácach, matka Mária (nar. 1897, rod. Sojáková) sa starala o domácnosť. Po ukončení obecnej školy pracoval od roku 1938 spolu s otcom na stavbe tunelov v Dolnom Harmanci, Ulmanke a Kapušanoch. Koncom roka 1943 narukoval k delostreleckému pluku 1 Slovenskej armády v Topolčanoch, s ktorým v roku 1944 odišiel na opevňovacie práce na východné Slovensko. Po vypuknutí Slovenského národného povstania a odzbrojení východoslovenskej armády Nemcami utiekol do hôr a po viac ako týždni sa v okolí Dobšinej pripojil k partizánom. Po potlačení povstania sa ukrýval v lese. Krátko po oslobodení Popradu vstúpil vo februári 1945 do čs. armádneho zboru. Absolvoval vojenský pátračský kurz a spolu s delostreleckým plukom 5 sa zúčastnil bojov v Liptovskom Mikuláši, Žiline a na Morave. Vo vojenskej službe pokračoval po skončení vojny ako príslušník delostreleckého pluku 37. V polovici mája 1946 demobilizoval a krátko pracoval na stavbe tunela pri Tisovci. Za účasť na Slovenskom národnom povstaní a bojoch II. svetovej vojny mu udelili *Pamätnú medailu Radu Slovenského národného povstania* (1946) a *Československú medailu za chrabrosť pred nepriateľom* (1947).

Ján Majer (Zdroj: ABS)

Do Zboru národnej bezpečnosti (ZNB) ho prijali 2. júla 1946. V hodnosti čatára absolvoval školu Zboru národnej bezpečnosti I. stupňa v Žiline a začiatkom marca 1947 nastúpil na oblastné veliteľstvo NB I. v Bratislave. Počas štúdia základnej školy ZNB vstúpil koncom augusta 1946 do Komunistickej strany Československa (KSČ).

V čase februárových udalostí roku 1948 trávil dovolenku u rodičov. Po návrate do Bratislavy strážil v meste budovy ústredných úradov. V roku 1948 ukončil v Bratislave ročný kurz z učiva meštianskej školy a získal vzdelanie na úrovni meštianskej školy. Krát-

ko pôsobil na Zemskej úradovni ŠtB v Bratislave a odbore štátnej bezpečnosti Povereníctva vnútra. Začiatkom decembra 1948 nastúpil na stanicu NB v Rakovníku. V marci 1949 absolvoval vojenský výcvikový kurz v Stráži pod Ralskom a od začiatku apríla pôsobil ako inštruktor vojenského výcviku a veliteľ čaty tankového práporu pešieho pluku 36 v Mladej Boleslavi (neskôr premiestnený do Dolného Kubína). Začiatkom októbra 1949 prevzal funkciu veliteľa útvaru Pohraničnej stráže v Caparticiach na Šumave.

Začiatkom decembra 1949 ho na vlastnú žiadosť prevelili na okresné veliteľstvo Národnej bezpečnosti do Rakovníka, kde prevzal funkciu zástupcu veliteľa. Stranícky sa angažoval ako podpredseda útvarovej organizácie, kultúrno-propagačný referent a člen Miestneho národného výboru (MNV) v Rakovníku. V prvej polovici februára 1950 absolvoval krajskú politickú školu ZNB v Prahe, po návrate vystúpil z cirkvi a od polovice marca do polovice júna 1950 študoval na krajskej politickej škole Jana Švermu.

Dňa 1. januára 1951 ho povýšili do hodnosti vrchného strážmajstra a 1. februára 1951 sa stal okresným veliteľom NB v Rakovníku. Už v septembri 1951 ho však prevelili na Hlavnú správu Národnej bezpečnosti do funkcie inšpektora odboru vonkajšej služby. V polovici decembra 1951, vo veku 28 rokov,

PŘÍSAHA

člena Sboru národní bezpečnosti podle vládního nařízení ze dne 19. prosince 1947, čis. 228/1947 Sb., vydaného ve smyslu § 23, odst. 3 zákona ze dne 11. července 1947, č. 149 Sb.

Přisahám na svou čest a svědomí při všem, co je mi svaté, že vždy budu věren a oddán Československé republice, jejímu lidově demokratickému ústavnímu zřízení, jejímu presidentu a vládě; že vždy budu dbáti zákonů a nařízení republiky; že budu ochotně poslušen nařízení a příkazů svých představených a rozkazů svých velitelů; že budu přísně zachovávat úřední tajemství a že při veškerém svém jednání budu vždy míti na zřeteli jen zájem služby a prospěch republiky a jejího lidu.

Přisahám, že své služební povinnosti budu plniti svědomitě a nestranně i s nasazením života.

TAK PŘÍSAHÁM.

V Lakovniku dne 8. prosince 194 8.

občan. Jan Majer
podpis.

Potvrzuji, že tato přísaha byla vykonána v mé přítomnosti dne 8/12.1948

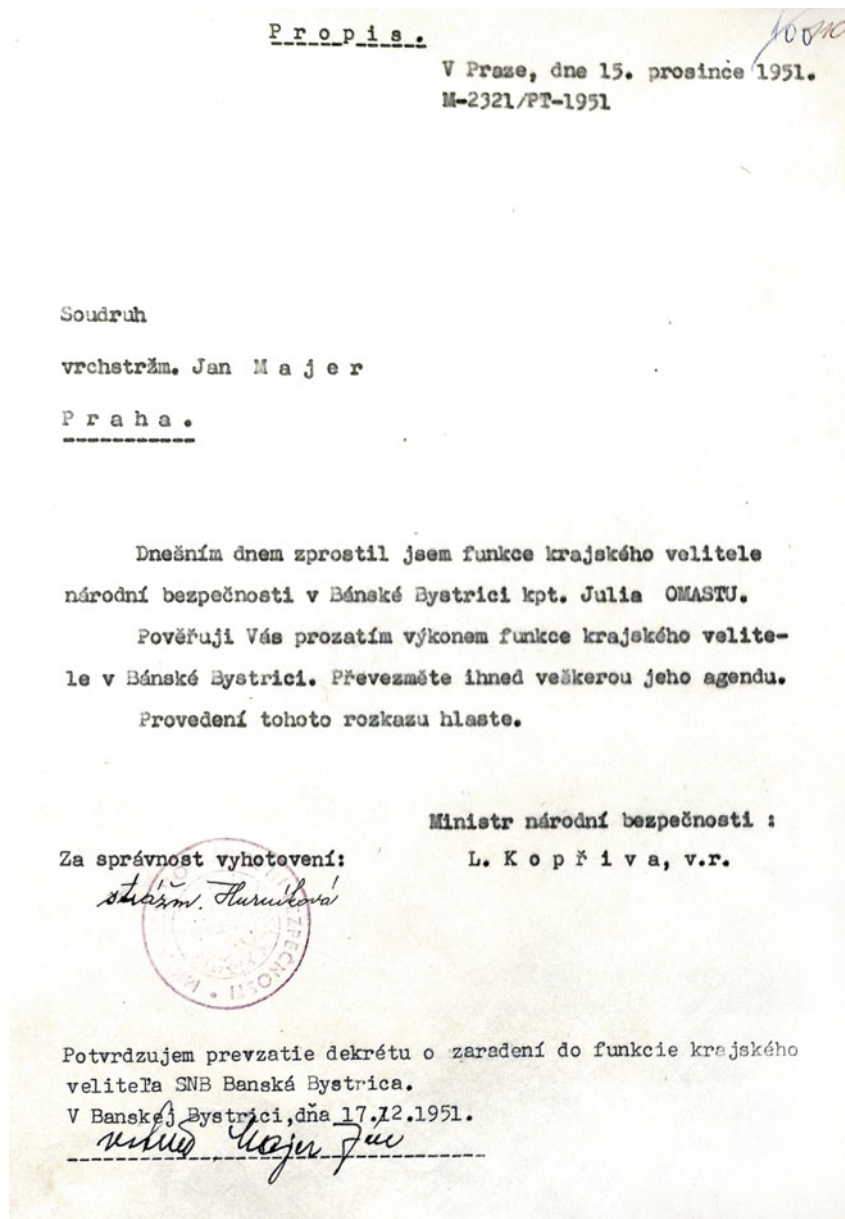
V Lakovniku dne 8. prosince 194 8.
Krah. skajm. Vaclav Müller Velitel stanice
podpis svědka. por. Jozef Staneš
podpis představeného velitele.

Služobná přísaha z decembra 1948 (Zdroj: ABS)

sa stal krajským veliteľom Národnej bezpečnosti v Banskej Bystrici (ustanovený 1. marca 1952). Nadriadení ho hodnotili ako veľmi schopného, politicky vyspelého, triedne uvedomelého, s dobrým vojenským vystupovaním, organizačnými schopnosťami, rozhodného, iniciatívneho, priameho, nekompromisného, sebakritického, rozvážneho, dôsledného, svedomitého a trochu výbušného. Vedenie ministerstva národnej bezpečnosti ho považovalo za jedného z najschopnejších príslušníkov NB na Slovensku.

V prvom polroku 1952 dostal krátko po sebe pochvaly veliteľa NB za dobré výsledky v hospodárení a za dobrú vojenskú prípravu príslušníkov na vojenskú prehliadku počas májových osláv. Vďaka dobrým pracovným výsledkom, predovšetkým v „boji proti vnútornému nepriateľovi“ ho rýchlo povyšovali – 1. februára 1952 poručík, 1. júna 1952 kapitán (preskočil hodnosť nadporučík), 1. februára 1953 štábný kapitán a 1. júla 1953 major.

Vedúci funkcionári ministerstva národnej bezpečnosti už v tomto období uvažovali o jeho zaradení na vyššiu funkciu v rámci centrál NB. Zámer realizovali v súvislosti s reorganizáciou bezpečnostných zložiek a ich opätovným začlenením do ministerstva vnútra. Dňa 1. novembra 1953 sa ako 29-ročný stal zástupcom veliteľa Hlavnej správy Verejnej bezpečnosti pre operatívnu. Od mája 1954 viedol tridsaťčlennú skupinu príslušníkov Verejnej bezpečnosti (VB) počas štúdia na ročnej operatívnej škole milície v Sovietskom zväze. V deň návratu z Moskvy, 15. mája 1955, ho povýšili do hodnosti podplukovníka. Od októbra 1955 do októbra 1956, počas štúdia hlavného veliteľa VB plk. Jana Janulíka¹ na ročnej operatívnej škole v ZSSR,

Poverenie do funkcie krajského veliteľa NB v Banskej Bystrici, december 1951 (Zdroj: ABS)

dočasne riadil Hlavné veliteľstvo VB. Ako zástupca hlavného veliteľa VB zodpovedal za činnosť odboru boja proti kriminálnym trestným činom, odboru vyšetrovania, odboru občan-

ských preukazov a vedecko-technického odboru. Nadriadení vyzdvihovali jeho odborné riadenie podriadených útvarov, riešenie celoštátnych prípadov, skrátenie vyšetrovacích lehôt a presa-

1 Jan Janulík (1909, Tvrdonice, ČR) viedol od októbra 1949 ľudové milície na Krajskom veliteľstve NB v Gottwaldove (dnes Zlín). Od 23. októbra 1950 riadil odbor ľudových milícií ministerstva národnej bezpečnosti v Prahe. Vo februári 1952 sa stal hlavným veliteľom NB. V marci 1952 ho povýšili zo štábného strážmajstra na plukovníka, v decembri 1958 na generálmajora. Národnú, resp. Verejnú bezpečnosť riadil do februára 1963. Od júna 1963 do mája 1965 bol náčelníkom Správy pasov a víz MV ČSSR. V rokoch 1965 až 1969 pracoval ako občiansky zamestnanec správy spravodajskej techniky, resp. Hospodárskej správy MV. Archiv bezpečnostných zložiek Praha (ABS), fond (f.) osobní evidenční karty MV, Jan Janulík.

dzovanie nových foriem práce, napríklad agentúry na cele.

V roku 1956 sa na rok stal sudcom z ľudu pre Vyšší vojenský súd v Prahe. Začal tiež študovať na Právnickej fakulte Karlovej univerzity. V roku 1961 obhájil diplomovú prácu pod názvom *Úlohy a činnosť národných výborov a Verejnej bezpečnosti pri zabezpečovaní ochrany socialistického poriadku*. Titul doktora práv získal v roku 1966.

Vo februári 1963 konštatoval minister vnútra Československej socialistickej republiky (ČSSR) Lubomír Štrougal, že „úroveň riadiacej a organizátorskej práce vedúcich funkcionárov hlavnej správy Verejnej bezpečnosti v Prahe zostáva a v súčasnej dobe sa dostáva do rozporov s požiadavkami vyplývajúcimi zo záverov XII. zjazdu“.² Širšia personálna obmena náčelníkov bezpečnostných útvarov ministerstva vnútra sa dotkla aj Majera. V marci 1963 ho z Prahy preveľili na východné Slovensko – stal sa náčelníkom Krajskej správy Ministerstva vnútra (MV) v Košiciach. Krajským náčelníkom zostal aj po reorganizácii krajských bezpečnostných útvarov v polovici roku 1966 a vytvorení Krajskej správy ZNB v Košiciach. V máji 1967 nastúpil na diaľkové štúdium seminára pre vedúcich pracovníkov MV k vedeckej organizácii riadiacej práce. Pri príležitosti 20. výročia Víťazného februára ho (25. februára 1968) povýšili do hodnosti plukovníka.

Dňa 21. júna 1968 vláda ČSSR prijala návrh ministra Pavla (zo 17. júna) a svojím uznesením vymenovala Majera do funkcie námestníka MV pre Verejnú bezpečnosť. Pavel svojím kádrovým rozkazom z 24. júna 1968 zaradil Majera do činnnej zálohy MV a priznal mu funkčný plat 6500 Kčs.³

Zveril mu zodpovednosť za riadenie Verejnej bezpečnosti, vyšetrovacích útvarov VB, štábu Civilnej ochrany štátu, hlavnej inšpekcie požiarnej ochrany a správy Zboru nápravnej výchovy. Do konca júla sa Majer zúčastnil troch zasadnutí kolégia MV, na ktorých sa pripravovali zásadné zmeny v činnosti rezortu, najmä ŠtB. V spolupráci s námestníkom pre ŠtB Viliamom Šalgovičom riešil otázku využitia pracovníkov vyšetrovacích odborov ŠtB pre potreby rovnakého odboru VB, a vyčlenenia Zboru nápravnej výchovy do rezortu ministerstva spravodlivosti. V procese transformácie bezpečnosti mal definovať a spresniť úlohy Verejnej bezpečnosti.

Od 29. júla 1968 trávil dovolenku na Jalte v Sovietskom zväze. Večer 20. augusta priletel spoločne s ďalšími príslušníkmi MV, ktorí boli na rekreácii, do Moskvy, kde sa podľa jeho slov na druhý deň ráno dozvedel z moskovského rozhlasu a tlače o vstupe vojsk Varšavskej zmluvy do Československa. Večer 22. augusta so stretol s prvým podpredsedom KGB genmjr. Semjonom Kuzmičom Cvigunom. Ten ho informoval o udalostiach predchádzajúcich dní, ako aj o situácii na ministerstve vnútra a požiadal ho o pomoc pri konsolidácii situácie, ochrane poriadku a bezpečnosti a o spoluprácu s hlavným predstaviteľom KGB na čs. ministerstve vnútra M. G. Kotovom.

Do Prahy priletel 23. augusta. Neriadil sa však pokynmi sovietskej strany. Naopak, konšpiratívne sa stretol s ministrom vnútra Josefom Pavlom, prevzal povinnosti námestníka pre VB a prijal poverenie zastupovať 1. námestníka MV Stanislava Padřůnka, ktorého zadržovali Sovieti. V rozho-

vore pre časopis *Bezpečnost*, ktorý napokon stiahli z distribúcie (zachovali sa len tri výtlačky), označil vstup vojsk Varšavskej zmluvy za okupáciu a vyzval príslušníkov VB, aby sa držali výzvy prezidenta republiky a nespolupracovali s okupačnými vojskami. Dňa 26. augusta sa podieľal na predložení správy o situácii na ministerstve vnútra vláde ČSSR a predsedníctvu Národného zhromaždenia, ktorá obsahovala požiadavky voči sovietskym okupačným úradom a príslušníkom KGB.

Situácia sa však už zakrátko vyostřila a Majer na ňu musel reagovať. Po odvolaní ministra Pavla vydal 30. augusta v mene ministra vnútra rozkaz, ktorým „v súvislosti s mimořádnou situací v našem státě“ dočasne pozastavil vykonávanie rozkazu ministra vnútra, ktorým sa realizovali niektoré opatrenia prvej etapy akčného plánu čs. kontrarozvedky.⁴

Následné personálne výmeny sa Majera nedotkli. Naopak, 10. septembra 1968 sa stal I. námestníkom ministra vnútra ČSSR Jana Pelnáři.⁵ Prevzal zodpovednosť za riadenie vnútornej správy, kádrovej a organizačnej správy, hospodárskej správy, správy spojenia, správy ochrany straníckych a vládnych činiteľov, inšpekcie ministra vnútra, študijného ústavu MV, výskumného vývojového strediska automatizácie MV, leteckého oddielu, aparátu stálej komisie pre ochranu utajovaných skutočností, komisie ministra vnútra pre zisťovanie prípadov nezákonného postupu príslušníkov ZNB a ZNV, odboru zvláštnych úloh a krajských správ ZNB.

Začiatkom roku 1969 prevzal funkciu štátneho tajomníka MV. Z titulu novej funkcie sa podieľal spoločne

2 Archív Ústavu pamäti národa Bratislava (AÚPN), f. Ján Langoš, škatuľa (šk.) 4. Kádrové zmeny ministerstva vnútra.

3 Korún československých.

4 Rozkazom z 8. 8. 1968 vyčlenil minister vnútra ČSSR Josef Pavel z pôsobnosti ŠtB odhaľovanie a rozpracovávanie viacerých trestných činov, napr. rozvracanie republiky, teror, záškodníctva, sabotáže, podvracania republiky a poškodzovania štátov svetovej socialistickej sústavy (ak nebol spáchaný v spojení s cudzou mocou), poburovanie, zneužívanie náboženskej funkcie, nedovolenej prevádzky a držania vysielacej stanice. Pozri: ABS, f. A6/4, inventárna jednotka (inv. j.) 1137. RMV ČSSR číslo (č.) 39/1968 z 8. 8. 1968 Některá opatření k provedení první etapy akčního programu čs. kontrarozvědky.

5 Jan Pelnář (1911 – 1982) pôsobil vo funkcii ministra vnútra ČSSR od 31. 8. 1968 do 28. 1. 1970.

- 2 -

23. Současná stranická příslušnost		d1	9	31. Dosažené hodnosti v MV		k1	16
		d2	10			k2	62
Kandidát KSČ od				Hodnost	Účinnost	Doklad K. r.	
Člen KSČ od				čater nsk.	2.7.1946		
Datum a důvod ztráty členství v KSČ vyloučen 1970				strážmajster	2.7.1947	KR č.7/47	
Člen ČSM od				vrch.strážm.	1.1.1951	Výnos MNB č. 66/52	
Zánik členství v ČSM od				poručík	1.2.1952	Výnos MNB č. VB 222/21-170	
Jiné politické strany - které, od				kapitán	1.6.1952	R-MNB č.352/52	
Zánik členství v jiných politických stranách od				škpt.	1.2.1953	KR č.8/53	
24. Dřívější polit. příslušnost	Organizován v předmnichov. republice a za okupace, název strany od - do	e1		prevedený	1.7.1953	KR-MNB 717/53	
	Organizován po roce 1945 - ČsR 1948, název strany od - do	e2	1	podplukovník	15.5.1955	KR-MV č.977/55	
	KSČ 26.6.1946			plukovník	25.2.1968	MV 102/68	
25. Současné členství ve společen. organizacích +							
SČSP				f 1			
26. Zastává veřejné a stranické funkce +				g KOD			
				0			
27. Soudně trestan	Kterým soudem, jak	h1					
	v roce	h2	trestaný nebol				
28. Rodinný stav +				ch 2			
Země							
29. Údaje o manželce - manželce	Příjmení a jméno rodné jméno	MAJEROVÁ Jarmila Stehliková		32. Zdravotní klasifikace +			
	Datum narození	Datum sňatku		1 1			
	Národnost	i1	1	33. Čs. vyznamenání - rok propůjčení			
	Sociální původ dcéra robotníka	i2	1	Medaila SNP III třídy Medaila Za chrabrost, Medaila "Za vynikající práci"-1958 Medaila "Za zásluhy o obranu vlasti" roku 1955. Řád červenej hviezdy" roku 1961. Jarmila med. 20. srpna SNP 1964 viz.str.31			
Politická příslušnost KSČ od roku 1958	i3	5	m1 KOD 70,73,77 78,80 m2 69				
30. Počet dětí				j 2			
Jméno a data narození dětí				34. Cizí vyznamenání			
				m3 KOD			
				35. Údaje o bydlišti +			
				Vlastní byt	n1	1	
				Adresa trvalého bydliště	n2	903	
				Košice kraj Východoslovenský.	n3	604	
				Praha 7			
				Okres			
				Kraj			

- 3 -

Doplňujúci údaje k rubrikám č. 1.-35.

rub. 33
 Řád rudé hvězdy /u příležitosti 25 výročí SNP/
 RPR 27/69 (me 2x)

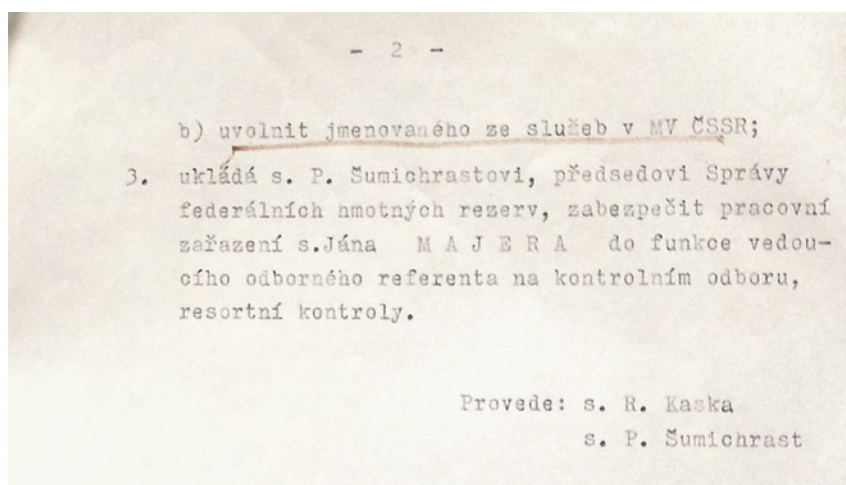
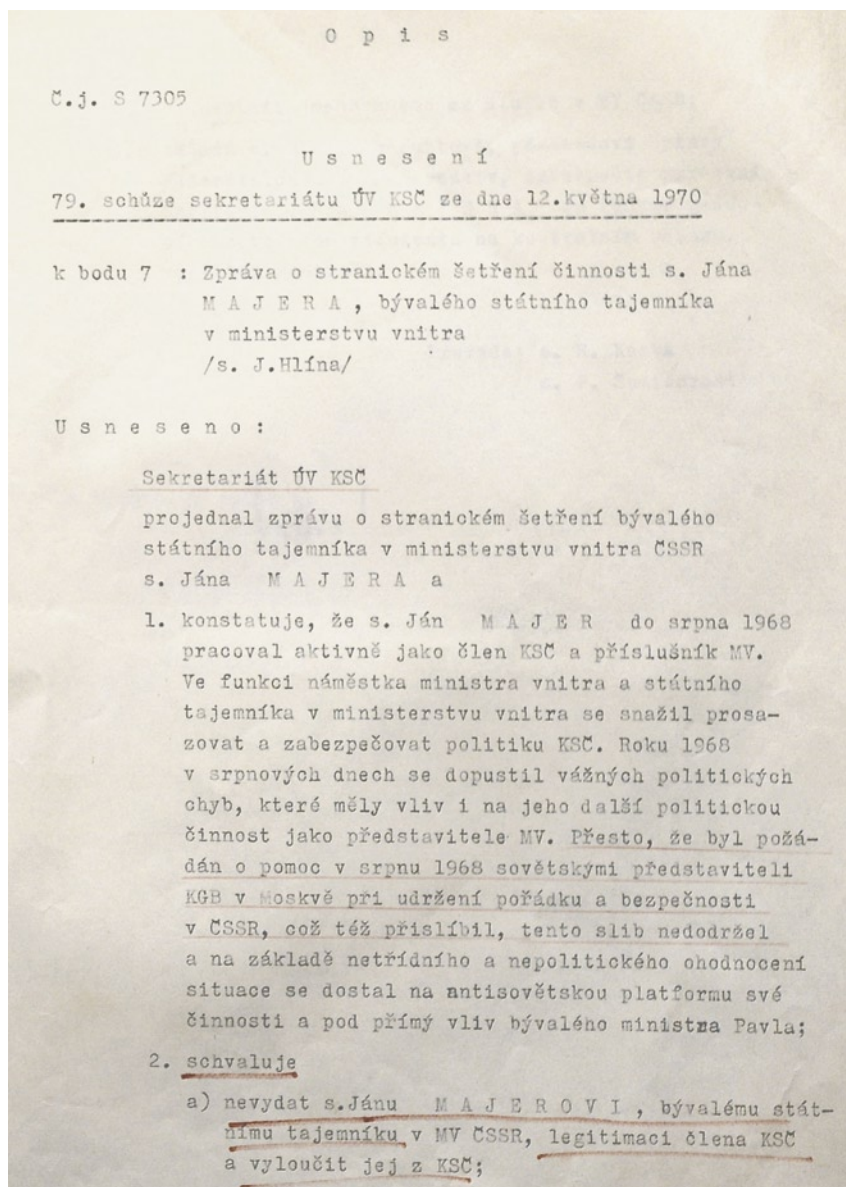
foto 4X4

Z roku 19 64

Z roku 19

Od kdy den, měs, rok	Do kdy den, měs, rok	36. Průběh služby v MV		Doklad Kádrový rozkaz
		Popis činnosti - funkce a další údaje	Název součástí	
2.7.1946		Přiját a zařazen do školy I.stupně Žilina		
2.3.1947		Zařazen	OOVB Bratislava	
20.7.1948		Přemístěn	ZÚStb Bratislava	
10.10.1948		III. odbor	Pov.vnitř Blava	
1.12.1948		Přemístěn na stanici SNB	Rakovník	
10. 4.1949		Instruktor VSTŘ Dolný Kubín	SNB ú.9600	
1.12.1949		Zástupce velitele	OVNB Rakovník	
1. 9.1951		Instruktor odboru vnější služby	HS VB	
1.11.1953		Zástupce náčelníka		MV 1353/53
2. 5.1954		Frekventant školy milice v SSSR		
15.5.1955		Zatímně - zást. náčelníka pro operativu		MV 1025/55
1.3.1963		Náčelník KS MV	KS MV Košice	MV 170/63
15.3.1966		náčelník krajské správy SNB Košice		KRMV 93/66
29.5.1967	27.1.1968 5.6.1968	povolán do semináře pro ved.pracovníky SNB k vědecké organizaci řídicí práce -dálkové studium-soustr. v SOŠ Praha		KOS 195/67 52,120,240/68
21.6.1968		Náměstek ministra vnitra pro Veřejnou bezpečnost, současně zařazen	placená činná záloha	KRMV 444/68
10.9.1968		Přemístěn I.náměstek ministra vnitra	Vedení MV	KRMV 612/68
2.1.1969		Státní tajemník v MV	Vedení MV ČSSR	
28.4.1970		přemístěn do kádrové dispozice MV ČSSR s funkčním platem 4.500,- Kčs a dif. příplatkem 400,-Kčs. 1.1.1969 do 27.4.1970 se považuje za zařazení v placené činné záloze		KRFMV 229/70
31.5.1970	Doba od	propuštěn podle sl.předpisu MV Kádr II-1, hl.VI, čl. 70, písm.d), odchodné a příspěvek za službu náležit. /hodnocení nevyhovující/		KRFMV 262/70

Osobní evidenční karta (Zdroj: ABS)

Rozhodnutí sekretariátu ÚV KSČ o vyloučení Majera z KSČ a prepustení zo ZNB z mája 1970
(Zdroj: ABS)

s ministrom vnútra ČSSR na riadení federálneho ministerstva vnútra, zodpovedal vláde ČSSR, prezidentovi ČSSR, Rade obrany štátu, Federálnemu zhromaždeniu ČSSR a ich orgánom za konkrétne úlohy, ktoré mu ako členovi vlády ČSSR uložili (vo vzťahu k týmto orgánom mal rovnaké postavenie ako minister vnútra), v spolupráci s ministrom vnútra ČSSR, prípadne podľa jeho pokynov, v rámci dohodnutej del'by práce riadil prostredníctvom náčelníkov a veliteľov podriadené útvary Federálneho ministerstva vnútra (FMV), rozhoduje za ministra vnútra ČSSR v čase jeho neprítomnosti alebo služobného zaneprázdnenia a v otázkach služobného pomeru a disciplinárneho práva bol predstaveným všetkých príslušníkov ozbrojených bezpečnostných zborov útvarov FMV, útvarov výkonného aparátu a útvarov služieb FMV.⁶ Zároveň prevzal zodpovednosť za riadenie náčelníka právneho odboru, bezpečnostného odboru, odboru pre hospodárske riadenie, odboru pre riadenie spojenia, oddelenia obrany, vlastného sekretariátu.

Po podpise moskovského protokolu a nástupe nového ministra vnútra Jána Pelnára presadzoval normalizačnú politiku KSČ, zabezpečoval konsolidáciu MV a spoluprácu so sovietskymi predstaviteľmi na MV. V auguste 1969 riadil koordinačný štáb pre bezpečnostné opatrenia proti „kontrarevolučným a protisocialistickým silám“. Aj napriek tomu predsedníctvo Ústredného výboru (ÚV) KSČ na svojej 73. schôdzi 9. marca 1970 schválilo vytvorenie stránickej komisie na prešetrenie jeho činnosti v roku 1968.⁷ Vysvetliť svoju

6 ABS, f. A6/4, inv. j. 1229. RMV ČSSR č. 44/1969 z 6. 8. 1969 Prozatimní statut federálního ministerstva vnitra.

7 Komisia pracovala v zložení: Jan Hlína – člen Ústrednej kontrolno-revíznej komisie KSČ (predseda), Jan Belovický – člen Ústrednej kontrolno-revíznej komisie KSČ, Ján Pješčak – námestník ministra vnútra ČSSR, Jan Sližka – vedúci odboru bezpečnostnej politiky ÚV KSČ.

činnosť a postoje v rokoch 1968 – 1969, ako aj vyvrátiť obvinenia zhromaždené komisiou ministerstva vnútra sa snažil v sedemnáststranovom liste I. tajomníkovi ÚV KSČ Gustávovi Husákovi z 18. marca.⁸

Záverečnú správu zo straníckeho šetrenia prerokoval sekretariát ÚV KSČ na svojej 79. schôdzi 12. mája 1970. Konštatoval, že v „roku 1968 v srpnových dňoch se dopustil vážnych politických chýb, ktoré mali vliv i na jeho ďalšiu politickú činnosť ako predstaviteľa MV. Presto, že byl požádán o pomoc v srpnu 1968 sovětskými představiteli KGB v Moskvě při udržení pořádku a bezpečnosti v ČSSR, což též přislíbil, tento slib nedodržel a na základě netřídního a nepolitického ohodnocení situace se dostal na anti-sovětskou platformu své činnosti a pod přímý vliv bývalého ministra Pavla“.⁹

Sekretariát ÚV KSČ sa uzniesol nevydať mu legitimáciu člena KSČ, vylúčiť ho z KSČ a uvoľniť zo služieb ministerstva vnútra.

Koncom apríla 1970 ho premiestnili do kádrovej dispozície ministerstva vnútra a 31. mája 1970 ako nevyhovujúceho z politických dôvodov prepustili zo služieb ZNB. Dostal príspevok za službu vo výške 1250 Kčs mesačne a odchodné vo výške mesačného hrubého platu. Začiatkom júna požiadal vzhľadom na dĺžku a priebeh služby, ale aj finančné ťažkosti spojené so splátkou pôžičky MV na výstavbu družstevného bytu o priznanie odchodného vo výške trojnásobku mesačného príjmu. Minister vnútra žiadosť zamietol s odôvodnením, že trojnásobok odchodného je možné okrem dĺžky služby priznať na základe dôvodov hodných zvláštného zreteľa, za ktoré finančné

problémy nemožno považovať. Od roku 1970 pracoval vo funkcii vedúceho odborného referenta kontrolného odboru rezortnej kontroly na Správe federálnych hmotných rezerv. V roku 1979 odišiel do starobného dôchodku.

Po roku 1989 požiadal o mimosúdnu rehabilitáciu. Prieskumný senát rehabilitačnej komisie ministerstva vnútra Českej republiky v roku 1993 konštatoval, že „jeho činnosť po dobu služebního poměru svým morálním charakterem vysoce převyšuje míru jeho krátkodobého politického selhání v letech 1968 – 69 a je podle názoru senátu naprosto neslučitelná s jakoukoli rehabilitací zejména vedle těch, na jejichž nepříznivých osudech se z titulu své funkce podílel“. Stotožnil sa tým so zamietavými stanoviskami bývalých ministrov vnútra Jána Langoša a Petra Čermáka.¹⁰

DOSIAHNUTÁ HODNOSŤ

2. 7. 1946	čatár na skúšku
2. 7. 1947	strážmajster
1. 1. 1951	vrchný strážmajster
1. 2. 1952	poručík
1. 6. 1952	kapitán
1. 2. 1953	štábný kapitán
1. 7. 1953	major
15. 5. 1955	podplukovník
25. 2. 1968	plukovník

VYZNAMENANIA A OCENENIA

1946	Pamätná medaila Radu Slovenského národného povstania
1947	Československá medaila za chrabrosť pred nepriateľom
1955	Medaila Za zásluhy o obranu vlasti
1958	Vyznamenanie Za vynikajúcu prácu
1961	Rad červenej hviezdy
1964	Pamätná medaila k 20. výročiu SNP
1969	Rad červenej hviezdy

Jerguš Sivoš • The Breathtaking Career in the National Security Corps. Portrait of Ján Majer

The text deals with the fate of one of the highest representative of State Security in Slovakia. During the year 1968 he served as a head of the Regional Administration of the Ministry of Interior in Košice and later he took over the command of several units of the Public Security. Although he did not support the intervention of the Warsaw pact armies in Czechoslovakia he became the 1st Deputy Minister of Interior of Czechoslovak Socialist Republic shortly after.

Mgr. Jerguš Sivoš, PhD. (1979)

Študoval na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Doktorandské štúdium v odbore slovenské dejiny absolvoval na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity v Trnave. Je pracovníkom Sekcie dokumentácie Ústavu pamäti národa. Zameriava sa na výskum obdobia neslobody, najmä na pôsobenie Štátnej bezpečnosti. Je autorom publikácie XII. správa ZNB. Dokumenty k činnosti Správy kontrarozvedky v Bratislave v rokoch 1974 – 1989 (2008), spoluautorom publikácie Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948 – 1989. Ministři a jejich náměstci (2009) a spoluautorom výstavy Prísne tajné! Dejiny ŠTB na Slovensku (2011).

8 ABS, f. personální spisy resortu vnitra, inv. j. 6914/23.

9 Tamže. Usnesení 79. schůze sekretariátu ÚV KSČ ze dne 12. května 1970.

10 Tamže. Zápis z jednání přezkumného senátu rehabilitační komise MV ČR.

SPOMIENKY NA UČITEĽSKÚ A VOJENSKÚ SLUŽBU

ROZHOVOR S RUDOLFOM ĎURIŠOM

MARTIN LACKO

Učelia a kňazi boli odjakživa hlavnými predstaviteľmi slovenskej inteligencie a zohrávali dôležitú, priam kľúčovú úlohu vo formovaní spoločnosti. Po roku 1945, najmä však po komunistickom prevrate roku 1948 totalitný režim v snahe ovládnuť spoločnosť chápal učiteľov v prvom rade ako prevodovú páku svojej politiky, až potom ako nositeľov vzdelania a osvety. Práve učelia, ktorí boli v bezprostrednom a každodennom styku s ľuďmi, najmä s tými najmenšími, mali aktívne aplikovať tézy komunistickej ideológie, vplývať na zmenu vedomia obyvateľstva. Tých, ktorí sa otvorene protivili, alebo ktorým režim nedôveroval, jednoducho odstavil – najrôznejšími spôsobmi: vyhodením, preradením do výroby, predčasným penzionovaním a pod. Mnohí iní boli v školách iba trpení a museli manévrovať medzi Scyllou a Charybdou, medzi vlastným svedomím, presvedčením a tlakom zamestnávateľa, resp. režimu.

Ďalším zo série rozhovorov s pamätníkmi obdobia rokov 1939 – 1989 bude rozhovor s predstaviteľom tejto sociálnej vrstvy, bývalým učiteľom Rudolfom Ďurišom. Je rodákom zo Skačian na hornej Nitre, od roku 1953 však trvale žije v Nitre. Po skončení ľudovej školy študoval na gymnáziu v Nitre (1927 – 1935), potom na FF UK v Prahe (1935 – 1939), kde v júni 1939 štúdium absolvoval. Záverečné skúšky však vykonal až v júni 1942 na Slovenskej univerzite v Bratislave. V roku 1940 nastúpil dráhu učiteľa. Tú v roku 1943 prerušila povinná vojenská služba. Od roku 1945 až do dôchodku v roku 1978 pracoval ako učiteľ.

Po roku 1990 sa angažoval v rámci Miestneho odboru Matice slovenskej v Nitre. Zastával funkciu tajomníka, osobitnú pozornosť venoval evidencii členskej základne a registrácii aktívnych matičíarov. V posledných rokoch je aj literárne a vydavateľsky činný. V Almanachu Nitra 2008 publikoval

Rudolf Ďuriš v roku 1950
(Zdroj: Archív R. Ďuriša)

štúdiu o Slovákoch v československých légiách v Rusku (1917 – 1920), v Almanachu Nitra 2009 štúdiu o legionárovi a literátovi Mikulášovi Gacekovi. Do tlače pripravil a spracoval pamäti svojho svokra, bývalého rakúsko-uhorského vojaka a neskôr legionára Viliama Šimku. Tie neskôr sám vydal – vlastným nákladom – v dvoch brožúrach pod názvom Z rodinnej kroniky Viliama Šimku (2007) a Ako sme bojovali proti Rusom za prvej svetovej vojny (2008). Okrem toho pripravil rozsiahlejší rukopis o čsl. légiách v Rusku pod názvom „Kriesitelia národnej pohreby“: o aktivitách Slovákov v čsl. légiách, ktorý však len čaká na svojho sponzora, resp. vydavateľa.

Podkladmi pre nižšie uvedené spomienkové rozprávanie boli vlastnoručne spísané spomienky R. Ďuriša, dva osobné rozhovory (december 2010, marec 2011), doplnené listovou korešpondenciou s autorom. Výsledný predložený text Rudolf Ďuriš autorizoval.

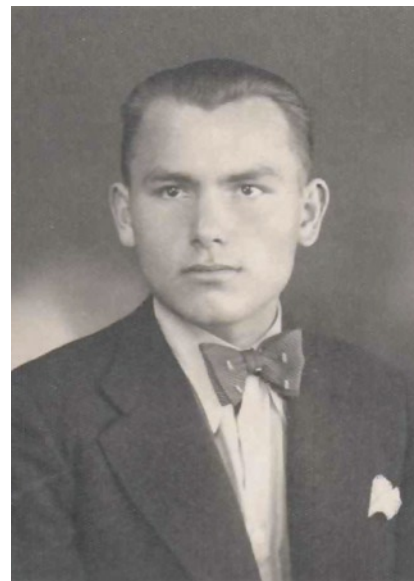
Narodil som sa 14. apríla 1916. Po-
chádzam z rodiny mlynára Petra Ďu-
riša v Skačanoch. Mamička nás mala
deväť detí. Štyria umreli, päť nás
ostalo nažive. Ja som prišiel na svet
ako tretorodený syn a som posled-
ným žijúcim zo svojich súrodencov...

VYSOKOŠKOLSKÉ ŠTÚDIA

Od školského roku 1935/1936
som študoval na Filozofickej fakulte
Karlovej univerzity v Prahe, odbor
slavistika a germanistika. V Prahe
ma zastihli aj búrlivé udalosti marca
1939. Do školského roku 1938/1939
som býval v študentskom domove
v Prahe II, Jenštejnská 1, ľudovo na-
zývanom Hlávkova kolej. O vzniku
Slovenského štátu som sa dozvedel
ráno 15. marca, spolu s tragickou
správou, že na území Čiech a Moravy
sa zriadiť Protektorát ako súčasť
Veľkonemeckej ríše a jednotky wehr-
machtu od ranných hodín obsadzujú

krajinu. Okupácia Česka a príchod
Hitlera do Prahy nami študentmi
veľmi otriasli. Celú túto tragédiu sme
prežívali solidárne spolu s českými
študentmi. Českí študenti, kolegovia
z internátu nám však veľmi zazlieva-
li, ba obviňovali nás, že túto tragédiu
majú na svedomí v hlavnej miere
„separatistickí Slováci“. My sme
v tom však boli nevinne.

V tom čase som bol v ôsmom se-
mestri, pracoval som na diplomových
práciach¹ a celé štúdium aj so záve-
rečnými skúškami som chcel ukon-
čiť v Prahe. Preto som začiatkom
študijného roka 1939/1940, koncom
septembra 1939, znova cestoval do
Prahy, pravda, už na pas Slovenskej
republiky. V Hlávkovom internáte
som však už nemohol bývať, pretože
som bol príslušníkom cudzieho štátu.
Ubytoval som sa preto v internáte
M. R. Štefánika na Letnej, v ktorom
bývali len Slováci. Chodil som na
niektoré prednášky na fakulte, ale

Portrét zo štúdií na UK v Prahe v rokoch
1936 – 1937 (Zdroj: Archív R. Ďuriša)

zväčša som vysedával v Univerzitnej
knížnici v Klementíne a študoval
materiály k diplomovej práci zo slo-
venčiny.

Štúdium v Prahe som však už ne-
dokončil. Po známych študentských
nepokojoch z konca októbra 1939,
po tragickej smrti študenta Opletala,
nemeckí okupanti české vysoké školy
(vraj na tri roky) zavreli a českých
študentov potrestali aj inými tvrdými
represiami. Funkcionárov Zväzu čes-
kého študentstva fyzicky zlikvidovali
a v noci zo 16. na 17. novembra 1939
nemecké prepadové komandy prepad-
li vo všetkých univerzitných mestách
vysokoškolské internáty a nič netu-
šiacich študentov zbúrcovaných zo
spánku zajali a na nákladných autách
vyviezli za Prahu. Tam boli neskôr
porozdeľovaní na nútené práce do
Nemecka.²

Nemeckí agresori však urobili jed-
nu výnimku: internát M. R. Štefánika,

Vodný mlyn a rodný dom R. Ďuriša v Skačanoch (Zdroj: Archív R. Ďuriša)

- 1 V tom čase študent dvojodborového štúdia musel odovzdávať až dve diplomové práce. Štúdium na FF KU v Prahe v tom čase trvalo osem semestrov, teda štyri roky. Kto však chcel, mohol študovať aj dlhšie, desať či viac semestrov.
- 2 Dňa 28. 10. 1939 sa v Prahe konala študentská, protinacisticky zameraná demonštrácia. Pri jej potlačovaní bol ranený študent medicíny Jan Opletal, ktorý následkom zranení 11. novembra aj podľahol. Jeho pohreb 15. 11. 1939 v Prahe sa stal znova mohutnou študentskou manifestáciou antinacistického a pročeskoslovenského zmýšľania. Tieto udalosti Hitlerovi poslúžili ako zámienka na zatvorenie všetkých vysokých škôl v Protektoráte. Deväť študentských funkcionárov nacisti zastrelili a približne 1 200 študentov deportovali do koncentračných táborov.

kde bývali študenti-Slováci, nechali na pokoji. My sme sa o hrôzostrašných udalostiach uplynulej noci dozvedeli ráno pri raňajkách. Pravdaže, osudom českých kolegov sme boli hlboko ostrašení, i keď nám bolo jasné, prečo nás Slovákov Nemci ušetrili.

Zatvorenie českých vysokých škôl skrížilo študijné plány všetkých študentov – i moje. V Prahe som vydržal ešte mesiac a 17. decembra 1939 som odchádzal na Slovensko, no s nemalým smútkom v duši. V Prahe som okrem spomienok zanechával aj kus srdca, lebo Praha mi k nemu veľmi prirástla. A iste nielen mne. Štyri roky strávené v tejto metropole boli hádam najkrajším obdobím môjho života, v istom zmysle rozprávkou mojej mladosti. Spomienky na tieto časy vo mne žijú dodnes...

V Bratislave som si podal len prihlášku na záverečnú skúšku na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity. Pre mňa to bol príchod do neznámeho prostredia. Mal som tam len hŕstku známych a priateľov medzi študentmi, čo nestačilo na to, aby som sa tu integroval. Vysokoškolské internáty boli beznádejne preplnené a tak som nocoval, kde sa dalo. Raz vo Svoradove, inokedy na Lafranconi – pravdaže ilegálne. Po týždni takéhoto živorenia som si našiel privát a konečne som sa mohol ako-tak venovať práci.

Našťastie, môj pobyt v Bratislave trval len tri mesiace. Od Krajinského úradu v Bratislave som dostal stipendium, ktoré mi umožnilo stráviť štyri mesiace vo Viedni na tamjšej univerzite ako „Gasthörer“ (host) v letnom trimestri 1939/1940. Zdokonalil som sa v nemčine a doplnil som si materiály k diplomovej práci z nemčiny. Koncom júla 1940 som sa vrátil na Slovensko a hneď začiatkom augusta som sa prihlásil na MŠaNO³ do školských služieb. Ešte v priebehu mesiaca som dostal vyrozumienie, aby som sa hlásil do služby na riaditeľstve gymnázia v Liptovskom Svätom Mikuláši.

Ako mladý učiteľ v Liptovskom Sv. Mikuláši (Zdroj: Archív R. Ďuriša)

ZAČIATKY UČITELSKEJ SLUŽBY

Moju učiteľskú službu som začal v septembri roku 1940 na gymnáziu v Liptovskom Svätom Mikuláši. Dva roky som pôsobil ako začiatovník – supľujúci profesor. V školskom roku 1942/1943 som bol preložený na gymnázium do Ružomberka a v októbri 1943 som narukoval. Po vojne, od septembra 1945 do konca augusta 1949, s ročným prerušením, som učil v Žiline. Tým ročným prerušením bolo pôsobenie na Vojenskej škole Jána Žižku (neskôr to bolo Vojenské gymnázium) v Spišskej Novej Vsi.

Od leta roku 1953 som prešiel do Nitry, kde som sa s rodinou trvale usadil a učil až do konca roku 1976, keď som odišiel do penzie. Od roku 1954 do 1960 som učil na Pedagogickej škole. Roku 1960 bol zriadený Pedagogický inštitút a potom Pedagogická fakulta. Do roku 1960 sa učitelia národných škôl učili na stredných pedagogických školách.

Aké predmety ste učili?

Najprv slovenčinu a nemčinu. Po vojne nemčina na desať rokov vypadla z učebných plánov, a tak

som ju nahradil ruštinou. V rokoch 1952 – 1957 som si diaľkovým štúdiom rozšíril aprobáciu o ruský jazyk. Od roku 1962 som však učil prevažne už iba ruštinu a nemčinu.

Aká bola atmosféra v školstve v tomto období?

Ja môžem hovoriť len o tých školách, kde som pôsobil. V Mikuláši som prišiel do učiteľského zboru, ktorý bol koncom školského roka 1939/1940 úradne rozhádzaný pre „vzburu“ a akési protesty učiteľov-čechoslovákov. Ale počas tých nasledujúcich dvoch rokov, čo som tam učil, bola atmosféra v zbore pokojná a v každom ohľade tolerantná. Povedal by som, že tam vládol duch pracovného i politického liberalizmu a demokracie. Našou jedinou povinnosťou bolo dobre učiť a viesť mládež v duchu kresťanskom a národnom. Samozrejme, vítanou bola aj mimoškolská činnosť na poli kultúry a osvety. Nebola tam nijaká indoktrinácia v zmysle politickom, nijaký ideologický dirigizmus. Nacistická ideológia do učebno-výchovného procesu nikdy neprenikla ani neovplyvnila náš život. Bola to iste aj zásluha nového riaditeľa prof. Jána Zajca. Na

ružomerskom gymnázii, kde bol riaditeľom Ján Fraštia, to bolo podobné, tam tiež vládol duch priateľstva, liberalizmu a vzájomného rešpektu. Riaditeľ Zajc bol vzdelaný, tolerantný a demokraticky zmýšľajúci intelektuál. Vo svojom priateľstve a demokratizme voči profesorom (najmä tým mladším) zachádzal tak ďaleko, že ho MŠaNO muselo údajne napomenúť, aby sa miernil. Spomínam si, neraz sme s ním, počas návštev ženatých kolegov, spoločne počúvali Londýn... Vcelku vzaté, Zajc bol najsympatickejší riaditeľom v celej mojej učiteľskej službe. Priateľstvo a harmóniu na mikulášskom gymnázii utužovali aj občasné spoločenské večierky – posedenia v zábavnom podniku pri víne, speve a hudbe. V učiteľskom kolektíve sme tam boli skrátka ako jedna rodina. Pritom v Mikuláši boli katolíci, aj tzv. katolíci, a samozrejme luteráni. No a tiež šiesti kolegovia Česi, resp. Česky, ale aj k nim vládol duch absolútnej tolerance. Medzi kolegami učiteľmi boli aj Čechoslováci, aj ilegálni, tzv. tajní komunisti. Vtedy sa neexponovali, zachovávali ilegálnu opatrnosť, takže

ani ja som o nich – v tom čase – nevedel. Šidlo sa vyklúlo z vreca až po vojne. V októbri 1945 nás niekoľkých povinne vyšikovali na tzv. ideologické školenie v Lubochni. S nemalým údivom som videl, že vedúcim tam bol práve súdruh Arpád Kaliský, niekdajší kolega z mikulášskeho učiteľského zboru. Asi dva týždne trvalo to školenie... politické, v duchu komunistickom... komunistami vedená indoktrinácia. Nadávali na prvú republiku, samozrejme aj na Slovenský štát – a vychvaľovali Sovietsky zväz.

Za Slovenského štátu sa teda komunisti nijako neprejavovali?

Za Slovenského štátu nemohli, komunistická strana bola v ilegite, čuši. Ale komunisticky zmýšľali. Nik ich však nediskriminoval, mali všetko zabezpečené. Písali dokonca do Slovenských národných novín. Na škole sme boli kolegovia, ale nie kamaráti, lebo so všetkými som sa nezblížil. Ja som bol začiatok a na takého sa starší dívajú trochu zhora. Ale predpokladám, že takito odporcovia slovenského režimu sa našli na každej škole.

To vychvaľovanie Stalinovho ZSSR hneď po roku 1945, čo spomínate – napriek všetkým okolnostiam – mi znie trochu nepochopiteľné. Ved' Slováci museli poznať pravdu o ZSSR, aká je tam úžasná bieda, a napriek tomu sa dali na jeho vychvaľovanie...

To bol strašný tlak... tlak, ktorý si dnes človek ani nevie predstaviť. So situáciou za 1. SR to vôbec nemožno porovnávať.

Učitelia museli byť členmi HSEŠ⁴ alebo Hlinkovej gardy?

Nemuseli, len kto chcel. Ja som bol v HSEŠ tiež, ale nie ako učiteľ, ale ako občan v rodnej obci, v Skačanoch. V HG⁵ som nebol. A potom som pomáhal kolegovi, ktorý viedol Hlinkovu mládež.

A žiaci museli byť povinne organizovaní v Hlinkovej mládeži?

Ja som učil na gymnáziách, gymnazisti nemuseli. A či na ľudových školách, to neviem.

Neboli náhodou vtedy povinné oslavy Hitlerových narodenín?

To je pravda, Hitlerove narodeniny sme si pripomínali, ale „z musu“, z povinnosti. Ale bola to len pripomienka, nikdy to nemalo oslavný ráz.

Nebolo cítiť ani náboženské napätie?

Na tých dvoch školách, kde som učil – nič podobného nebolo. Tam vládla tolerancia, priateľstvo v učiteľskom zbore, aké som, ako som už povedal, neskôr v učiteľských zboroch nezažil.

Slovenský štát sa dnes hodnotí veľmi negatívne, ako obdobie „totality“, „neslobody“, či dokonca „fasisizmu“. Ako ste ho vnímali vy, ako jeho občan a najmä ako príslušník slovenskej inteligencie?

So žiakmi V. triedy gymnázia v Liptovskom Sv. Mikuláši (1942) (Zdroj: Archív R. Ďuriša)

4 Hlinkova slovenská ľudová strana.

5 Hlinkova garda.

Poviem ti pravdu, ja som mal v čase, keď vznikol, 23 rokov a o politiku som sa veľmi nezaujímal. Noviny, rozhlas som nesledoval, len veľmi zriedkavo, takže mnohé veci z politicko-kultúrneho aspektu dôležité mi unikali. Dorábal som si diplomové práce, študoval na záverečné skúšky. Potom, mal som aj snúbenicu, neskoršiu manželku, takže ja som sa o tieto verejné veci príliš nestaral. Ale z môjho osobného pohľadu – ja som žiadne porušovanie práv nepociťoval. Ba ani moja rodina, rodičia, priatelia či spolupracovníci. Naopak, my sme mali dojem, že Slováci majú toľko slobody a toľko práv, ako nikdy predtým.

VOJENSKÁ SLUŽBA A ZÁVER VOJNY (1943 – 1945)

Samozrejme, ako aj ostatní mládežníci, ani ja som sa nevyhol vojencine. Z prvej asentírky v Prahe roku 1936 ma nevzali, ani z druhej, až tretej, v roku 1938, pretože som bol stále študent, v skúšobnom štádiu. Hoci som mal školu ukončenú už roku 1939, bez zloženia záverečnej skúšky som bol stále študent a teda mal som stále odklad. Skúšky som zložil až v júni 1942. Tým som stratil nárok na ďalší odklad a nasledujúci rok, v októbri 1943 som musel narukovať. Povolávací rozkaz znel k 4. pešiemu pluku v Liptovskom Svätom Mikuľáši. Rukoval som s predpísaným čiernym kufrom v ruke, no s malou dušičkou, hlavou mi vírili všelijaké myšlienky. Pokladal som za možné, že aj mne sa ujde odoslanie na východný front. O celkovej vojnovej situácii som mal len plytké informácie. Že Nemci to v tom čase už vlastne prehrali a Slováci už priamo vo fronte nebojujú, ale sú ako nespoľahliví už sťahovaní, som nevedel. Takže moje obavy boli v tomto smere prehnané. Asi o dva týždne nás odvelili na mínometný výcvik do Bardejova.⁶

Bardejov – 2. mínometná čata (jeseň 1943) (Zdroj: Archív R. Ďuriša)

Tam som sa už stretol so „starými mazákmi“, bývalými frontovými vojakmi. Tí sa tešili všeobecnému rešpektu a mali rôzne nadpráva – nechodili na nástupy, ani na cvičisko, vyvaľovali sa na izbách, koľko chceli, čo sme im my, „bažanti“, závideli. Mínometný výcvik v Bardejove trval – na učebni i na cvičisku – asi do konca marca 1944. V apríli sme mali ísť na ostré streľby na strelnicu do Kamenice nad Cirochou, ale nakoniec – z dôvodov mne neznámych – sme nešli. Vrátili nás k pluku do Mikuľáša. Tu som pri kancelárskej práci a ničnerobení vegetoval až do júla 1944, keď nás, aspirantov, odvelili do Bratislavy do Školy pre dôstojníkov v zálohe pri Vojenskej akadémii na Tehelnom poli.⁷ Ja som bol zaradený do 8. čaty na guľometný výcvik pod velením nadporučíka Brzáča.

Počuli ste čosi o pripravách povstania?

O tom som, ako obyčajný vojak, nepočul nič. Povedal by som, že za múrmi bratislavských kasární a pri výučbe som ani nezaregistroval, že

v národe aj v armáde čosi vrie a že to, čo sa chystá, naruší normálny priebeh nášho života. Až keď som si neskôr spätne spomínal na rôzne poznámky, ktoré mal počas výcvikových prestávok npor. Brzáč, mi vychádza, že aj on bol zapojený do príprav povstania. Výcvik pokračoval normálne až do 29. augusta. Vtedy som zaregistroval zmenu. Nástup do zamestnania sa zrazu nekonal. Nemal ho kto riadiť, pretože dôstojníci sa kamsi stratili. Pri čatách ostali len dôstojnícki zástupcovia a nižšie šarže. Aj menšia časť mužstva odišla. Z našej 8. guľometnej čaty sa „stratilo“ možno 8 – 10 mužov, a to v priebehu noci z 28. na 29. augusta. Ani som nepobadal ako odišli, tak tvrdo som spal... My, „roduverní“ – drvivá väčšina – sme ostali ako stádo bez pastierov. Síce sme na dvor nastúpili, ale po zmätenom vysvetľovaní nás poslali späť na izby. Až potom sme sa my, nezainteresovaní, dozvedeli, že na strednom Slovensku vypuklo povstanie. Pre aspirantov môjho zmysľania to bol ako hrom z jasného neba. Náš vojenský život dostal úpl-

6 V tunajšej posádke bolo Výcvikové stredisko pre výcvik obslúh 8 cm mínometov.

7 Vojenskej akadémii velil plk. pech. Alojz Králik, rote pre dôstojníkov pechoty v zálohe stot. pech. Viktor Haverlík.

ne inú náplň, ak sa o nejakej náplni dá vôbec hovoriť. Dôstojnícka škola prestala úplne fungovať. Dopoludnia sme polihovali na gavalcoch a po obede znova, alebo sme sa prechádzali po kasárenskom dvore. Tak to išlo až do 18. hodiny, keď bola večera.

Ako by ste, ako priamy účastník, zhodnotili celkové nálady v armáde?

Podľa mojej mienky bola naša armáda v auguste 1944 už v rozpade, veliteľský zbor rozštiepený. Pravdu povediac, tie nálady neviem presnejšie posúdiť. Počas môjho základného výcviku (október 1943 – marec 1944) v zastrčenej bardejovskej posádke som nijaké protištátne či protinemecké aktivity nebadal. Rovnako ani v sídle pluku, v Mikuláši, kde som bol od apríla do júna 1944. No a nakoniec, v tej Škole pre dôstojníkov v zálohe na Tehelnom poli bola situácia pre nás vojakov neprehľadná. Boli sme plne vyťažení štúdiom a výcvikom, ktorý prebiehal normálne. Že sa v zákulísi čosi deje, prevažná väčšina z nás jednoducho nebadala. Konšpirácia musela teda fungovať bezchybne... My, čo sme nesledovali bližšie politiku, sme sa prebudili až toho 29. augusta, keď sa každodenný školský režim jednoducho rozpadol.

**OKUPÁCIA SLOVENSKA
A ZÁVER VOJNY**

Po pár dňoch bezvládia obsadil naše kasárne ozbrojený oddiel nemeckých vojakov; tí prevzali následne aj strážnu službu pri hlavnej bráne. My, slovenskí vojaci, sme sa ocitli v postavení internovaných bez možnosti opustiť kasárne. Bez dôstojníkov sme zostali za múrmi kasární ako ovce bez pastiera.⁸ Dva, možno tri týždne mesiaca septembra sa po nás nik neobzrel. No materiálne sme

V kasárňach v Liptovskom Sv. Mikuláši (jún 1944) (Zdroj: Archív R. Ďuriša)

sa nemali zle, keďže kuchyňa a stravovanie normálne fungovali, nič nám nechýbalo. Toto ničnerobenie kombinované s normálnym stravovaním nám spestrovali len civili, ktorí nám z ulice do izieb hádzali cez otvorené okná knihy a časopisy na čítanie, lebo von z kasární sme nesmeli.

Dnes by som to zhodnotil asi takto: Boli sme mladí, sčasti aj politicky zadubení, osud národa a štátu, ktorý sa ocitol v ťažkej kríze, nás v tých dňoch ani nezaujímal. My sme v podstate ani dobre nechápali, čo sa deje na našom Slovensku, len sme registrovali, že Hitlerovo panstvo nad svetom sa rozpadáva. Aké to bude mať pre nás následky, nás nezaujímal. Neuvedomovali sme si celú

tragickosť toho zlomu, čo môže postihnúť Slovensko po páde vlastnej, slovenskej vlády, po príchode Sovietov a obnovení ČSR.⁹

Tento stav v podstate znesiteľného chaosu a ničnerobenia sa nám skončil koncom septembra. Prišli noví dôstojníci, vytvorili sa nové čaty a začalo sa opäť akési vojenské za-mestnanie. Ale nebola to dôstojnícka škola, tá sa rozpadla (ako sa rozpadla aj slovenská armáda). Mali sme sa stať znova normálnymi vojakmi. Prišiel akýsi peší výcvik na cvičiskách mimo kasární, pochody do okolia Bratislavy a strážna služba zväčša mimo objektov našich kasární. Po službe sme sa už mohli voľne pohybovať po meste, lebo do vojenských

8 K udalostiam v Bratislave v tomto období pozri bližšie: JABLONICKÝ, J.: Bratislava a SNP. In: Samizdat o odboji. Štúdie a články. Bratislava 2004, strana (s.) 11 – 105.

9 Československá republika.

preukazov sme dostali pečiatky Domobrany a tiež okrúhle pečiatky s nemeckým orlom. Boli sme už členmi Domobrany¹⁰ pod novým ministrom Haššíkom.¹¹ To nás oprávňovalo ísť na vychádzku do mesta, kina či divadla.

Po 15. septembri sa obnovilo aj akési „núdzové“ zamestnanie. Chodili sme v útvaroch na vychádzku a individuálne aj do strážnej služby mimo našich kasární, pretože posádky na Mlynských Nivách, ako aj v Hurbanových kasárňach sa rozpadli.

Niekedy v októbri sa z aspirantských čiat vytvorila jedna veľká rota aspirantov pod velením stot. Haverlíka.¹² Niekedy v novembri 1944 bola táto naša rota premiestnená do Zlatých Moraviec, kde sme pod hlavným velením stotníka Haverlíka vegetovali asi do polovice decembra. V decembri nás presunuli do Trnavy na Káčerov dvor a v januári 1945 opäť do Bratislavy do kasární na Tehelnom poli. Robili sme aj akési dôstojnícke skúšky, ale bola to len formalita bez následkov.

Vo februári 1945 som bol spolu s Emilom Šandrikom (ako stredoškolský učiteľ v civile) odvelený k 2. pluku Domobrany do Trenčína, kde vo veľmi obmedzenom rozsahu

pokračovala v učebnom procese bývalá martinská vojenská reálka.¹³ Na nej sme učili až do priblíženia frontu začiatkom apríla 1945. Veliteľom školy bol nadporučík Valentík.

Približovanie sa frontu, ústup Nemcov a príchod Sovietskej armády boli pre celé Slovensko, no najmä pre nás, žalosťný zvyšok Slovenskej armády, presnejšie už len Domobrany, onen obávaný Damoklov meč. Domobrana mala, podľa mojich vedomostí, dva pluky: jeden v Bratislave, druhý v Trenčíne. Zvyšok slovenských vojakov bol rozptýlený po horách alebo zajatý Nemcami. Celé toto obdobie sme vnímali v duchu hesla „zachráň sa, kto môže“. O nejakej bojovej morálke nemôže byť ani reči. S napätím a obavami sme čakali príchod frontu a koniec vojny.

Naša Vojenská reálka od začiatku roka 1945 dožívala svoj život vo zväzku s 2. (trenčianskym) plukom Domobrany.¹⁴ V tom čase bolo už celé Slovensko, a teda aj oba pluky Domobrany, pod prísnou kontrolou Nemcov. A bola to pravdepodobne nemecká strana, z ktorej vyšiel rozkaz k našej evakuácii. Či sa tento rozkaz týkal len chlapcov a učiteľov vojenskej strednej školy alebo celého trenčianskeho pluku, neviem posúdiť. Nik nás o tom neinformoval

a my sme po tom nepátrali. Skutočnosť bola taká, že s nami z Trenčína odišiel aj celý proviantný oddiel s kuchyňou, lebo o naše stravovanie a všetky materiálne potreby bolo až do samého konca tejto drámy postarané.

Mohla nás byť najmenej jedna rota, ktorá jedného dňa na samom začiatku apríla 1945 vyrukovala (ľahko ozbrojená) z trenčianskych kasární smer Nemšová.¹⁵ Bol to odchod akoby do poľa. V Nemšovej o nejaký čas som zaregistroval, že boli medzi nami aj dôstojníci z bratislavskej Vojenskej akadémie a veľa vojakov mne neznámeho pôvodu. My vojenský „realisti“ (celé osadenstvo školy) sme boli pod komandom nemeckého oddielu zákopníkov (Pionierbaubatalion) a pod ich dozorom či v spolupráci s nimi sme celý ten čas nášho „pobytu v poli“, presnejšie ústupu pred frontom, kopali protitankové zákopy.

V Nemšovej sme takto vegetovali asi tri týždne, možno do 25. apríla. Ku koncu apríla 1945 sme cez Vlársky priesmyk odpochoďovali ďalej na západ. Cez moravské dediny a mestečká (s krátkym pobytom v nich) sme maširovali západným smerom až do konca vojny 8. mája.

Koniec vojny sme dočkali v severomoravskej dedine Domamyslice

- 10 Z novších prác, ktoré sa venovali Domobrane, možno uviesť aspoň niektoré. KORČEK, J.: Slovenská republika 1943 – 1945. Bratislava 1999; KOLLÁR, P.: Koniec slovenskej armády. In: CSÉFALVAY, F. – PÚČIK, M. (zost.): Slovensko a druhá svetová vojna. Bratislava 2000, s. 313 – 325; HUPKO, D.: Denník príslušníka Domobrany Vendelína Krajčoviča (22. marca – 5. mája 1945). In: Historické rozhľady, ročník (roč.) 4, číslo (č.) 4, 2008, s. 177 – 216; UHRIN, M.: K problematike personálnej a organizačnej výstavby delostrelectva Domobrany. In: SYRNÝ, M. (zost.): Kolaborácia a odboj na Slovensku a v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch 1939 – 1945. Banská Bystrica 2009, s. 296 – 312; UHRIN, M.: K problematike výzbroje slovenskej armády – Domobrany v rokoch 1944 – 1945. In: KOVÁČIKOVÁ, T. (zost.): Oslobodenie Slovenska 1944 – 1945. Banská Bystrica 2010, s. 45 – 74.
- 11 Štefan Haššík (1898, Dlhé Pole – 1985, Cleveland, USA) – funkcionár Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, spoluzakladateľ Rodobrany, od roku 1935 poslanec Národného zhromaždenia za HSĽS. Od 1. 12. 1938 vládny delegát autonómnej vlády pri Ministerstve národnej obrany (MNO) v Prahe. V r. 1940 župan v Šarišsko-zemplínskej župe, od jesene 1940 do jesene 1944 župan Nitrianskej župy. Od 5. 9. 1944 minister národnej obrany (tzv. Haššíkova armáda). Po vojne emigroval na Západ. Odsúdený Národným súdom na trest smrti v neprítomnosti.
- 12 Išlo o stot. pech. Viktora Haverlíka. Jednotka bola zaradená ako 8. rota II. práporu pešieho pluku 1 Domobrany. Rota aspirantov bola od 18. januára 1945 umiestnená v Trnave a následne sa vrátila do Vojenskej akadémie v Bratislave. K 27. marcu 1945 bola 8. rota znovu postavená z bežného mužstva. Za informáciu ďakujem M. Uhrinovi.
- 13 Štátna slovenská vojenská reálka pôsobila v Trenčíne, hospodársky pričlenená k Pešiemu pluku 2 Domobrany – veliteľ pplk. pech. Anton Adamica.
- 14 Od 17. marca 1945 bol Peší pluk 2 Domobrany podriadený 48. Volks Grenadier Division, okrem II/2. pešieho práporu umiestneného v Malackách. Za informáciu ďakujem M. Uhrinovi.
- 15 Ústup domobraneckých jednotiek z Trenčína sa začal 8. apríla 1945.

Ašpiranti pred obedom. Kasárne pešieho pluku 4 v Liptovskom Sv. Mikuláši (júl 1944)

(Zdroj: Archív R. Ďuriša)

pri Prostějove. Pravda, už nás nebola ani polovica z tejto rozšírenej roty, čo pred dvoma týždňami vypochoďovala z Nemšovej. Cestou sa mnohí kamsi potratili, na vlastné riziko (ako som sa neskôr dozvedel) sa vrátili na Slovensko. Tých, čo sme ostali, 9. mája ráno naši nemeckí ochrancovia na nákladných autách opustili, ponechajúc nás Slovákov nášmu osudu. A nás ešte toho dňa zajal oddiel českej Svobodovej brigády.¹⁶

Naše stretnutie s „osloboditeľmi od východu“ nebolo veľmi priateľské. Svobodovi brigádnic zachádzali s nami ako so zajatcami. Našich dôstojníkov vraj aj poriadne vyfackovali. Ja ako desiatnik aspirant som bol ešte časťou mužstva. Nás len generálne prehliadli a čo sa im z našej kvalitnej výstroje pozdávalo, to nám vzali. Spolu s hodinkami som prišiel o všetky propriety vrátane kvalitnej britvy,

vojenského batoha a kvalitnej vojenskej blúzy. Miesto nej mi dali obnosenú blúzu anglickej alebo americkej fazóny. Takto orabovaných nás pod eskortou nasmerovali do zajateckého tábora v Holešove. Z Prostějova do Holešova sme šliapali niekoľko dní. Spali sme kde sa dalo, zväčša na povalách gazdovských domov. No Holešov nás zachránil. Presnejšie veliteľ tunajšieho zajateckého tábora. Bol to sovietsky dôstojník, ale pôvodom volynský Čech. Naším určením (fakticky trestom) bol veľmi prekvapený. Napokon rozhodol takto: „Toto je tábor pre zajatých Nemcov a Maďarov. Vy nie ste ani jedni ani druhí. Vás nezoberiem. Vy len choďte domov na Slovensko a hláste sa u vojenskej prezentačnej komisie v Turčianskom Svätom Martine!“ A to bola naša záchrana. Nebyť tohto jeho rozhodnutia, bane na Urale alebo sibírsky

gulag nás neobídu. O niekoľko dní sme, po rôznych trampotách, dorazili do Martina. Po týždňovom čakaní sme boli prezentovaní (pravda, so zdvihnutým prstom a príslušným pokarhaním) do československej armády. Ja som bol iba desiatnik aspirant, keďže SDZ sme neukončili.

Ani to však ešte nebol koniec mojej vojenčiny. Po dvoch-troch dňoch nás zaradili do takej rozšírenej pochodovej roty (mala asi 300 mužov) a expedovali nás z Turčianskeho Svätého Martina do Topoľčian. Mali sme sa presúvať po vlastnej osi. Bolo to nejako koncom mája. Za Martinom nám však veliteľ povedal: „Viete čo vojaci? Rozíďte sa, dávam vám rozchod – ale o týždeň sa všetci stretneme v kasárňach v Topoľčanoch!“ Taký bol príkaz. Tak sme sa za Martinom rozpráhli, každý pošiel svojou stranou. Ja som s jedným priateľom z Dubodielu prešiel do Žiliny a odtiaľ v ten istý deň podvečer sme pokračovali v ceste vlakom do Leopoldova. Bola to však priam dobrodružná cesta. Trikrát sme museli prestupovať – trať bola prerušená pri Považskej Bystrici, pri Nosiciach a pri Trenčíne pre zbúrané mosty. Takže do Leopoldova sme došli utrmácaní a nevyspatí až na druhý deň okolo 8. hod. ráno a do svojej cieľovej stanice – Veľkých Bielíc až popoludní. Odtiaľ som to mal k rodičom do Skačian ešte 6 km – prišiel som až večer.

O týždeň sme sa hľadali v Topoľčanoch. Ale tam sme sa už nenašli, lebo tam nebolo kde bývať. Kasárne boli totiž vydrancované, zničené udalosťami z jesene 1944. Tak nás ubytovali po okolitých dedinách. Našu rotu konkrétne v Livinských Opatovciach. Tam som vegetoval až do konca júna. Spávali sme pod šopami, v pajtách, no kde sa dalo. Ani sám neviem ako to nazvať. Nebola to vojenčina, len akési ničnerobenie bez zamestnania, provizorium. Akoby sa čakalo na začatie nového života po tej hroznej

16 V skutočnosti 1. čs. armádneho zboru. 1. čs. samostatná brigáda (veliteľ plk. Ludvík Svoboda) fungovala totiž od júna 1943 do apríla 1944. Potom sa zreorganizovala na 1. čs. armádny zbor (od septembra 1944 mu velil gen. Ludvík Svoboda).

vojne... Na základe demobilizačnej vyhlášky prezidenta Beneša z 23. júna 1945 sa púšťali do civilu všetky staršie ročníky, vrátane ročníka 1938. A tak som išiel aj ja. Ako demobilizovaný vojak som sa ešte v ten deň hlásil u brata Paľka, ktorý bol učiteľom v neďalekých Chynoranoch. Bol veľmi prekvapený – rovnako ako aj moji rodičia v rodných Skačanoch, kam som došiel ešte v ten deň podvečer.

V povojnových rokoch som často premýšľal nad tým, že môj návrat z vojenčiny – bez jednej jedinej ujmy – bol vlastne malým zázrakom. Obišli ma nielen útrapy frontu, ale aj peklo nemeckého koncentráku či sovietskeho gulagu. Posledných päť týždňov vojny som prežil, spolu s hŕstkou slovenských vojakov, pod ochranou bývalých nemeckých frontových vojakov, teda fakticky už porazenej a ustupujúcej armády. Často som premýšľal o tom, prečo sme vlastne s nimi ustupovali na západ, za hranice, aký to malo zmysel? Odpoveď som nenašiel. Asi rok po vojne som sa však náhodou stretol s našim bývalým veliteľom, stotníkom H.¹⁷ Po krátkom zamyslení mi len stručne odvetil: „Malo to svoj zmysel. My sme vtedy už nemali inú možnosť...“ O osudoch mnohých slovenských vojakov, čo padli do rúk Červenej armády, najmä NKVD, som nevedel. Rovnako ani o odvliekanií civilného obyvateľstva do gulagov. To všetko som sa dozvedel až oveľa, oveľa neskôr. Bolo to veru smutné obdobie. Slovensko stratilo samostatnosť a čoskoro sa – už v rámci Československa – ocitlo v kliešťach komunistickej totality...

V ŠKOLSTVE PO ROKU 1948

Veľký ideologický a politický tlak na učiteľov začal najmä od roku 1948; boli ste aj v strane?

Ako učiteľ nemčiny na gymnáziu v Liptovskom Sv. Mikuláši (1948) (Zdroj: Archív R. Ďuriša)

Bol som kandidátom. Prečo... lebo po „vítaznom februári“, to som bol ešte v Žiline na gymnáziu, som našiel na svojom stole v škole prihlášku do KSS.¹⁸ Teda každý jeden učiteľ si ju našiel. No a ja som sa vtedy zľakol a tú prihlášku som podpísal a poslal. A vtedy bola „čakacia lehota“ kandidátov dva roky. Medzitým ma presunuli na vojenskú školu do Spišskej Novej Vsi, to bola armádna inštitúcia. Tam som bol v školskom roku 1949/1950, práve keď sa konal proces s Miladou Horákovou. A predstav si, aj na tej vojenskej škole boli ľudia, nekomunisti, napr. manželka vojenského lekára Slávika, vyslovená antikomunistka. No a keď som mal byť už prijatý do strany, ja som na straníckom výbore povedal: „Viete čo, priatelia, ja sa necítim komunistom! Vyčiarknite ma! Umožnite mi vystúpiť!“ Vyhováral som sa na rodinné problémy, odlúčenie od rodiny a neviem čo ešte. No ale oni ma nevyčiarkli, ale ma vylúčili. Nevieť prečo. Prekvapilo ma tiež, že dôstojník, čo na veliteľstve v Spišskej Novej Vsi vybavoval moje vylúčenie, so mnou

nepokryte sympatizoval. Avšak tento „smrad“ môjho vylúčenia zo strany sa potom za mnou ťahal od roku 1950 až do konca učiteľskej služby.

Prečo ste sa rozhodli „zaradiť spiaťtočku“ a vystúpiť zo strany?

Dlho som uvažoval, intenzívne mi to vírilo hlavou – a tiež svedomím – že komunistická strana je vlastne zločinecká organizácia a legálne pácha – a určite ešte bude páchať – kriminálne zločiny. Už som spomenul, že v tom čase sa konal proces s Miladou Horákovou, na verejnosť presakovali správy o zatýkaní vysokopostavených osobností a to neveštilo nič dobrého. No a za tieto zločiny padala spoluvina aj na každého straníka. Svedomie kresťana ma varovalo, a to aj nakoniec rozhodlo.

Tú nanútenú prihlášku do strany podpísali všetci učitelia na škole?

Nie všetci. Napríklad ani Jožko Sýkora, s ktorým som bol zo Žiliny odvelený do Spišskej Novej Vsi, lepší katolík ako ja, nepodpísal. Hovorím, ja som sa zľakol, že ma vyhodia

17 Pravdepodobne pôjde o vyššie menovaného stotníka Haverlíka.

18 Komunistická strana Slovenska.

zo zamestnania – tak som podpísal. Hoci som nemusel. Dobrá polovica zboru podpísala.¹⁹

Tých, čo nepodpísali, potom vyhodili?

Nie. Dokonca, paradox, ten Jožko Sýkora, čo nepodpísal, mal lepšiu pozíciu u riaditeľa než ja, po tejto stránke.

Takže ani za komunistov nemuseli byť všetci učitelia v strane...

Nemuseli. Ale nemohli mať žiadnu funkciu. Funkciu – akúkoľvek – mohol dostať len člen strany. A potom aj odmeny mali straníci vždy vyššie.

Ten tlak potom už nepokračoval?

To záviselo od riaditeľa, od vedúceho pracovníka, aká bola atmosféra na pracovisku.

Počas kolektivizácie aj učitelia museli chodiť presviedčať roľníkov, aby vstúpili do JRD²⁰...

Viem, že to bolo, na viacerých školách museli, ale nás to akosi obišlo. Z našej školy nemusel nikto. To boli väčšinou učitelia zo základných škôl.

Pohon na buržoázny nacionalizmus ste na školách nezažili?

Ja osobne na gymnáziu nie. Ale poviem ti o prípade Ernesta Ottu,²¹ to bol môj spolužiak a dobrý priateľ z univerzitných štúdií. To boli školské roky 1936 až 1938, bývali sme v jednom internáte v Prahe. Ale na školský rok 1938/1939 prešiel aj s kolegom Mazánom do Bratislavy. Ja som však ešte ostal v Prahe. A zotrval som tam až do 17. decembra

1939, kým Nemci nezavreli vysoké školy, potom som nadobro odišiel z Prahy. Nevie, kde potom učil, ale v Ružomberku učil len v školskom roku 1941/1942. Myslím, že potom ho preložili do Banskej Bystrice. Už nejakú dobu 1942 sa zapojil do odboja, po vojne bol krátko na výslni, ale po roztržke medzi Stalinom a Titom škaredo dopadol. Spolu s kamarátom Jožom Hagarom, tiež učiteľom, boli obvinení z titoizmu a uväznení. Vtedy už aj domáca komunistická strana hľadala vnútorného nepriateľa, nepriateľa vo vlastných radoch. Zatkli a zavreli ich. Ten Hagara sa z tej slučky voľako vyšmykol. Zlé jazyky hovoria, že zamočil kamaráta Ernesta Ottu, ktorého súd v Prahe odsúdil na smrť. Správu o tomto rozhodnutí som čítal v Žilinskej Pravde v decembri 1950... Neskôr mu trest zmenili na doživotie, tak sedel. Ale páni moji... jeho vo väzení psychicky úplne, ale úplne zruinovali. Koncom 50. rokov ho potom pustili na slobodu, ale úplne zlomeného... troska... Trpel stihomamom. Nebol si ani na krok istý, stále mal podozrenie, že ho ktosi sleduje. Neskôr tragicky zahynul. On pochádzal z Novák. A tam ho v 60. rokoch ktosi úkladne zavraždil. Takže takto dopadli niektorí verní bojovníci za komunistické idey. Aj môj dobrý priateľ Ernest bol za svoju oddanosť veci komunizmu škaredo odmenený. A pritom chlapec z kresťanskej učiteľskej rodiny. Nech mu je Boh milostivý.

Odkedy sa prejavoval ako komunist?

Na vysokej škole sa k nim navonok nehlásil. A ja som, pravdupo-

vediac, zas vtedy ani nevedel, čo je to komunizmus, komunista. Mňa to skrátka nezaujímal. Stýkali sme sa ako priatelia. Ale vtedy by mi to ani len nenapadlo, že chlapec z katolíckej učiteľskej rodiny si môže takto „prehodiť“ svedomie... Potom som sa s ním stretol roku 1942 na gymnáziu v Ružomberku. Až tam mi vyložil svoje komunistické krédo... Inak po stránke politickej bol na úrovni. On tej ideológii skrátka veril. No idealista. Ako aj Clementis napríklad.

A aké ste mali pocity, keď ste tú správu o jeho odsúdení čítali v novinách?

Samozrejme, srdce mi to zvierať... to si neviete ani predstaviť. To mi je aj ťažko vyjadriť...

Keď spomíname pohon na „buržoázny nacionalizmus“; mohol sa učiteľ prejavovať národne, ako Slovák?

Mohol, ale musel to robiť veľmi opatrne, takticky, a – rozumne. Kto to dokázal, že mal nielen v srdci, ale aj v hlave, urobil veľký kus záslužnej práce po stránke národnej aj náboženskej.

Študenti museli byť všetci organizovaní v SZM²²?

Museli, všetci. Predstav si, v roku 1972 či 1973 bolo na Párovskom gymnáziu v Nitre dievča z baptistickej rodiny, ktoré tú prihlášku do SZM odmietlo podpísať. No a súdruh riaditeľ presadil, že sme ju z gymnázia vylúčili...

S akým odôvodnením?

Že išla proti zriadeniu.

19 Najdôležitejšie systémové zmeny v školstve po roku 1948, vrátane jeho politizácie, mapuje napr. odborný článok ŠTELMÁK, A.: Povojnový vývoj základného školstva a postavenie učiteľa v ňom. Učiteľské noviny, 2010, č. 12, s. 30.

20 Jednotné roľnícke družstvo.

21 Ernest Otto (1917, Slaská – 1962, Nováky) – pôvodne stredoškolský učiteľ. Bol funkcionárom ilegálnej KSS, spolupracoval so IV. ilegálnym ÚV KSS. V apríli 1943 bol zatknutý, vo februári 1944 utiekol z nemocnice v Bratislave ako pacient-väzeň. Bol jedným z organizátorov partizánskeho hnutia na hornej Nitre, člen štábu partizánskeho oddielu Vtáčnik. Po vojne pôsobil na povereníctve školstva. Roku 1950 bol zatknutý a vo vykonštruovanom procese odsúdený na trest smrti. Neskôr amnestovaný. Vo väzení sedel do roku 1960. Zahynul za tragických a neobjasnených okolností roku 1962. JABLONICKÝ, J.: Kto bol kto. In: Samizdat o odboji II. Štúdie a články. Bratislava 2006, s. 303.

22 Socialistický zväz mládeže.

Kádrovanie bolo, o prijatí na školu rozhodoval triedny pôvod, nie?

Myslím si, pri prihláške na vysokú školu sa veľmi prihliadalo na to, „z akej rodiny dotýčený pochádza“, lebo s tou prihláškou išiel aj kádrový posudok, mnohí neboli prijatí kvôli tomu...

Kto vypracúval kádrové posudky?

Triedny učiteľ za pomoci ČSM triedy. Potom sa to zhromažďovalo u riaditeľa. Tam sa zriadila komisia a tá toto kádrovanie dokončila. Potom to úradne išlo na vysoké školy, kam si žiaci podali prihlášku.

Za pomoci „ČSM triedy“ – ako tomu rozumieť? Nejaká triedna organizácia Čs. zväzu mládeže?

Na každej strednej odbornej alebo vyššej škole existovali orgány žiackej samosprávy, celoškolské a triedne, pod egídou ČSM, prirodzene, orientovaného komunisticky. Riaditeľ školy a triedny profesor ich prizývali k spolupráci pri riešení problémov školy, výučby, disciplíny a podobne, ktoré sa v priebehu roka vyskytli. No a odosielanie kádrových posudkov na vysoké školy bol vážny problém. Ale to bola len časť kompetencie či poslania „žiackej samosprávy“. Ona v záujme posilňovania komunistickej výchovy existovala na škole ex offo, úradne, z rozhodnutia strany a vlády.

A čo ateizácia? To bol tiež silný tlak, nie?

Bol. Ale dalo sa mu odolať. Riaditeľ samozrejme vyzdvihol tých, čo boli straníci a ateisti a karhal tých druhých – ale to boli len slová. Ale taký otvorený tlak ateizácie, nebol, to záviselo od osoby učiteľa, jeho ambícií. Oficiálne nám ale nik nezakázal chodiť do kostola. Počítalo sa však, že každý učiteľ, a zvlášť straník, vie, „čo sa patrí“... A samozrejme, sledovalo sa to. Ja som tajne chodil. Ale

vedeli to o mne a to bol aj dôvod, že ma potom riaditeľ diskriminoval. To bola moja veľká záhada. Nielenže som bol vylúčený zo strany, ale aj to, že som nábožensky založený, alebo presnejšie „nábožensky zaťažený“.

Ako sa prejavovala vaša diskriminácia?

Ignorovaním mojej osoby. Ja som mohol na škole postaviť aj babylon-skú vežu – to riaditeľ nebral na vedomie. Čokoľvek dobrého som spravil, to sa zamlčovalo. A vypichovali sa menšie nedostatky, aj verejne. Potom som to cítil aj pri odmeňovaní, vždy som bol na chvoste.

A propagácia ZSSR po školách? Tam nebol tlak na učiteľov?

To nebolo nariadené, to bolo želané. Kto to robil a robil to dobre, mal to zhodnotené, išlo mu to k dobru v jeho kádrovom posudku i celkovom hodnotení, situácii. A potom, väčšina škôl mala tzv. družbu so školou v ZSSR. Odtiaľ chodili raz za dva roky učelia aj žiaci na Slovensko, a opačne, od nás tam. Takže po tejto stránke sme mali kontakty so ZSSR veľmi dobré. Ale to boli kontakty viac priateľské, osobné než ideologické. Samozrejme trochu aj politicky zafarbené, to bolo vítané – ale v zásade to bolo na princípe kolegiálnom, na základe priateľstva ľudí, národov. Tie stretnutia s ľuďmi z Ruska boli veľmi priateľské, zábavné a aj užitočné. Vyspevovali sme, popíjali, debatovali, najmä my ruštínari sme prišli na svoje a mohli sme vyskúšať svoje znalosti. Do ZSSR sa bolo ale ťažko dostať. Musel si mať za sebou tlačenuku zhora. Buď z KNV²³ alebo priamo z ministerstva školstva. Ja som si takúto tlačenuku roku 1969 vybojoval a dostal som sa na stráž na dva mesiace do Moskvy. To bolo tiež zaujímavé... Boli sme tam sledovaní na každom kroku. Mali sme síce svoju ubytovňu,

ale každý, kto k nám prišiel na návštevu, bol tajne evidovaný. My sme si to neuvedomovali, až neskôr sme to zistili, že to bolo tak. S nami sa – z ruských profesorov – nemal pri-vátne nik stykať... Nieže nesmel – ale nemal. A ak, tak s následkami pre neho. Napríklad, v istom hostinci som sa zoznámil s mladým Rusom, ktorý mal auto. Slovo dalo slovo, nadviazali sme kontakt a niekoľkokrát za mnou aj prišiel na tú ubytovňu. No a to nemal robiť. Lebo vrátnik čo tam bol – poznačil si jeho ŠPZ, voľakde ho nahlásil a potom naraz ten chlap zmizol. Stratil sa jednoducho, prestal ku mne chodiť. Čo sa s ním stalo, neviem, lebo jeho privátnu adresu som nemal. Ale to som si všetko až ex post uvedomil. Zo Slovenska nás tam bolo asi 20 a z Čiech asi tiež toľko. Vrátnik to všetko sledoval, mal presnú evidenciu ľudí, kto kedy vyšiel, prišiel, všetko vedel.

Mohli ste sa pohybovať po Moskve?

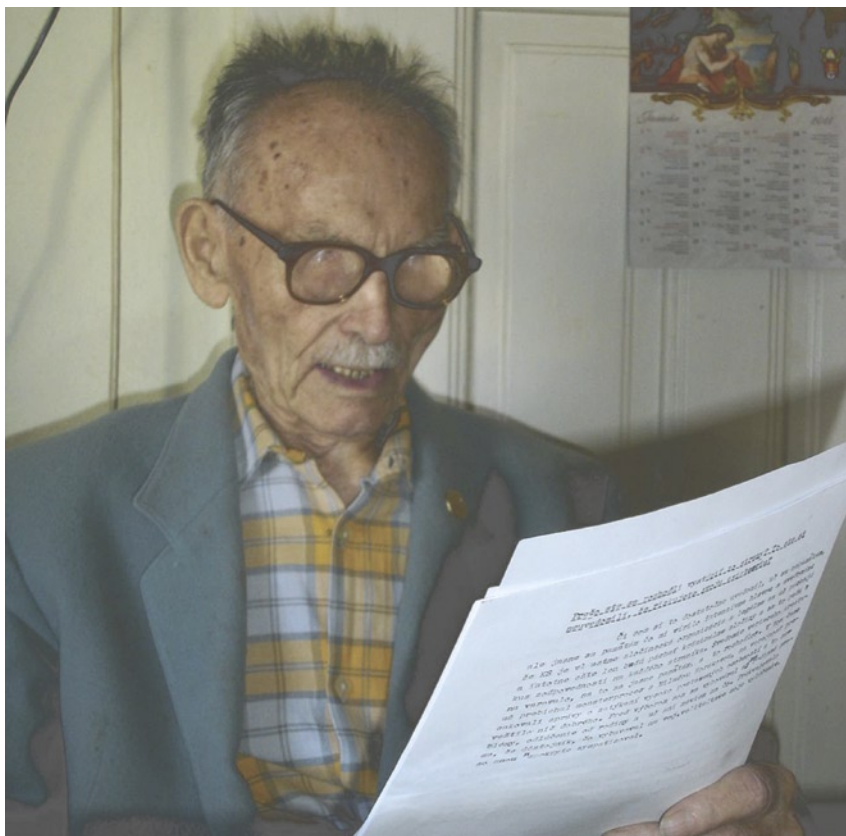
Mohol, no ak si zašiel ďalej od ubytovne a náhodou si stratil orientáciu, hneď bol pri tebe bezpečák a pýtal sa, aké máš problémy... Čiže oni nás tajne sledovali. Všetkých.

Zasiahol do vášho života nejako príchod intervenčných vojsk v roku 1968? Ako si naň spomínate?

Fakticky nijako. Koncom augusta 1968 som bol u brata v Skačanoch a o vstupe cudzích vojsk do republiky som sa dozvedel z rádia ráno 21. augusta. Keď som sa o deň-dva nato vracal na motorke do Nitry, na ceste ma nik nezastavoval, ani pri vstupe do mesta. V Nitre som nepozoroval žiaden nepokoj. O incidente, ktorý mal veliteľ zoborských kasární s Maďarmi, som sa dozvedel z rozprávania manželky a svokra. Aj ohlas týchto udalostí na našej škole – SVŠ²⁴ – v septembri bol minimálny.

23 Krajský národný výbor.

24 Stredná všeobecnovzdelávacia škola – niekdajšie gymnázium, avšak skrátané na tri roky (vzhľadom na predĺženie povinnej školskej dochádzky z 8 na 9 rokov).

R. Ďuriš v súčasnosti (Zdroj: Archív M. Lacka)

M. Lacko pri jednom z mnohých rozhovorov s R. Ďurišom (Zdroj: Archív M. Lacka)

Mali ste ako učiteľ niekedy problémy s disciplínou žiakov?

Za všetky roky mojej učiteľskej služby som mal disciplinárne problémy len s jednou-jedinou triedou, a to v školskom roku 1960 – 1961 na SVŠ v Nitre.

V čom to vlastne je, že dnes je vo všeobecnosti oveľa horšia?

To neviem vysvetliť. To je zložitá otázka spoločensko-politická. Podľa mňa to má korene v rodine. Rodičia zanedbávajú výchovu detí alebo ju vedú zlým smerom.

Ktoré obdobie bolo z hľadiska vašej učiteľskej skúsenosti najťažšie?

Pre mňa to boli záverečné roky mojej služby, od roku 1965 do 1976, za riaditeľovania Štefana Šedivého, politického štrébera a polovzdelačného (robotnícky káder), človeka ľudsky i psychicky plytkého. Pravda, mojím mínusom bolo, že som nielenže nebol v strane, ale bol som z nej kedysi (1950) vylúčený a ešte k tomu som bol aj „nábožensky zaťažený“, lebo som chodil do kostola. Ten „zápach“ môjho vylúčenia sa so mnou ťahal ako smradľavý motúz od januára 1951 až do posledného roku mojej služby, teda štvrtstoročie. Medzitým však boli aj roky relatívneho pokoja, dokonca som bol po príchode do Nitry, na prelome rokov 1953/1954, dočasne poverený aj vedením školy. Na KNV v Nitre totiž vtedy ešte nevedeli o mojom „hriechu vylúčenia“. Ale súvislému tlaku a diskriminácii som bol vystavený až za tých posledných 11 rokov, od 1965 do 1976. Na druhej strane som však vďačný Bohu, že som vôbec mohol učiť a nebol som daný do výroby ako mnohí z učiteľov.²⁵ Aby som urobil tej nechutnej histórii koniec, hneď po dosiahnutí 60. rokov som si podal žiadosť do penzie. Vymerali mi mesačný dôchodok 1900 Kčs.²⁶

Ďakujem Vám za rozhovor.

25 K otázke perzekúcií učiteľov po roku 1948 pozri monografiu JANEK, J.: Pohon na učiteľov. Bratislava 1999, s. 41 – 148.

26 Korún československých.

STRANA URČILA TÉZY A MY SME PÍSALI

ROZHOVOR S HISTORIKOM KAROLOM FREMALOM

MARTIN LACKO

Prof. PhDr. Karol Fremal, CSc. (1943, Kremnica) – v roku 1966 ukončil vysokoškolské štúdium na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského (FF UK), odbor dejepis – ruský jazyk (učiteľské štúdium). V rokoch 1967 – 1970 pôsobil v Múzeu SNP v Banskej Bystrici ako historik. V rokoch 1970 – 1975 ako pedagóg na Strednej ekonomickej škole zahraničného obchodu v Banskej Bystrici. V roku 1975 začal pracovať v Ústave pre regionálny výskum pri Pedagogickej fakulte v Banskej Bystrici ako odborný asistent, neskôr ako samostatný odborný pracovník. V roku 1976 obhájil na FF UK v Bratislave rigoróznú prácu a získal akademický titul PhDr. V roku 1982 na Katedre histórie FF UK v Bratislave získal vedeckú hodnosť kandidáta historických vied (CSc.). Témou jeho dizertačnej práce bol „Vznik a vytvorenie jednotného protifašistického Národného frontu na strednom Slovensku v rokoch 1938 – 1944“. V roku 1986 po zrušení Ústavu pre regionálny výskum prijal ponuku na miesto odborného asistenta vo vtedajšom Ústave marxizmu-leninizmu pri Pedagogickej fakulte v Banskej Bystrici. V roku 1988 bol Vedeckou radou UK v Bratislave menovaný za docenta v odbore česko-slovenské dejiny. V roku 1990, po obnovení Katedry histórie Pedagogickej fakulty (v súčasnosti Katedra histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela – FHV UMB), začal pôsobiť na tomto pracovisku. V roku 2001 na FHV UMB obhájil habilitačnú prácu Kapitoly z protifašistického odboja na Slovensku v rokoch 1938 – 1945 na potvrdenie vedecko-pedagogickej hodnosti docenta slovenských dejín.

Prof. Karol Fremal (Foto: Branislav Kinčok)

V roku 2001 získal vedecko-pedagogickú hodnosť profesora. V roku 2008 mu bola udelená Zlatá medaila UMB v Banskej Bystrici za zásluhy o rozvoj vedecko-výskumnej, publikačnej a dlhoročnej pedagogickej činnosti. Získal tiež Cenu rektora Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici za učebnice dejepisu pre stredné odborné školy a stredné odborné učilišťa a Zlatú medailu Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici za celoživotné dielo. Od roku 1967 je členom Slovenskej historickej spoločnosti pri Historickom ústave

Slovenskej akadémie vied (SHS pri HÚ SAV). Bol členom redakčných rád viacerých zborníkov, členom Vedeckej rady FHV UMB v Banskej Bystrici, členom Akreditačnej komisie SR pre spoločenskovedné ústavy, členom grantovej komisie VEGA. Je autorom a spoluautorom niekoľkých stredoškolských učebníc, vysokoškolských učebných textov, vedeckých monografií a kapitol v monografiách, vedeckých štúdií, recenzií či odborných článkov doma i v zahraničí. Od februára 2012 je na dôchodku.

Môžete nám niečo povedať o svojom rodinnom pôvode?

Narodil som sa v roku 1943 v Kremnici. Otec bol rodák z Piargu (dnes sú to Štiavnické Bane), ročník 1916. Pochádzal zo 17 súrodencov. Ich otec, teda môj dedo, bol baník v rodnej obci. Dedo aj otec umreli predčasne, obaja na tuberu. Otec ako tridsaťjedenročný v roku 1947, keď som mal tri roky. Pôvodne bol vychovávateľom v Ústave pre hluchonemých. Na „hlucháku“ robil otec, mama, aj strýko. To bol akoby náš rodinný podnik. Všetci ovládali aj posunkovú reč. Ale mali len meštianku.

Mama bola od otca mladšia o šesť rokov, ročník 1922. Pochádzala z Jablonice, odkiaľ je aj najslávnejší slovenský letec druhej svetovej vojny Ján Režňák. Mama bola rodená Patáková. Jej otec Pavol Paták bol ruský legionár. Vážil si Masaryka, ale aj Hlinku, obidvom bol na pohrebe. Potom bol stúpencom Slovenského štátu. No a komunisti mu to potom spočítali, jeho najmladší syn Pavol (1929) musel zato do PTP.¹

Starý otec bojoval v Haliči a koncom roka 1914 ranený do ruky padol do zajatia. Povedal mi, že mal šťastie, že ho nezajali kozáci ale ruskí vojaci. Lebo že kozáci zajatcov strieľali. Ale hneď dodal, že aj oni, keď zajali kozákov, ich okamžite strieľali... To sa dnes málo vie. Potom bol na robotách u nejakého sedliaka na Sibíri. A predstavte si, pošta od zajatcov z Ruska chodila do Uhorska normálne. Tak on písal domov svojej manželke, že „keď skončí vojna, presťahujeme sa všetci sem a dostaneme pôdy, koľko nám hrdlo ráči. A akej pôdy!“ No lenže potom prišiel bolševický prevrat, on vstúpil do légii a bolo po pôde. Bol rád, že prišiel domov, až niekedy začiatkom

Pod mohylou na borodinskom bojisku (1966)
(Zdroj: Archív K. Fremala)

20. rokov. Slúžil v československom pancierovom vlaku a hliadkovali okolo Bajkalského jazera. A aby udržali ten svoj úsek, tak denne chodili 200 km hore-dolu, strážili transibírsku magistrálu.

Aké školy ste navštevovali?

V Kremnici som začal základnú školu (vtedy to bola národná škola), no ale medzitým založili jedenásťročnú strednú školu, tak som skončil túto „jedenásťročku“, a to roku 1961. Komunisti ma najprv neodporučili na štúdium, lebo vraj mám zlý pôvod – úradnícky. Ani robotnícky, ani proletársky. Vtedy bolo podstatné toto hľadisko. Z triedy nás bolo takých jedenásť. No ale zastal sa ma riaditeľ školy Jánošík, lebo som bol najlepším žiakom v triede. A potom mama – podotýkam ako nestranička – robila na ONV² administratívnu pracovníčku, tak sa to potom nejako

vybavilo. Ostatní museli ísť do výroby zžívať sa s pracujúcim ľudom. Hlásil som sa na Filozofickú fakultu UK v Bratislave. No nevzali ma na dejepis, lebo vraj bol už obsadený. Na výber som mal španielčinu so slovenčinou (španielčina išla do módy kvôli revolúcii na Kube) alebo ruštinu-slovenčinu. Tak som ešte v jeseni 1961 začal študovať ruštinu-slovenčinu. Na slovenčine bol vtedy najväčšou kapacitou prof. Ján Stanislav a na ruštine zase prof. Juraj Kopaničák. Toho potom po roku 1968 vyhodili.

Po roku sa mi podarilo prestúpiť na dejepis-slovenčinu, no musel som spraviť diferenčné skúšky. Naša generácia bola pomerne silná. V ročníku som mal viacerých spolužiakov, z ktorých sa neskôr stali známe osobnosti. Spomeniem aspoň niektorých, ako Martina Bútoru, Miša Horského, Milana Zemka, Táňu Pišútovú (potom Ivantyšinová), Petra Zemana, Stanislava Matejkina, Ladislava Sokola, Milana Štefanka, Karola Kolárika, Ladislava Trupa atď. Na archívniectve to bol zas Peter Kartous, Jano Beňko, Lojzo Vyčislík, Šaňo Varga (neskorší podpredseda vlády) a Jožko Kiš.

Prišli ste na školu už názorovo vformovaný, alebo ste sa formovali až tam?

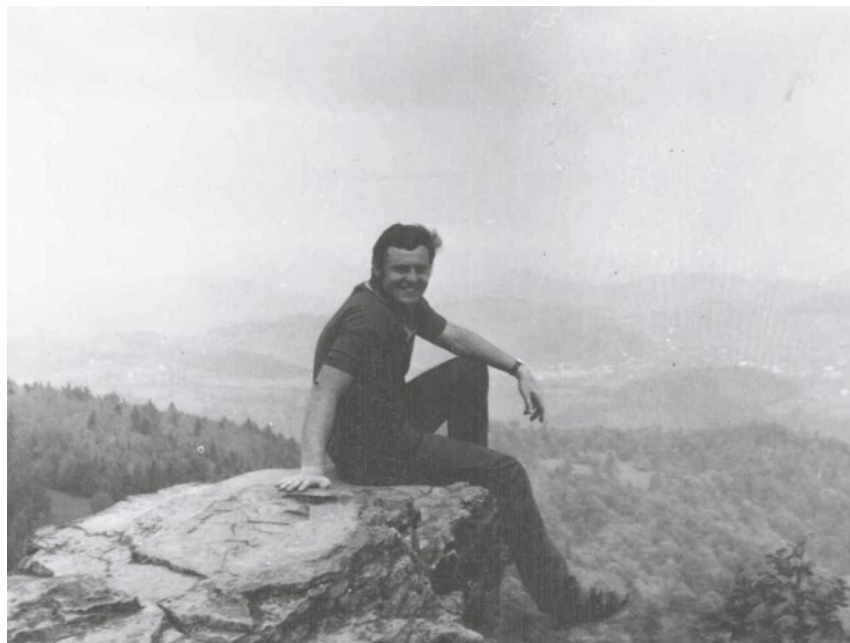
V našej rodine, z jednej aj z druhej strany bolo národné povedomie. Otcov brat Adam Fremal napríklad študoval v 30. rokoch na Karlovej univerzite v Prahe a bol presvedčený autonomista. Bol publikovaný aj jeho list Rázusovi, v ktorom sa pýtal, čo bude s tou autonómiou Slovenska... Už vtedy mali slovenské povedomie v rode všetci. Ale mňa osobne formoval dedo z mamej strany, ruský legionár, stúpenec 1. ČSR³ aj 1. SR.⁴ Ten mi hocičo nezavesil na nos.

1 Pomocný technický prápor.

2 Okresný národný výbor.

3 Československá republika.

4 Slovenská republika.

Na Sitne (1972) (Zdroj: Archív K. Fremala)

Ako ste vtedy vnímali svojich pedagógov?

Ako authority. My sme si ich vážili. Napríklad ten najznámejší Miloš Gosiorovský, vtedy akademik. My sme nevedeli, že on je murársky učeň bez maturity. Skade... My sme ešte vtedy nevedeli, kto z nich v 50. rokoch čo spôsobil, ako sa zachoval. To až postupne vychádzalo najavo. My sme videli to, že Gosiorovský perfektne vychádzal so študentmi. Ja som vtedy nevedel, že na základe Gosiorovského kníh obvinili „buržoázných nacionalistov“. No ale musím povedať, že potom sa obrátil, robil akési pokánie. Keď som sa prihlásil na aspirantúru, chcel byť mojim školiteľom. No ale ja som nechcel, diplomovku aj rigoróznú prácu som robil u Cambela, tak som sa vykrúcal: „Súдруh akademik, čo by na to povedal súдруh Cambel, už som sa mu sľúbil!“

Kde ste bývali ako študenti?

Na Horskom parku. Ubytovanie na mesiac stálo 20 Kčs.⁵ Raňajky vtedy stáli 2,60, obed aj večera boli takisto po 2,60 Kčs. Mal som aj nejaké

prospechové štipendium, pár stovák, dalo sa z toho slušne vyžiť.

V 3. a 4. ročníku sme chodili (jeden deň v týždni) na katedrálnu vojencinu na Ovsíšte do Petržalky. To už vaša generácia nezažila.

Kto z pedagógov na histórii bol najväčšou autoritou, keď ste študovali?

Profesori A. Húščava a B. Varsik. To boli authority ešte zo starého režimu. Varsik bol dekanom FF UK ešte za slovenského štátu, Húščava zas vypracoval štátne znaky prvej SR a insígnie prezidenta SR. Aj preto ho komunisti hneď po dosiahnutí penzijného veku odstavili. Rapanta som už nezažil. Ale viem, že medzi tými, čo ho odstavili, boli vtedy aj niektorí študenti, tuhí zväzáci a rozhodovali o tom, nie kto zo študentov, ale kto z učiteľov zostane!

Dá sa povedať, že práve vaše štúdium sa kryje s politickým zlomom v ČSSR. Nastúpili ste ešte v stalinskom období a končili počas uvoľnenia...

Povedal by som, že to bol do-znievajúci stalinizmus. Už sme mu neverili. Môžem to ilustrovať na jednom príklade. Roku 1961, keď som začal študovať, práve vyšli dejiny čsl. partizánskeho hnutia pod názvom „Partyzáni v Československu“. V tej knižke snáď nie je pravdivá jedna jediná veta. Ale o dva roky, roku 1963, to bol zlom. Už vtedy sa začala rehabilitácia odboja, SNP a V. ilegálneho vedenia. Vychádzal Kultúrny život, ktorý vtedy koloval z ruky do ruky. A veľmi dôležitým fenoménom tej doby boli aj besedy. Na Filozofickej fakulte UK išli každý mesiac. V miestnosti č. 235 na Gondovej ulici, na katedre slovenčiny. Tam sa zmestilo asi 150 ľudí. Organizoval to môj spolužiak Fero Svinčák. Tam som prvýkrát zažil Husáka, potom Novomeského, nejakí povstalci tiež prišli. Raz si napríklad pamätám Borisa Horvátha, veliteľa delostrelectva III. taktickej skupiny, potom Cyrila Kuchtu. Už vtedy hovoril svoje verzie o postrieľaní „misie“, že ktosi z Nemcov vytiahol zbraň, preto ich museli postrieľať. Ale prišli a debatovali.

Debatovalo sa otvorene alebo skôr „z povinnosti“?

Otvorene.

Následky neboli?

Nie, lebo to bolo už uvoľnenie. No a raz prišiel Husák, to bol zážitok hneď na začiatok. Ostentatívne sa po-pozeral po sále a hovorí: „No, vidím tu veľa študentov. Ale vidím tu aj „iných“ študentov!“ Tak výrazne povedal to „iných“. Samozrejme, že tam boli aj eštbáci a nie jeden... Antonín Novotný ho dal sledovať.

Husák bol vtedy autoritou aj pre študentov?

Obrovskou autoritou. Zato, že bol zavretý, potom, že bol zavretý ako buržoázný nacionalista, vydržal tie neskutočne kruté výsluchy, k ničomu sa nepriznal, a potom zato, že

propagoval rovnoprávne Slovensko. No roku 1963, keď prišiel na besedu na Horský park, sa mimoriadne rozčúľil. A poviem vám aj prečo. Okrem otvorených otázok z pléna boli aj písomné. Lebo študenti sa tiež báli, vedeli, že je tam prítomný „hocikto“, tak radšej posielali otázky na lístočkoch. No a najviac, skutočne najviac otázok Husák dostal o 1. SR! Mimoriadne ho to rozčúľilo. Vykrikoval potom: „Vidíte, čo to spôsobilo, tieto perzekúcie, deformácie – teraz študenti vychvaľujú Slovenský štát!“ A zrezal Slovenský štát pod čiernu zem, podľa tej svojej šablóny. Vyslovene ho otázky o Slovenskom štáte a o Tisovi rozzúrili. Možno 90 % otázok sem smerovalo. Pritom ten jeho list (správa) z júla 1944 do Moskvy je vyvážený, „ak by mal tento štát iný režim, je prijateľný...“ No ale práve tieto názory mu potom v 50. rokoch a na súde mimoriadne priťažili, tak sa z nich potom vyzúval, nehlásil sa k nim. Prečo sa rozčúľil... Keď si tak uvedomíte jeho pozíciu – bojoval proti Slovenskému štátu, a teraz, 20 rokov po povstaní – a tri roky po slávnostne deklarovanej socialistickej ústave – zistil, že všetko bolo nanič a mladá generácia, ktorá by mala byť už „socialistická“, je znova za samostatný Slovenský štát. Do nepríčetnosti ho to rozčúľilo.

Vaši vtedajší učitelia aj verili tomu, čo vám prednášajú, čo vás učia?

Tí, čo boli skalní straníci, tí určite. Ale takých bolo len zopár.

Koho ste mali najobľúbenejšieho pedagóga?

Sama Cambela... skúšal ma, diplomovku aj rigoróznú prácu som u neho robil, aj CSc. Z môjho osobného hľadiska na neho spomínam veľmi dobre. Ľudsky dobre, i keď odborne celkom nie. Lebo on písal aj o kolektizácii a svetovej socialistickej sústave, a sa-

K. Fremal v cieľi Bielej stopy SNP (1987) (Zdroj: Archív K. Fremala)

mozrejme ideologicky. Ale inak to bol múdry človek, na úrovni. Vo svojom odbore vedel veľa a v tom čase si ho vážili aj v Čechách. Ako dekan urobil poriadok na fakulte, lebo niektorí študenti boli už v štvrtom alebo piatom ročníku a nemali zápočty či skúšky za druhý, tretí ročník.

V dnešnom deštruktívnom kreditnom systéme je to bežné...

Dnes áno, ale vtedy sa to nedalo. No Cambel, keď prišiel, spravil v tomto poriadok. Potom bol prorektor Kvasničkovi. Kvasnička bol rektor UK. Aj kvôli mne sa dostali do konfliktu. Chcel som dizertačnú prácu napísať pod názvom Nekomunistický odboj na strednom Slovensku. Kvasnička to odmietol so slovami: „Chceš mať druhého Jablonického?!“ Tak práca potom vyšla pod titulom „Spoločne v boji proti fašizmu. Úsilie ilegálnej KSS⁶ o vytvorenie národného frontu na strednom Slovensku“. Ale ten nekomunistický odboj tam bol, a to bolo začiatkom 80. rokov, keď J. Jablonického najviac prenasledovali za knihu z Ilegality do Povstania, ktorá sa zaoberala občianskym

odbojom z celoslovenského pohľadu. S. Cambel sa potom stal riaditeľom HÚ SAV⁷ v Bratislave.

Vtedy zrušil Hrozičnickov ústav – Ústav pre dejiny európskych socialistických krajín (ÚDESK). Jozef Hrozičnick tam zbral viacero šikovných historikov. Stade bol Maxo Bystrický, Laco Deák či Táňa Ivantýšinová. Mali politickú, ekonomickú, platovú autonómiu, Hrozičnick im dovolil pomerne slobodne pôsobiť, mali svoj časopis, zborník. No a zrazu prešli pod Cambela, ktorý ich zrušil a začal kontrolovať, tak sa im to prirodzene nepáčilo. Aj mne takto podobne zrušili Ústav regionálneho výskumu pri Pedagogickej fakulte v Banskej Bystrici. Urobil to v roku 1986 minister školstva Buša, ktorý zrušil všetky vedecké ústavy na slovenských vysokých školách. Údajne z dôvodov racionalizácie.

Ako študent ste verili tomu, čo vám prednášajú?

Ako komu. Starovekárom určite. Aj stredovekárom, aj novovekárom. Ale 20. storočie sme už kriticky ob-
racali.

6 Komunistická strana Slovenska.

7 Historický ústav Slovenskej akadémie vied.

Banská Bystrica na dobovej fotografii (Zdroj: Vladimír Hyhlík: Banská Bystrica. Osveta, 1957.)

V čom sa prejavoval ten váš „kritizmus“? Neverím, že ako študent ste mohli na prednáške zdvihnúť ruku a začať verejne, pred pedagógom i študentmi, napríklad kritizovať Sovietsky zväz...

To nie, samozrejme, to sme boli ešte veľmi opatrní. Ale dalo sa to v kuloároch, teda na seminári, keď padli takéto otázky, tam sa to už dalo. V roku 1963/1964 určite, napríklad u E. Stavrovského na seminári. Vtedy sa to volalo cvičenia. Chodili sme tam len dvaja – ja a Stano Matejkin. Dvaja na seminári! To by dnes nemohlo existovať. Mali sme výberovku ruské a sovietske dejiny.

Mohli ste vtedy vedieť, že v ZSSR sú koncentráky, gulagy?

Samozrejme. Vedť to sa šírilo medzi ľuďmi. Nezabúdajte na to, že za prvej ČSR a Slovenskej republiky sa o ZSSR písalo normálne, otvorene. A tí ľudia, generácia mojich rodičov

v tom žila a nám to odovzdávala. Oni to vedeli. A o tom sme hovorili aj na tom seminári so Stavrovským.

A čo na to on?

Že to nie je pravda, že to je buržoázna propaganda, príklad, ako imperialisti zasahujú do myslenia ľudí.

Nemali ste obavu o vyhodenie zo školy?

Nie, v tomto sa zachoval čestne. A potom, nezabúdajte, boli to už 60. roky. V tom roku 1963/1964, keď vychádzal Kultúrny život, to bolo už „zlomené“. Vtedy už každý na fakulte vedel, o čo ide.

Kedy ste nastúpili do zamestnania?

Roku 1966 som končil, potom som bol rok na vojenčine. Od 1. augusta roku 1967 som robil štyri roky v Múzeu SNP. Riaditeľom bol vtedy Ján Július Tóth, predvojnový člen strany, komunista. V 50. rokoch ako krajský

inšpektor. V tom známom zborníku SNP z roku 1964 v Smoleniciach napísal štúdiu „Buržoázne vojenské skupiny v slovenskej armáde“. Bol v odboji, lebo začas sedel v Ilave. Ale po potlačení SNP sa skrýval v Sáse (okres Zvolen), v organe v kostole.

Jeho potom vyrazili zo strany, a viete prečo? V expozícii Múzea SNP boli sovietski velitelia a partizáni. Po 21. auguste 1968 dav vtrhol do expozície a rozkázal: „Týchto a týchto dajte preč, inak vám to tu zdemolujeme! Všetkých Sovietov dajte preč!“ Tak Tóth ich dal preč – len preto, aby mu nezdemolovali celú expozíciu – no a zato ho vyhodili zo strany. Pochopíte to? Takýto paradox... Jeho, predvojnového komunistu, ktorý sedel aj v Ilave, vylúčili len za to, že chcel zachrániť expozíciu... Ten dav by ju bol naisto zdemoloval. Tak ako zdemolovali aj Sovietsku knihu. Ja si to pamätám. Tak ho vyhodili zo strany, aj z riaditeľského postu.

Kto s Vami vtedy pracoval v Múzeu?

Z historikov napr. Vojto Dangl, Laco Suško či Marián Hronský (oni odchádzali do Bratislavy a ja som prichádzal na ich miesto), Palo Bosák, Milan Gajdoš, Mariena Dobríková, ale aj Miro Ličko, ktorý po 1968 emigroval do Kanady... Potom aj Laco Takáč, neskorší riaditeľ Múzea SNP, ten bol mojim spolupracovníkom od roku 1967. Jeho otec bol úspešný roľník, boľševicky povedané kulak. Bývali na Podkarpatskej Rusi. Mali dom, stodolu, polia, kone, prasce, dobytok – no všetko. A on keď sa dozvedel, že Podkarpatská Rus pripadne ZSSR, zapriahol voz, naložil, čo sa dalo a odišiel na Slovensko. Jeho manželka, Lacova mama, sa vrhla pred tie kone, aby mu zabránila odísť. Ale starý ju zošľahal bičom, hodil na voz a išli najkratšou cestou do ČSR. A Laco Takáč mi povedal: „Nič múdrejšie nemohol ten môj otec urobiť!“ Kto vie dnes o takýchto príhodách?

V Múzeu SNP som bol do roku 1970. Tam som sa naučil robiť vedecký výskum a písať. To bol základ.

Dá sa hovoriť o vede v takomto období?

Áno. Lebo som robil sociálnych demokratov v odboji a SNP, ktorých nikto iný nerobil a našiel som všetko podstatné k tomu a neviem, či v súčasnosti niekto ešte túto problematiku skúma.

Cítili ste ako pracovníci Múzea nejaké priame zásahy zhora?

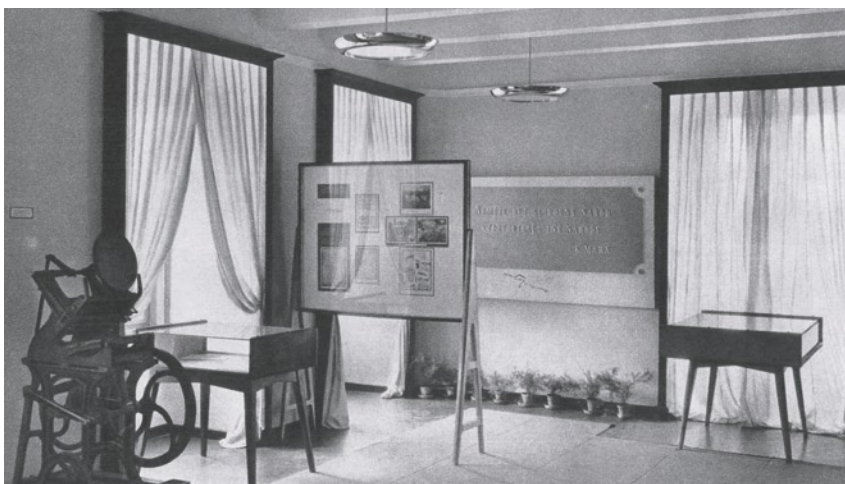
Iste, bola prísna kontrola. Kontrolovali nám expozíciu aj publikačnú činnosť. Strana kontrolovala všetko.

Čo si máme predstaviť pod stranou?

ZO⁸ KSS na pracovisku a najmä ideologické oddelenie OV⁹ KSS a ideologické oddelenie Krajského výboru KSS.

Kolektív z Múzea SNP (1970) (Zdroj: Archív K. Fremala)

Pôvodná expozícia Múzea SNP (Zdroj: Vladimír Hyhlík: Banská Bystrica. Osveta, 1957.)

8 Základná organizácia.

9 Okresný výbor.

Prečo ste odišli z Múzea?

Odišiel som do školstva, na Strednú ekonomickú školu zahraničného obchodu. Kvôli platu; lebo z takého, aký bol v Múzeu SNP, sa nedalo vyžiť. Ja som v múzeu začínal na 800 korunách. Na škole to bolo už lepšie. To bola jedna vychytená škola. Všetci funkcionári tam chceli umiestniť svoje deti. Na Slovensku boli len tri také, v Bratislave, v Bystrici a v Košiciach. Tak bola dilema, zas sme boli pod tlakom. Lebo na prijímačky prišiel zoznam z okresného výboru strany, aj z krajského výboru strany. Zoznamy ľudí, ktorých sme mali prijať. Ale taká kapacita nebola (smiech). Tak ako to vyriešiť... Všetka česť vtedajšiemu riaditeľovi Michalovi Ihnátovi... On to spravil tak, že zobral desať alebo dvadsať (podľa kvóty) najlepších z prijímacích skúšok a až potom išiel podľa zoznamov okresného a krajského výboru strany.

Na tej škole som bol do roku 1975. Potom ma prijali na Ústav regionálneho výskumu (ÚRV) pri PdF v B. Bystrici. Ten mal komplikovanú genézu. Zakladali ho prof. Július Alberty a doc. Miloš Štilla roku 1967 ako Ústav pre regionálne dejiny. Potom, po roku 1970, keď preložili skoro všetkých historikov z fakulty – Albertyho, Štilla, Ondrejku – skrátka, aby nemohli učiť tak ich presunuli na Ústav pre regionálne dejiny. Potom to zas Krajský výbor skúmal a spamätal sa: „Hop, veď z toho Ústavu je hniezdo kontrarevolucionárov!“ Tak ich všetkých prepustili aj odtiaľ a inštitúciu premenovali na Ústav regionálneho výskumu. V náplni skúmania mal celé stredné Slovensko. Nielen dejiny, ale aj literatúru, etnografiu, geografiu, geológiu. Ja som robil dejiny robotníckeho hnutia a KSČ.¹⁰ A samozrejme odboj a SNP. Tam som bol 11 rokov a tam som spravil aj dejiny sociálnej demokracie za vojny

a v odboji. Nielen na strednom, ale na celom Slovensku. Aj nekomunistický (občiansky) odboj na strednom Slovensku zase pod pláštikom Národného frontu. Na to som dodnes hrdý.

Prečo ste tam skončili?

Lebo Ústav regionálneho výskumu zrušili. Vtedy som dostal ponuku ísť prednášať dejiny KSČ a Medzinárodného robotníckeho hnutia (MRH) na Ústav marxizmu-leninizmu. Ale podmienkou bol vstup do KSČ.

Nemali ste vtedy dilemu, či vstúpiť alebo nie?

Ak som chcel ostať pri histórii, nemal som inú možnosť, iné pracovné miesto. Na katedru histórie Pedagogickej fakulty som nemohol ísť, lebo vtedy neexistovala. Bola síce v roku 1954 založená, ale neskôr bola pod tlakom bratislavských straníckych funkcionárov zrušená v polovici 70. rokov. Boli snahy ju obnoviť, ale S. Cambel s V. Plevzom povedali, poď sa tam bude súčasný stav pracovníkov (miesto katedry histórie vznikla katedra občianskej výchovy), tak v Bystrici katedra histórie nebude.¹¹ Katedra sa obnovila až 1. februára 1990, ale to bolo už za úplne iných podmienok.

Mohli ste ísť robiť kuriča a písať do zásuvky, ako niektorí českí historici...

Na to ja nie som. Nie som taký „technický“ typ a ani taký uvedomelý som nebol. Ja som mal dve deti a ženu učiteľku. A potom to vydieranie... Oni boli schopní ťa zničiť aj s rodinou. Taká bola doba.

Ale dobu vytvárajú ľudia...

Nielen. Geopolitická situácia. Keby nebolo Hitlerovho Nemecka, nikdy tu nie je holokaust. Keby k nám v roku 1945 neprišla Červená

armáda, tak nikdy neskĺzneme do komunizmu. Všade kam prišla, bol nastolený bolševický režim.

Neľutovali ste niekedy – s odstupom – vstup do strany?

Vyčítal som si ho. Je to moja osobná tragédia.

Ako by ste charakterizovali historiografiu pred rokom 1989?

Hodnotenie muselo byť v duchu strany, v duchu ideológie. Fakty sedia, ale hodnotenie muselo byť účelové.

Neboli náhodou účelovo vyberané aj samotné fakty?

Áno, to priznávam. Aj fakty sme vtedy účelovo vyberali tak, aby viedli k tomu hodnoteniu. Strana určila tézy, určila tému, a my sme písali.

Tézy sa vydávali na zjazde...

Na zjazde KSČ. Zjazd určoval kultúru aj vedu. A k tomu ešte trojitá-štvoritá cenzúra. Najprv si každú historickú štúdiu museli prečítať na ideologickom oddelení OV KSS, potom analogicky na KV KSS, potom na SÚTI¹² (cenzúra). No a ak sa to týkalo robotníckeho hnutia či odboja, tak si posúdenie vyhradil ešte aj Viliam Plevza, osobne, a jeho pracovníci na Ústave marxizmu-leninizmu (ÚML) pri Ústrednom výbore KSS v Bratislave. Tri-štyri roky trvalo, kým vám to vyšlo. A stále to muselo byť v intenciách tézy... Keď bola významná historická udalosť, nejaké výročie – strana vydala tézu a podľa tej sa muselo ísť. Vydali tézu k 20. výročiu SNP, potom v roku 1970, v 1984, čo značilo: „Takto sa bude písať o SNP!“.

Kto z dnešných historikov – okrem vás – pôsobil s vami na Ústave marxizmu-leninizmu?

10 Komunistická strana Československa.

11 Katedra histórie PdF v Banskej Bystrici definitívne zanikla roku 1987, ale už od roku 1982 neprijímala nových študentov.

12 Slovenský úrad pre tlač a informácie.

I. Kamenec, V. Štefanský a K. Fremal na Valnom zhromaždení SHS v Smoleniciach (1976)
(Zdroj: Archív K. Fremala)

Napríklad Edo Nižňanský, ktorý sa dnes venuje holokaustu. Vtedy prednášal filozofiu a logiku. Ja som prednášal dejiny KSČ a MRH.¹³

Keby ste mali napríklad porovnať začiatok 60. a začiatok 80. rokov, ktoré obdobie bolo prajnejšie pre historický výskum?

To bolo nebe a dudy, samozrejme, že 60. roky. Vtedy sa to už začalo lámať. Veď Gosiorovský už v roku 1959 vystúpil s návrhom na federáciu, 1960 pustili Husáka z väzenia, 1963 už napísal Svedectvo. Rehabilitovalo sa Povstanie, Novotný musel abdikovať, zmizol dogmatizmus, dokonca sa zrušila cenzúra... Úplne najhoršie roky, čo som zažil, bol prelom 70. a 80. rokov. Práve vtedy, keď som si robil aspirantúru. Tému som mal „Úsilie KSS o Národný front v protifašistickom odboji na strednom Slovensku“ (1979 – 1982).

Výskumné témy si vtedy historici ani inštitúcie neurčovali sami...

Samozrejme. A ja som písal politické témy – dejiny robotníckeho hnutia, odboja a SNP, oslobodenie, dejiny KSČ, lebo iné sa vtedy nedalo. Vtedy sa nedala robiť téma, akú si slobodne vyberieš. Ja som chcel napríklad robiť nekomunistický odboj na strednom Slovensku. Samo Cambel išiel za Kvasničkom, vtedajším rektorom UK, a hovorí mu: „Mám takého aspiranta dobrého, chce robiť nekomunistický odboj na strednom Slovensku...“ A viete, čo ten zahlásil? „Chceš mať druhého Jablonického!“ A bolo po práci. Tak som to musel zmeniť na „Národný front“ na strednom Slovensku. Ale zas môžem povedať, že „materiálne“ podmienky na výskum boli prajné. Napríklad fungovala medziarchívna služba. To znamená, keď som robil danú tému, napr. sociálnu demokraciu či robotnícke hnutie, mohol som si požičiavať materiály z archívu domov. Ale vždy som to vrátil. Keď sa mi nechcelo ísť do radvanského archívu, lebo tam bývala zima, tak som si cez

múzeum požičal dokumenty k sebe. Aj tam som mal všelijaké zážitky. Spracúval som vtedy tému triednych bojov na Horehroní. (Najprv to robil Ján Mlynárik. Ja som si našiel svoje materiály.) No a prišiel som do archívu v Brezne, pracovníčka mi doniesla fascikel a tam bolo napísané: „Požičané dr. Mlynárikovi“. A to sa mi nestalo len v Brezne. Takto nám ostali vybrakované archívne fondy k Horehroniu...

Alebo ešte jeden fenomén, čo dnes už nepoznáte. Publikovanie pod cudzím menom. Pod mojím menom napr. vyšli niektoré práce Palovi Bosákovi v čase, keď on mal zákaz publikovania. On mi to poslal, ja som to podpísal, vyšlo to, honorár som mu poslal.

Verili ste v tom čase tomu, čo ste písali?

Vtedy hej. Alebo presnejšie, tomu robotníckemu hnutiu áno. Veď to boli archívne materiály. A treba si uvedomiť, v akých podmienkach pôsobila komunistická strana za 1. ČSR. Žiadni ideológovia, žiadne odmeny, žiadne funkcie, nič... Len živorenie. A ak si bol komunista, prvý si letel zo zamestnania. Takže tí ľudia boli presvedčení, ale to neboli vrahovia, zločinci, kariéristi ako neskôr.

Mohol vtedy publikovať historik, ktorý by sa sám neoznačil za marxistického?

To vylučujem.

Lebo niektorí sa do krvi urazia, keď ich nazvem „bývalými marxistickými“ alebo „bývalými socialistickými“ historikmi...

Ja sa neurazím. Veď je to pravda. Priznám aj to, že niekedy sme robili nadprácu... Ale tiež keď sme chceli niečo „svoje“ prepašovať, museli sme sa pretvarovať. Preto aj tá moja knižka – „spoločne v boji proti fašizmu“ s podtitulom „úsilie KSČ o spoločný front“. Ale do nej som prepašoval

celý nekomunistický odboj na strednom Slovensku...

Teda dať správny názov...

Keď to malo správny názov, a keď sme v úvode písali o klérofašizme – to muselo byť v úvode napísané „klérofašizmus“, odcitovaní klasici marx-leninizmu, zdôraznili sme vedúcu úlohu strany atď., vtedy sa dalo niečo prepašovať, rozumiete... Napríklad pri robotníckom hnutí komunisti vždy písali, že štrajk na stavbe trate Červená Skala – Margecany zorganizovali komunisti. Nie je to pravda, zorganizovali to sociálni demokrati na čele s okresným tajomníkom v Brezne Milošom Jurášom (v odboji redigoval časopis Hlas národa). Ja som to uverejnil, ale s tým, že oni spolupracovali, že prišiel komunistický tajomník A. Kolár a tento sociálnodemokratický a išli spoločne do štrajku. Takto sa to muselo robiť. Ale prepašoval som tam človeka, ktorý bol podľa komunistov sociálfašista a zradca robotníckej triedy. Tak ich nazývali.

Ale na druhej strane azda nebudete tvrdiť, že všetci sa pretvarovali...

To určite nie. To ale nebudem o tom hovoriť... No najviac sme závideli Ivanovi Kamencovi. On si našiel takú tému, že sme žasli. Tá letela... „začiatky marxizmu na Slovensku“... on to vymyslel, napísal a – bol prvý...¹⁴

Kamencovi ale nemohla vyjsť di- zertácia o tragédii židov...

Ani nevyšla, to potvrdzujem. Mohla vyjsť až o desať rokov, po novembri.

Prečo?

Komunisti boli tiež antisemiti. Všetci boli procesy – Slánský a spol., Sovieti sa obrátili proti Izraelu – to všetko malo dôsledky. Takže to má pravdu, nemohla vyjsť a nebola populárna táto problematika za vlády komunistov.

Opole 2001 (Zdroj: Archív K. Fremala)

K. Fremal na seminári venovanom Jánovi Ferenčíkovi v roku 2011 (Zdroj: Archív M. Lacka)

14 Po roku 1990 je málo známym faktom, že Ivan Kamenec bol autorom viacerých prác o počiatkoch marxizmu na Slovensku. Najdôležitejšou bola kniha Začiatky marxistického historického myslenia na Slovensku. Bratislava 1984.

Ktorú svoju prácu si ceníte najviac? A naopak, na ktorú ste najmenej hrdý?

Z tých spred roka 1989 „Spoločne v boji proti fašizmu“. Spoluautori boli V. Korim a V. Motoška. To je moje kľúčové dielo, lebo tam je spracovaný nekomunistický odboj na strednom Slovensku. To bola kandidátska práca. Menej hrdý som na práce z dejín KSC.

Keby sa mali porovnať podmienky pre prácu historika vtedy a dnes?

Tisíc a jedna. Dnes si napíšete čo chcete...

S tým by som nesúhlasil. Ani dnes nemôžete všetko napísať...

Nie, samozrejme. Dnes je autocenzúra. Ja mám teraz väčšiu autocenzúru ako za komunizmu. Lebo dnes niečo povieť alebo napísať, hneď sa na vás vrhnú a častujú rôznymi prívlastkami – nacista, fašista, ľudák (prípadne s predponou neo), pohrobok neviem čoho všetkého, rasista, najmiernejší prívlastok je nacionalista... Všimnite si jednu vec. Akonáhle sa spomenie 1. SR alebo Tiso – to je jedno kde – v tú ranu sa vyťahuje tragédia židov, holokaust. Človek potom nadobúda dojem, že iné argumenty proti prvej SR ani nie sú, čo nie je pravda. Tiež vraj „rehabilitácia Slovenského štátu“ a podobné nezmysly. Ale veď my nechceme – ani nemôžeme – nič rehabilitovať, chceme len, aby sa o udalostiach a osobnostiach z rokov 1939 – 1945 písalo objektívne, nie jednostranne a výlučne deho- nestujúco.

Pri ktorých obdobiach funguje autocenzúra najviac?

Prakticky celé 20. storočie... prvá ČSR, prvá SR... Masaryk, v Bratislave mu odhalili sochu... a pritom neuznával slovenský národ. Roku 1921 sa vyjadril pred francúzskymi novinármi: „Slovenský národ nejestvuje... to je len výplod maďarskej propagandy... príďte o desať rokov – pozval novinárov – a o slovenskom národe nebudete už nič počuť...“

Potom samozrejme pri otázke 1. SR. Aby vás neoznačili za fašistu alebo podobnou nálepkou – lebo oni ju označujú za fašistickú, tak sa tomu autor chce vyhnúť. To je dedičstvo ešte z komunizmu, nálepkovať. Stačí si otvoriť noviny a zapnúť televízor. Aj posledne s tým Ferenčíkom – vraj „fašistická sviňa“... pritom nehlasoval za Vystaňovalecký zákon a zachránil vyše 100 židovských občanov pred deportáciami. S takým niečím som sa nestretol ani za komunizmu. Ja som 45 rokov v historickej brandži, ale som nepočul maďarského historika – ani za komunizmu – povedať, že Horthy bol fašista alebo že v Maďarsku bol fašistický režim. Aj posledne, čo som posudzoval zborník k SNP, autorka jednej štúdie Timea Vörös tam píše „pravicový liberalizmus“... Tak volajú Horthyho režim. Akýže tu bol fašizmus? A ešte aj Tisu označia za fašistu – veď to je absolútny nezmysel. Ja vždy hovorím, že najväčšou zásluhou Jozefa Tisu nie sú len zachránení židia, povstanci, relatívne pokojné pomery až do roku 1944 na Slovensku atď., ale to, že tu nedopustil nastoliť nacistický režim, ako chceli radikáli typu Tuku, Macha a gardistov, teda extrémistov. On ich nepustil k moci – okrem toho krátkeho obdobia po Salzburgu. To je jeho najväčšia zásluha. Lebo – ako poznám Slovákov poturčenec horší od Turka – oni by boli nastolili ešte horší režim. A ako viete, Tuka a Mach chceli deportovať úplne všetkých židov, aj pokrstených a rodných príslušníkov zo zmiešaných manželstiev, aj Čechov... samozrejme. To kresťanské krídlo zarazilo. Tiso zobral túto funkciu (vodcu) len preto, aby mohol brzdiť radikálov. Lebo ako prezident nemal také právomoci, ale ako „vodca“ mohol zastaviť aj gardu, aj vládu (teda Tuku), aj snem...

Čo by ste povedali na to, že ešte aj dnes sa niekde používa termín „klérofašistický slovenský štát“?

Tak to je anachronizmus, lebo s tým som sa zatiaľ stretol len u niektorých českých historikov

a doma u bývalých komunistických autorov. Tí používajú zásadne termín „klérofašistický“. Napr. v časopise Bojovník. Pritom už nebohý Lipták, a ten je uznávaný historik, napísal ako prvý brožúrku Historické termíny. A tam – na strane 9, ja to mám presne zistené – je termín „klérofašizmus“. Pri ňom Lipták napísal: „Termín vymyslený a používaný komunistickou stranou na sprofanovanie a zhano-benie katolíckej cirkvi“. Teraz sa používa iný prívlastok vojnový štát, vojnová SR. Týmto prívlastkom chcú navodiť dojem, že prvá SR vznikla v dôsledku vypuknutia druhej svetovej vojny. Alebo, keď už sa nedá používať klérofašistický alebo tzv., aby znížili jeho váhu a význam, použijú prívlastok vojnový.

Vyššie dvadsať rokov ste pôsobili na Katedre histórie FHV UMB. Aký rozdiel vidíte medzi študentmi vo vašich časoch a dnes?

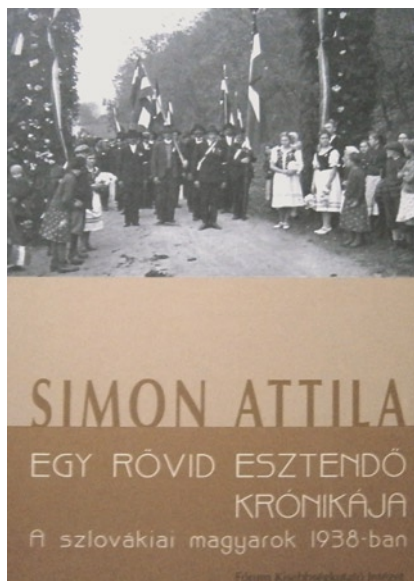
Dnes sa v školách málo diskutuje. Študenti na seminároch nediskutujú vôbec. Aj tento rok, mal som sedem na seminári, dvaja z nich keď niečo povedali, to je všetko.

Za mojich čias, hoci tu bol totalitný režim, sa na školách viac diskutovalo.

Aké máte plány do budúcnosti?

31. januára 2012 som definitívne ukončil zamestnanie na Katedre histórie FHV UMB v Banskej Bystrici. Som teraz už skutočne voľný človek, ktorý plánuje dokončiť ešte niektoré rozpracované veci, čítať si v pokoji odbornú literatúru, na ktorú mi skoro vôbec neostával voľný čas (doteraz som väčšinou čítal cudzie texty, záverečné a kvalifikačné práce, zborníky, monografie – posudky oponentúry, hodnotenia atď.). A naplno si užiť krásy a plody slovenskej prírody v každom ročnom období.

Ďakujem Vám za rozhovor.

ATTILA SIMON

EGY RÖVID ESZTENDŐ KRÓNIKÁJA. A SZLOVÁKIAI MAGYAROK 1938-BAN

(Kronika jedného krátkeho roku.
Maďari Slovenska v roku 1938)

Somorja: Fórum Kutató Intézet, 2010,
319 s.

Autor recenzovanej knihy, Attila Simon (1966), pochádza z Rimavskej Soboty, vyštudoval tamjšie gymnázium s vyučovacím jazykom maďarským a potom maďarský jazyk a históriu na Univerzite Komenského v Bratislave. Doktorát z moderných dejín získal na univerzite v Päťkostolí (inak Pécsi) v Maďarsku. Dvanásť rokov učil na gymnáziu v Dunajskej Strede,

od roku 2003 pracuje v ústave pre výskum menšín (Fórum Kisebbségkutató Intézet) v Šamoríne a (súčasne?) od roku 2005 učí na Katedre histórie Pedagogickej fakulty Univerzity Jánosa Selyeho v Komárne.¹ Zaoberá sa predovšetkým dejinami maďarského národa, maďarskej menšiny v Československu a na Slovensku. Okrem učebníc pre základné školy a gymnáziá s maďarským vyučovacím jazykom, na ktorých spolupracoval ako spoluautor,² napísal viacero vedeckých štúdií a popularizačných článkov, zhromaždil údaje a vydal bibliografiu k dejinám Maďarov Slovenska a monografiu o kolóniách na južnom Slovensku.³ Najnovšie sa slovenskej a maďarskej vedeckej obci predstavuje recenzovaným spisom o roku 1938 – roku, ktorý je v našich dejinách nepochybne jedným z najsmutnejších a najtragickejších rokov. Je to tak aj napriek 6. októbru 1938, keď Slovensko vyhlásilo autonómiu a v novembri toho istého roku sa ju podarilo aj právne kodifikovať. Tieto udalosti súvisia totiž aj s 2. novembrom 1938, keď Rím a Berlín podali prvý názorný dôkaz ako „dobré“ to myslia aj so Slovenskom, a Viedenskou arbitrážou rozhodli o následnej strate značnej časti územia, dobrovoľného a aj nedobrovoľného odchodu Čechov, Slovákov a aj mnohých Nemcov (na to sa často zabúda a nevenoval tomu pozornosť ani autor recenzovaného spisu) z juhu Slovenska, straty ich majetku a niekde aj k strate životov. Zatiaľ čo Simon inde poukazuje na maďarských martýrov, napríklad v Bratislave v roku 1919, hoci je veľmi pravdepodobné, že medzi obeťami protičeskoslovenského

vystúpenia boli vtedy aj Nemci a Židia, iné podobné udalosti ho nevelmi zaujmajú. Podľa Simona to boli v Bratislave len Maďari⁴ a to aj napriek tomu, že na národnostnej mape slovenskej časti Československa je v tej istej učebnici zakreslená Bratislava len ako mesto nemecké.⁵ V monografii o roku 1938 mu martýri medzi Čechmi a Slovákmi akosi unikajú (ak nepočítame veľmi nejasné, jemné a neutrálne zmienky a jednu fotografiu na strane 228). Príkladom ukážkovej manipulácie v uvedenej učebnici, podľa ktorej sa na Slovensku učí maďarská mládež na základných aj stredných školách, je však aj obrázok „cseh légiós“, hoci na obrázku je príslušník talianskych alebo francúzskych légii,⁶ kde boli aj Slováci (najprominentnejším z nich bol Milan Rastislav Štefánik, ale pôsobil v nich aj Pavel Varsik, ktorý sa podieľal v októbri 1921 na deštrukcii Fadruszovej miléniovej sochy Márie Terézie v Bratislave, alebo aj Jozef Martin Kristín), podobne ako v srbských, talianskych a ruských légiiach. Légie teda boli dobrovoľnícke jednotky československé alebo česko-slovenské, nie české. Ani v Kyjeve už v auguste – septembri 1914 vytvorená Česká družina, zárodok neskorších sedemdesiatitisícových légii, nebola len čisto česká, ale od samého počiatku v nej bolo aj 16 Slovákov. Ešte aj dnes sa kdekomu hodí zdôrazňovať len českú časť nášho prvého odboja, keď Slováci sa vraj v Uhorsku cítili ako doma a nikdy by ho neboli opustili, nebyť tých zlých Čechov, ktorí ich oklamali. Ak by sa to objavovalo len v slovách politikov hrajúcich sa často na (insitných) historikov vedených

- MORVAY, P.: Máme právo nemať radi tieto hranice. In: Denník SME, 6. 10. 2007. Online: <http://www.sme.sk/c/3522179/historik-attila-simon-mame-pravo-nemat-radi-tie-nice.html#ixzz1kkV3eNCG>
- KOVÁCS, L. – SIMON, A.: A magyar nép története. 1711-től 1918-ig. Dunaszerdahely 1997, druhé vydanie 2000. Tíže: A magyar nép története. A 20. század. Dunaszerdahely 2000.
- SIMON, A.: Telepesek és telepes falvak Dél-Szlovákiában a két világháború között. (Osadníci a osadnícke dediny na južnom Slovensku medzi dvoma svetovými vojnami), Somorja 2008. O knihe pozri recenziu Ferdinanda Vrábla v časopise Vojenská história, ročník (roč.) 14, 2010, číslo (č.) 1, strana (s.) 128 – 134, ako aj reakciu A. SIMONA in: Vojenská história, roč. 15, 2011, č. 1, s. 147 – 151 a porovnaj s recenziou Marty Botíkovej v časopise Slovenský národopis, roč. 57, 2009, č. 1, s. 131.
- KOVÁCS, L. – SIMON, A.: A magyar nép története. A 20. Század, s. 9.
- Tamže, s. 13.
- Tamže, s. 9.

subjektívnym naivizmom (výraz použil v podobnej súvislosti už v 50. rokoch minulého storočia Anton Štefánek),⁷ alebo neinformovaných publicistov, dalo by sa to ako-tak chápať, ale ak sa to stále objavuje aj v prácach historikov, ktoré si kladú vysokú ambíciu písať objektívne a byť vedeckými štúdiami, tak je to na zamyslenie. Simon sám poskytuje dostatok príkladov na ambivalentný prístup maďarských autorov k tejto téme. Na jednej strane sám na iných miestach používa výrazy český aj na takých miestach, kde by malo byť jednoznačne česko-slovenský, alebo československý: „cseh, csehek, cseh katonák, cseh légiós“, ale na strane 218 sám uvádza príklady takejto maďarskej manipulácie z roku 1938: „*pusztítsatok mindent, ami cseh!*“ (ničte všetko, čo je české!) alebo „*segítsetek a szlovák testvéreinknek a cseh zsarnokság lerázásában!*“ (pomôžte našim slovenským bratom pri strasení českej tyranie!) a aj sám používa úvodzovky pri „cseh hadsereg“ (československej armáde). Nuž, dajako podobne k tomu pristupoval aj bývalý rakúsko-uhorský minister Gyula Andrássy vo svojich pamätiach: „*Nútený som uznať Český štát (Cseh-országot), ako vojnu vedúcu stránku (...) Z tej istej príčiny musím, so srdcom naplneným horkosťou, upotrebiť aj pomenovanie česko-slovenský...*“⁸

Simon píše o roku 1938 z hľadiska maďarskej menšiny na Slovensku, pre ktorú to znamenalo, ako poznamenáva autor v úvode a aj na zadnej strane oba-

lu knihy: „*naplnenie mladých rokov, posledný šťastný okamih, pred vtedy ešte netušeným svetovým požiarom*“ (s. 7). Týchto niekoľko slov v kocke jednak zhŕňa a jednak aj charakterizuje postoj autora monografie k roku 1938 a aj jeho názory na uvedené obdobie. Je však potrebné sa opýtať: naozaj sa v roku 1938 nedal už tušiť blížiaci sa svetový požiar? Podľa môjho názoru je to veľmi zjednodušujúce tvrdenie a minimálne medzi českými a slovenskými politikmi, publicistami a spisovateľmi atď. už mnohí blížiacu sa svetovú katastrofu, onen „svetový požiar“, intuitívne vopred vycítili. Pravda tí, ktorí očakávali naplnenie svojich snov o odvete a revanši s pomocou Hitlera a Mussoliniho za porážku v I. svetovej vojne a boľševickej intervencii v prvom polroku 1919 na Slovensku, to o dvadsať rokov neskôr, v roku 1938, vnímali a ich nepoučiteľní nasledovníci aj v našej súčasnosti stále vnímajú ako akt spravodlivosti a zadosťučinenia za Trianon. V roku 1938 bolo podľa nich „*najrozmažanejšie dieťa niekdajších mierotvorcov*“, ⁹ Československo, tento neprirodzený, umelý, ľudemokratický a dvojtvárny štát,¹⁰ aj náležite potrestané. Najprv v Mníchove a potom aj vo Viedni. Takéto jednostranné tvrdenia sa stále opakujú donekonečna ako na kolotoči, ale pritom sa úplne ignorujú aj iné vyjadrenia, či už maďarských, nemeckých alebo rôznych ďalších autorov. Jedno z najvyšších ocenení vyslovil pred dvoma desaťro-

čiami filozof Karl Popper, ktorý realitu medzivojnovej ČSR, jej klady i nedostatky, veľmi dobre poznal: „*Masarykovo Československo bylo – podle mého nade vši pochybnost – nejotevřenější ze všech společností, které kdy v Evropě spatřily světlo světa. Vydrželo pouhých dvacet let; třebaže těžkých, bylo to nádherných dvacet let: V nejkratším možném čase tato otevřená společnost vybudovala fungující hospodářství a nejspolehlivější vojenský obranný systém v Evropě. Potom bylo Masarykovo Československo zničeno dvěma staršími evropskými otevřenými společnostmi – Británií a Francií, kde byli právě u moci ústupkáři, kteří na zničení Československa s Hitlerem spolupracovali.*“¹¹

Predstavitelia národnostných menšín však proces budovania tejto otvorenej spoločnosti nepodporovali a usilovali sa naopak od Čechov a Slovákov v Československu, na vlastnú veľkú škodu, izolovať.¹² Z maďarských autorov by som rád pripomenul napríklad uznanlivé slová známeho spisovateľa a publicistu s veľkou autoritou medzi Maďarmi, štóskeho rodáka a obyvateľa Zoltána Fábryho.¹³ Mimochodom, práve Fábry potvrdzuje to, že aj medzi Maďarmi boli už v tridsiatych rokoch takí, ktorí aj na základe Masarykových rozborov vedeli, resp. predvídali, čo možno čakať od Hitlera a jeho Nemcka. Fábry teda okrem iného vyvracia aj vyššie uvedené tvrdenie Simona, že vraj blížiaci sa svetový požiar nikto ne-

7 Slovenský národný archív v Bratislave (SNA), fond (f.) Anton Štefánek, škatuľa (šk.) 1, list synovi Vladimírovi z 28. marca 1958.

8 ANDRÁSSY, G.: Diplomácia és világháború. (Diplomacia a svetová vojna). Budapest 1921, s. 217.

9 KONTLER, L.: Dějiny Maďarska. Praha 2001, s. 302.

10 Takto sa o Československu vyjadrovali a aj dnes vyjadrujú viacerí historici. Okrem spomenutého L. Kontlera predtým I. Bibó, F. Fejtő, I. Borsody a v súčasnosti aj K. Vigh, K. Salamon, Gy. Popély, A. Simon a ďalší. Ako príklad uvádzam stať POPÉLY, G.: Adalékok a „csehszlovák demokrácia“ arculatához az impériumváltás után. (Údaje k podobe „československej demokracie“ po zmene impéria.) In: Irodalmi Szemle, roč. 48, 2005, č. 5, s. 76 – 79.

11 POPPER, K.: Pražská přednáška. Online: http://old.lf3.cuni.cz/aff/p2_c.html

12 BROKLOVÁ, E.: Politická kultura německých aktivistických stran v Československu 1918 – 1938. Praha 1999, s. 7 – 8. Simon bez toho, aby sa knižkou Broklovej podrobnejšie zaoberal, klasifikuje ju ako príklad historika v podstate nacionalistického (s. 68, poznámka č. 166), čo je hlbokým nepochopením, obzvlášť, ak si uvedomíme, že Broklová píše o Nemcoch, politikoch a ideológoch nemeckej menšiny v Československu, ktorí, podobne ako Maďari, ČSR od samého počiatku odmietali, aj keď práve medzi Nemcami boli aj takí, ktorí sa ešte aj v lete roku 1938 zasadzovali za dohodu s československou vládou (Franz Spina, Wenzel Jaksch a ďalší)!

13 FÁBRY, Z.: Masaryk magyar emléke. In: Új Szó, 1950, VRÁBEL, F.: T. G. Masaryk slovenskej a maďarskej publicistike. Zborník príspevkov z konferencie v Hodoníne, október 2010, v tlači.

tušil. Ale či Popper, Fábry alebo ďalší, to nič nezavážilo vtedy a nezaváži ani dnes u tých, ktorí tento štát nenávideli a aj dnes vidia len jeho chyby a nedostatky a úplne zamlčujú klady, ktoré priniesol nielen pre Čechov a Slovákov, ale aj pre svoje národnostné menšiny. Ale dnes, pri kritike už neexistujúceho Československa o tento štát už vôbec nejde; ide o štáty nástupnícke, najmä o Slovensko, ktoré vraj opäť nerešpektuje svoje menšiny, najmä maďarskú, potláča jej práva, nepriznáva jej to, čo jej prirodzene patrí a snaží sa ju asimilovať. Nepochybne sú veľmi sympatické slová A. Simona o tom, že „*Slovanskí a maďarskí historici by mali pri posudzovaní spoločných dejín preukázať viac odvahy a bojovať proti zakoreněným predsudkom. Slovenská strana by nemala hovoriť o tisícročnom útlaku v Uhorsku, maďarská by mala uznať, že Slováci mali nárok na vlastný štát... Možno to nebude milé pre maďarskú, slovenskú a ani českú verejnosť, ale historici by mali mať väčšiu odvahu... Uhorsko robilo zlú národnostnú politiku a jeho rozpad bol zákonitý. Ale brat' Trianon ako nejakú dejinnú satisfakciu nie je podľa nás správne.*“¹⁴ Prax sa však veľmi často rozchádza s proklamovanými dobrými úmyslami či teoretickými postulátmi. Pozrime sa bližšie, ako je to v tomto prípade na základe najnovšej knihy A. Simona a miestami si pomôžeme aj jeho ďalšími prácami, historickými štúdiami, ale aj spomínanými učebnicami pre školy na Slovensku s maďarským vyučovacím jazykom. Autor sám na strane 8 uvádza, že namiesto toho obrazu maďarskej menšiny, kde sa vykresľuje len ako obeť, by si prial v tejto knihe narysovať taký obraz, podľa ktorého žila maďarská menšina na Slovensku aj vtedy pomerne plnohodnotný život. Aj tak sa však opakovane dozvedáme len o oprávnených sťažnostiach Maďarov, ktoré štát nerešpektoval a neriešil najmä v školskej otázke (nedostatok

stredných škôl, maďarské vysoké školy, resp. nedostatočne personálne obsadené katedry maďarčiny na univerzitách v Prahe a Bratislave!) a inde. Je to celkom v duchu konštatovania medzivojnového publicistu Lajosa Jócsika, ktorý si v knihe s názvom „V cudzom jarme“ (t. j. v československom) ťažkal na to, že nová moc postavila v každej dedine četnícku stanicu, všade vyslala svojho notára, ktorý spolu s četníkmi uplatňoval štátnu moc v maďarských dedinách... (A akú štátnu moc tam mali uplatňovať? Nebodaj maďarskú?) Na rozdelené maďarské veľkostatký prišli kolonisti a zvyškoví statkári (hoci pôdu dostávali, aj keď v menšom množstve, aj Maďari)... a po kolonistoch prišiel Baťa a jeho sklady v každej dedine. No, chvalabohu, že sa aj na dedinách na juhu Slovenska dala v Československu kúpiť lacná a kvalitná obuv – až do novembra 1938, keď ju celkom vykúpili maďarskí dôstojníci, žandári a ďalší „aňáši“. Simonova kniha pozostáva z predslovu, šiestich kapitol, résumé, ktoré sám autor nazval „Namiesto zhrnutia“ (s. 231 – 235), chronológie siahajúcej od 1. januára 1938 do 5. novembra 1938, prehľadu prameňov a odbornej literatúry, prílohy obsahujúcej texty 11 dokumentov, registra osobných mien, registra miestnych názvov, slovenského zhrnutia a nemeckého résumé (to je rozsiahlejšie a čiastočne sa líši od slovenského).

Jednotlivé kapitoly monografie obsahujú:

1. Prehľad situácie maďarskej menšiny v Československu po dvadsiatich rokoch, teda v roku 1938,
2. Jubilejný rok – prehľad domáci aj medzinárodný o roku 1938,
3. Prehľad o súvislostiach komunálnych volieb v roku 1938,
4. O oneskorenom pokuse pretvoriť „národný“ štát na „národnostný“ (podľa autora národný na národnostný) štát, teda o príprave národnostného štatútu,

5. Predmníchovské a mníchovské dni (od Berchtesgaden po Mníchov),
6. Október 1938 (týždne očakávania).

V tejto súvislosti je potrebné zvýdihnúť nielen veľmi prehľadné členenie obsahu monografie, ale predovšetkým tiež pomocný aparát (registre) publikácie, ktorý uľahčuje a urýchľuje prácu s knihou. Žiaľ, táto samozrejmosť pri vedeckých prácach v našej podivnej postmodernej dobe, prehodnocujúcej a spochybňujúcej všetko, čo bolo doteraz, už nie je úplnou samozrejmosťou a keďže dnes vychádzajú, pravdepodobne z finančných dôvodov, bežne aj publikácie bez registrov (čo vedeckú publikáciu znehodnocuje a v prípade väčšieho rozsahu aj znemožňuje jej efektívne využívanie), pripomínam to práve preto.

Zámer recenzovaného spisu autor vysvetľuje asi tak, že kým doteraz publikované práce československú krízu v roku 1938 zužovali na sudetonemckú alebo slovenskú otázku, toto dielo chce odbornú literatúru zaoberajúcu sa dejinami Československa v roku 1938 obohatiť o nový pohľad a skúma predovšetkým vplyv udalostí roku 1938 na maďarskú menšinu žijúcu v Československu a postoj maďarskej menšiny na Slovensku v tomto krízovom období (s. 7 – 10). Je to len čiastočne pravda, ak nechcem napísať, že ide u Simona o neinformovanosť, neznalosť (čo u takého erudovaného autora nepredpokladám) alebo o úmyselné obchádzanie časti odbornej literatúry témy. Veď si stačí pozrieť práce napríklad R. Kvačka, L. Tilkovského, M. Vietora či slovenských vojenských historikov (príslušný diel Vojenských dejín Slovenska), o celom rade kníh, štúdií a trojzväzkovej edícii dokumentov týkajúcich sa Viedenskej arbitráže (roku 1938 sa týka najmä I. diel) neviem prečo v podstate ignorovaného (hoci v zozname literatúry na s. 266 a 270 uvádzaného) Ladislava Deáka,¹⁵ alebo najnovšie niektoré kapitoly z práce

14 SIMON, A.: Historici proti predsudkom Slovákov a Maďarov. In: Ľudové noviny. Portál Slovákov v Maďarsku.

Online: <http://www.luno.hu/content/view/3960/75/>

15 DEÁK, L.: Viedenská arbitráž 2. november 1938 Dokumenty I. (20. september – 2. november 1938). Martin 2002.

Martina Hetényiho¹⁶ atď. Takže Simon nie ja až taký „prvobádateľ“, akým sa menej informovanému čitateľovi monografie sám predstavuje.

Autorov celkový názor na rok 1938 a aj na vedeckú literatúru o Československu, Mníchov atď. v skratke predstavuje niekoľko viet v predslove. Podľa neho staršia literatúra Československo len idealizovala (naozaj napríklad Václav Král, Oldřich Říha, Ludovít Holotík, Miloš Gosiorovský, Viliam Plevza alebo J. A. Mikuš, František Hrušovský, František Vnuk či Milan S. Ďurica atď. idealizovali Československo?) a Mníchov sa vnímal len ako zrada. Nuž, od Maďarov nikto neočakáva, aby Trianon oslavovali ako veľké víťazstvo, veď predtým boli porazení vo vojne, ale od Čechov a Slovákov sa aj bez vojnovkej porážky v roku 1938 opakovane požaduje, hoci dnes je už jasné, že práve Mníchov k vojne viedol, aby to ako zradu, ktorá v konečnom dôsledku nepoškodila len ich, ale aj Nemcov a aj Maďarov, nevnímali. Je to podľa nich priamo „nevedecké“! Podľa Simona aj keď bol rok 1938 jubilejným 20. výročím vzniku Československej republiky, v dôsledku krízy republiky, pretrvávajúcej od parlamentných voľieb 1935, o oslavách sa nedalo vôbec hovoriť. Kríza mala rôzne dôvody: akcie krajín zainteresovaných na zrušení Versaillského mierového systému, najmä Nemecka..., spôsobovalo ju najmä neriešenie sudetonemeckej a slovenskej otázky. Predseda vlády Milan Hodža chcel nemeckú otázku eliminovať podporovaním neoaktivizmu a prijatím hlinkovcov do vlády, ale neuspel (s. 7). Ďalej nám autor prezrádza, že Hodža nemohol uspieť aj preto, lebo nielen Nemci, ale ani Maďari sa dohodnúť nechceli. Súčasne však tvrdí, že toto je viac-menej stanovisko slovenských autorov, ktorí sa snažia zmieriňovať úlohu slovenských autonomistov pri rozbití republiky a celú vinu sa usilujú hodiť

len na Nemcov a Maďarov. Nemožno však poprieť, že Československo nevyhovovalo predovšetkým vodcom národnostných menšín a pod pláštikom obhajoby práv národností tiahli do boja najprv za úpravu hraníc, ale v konečnom dôsledku za úplné zničenie Československa aj vtedy, keď ešte slovenskí autonomisti, najmä umiernené krídlo Hlinkovej Slovenskej ľudovej strany – HSĽS, okrem iných predovšetkým Jozef Tiso, stáli dôsledne na stanovisku integrity Československa so slovenskou autonómiou. A tak pod heslom „samourčenia“ sa zdôrazňuje iba právo na samourčenie nemeckej a maďarskej menšiny a toto právo sa zo strany Maďarov naopak upiera Slovákom – cieľom totiž nebola „etnická úprava hraníc“, ale návrat Slovenska do zväzku obnovujúceho sa Uhorska. Čitateľ tejto monografie o roku 1938 sa nedozvie veľa o tom, že Viedenská arbitráž nebola žiadnym „etnickým riešením“, ako to tvrdí opakovane aj Simon, a hlavne sa nedozvie, že to, čo Maďarom prisúdili Ciano a Ribbentrop vo Viedni, ich vôbec neuspokojilo a ani uspokojiť nemohlo. Ale zdá sa, že je to aj v poriadku, veď kniha nie je o roku 1938 z hľadiska slovenského, ale z hľadiska maďarského, resp. z hľadiska maďarskej menšiny na Slovensku.

Úsmevné je dnes opakovane čítať o tom, že Sudetonemecká strana (SdP) sa stala vykonávateľkou Hitlerovej vôle, len ona nemala záujem o dohodu, ale využijúc oprávnené sťažnosti sudetonemeckého obyvateľstva chcela dosiahnuť iba zvýšenie politického napätia. Simon sa medzi riadkami snaží zakamuflovať, ale napokon aj on je pod ťarchou reči dokumentov nútený priznať, že nielen SdP spolupracovala s cudzou a nepriateľskou mocnosťou, ale podobne postupovala aj Zjednotená maďarská strana (ZMS) a jej predstaviteľia, okrem iného práve aj ním obhajovaný János Esterházy.

Autor to v recenzovanej knihe podrobnejšie nerozoberá, ale vo svojej učebnici odporúčanej aj slovenským ministerstvom školstva zo dňa 16. 8. 2000 ako doplnujúci učebný text pre základné školy s vyučovacím jazykom maďarským¹⁷ píše o vyfabrikovaných, nepodložených obvineniach (mondvacsinált) J. Esterházyho československými orgánmi po roku 1945. V recenzovanej monografii však sám prináša dôkazy nielen o tom, že politika ZMS bola usmerňovaná z Budapešti, ale aj o tom, že Esterházy podával písomné relácie do maďarského hlavného mesta. To by samo osebe v čase ohrozenia Československa stačilo, aj keby sme nebrali do úvahy ďalšie dôkazy zachované v maďarských archívoch, na celkom opodstatnené obvinenie z napomáhania nepriateľskej mocnosti v jej agresívnych zámeroch proti vlastnému štátu a na obvinenie z velezrady. Veď to neboli nejaké nevinné rozborly všeobecnej situácie alebo návrhy, ako doviezť na Slovensko viac maďarských kníh a časopisov, presadiť aj maďarské názvy na železničných staniaciach, či podporiť maďarské vysielanie v československom rozhlase alebo maďarské divadlá a národopisné slávnosti v Gombaseku, ale celkom konkrétna spolupráca s nepriateľskou mocnosťou, vedúca k dezintegrácii Československa a k jeho územnému okypteniu. Tu je ale na mieste otázka, ak to boli československými orgánmi proti Esterházymu sfalšované dôkazy, o ktorých sa zmieňuje nielen Simon, ale desiatky maďarských historikov, ako sa dostali do maďarských archívov ako produkcia maďarských najvyšších orgánov? Prečo sa v prípade Esterházyho používali krycie mená,¹⁸ hoci u politikov to nebola bežná prax, ale siahalo sa k tomu len u tajných platených agentov? Simonovi sú známe spisy napríklad Lóránta Tilkovszkého, ale nedostatočne ich vytáčil, zrejme podľa názoru G. Sallaia,

16 HETÉNYI, M.: Slovensko-maďarské pomedzie v rokoch 1938 – 1945. Nitra 2008.

Online: http://www.forumhistoriae.sk/e_kniznica/hetenyi.pdf

17 KOVÁCS, L. – SIMON, A.: A magyar nép története. A 20. század. Dunaszerdahely 2000, s. 26.

18 Napríklad agent č. „221“. TILKOVSZKY, L.: Južné Slovensko v rokoch 1938 – 1945. Bratislava 1972, s. 84, s. 106, pozn. č. 7.

že staršia maďarská historiografia si „sypala popol na hlavu“ až v prehnannej miere.¹⁹ Autor vôbec neuvádza ďalšiu literatúru, či už staršiu, ale stále relevantnú knihu Martina Vietora, ktorému zrejme škodí u niektorých súčasných autorov jeho marxistický svetonázor, to však jeho spis celkom nediskvalifikuje ani dnes, ďalej spisy Juraja Kramera alebo Juraja Fabiána o prehľadnom, ale v jadre jasne a pregnantne zhrňujúcim celú kauzu Esterházy od J. Valentu ani nehovorím.²⁰

V tejto súvislosti je nesmierne zaujímavé aj stanovisko Židovskej náboženskej obce na Slovensku, ktorá ku kauze Esterházy nedávno prehovorila a aj vyriekla jasné stanovisko v súvislosti s ocenením tohto politika vplyvnou Anti-Defamation League v USA v novembri 2011.²¹ V Otvorenom liste ŽNO adresovanom ADL sa okrem iného uvádza: „*Vyslovujeme poľutovanie nad skutočnosťou, že napriek našej veľkej snahe odmietate zobrať čo len na vedomie stanovisko Židovskej komunity na Slovensku, ktorej príslušníci trpeli za fašistického režimu a v rozpore s preukázateľnými historickými skutočnosťami ste vyslovili hold a ocenenie vojnovému slovenskému antisemitickému politikovi Jánosovi Eszterházy.*“²² ADL týmto výrazným spôsobom pomáha snahám o rehabilitáciu politických predstaviteľov niekdajších stredoeurópskych fašistických režimov. ADL udelila vyznamenanie slovenskému politikovi (maďarskej národnosti), ktorý verejne privítal a ocenil vznik Slovenskej republiky 14. marca 1939, pričom si bol plne vedomý, že tento štátny útvár vznikol z vôle Adolfa Hitlera. Po dobu existencie Slovenskej republiky v období holokaustu bol ústavným činiteľom

(poslancom) Slovenského snemu (parlamentu) a svojim hlasom sa podieľal na vynesení značného počtu antide-mokratických, totalitných a antisemit-ských právnych noriem. Už v roku 1940 predniesol poslanec Eszterházy prejav, v ktorom chválil slovenskú vládu za to, že zo Židov urobila ľudí druhej kategórie a spustila proces pozbavovania ich majetku. Jeho prejavy (ako aj mnohé iné) sú dostupné v archívoch.“

Nie som v tejto veci optimista a neverím, že toto stanovisko ŽNO ovplyvní písanie maďarských autorov a zmení ich názory na Esterházyho v budúcnosti, ale už ho celkom nebudú môcť ignorovať.

Autor uvádza, že ZMS dúfala v dlhodobé riešenie problémov maďarskej menšiny revíziou hraníc, bola v súlade s názorom Budapešti otvorená rokovať a v čs. vládou navrhovanom národnostnom štatúte videla príležitosť zlepšiť právne postavenie maďarskej menšiny. Starostlivo však dbala o to, aby sa vyhla akémukoľvek dohovoru, ktorý by posilnil platnosť aktuálnych štátnych hraníc a legitimizoval (?) ich. Tie hranice predsa nemusela ZMS legitimizovať a ani nijako nemohla, veď tie legitimizovala medzinárodne platná Trianonská dohoda, nech si už o nej Maďari mysleli a písali čo chceli.

Vôbec neobstojí autorovo tvrdenie, že ZMS sa vo svojej deklarácii zo 17. septembra 1938 prvýkrát po dvadsiatich rokoch otvorene postavila za právo maďarskej menšiny na sebaurčenie a nepriamo aj za revíziu Trianonu, a že maďarská strana aj v týchto napätých dňoch zotrvala na pôde parlamentného politizovania a k tomu vyzývala aj maďarské obyvateľstvo. Práve vďaka tomu, ako aj vďaka rozvážnemu postoju maďarskej menšiny, zostalo južné Slovensko aj v dňoch mníchovskej krí-

zy pokojné a maďarskí záložníci splnili aj mobilizačný rozkaz.

Nie je vôbec opodstatnené tvrdiť, že maďarskí branci nastúpili bez problémov, naopak, aj medzi nimi dochádzalo pod vplyvom agitácie ZMS nielen k protestom, ale aj k dezerciam podobne ako medzi sudetskými Nemcami. Štatistiky o dezerciách mobilizovaných záložníkov nie sú úplné. Napríklad M. Vietor uvádza, že v septembri prešlo do Maďarska len 21 vojakov, z toho 10 sudetských Nemcov,²³ avšak len na úseku Čergov – Jablonov nad Turňou utieklo v deň mobilizácie až 35 mužov, brancov maďarskej národnosti.²⁴ Obrázok na strane 184 celkom určite neukazuje nadšene odchádzajúcich „maďarských mobilizovaných záložníkov“. Okrem toho za zmienku stojí aj to, že napríklad Andor Jaross si dovoľil od československého štátu neskôr požadovať – a to svedčí nielen o jeho osobnej spupnosti, ale dokladá to aj jeho celkom jednoznačný postoj k štátu, ktorý mal právo i povinnosť sa brániť aj vojensky, ale napokon pod tlakom vnútorných problémov a medzinárodných súvislostí radšej ustúpil – „náhradu škôd“ z mobilizácie.

Nijako nemôžem uveriť tomu, že by Simon myslel vážne nasledovné slová: „*Po Mníchovskom dohovore totiž Maďari žijúci na Slovensku dali sériou pokojných demonštrácií (!) najavo, že chcú uplatniť svoje právo na sebaurčenie a žiadajú revíziu maďarsko-slovenskej na etnickej báze.*“ Nepopierali to ani najvyšší maďarskí politickí alebo vojenskí predstavitelia. Napríklad pri obsadení Nových Zámkov 8. novembra 1938 generál Gusztáv Hennyey vyhlásil, že nebude spokojný, kým sa neobnoví Veľké Maďarsko.²⁵ Naozaj si autor myslí, že heslá „*Mindent vis-*

19 Pozri recenziu Ferdinanda Vrábla knihy G. Sallaia v časopise Pamäť národa, roč. 7, č. 3, 2011, s. 102 – 108.

20 VALENTA, J.: Rehabilitace Jánosa Esterházyho? In: Dějiny a současnost, roč. 18, 1996, č. 3 s. 25 – 27.

21 Otvorený list Židovskej komunity na Slovensku pánovi Abrahamovi riaditeľovi americkej ADL (Anti-Defamation League) k vyznamenaniu Eszterházyho 3. novembra 2011.

22 V materiáli sa opakovane nesprávne píše priezvisko politika ako Eszterházy.

23 VIETOR, M.: Dejiny okupácie južného Slovenska 1938 – 1945. Bratislava 1968, s. 13.

24 SNA, f. Krajský úrad (KÚ), šk. 255. Spis č. j. 50.586/1938 prez.

25 KOČIŠ, L.: Nové Zámky v minulosti a súčasnosti. Nové Zámky 1967, s. 99.

szal!“ a „Éljen Nagymagyarország!“ znamenajú revíziu hraníc len „na etnickom princípe“?²⁶ A ďalej, že prípady ako Slávikovo/Kacagópuszta (dnes Orávka), Širkovce (Serke) a Vlkyňa v oblasti Felediniec (dnes Jesenské), Kráľovský Chlmec, Ladamír, Tardosked (dnes Tvrdošovce), Parkan (dnes Štúrovo), Jizra (obec Slanská Huta, okres Košice) atď. svedčia o pokojných demonštráciách?²⁷

Simon sa podrobne zaoberá incidentom v oblasti Slávikova (s. 198 – 202), ktorý pripisuje len nezodpovednému konaniu dôstojníka maďarskej armády Gábora Felcsikiho, hoci je známe, že sa k prenikajúcim maďarským vojakom pripojili aj viacerí miestni obyvatelia maďarskej národnosti. Ale nemohol to byť napríklad aj prieskum bojom? Za pokus to predsa stálo. V prípade úspechu by iste Felcsikiho nikto nebol na maďarskej strane prenasledoval, a po neúspechu sa to mohlo vydávať – a aj sa to vydáva – len za „nezodpovednú“ akciu jednotlivca. Maďarské najvyššie miesta získali pri tejto „nezodpovednej“ akcii vcelku dobré a reálne informácie nielen o krytí hranice, ale aj o bojovej morálke čs. vojakov, situácii v teréne atď. Po neúspechu akcie to však bolo úplne jasné: išlo len o „nezodpovednú“ akciu jednotlivca, o ktorej sa na najvyšších miestach údajne nič nevedelo a viedla k nej len rozbúrená verejná mienka. Potvrdzuje to aj autorom citovaný maďarský dokument, ktorý podľa neho „trošku zveličujúc“ dobre charakterizuje rozjatrenú situáciu spôsobenú napätým očakávaním hraničných zmien, keď na strane 197 uvádza, že ľudia (na maďarskej strane hraníc) v oblasti Nového Mesta pod Šiatrom (časť pričlenená k Československu sa

nazývala Slovenské Nové Mesto) „so slzami v očiach vyhlasujú, len aby im dali pušky a oni sami aj bez rovnošiat pôjdu na Čechov“ (rámennek a csehekrek)“. Pri existencii malého pohraničného styku, intenzívnych kontaktov maďarského obyvateľstva na oboch stranách hraníc, počúvaní maďarského rozhlasu, silnej, dlhšie obdobie trvajúcej maďarskej agitácii atď. nie je opodstatnené predpokladať, že na slovenskej strane hraníc by bol len pokoj a konali sa len mierové demonštrácie za spevu maďarskej hymny a vyvesovania maďarských zástav, nosenia červeno-bielo-zelených kokárd a podobne. Sám Simon je nútený priznať, že maďarskí obyvatelia Širkoviec aktívne pomáhali Felcsikimu pri jeho „nezodpovednej“ individuálnej akcii (s. 198), pričom sa opiera nielen o maďarské a československé archívne dokumenty, ale aj o memoáre samotného Felcsikiho.²⁸

Naopak, autor na viacerých miestach spomína incident v Hontianskej Vrbici, kde čs. vojaci 5. októbra 1938 zastrelili troch miestnych obyvateľov. Simon pripomína, že prípad nie je vyjasnený ani dnes, chýbajú relevantné písomné doklady, ale podľa výpovede pamätníkov si miestni obyvatelia chránili svoje hajlochy pred rabujúcimi vojakmi (s. 226, 264). Čs. vláda maďarské demonštrácie spočiatku tolerovala, neskôr však proti nim rázne zakročila a v južných okresoch vyhlásila stanné právo. Asi keby tie demonštrácie boli také pokojné, ako ich prezentuje Simon, vláda by k takému vážnemu kroku nesiahla. Veď práve v záujme Československa bolo zachovať pokoj a poriadok. Naopak, situáciu sa snažili vyhrocovať a radikalizovať tí, ktorí sa nevedeli dočkať zmeny hraníc a k tomu

potrebovali aj nepokoj, násilie a prejavy odporu medzi obyvateľstvom nemeckej a maďarskej národnosti.

Ak autor na strane 158 uvádza ako príklad svedectva prebudenia či „konjunkturný národných citov“ v roku 1938 slová z memoárov Józsefa Hidasiho z Lučenca, pre neinformovaného čitateľa treba dodať, že Hidasi (pôvodne Heksch aj Heks) je ešte pred druhou svetovou vojnou na kalvína konvertovaným potomkom lučenskej emancipovanej židovskej veľkopodnikateľskej rodiny, ktorej podnikateľské aktivity od roku 1919 utrpeli novou československo-maďarskou hranicou. Preto je prirodzené, že Hekschovcov to nepriaznivo postihlo aj ekonomicky. A navyše, ak k tomu pridáme aj to, že vzdelanostne a kultúrne mali bližšie k maďarským reáliám (literatúra, hudba) a pravidelne navštevovali divadlá v Budapešti, kde mali aj príbuzných, je jasné, že nemali k ČSR len chladný, ale oveľa presnejšie: mali k novému štátu až nepriateľský postoj, ktorý zdedil aj spomínaný József Hidasi. Pritom je jedným z mála potomkov tejto rodiny, ktorý prenasledovanie Židov v Lučenci počas maďarskej okupácie 1938 – 1944 prežil a prežil aj svoje nasadenie v pracovných čatách maďarskej armády – na rozdiel od svojho otca a ďalších príbuzných, ktorí (okrem tých, ktorí ešte pred vojnou stihli emigrovať) zahynuli v koncentračných táboroch. Napriek tomu si Hidasi svoje sympatie voči Maďarsku a antipatie voči Československu zachoval až do svojho pokročilého veku v súčasnosti, čo ani nijako neskrýva. On to sám podrobne uvádza, vrátane negatívnych skúseností s Maďarmi, aj vo svojich memoároch, čo však už je mimo časový záber Simonovej knihy.²⁹

26 Výskyt podobných hesiel a letákov bol zistený na viacerých miestach, napríklad Košice, Bratislava, Filákov, Komárno, Šamorín...

27 VRÁBEL, F.: Náprava „krívd“ z Trianonu? Niekoľko epizód z obsadzovania južného Slovenska maďarským vojskom v novembri 1938. In: MITÁČ, J. (zost.): Juh Slovenska po Viedenskej arbitráži 1938 – 1945. Bratislava 2011, s. 24 – 50.

28 Celý prípad aj sám podrobne spracoval v článku SIMON, A.: Sípbal, dobba, nagybögövel – avagy kísérlet a Felvidék visszafoglalására 1938 október 5-én. (Píšťalkou, bubnom, basou – alebo pokus o znovu obsadenie Horniakov 5. októbra 1938). In: Fórum Társadalomtudományi Szemle, 2006, č. 4, s. 145 – 160. Autor sa tam odvoláva aj na prácu P. Chorváta, ale v zozname literatúry na konci knihy ju zabudol uviesť a Chorvát mu vypadol aj z menného registra. Uvádza ho na strane 72, v poznámke č. 184.

29 HIDASI, J.: Losonctól – Losoncig. Egy város, egy család és egy fiatal túlélő története. (Od Lučenca do Lučenca. Príbeh jedného mesta, jednej rodiny a jedného mladého preživšieho.) Budapest, 2008. K tomu porovnaj: <http://kehreg.files.wordpress.com/2008/07/hh145.pdf>

Ale aj tak, ja na Simonovom mieste by som si v tejto súvislosti nedovolil odvolávať sa práve na Hidasioho (narodil sa v Lučenci v roku 1929), pretože on tam okrem iného píše aj nasledovné slová: „*Engem, aki a magyar társadalomba szívesen beilleszkedtem volna, aki ebben a városban a család ötödik generációjaként születtem, és még több generációval ehhez a kultúrához kapcsolódtam, ahol a családom generációról-generációra anyagi alapokat teremtettem, hogy ennek az országnak hű és lelkes lakója legyek, most 14 éves koromban halálra ítélték, mert egy saját hibáiból tanulni nem akaró, vesztés nemzedék bosszút lehelte ehhez a téves ideológia alapján. A hazaárulók nem mi voltunk a haza árult el minket, károsított idegen érdekekért idegen követelésekre.*“ (Mňa, kto by sa bol rád integroval do maďarskej spoločnosti, kto sa narodil v tomto meste ako piata generácia rodiny, a ešte viacerými generáciami som sa spájal s touto kultúrou, kde moja rodina z generácie na generáciu vytvárala materiálne predpoklady, aby som bol jeho verným a oduševneným obyvateľom, teraz ako štrnásťročného odsúdili na smrť, pretože porazené pokolenie, neochotné poučiť sa z vlastných chýb, dýchalo pomstu na základe mylnej ideológie. Vlastizradcami sme neboli my, vlast' zradila nás, za škodlivé cudzie záujmy na cudziu žiadosť.)

Ved' tieto Hidasioho slová, napriek jeho negatívnejmu postoju k Československu, sú priamou obžalobou nielen vedúcich predstaviteľov maďarskej menšiny v Československu, kde židovské obyvateľstvo žilo v medzivojnovom období, napriek miestami latentnému antisemitizmu, v oveľa lepšej pohode a bezpečnosti ako napríklad v Maďarsku, ale vyvracajú aj celkovú tendenciu recenzovanej knihy.

Autor opakovane tvrdí, že Viedenskou arbitrážou boli nastolené etnické hranice: „*A tak dni pred zrodom prvej Viedenskej arbitráže prebiehali v regióne síce v napätej atmosfére, ale bez násilností. Maďarské obyvateľstvo južného Slovenska prijalo Viedenskú arbitráž vytyčujúcu novú hranicu medzi Maďarskom a Slovenskom na etnickej báze s uspokojením a veľkou radosťou*“ (s. 316). Simona odkazujem v tomto smere, ak nedôveruje napríklad prácam Ladislava Deáka alebo iných slovenských a českých autorov, na početné práce Gergelya Sallaia³⁰ alebo Miklósa Zeidlera. Je totiž všeobecne známe, že ani hranice vytýčené prvou Viedenskou arbitrážou nerespektovali etnické hranice a to nielen tam, kde to pripúšťa aj Simon: v oblasti Komjatíc a Šurian alebo Košíc, ale napríklad aj pri Lučenci (Halič a okolie) a na ďalších miestach. Simon aj v recenzovanej knihe opakuje tvrdenia iných maďarských historikov o nespoľahlivosti československých sčítaní ľudu a národnostnom zložení obyvateľstva na južnom Slovensku, a aj tu na viacerých miestach píše o „*čisto maďarskom*“ alebo národnostne „*jednofarebnom*“ území južného Slovenska. Nikto nespochybňuje, že toto územie bolo obývané väčšinou obyvateľstvom maďarskej národnosti, ale ani tam, kde bolo Maďarov najviac – v Dunajskej Strede alebo Komárne, neboli len Maďari. Simonovi je iste známy názov obce České Brezovo severnejšie na slovenskom území neďaleko Rimavskej Soboty, ale čo si myslí napríklad o názvoch obcí Praha (okr. Lučenec) alebo Čechy (okr. Nové Zámky)? Iste nepoprie, že napríklad v Diósegu (dnes Sládkovičove) bolo aj podľa maďarských štatistík z celkového počtu okolo 3,5 tisíce obyvateľov približne 1500 Nemcov. O mnohom svedčia aj priezviská na pomníkoch padlých v I. sveto-

vej vojne na „čisto maďarských“ územiach, napríklad v Čúzi (dnes Dubník): Bazsalik, Bucskó, Csajka, Csernyanszki, Habán, Haládik, Holec, Kuharik, Navrátil, Smida, Suhaj, Szmikal, Vogyerák, Vrzala, alebo v obci Fél (dnes Tomášikovo): Kozics, Leszkovszky, Mucska, Posvancz, Obrexer, Oravec, Paul, Rusák, Tomanovits, Tvaruskó. Podobne je to aj v mnohých iných obciach na južnom Slovensku a dokonca aj v maďarskom Višegrade možno na tamomšom pomníku padlých maďarských vojakov čítať: Zajacz, Szedlaczek...

Na záver by som ešte pripojil aj poznámku k terminológii a výrazom Szlovenszkó, Szlovákia, Felvidék. Nie som jazykovedec, ale mám výhrady aj k používaniu slov Szlovenszkó, szlovenszkói v súčasnosti. Vychádza to z dobovej medzivojnovkej maďarskej publicistiky, úzu maďarských politikov, historikov atď., ktorý sa popri najviac používanému pojmu Felvidék vyhýbal slovám ako Československo, alebo slovenská časť ČSR, Slovenská krajina atď. ako čert svätej vode. Autor popri slovách Szlovákia, szlovákiai má aj vo svojom texte výrazy Szlovenszkó a szlovenszkói, ktoré dnes nie je možné na Slovensku používať bez toho, aby to nepôsobilo archaicky. Tieto pojmy obstoja, ak ide o dobovú medzivojnovú publicistiku a spisbu, ako aj o názvy niektorých medzivojnových maďarských spolkov, tam je to opodstatnené, ale používať tieto výrazy aj v súčasnosti sa mi nezdá správne a v odborných prácach v recenzovanom spise, napríklad na strane 232, a inde by som pred týmto archaizmom, v ktorom Slováci cítia aj ľahko ironický podtón, uprednostnil korektný maďarský výraz Szlovákia, szlovákiai.

Ferdinand Vrábel

30 SALLAI, G.: „A határ megindul...“ A csehszlovákiai kisebbség és Magyarország kapcsolatai az 1938 – 1939. évi államhatár-változások tükrében. („Hranica sa pohne...“ Vzťahy menšiny v Československu a Maďarska v zrkadle zmien štátnych hraníc v rokoch 1938 – 1939.) Pozsony 2009.

31 BULLA, B.: Az 1938 novemberében visszacsatolt terület földrajzi jellemzése, különös tekintettel a kismagyar alföldre. (Zemepisné vymedzenie v novembri 1938 spät' pripojeného územia so zvláštnym zreteľom na Malú uhorskú nížinu.) In: Visszacsatolt Felvidék. B. r. (1939), s. 16 – 21.

**MARKÉTA DEVÁTÁ,
DOUBRAVKA OLŠÁKOVÁ,
VÍTĚZSLAV SOMMER, PETER
DINUŠ, ANTONÍN KOSTLÁN**
(zost.)

VĚDNÍ KONCEPCE KSČ A JEJÍ INSTITUCIONALIZACE PO ROCE 1948

Praha: Ústav pro soudobé dějiny
AV ČR, 2010, 288 s.

Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR vydal v roku 2010 mimoriadne zaujímavú publikáciu, približujúcu ideologizáciu vedy po komunistickom prevrate z roku 1948. Je známe, že komunistická strana sa po svojom nástupe k moci, resp. už aj pred ním silno snažila ovplyvňovať všetky, či aspoň čo najviac aspektov spoločenského života v Československu. Bokom od tohto snaženia, samozrejme, nemohla ostať ani veda, ktorej vplyv na spoločnosť je značný, aj keď nie vždy úplne priamočiary či bezprostredný.

Kľúčovou časťou celej publikácie je prvá kapitola práce nazvaná Ideologizácia vedy a školstva, 1945 – 1960 (M. Devátá – D. Olšáková). Pre mňa ako historika bola mimoriadne zaujímavá aj kapitola pojednávajúca o straníckej historiografii (V. Sommer)

a prácu dopĺňajú ďalšie dve kapitoly, pojednávajúce o Vysokej škole politických a hospodárskych vied (M. Devátá – D. Olšáková) a Vysokej škole politickej pri ÚV KSČ (P. Dinuš).

Už v úvode prvej kapitoly jej autorky približujú povojnovú situáciu v skúmanej oblasti. Sme tak svedkami, že v povojnovom období maximálnej popularity socializmu (a tu nie je podstatné, že si každá zo strán Národného frontu hlásiacich sa k socializmu pod pojmom socializmus predstavovala niečo iné) prichádza aj v jeho mene k obmedzovaniu slobody slova a úplnej eliminácii nezávislej tlače, keď sa noviny a časopisy stali „národným majetkom“ (s. 11). Obdobné kroky politikov zväčša vedú k ďalším zásahom štátu a ideológií do oblastí, do ktorých by úrady či politici mocensky zasahovať nemali – mám na mysli najmä oblasť vedy či kultúry. Ani v povojnovom Československu to nemohlo dopadnúť inak. Aj preto autorky tejto kapitoly označujú rok 1945 za zásadný bod diskontinuity s predvojnovým vývojom, pričom už od zmienenej roku nachádzame prvky, ktoré sa kontinuálne rozvíjali aj po februári 1948 (s. 46). Nazdávam sa, že autorkám sa tu na pomerne malom priestore (necelých 100 strán) podarilo zaujímavým spôsobom zachytiť trendy zásahov komunistickej nomenklatúry v stalinskom období do vedy a školstva, najmä vysokého.

Predstavitelia Komunistickej strany Československa si uvedomovali význam vzdelania pri riadení dôležitých štátnych podnikov a úradov. Aj to bolo jedným z dôvodov, prečo vedenie strany a rezortu školstva pristúpilo po uchopení moci k viacerým zásadným zásahom v tejto oblasti, z nich zrejme najznámejším a najdrastickejším bolo prepúšťanie pedagógov či vylučovanie študentov. Účelom malo byť nielen zabránenie štúdia mladým ľuďom z „reakčných“ rodín, ale aj zvýšenie percenta vysokoškolských študentov, ktorí pochádzali z robotníckeho prostredia. Tým sa mala primárne zabezpečiť lojalita pracovníkov zastávajúcich v budúcnosti dôležité posty. Jedným z dôsledkov tohto úsilia bol vznik „ro-

botníckej inteligencie“, ktorá sa mala stať nástrojom triedneho boja, pričom asi najväčším dôsledkom tohto „projektu“ sa stalo nekvalifikované riadenie československej ekonomiky, verejnej správy či kultúry, čo sa samozrejme odrazilo na zaostávaní Československa (s. 59). Osobne by som dodal, že takýto spôsob pozitívnej diskriminácie pri prijímaní na štúdium či následnom obsadzovaní dôležitých postov mal za ná sledok aj zvýšenú mieru korupcie, napokon aj devalváciu spoločenskej hodnoty postov, ktoré takito, v podstate nekvalifikovaní či polokvalifikovaní ľudia zastávali.

Veda a školstvo malo, samozrejme, zabezpečiť ideologickú indoktrináciu obyvateľstva, ktorú chcelo komunistické vedenie vidieť uskutočnenú čím skôr. Preto sa stranícke vedenie neuspokojilo s novým nastavením podmienok či právnych rámcov. Bolo potrebné pristúpiť k okamžitému prehodnoteniu tradícií a budovaniu nových mýtov, pamätných miest a podobne. Autorky teda sústredili svoju pozornosť aj na rôzne kampane, ktoré mali tomuto, z pohľadu režimu želanému stavu napomôcť. V kultúrnej oblasti sa napríklad uskutočnila kampaň zameraná na distribúciu lacných výtlačkov Jirákových diel. Vo vedeckej oblasti sa ideologizácia prejavila novým obsahom jednotlivých vied (pochopte, najmä spoločenských), keď napríklad novou úlohou historiografie malo byť budovanie „socialistického vlastenectva ľudu“ a spolupodieľanie sa na likvidácii starých tried bojom proti „legendám“, napríklad o T. G. Masarykovi (s. 51). Zmenám toho, ako komunisti vnímali Masaryka, autorky dokonca venujú samostatnú podkapitolu.

Zaujímavá je kapitola V. Sommera o straníckom dejepisectve. Autor sa zameriaval na prvú polovicu 50. rokov minulého storočia a najmä na Ústav dejín KSČ. To, že historiografia zohrávala v komunistickom režime kľúčovú úlohu, nie je potrebné príliš obšírne vysvetľovať. Väčšina totalitných režimov potrebuje nielen negovať predchádzajúcu tradíciu, ale považuje za nevyhnutné zakryť sa pláštikom

historickej legitimacy. Nebolo to inak ani v komunistickom Československu (s. 98). Preto sme v komunistickej epoche aj svedkami zlučovania straníckosti s príbehom národa. To sa prejavilo zrejme najviac v samotnom ZSSR, keď si komunisti neváhali prispôbiť idey späté s imperialistickým snažením cárskeho Ruska, ale prejavy nacionalizmu v značne vulgárnej podobe nie je problém nájsť ani v interpretačných postupoch československých komunistov. Oceňujem, že autor state podrobne popísal zakladanie Ústavu dejín KSČ, vrátane zabezpečovania predpísaného stavu. Osviežujúco tu pôsobia drobné kuriozity. Napríklad keď sa pri problémoch so získaním vhodného, kvalifikovaného personálu podarilo zamestnať aspoň upratovačky (s. 102), alebo keď po skončení veľkolepej „Výstavy dejín revolučných bojov“ jej organizátori v podstate ukradli (nevrátili s poďakovaním za darovanie) pre archív Ústavu množstvo dokumentácie, ktorá bola dovtedy v držbe súkromných osôb (s. 110). Na objasnenie fungovania straníckej historiografie autor prináša aj stručné rozobratie vývoja, ktorý prebehol v Sovietskom zväze. Sme tu svedkami Stalinových zásahov do toho, ako sa majú písať dejiny, napríklad aj jeho kritiky historika Sluckého. Ten si dovoľil v jednom článku kritizovať Lenina za podcenenie nebezpečenstva centrizmu, čo Stalin označil za neprípustné – v duchu „Lenin sa nekritizuje“. Vývojom a zásahmi sovietskeho diktátora sa napokon z historiografie stala veda, ktorá mala slúžiť straníckej propagande, mala vychovávať stránikov – politická angažovanosť a okamžitá využiteľnosť sa stala najdôležitejším kritériom na posudzovanie historického diela. Odlišné názory, výklady či interpretácie sa nemali tolerovať. O tom, že to nebolo jednoduché aplikovať, čitateľa presvedčí už polemika Eduarda Urxa a Pavla Reimana zo začiatku 30. rokov 20. storočia, keď sa obaja protagonisti ideologického sporu odvolávali na Stalina a jeho názory (s. 131). Ako ešte problematickejšie sa ukázali výstavy či publikácie o dejinách KSČ v období straníckych čistiek, keď počas

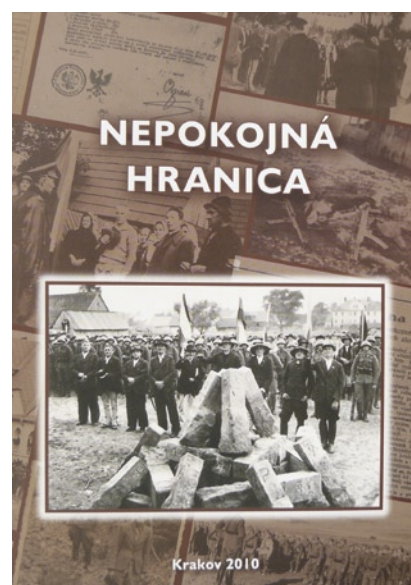
trvania výstavy „Tridsať rokov KSČ“ prišlo k zatknutiu Rudolfa Slánskeho, dlhoročného popredného protagonistu strany. Naviazanosť historiografie na politickú prax v prvej polovici 50. rokov vlastne ani neumožňovala napísanie takej historickej práce o dejinách československej komunistickej strany, ktorá by mala dlhodobejšiu platnosť. Stranícke čistky v týchto rokoch zmenili KSČ natoľko, že sa viaceré práce museli prepracúvať alebo nevydávať. Autor tiež vysvetľuje spôsob práce s takzvanými klasikami, keď napríklad pre odbor dejiny KSČ mali byť Gottwaldove prejavy základným zdrojom faktografie. Mali historikom pomáhať orientovať sa v „nesmierne chúlостivej“ téme straníckej historiografie (s. 151).

Záver monografie sa zaoberá straníckymi školami. Počiatky marxistického vysokého školstva a existenciu Vyskej školy politických a hospodárskych vied (1949 – 1953) približuje opäť autorský tandem Devátá – Olšáková. Okrem vecného popisu činnosti, organizácie štúdia atď. tu autorky približujú aj spomienky študentov tejto školy či napríklad spôsob štipendií, ktorými stranícke vedenie študentov motivovalo. Stretávame sa tu s problémom, ktorý bol bežný aj v iných prípadoch. Na jednej strane sa režim aj prostredníctvom tejto školy snažil o podporu vzdelávania robotníckych kádrov. Keď však VŠPHV začala „prerastať“ na školu straníckych elít, začali sa u časti takýchto poslucháčov objavovať problémy so zvládnutím učiva (s. 170). Posledná kapitola z pera Petra Dinuša sa zaoberá Vysokou školou politickou ÚV KSČ v rokoch 1953 – 1969. Pre čitateľa môže byť okrem množstva informácií zaujímavá aj skutočnosť, že škola mala istý čas dokonca problémy s dostatočne vedecko-pedagogicky kvalifikovaným personálom (s. 225).

Na záver by som teda chcel uviesť, že ide podľa môjho názoru o vydarenú publikáciu, ktorá zachytáva dôležitý aspekt ideologického ovplyvňovania spoločnosti. Komunistické vedenie štátu totiž správne pochopilo nevyhnutnosť podchytiť vedecký život v krajine. Keďže veda nikdy nežije len sama pre

seba, ale poznatky vedcov sa postupne pretavujú do poznania ďalších generácií, veda je teda dôležitou súčasťou napredovania ľudstva. Kniha by sa, samozrejme, dala vyčítať niektoré drobnosti, či nie vždy dotiahnuté interpretácie. Ani to však nič nemení na skutočnosti, že ide o prácu so zásadným prínosom, a mňa ako jej čitateľa potešila, zaujala a poučila.

Matej Medvecký

MILICA MAJERIKOVÁ (zost.)

NEPOKOJNÁ HRANICA

Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku v spolupráci so Spišským dejepisným spolkom a Ústavom pamäti národa, 2010, 231 s.

V roku 2010 sa do rúk širokej verejnosti dostal zborník z konferencie, ktorá sa uskutočnila 3. októbra 2009 v mestečku Spišská Belá. Názov tohto podujatia znel „Slovensko-poľské vzťahy v rokoch 1937 – 1947“. Keďže tieto roky sú charakteristické intenzívnym riešením otázky hornej Oravy a severného Spiša a bojom o severnú hranicu Slovenska, predkladaný zborník

dostal príznačný názov „*Nepokojná hranica*“.

V úvode zborníka, pred samotnými príspevkami, sú uvedené tri krátke predhovory predsedov všetkých troch inštitúcií, ktoré zastrešovali túto konferenciu – Ivana Chalupického za SDS, Jozefa Čongvu za SSP a Ivana A. Petranského za ÚPN. Pri čítaní predhovorov sa nám odкрývajú dôvody organizovania spomínanej konferencie. Ivan Chalupický to zhodnotil týmito slovami: „*Snahou bolo podať objektívny a vysoko odborný obraz o udalostiach na slovensko-poľskom pohraničí v uvedených rokoch. Dopredu sa vylúčili politické motívy a vplyv.*“

Jadro zborníka tvorí jedenásť príspevkov, ktoré sa časovo a tematicky dajú začleniť do troch skupín. Prvý tematický blok je venovaný obdobiu do začatia druhej svetovej vojny a (česko)slovensko-poľským vzťahom. Druhý blok si všima slovensko-poľské pohraničie počas druhej svetovej vojny a tretí blok zahŕňa obdobie rokov 1945 – 1947.

Príspevky otvára štúdia Martina Gareka „Slovensko-poľské vzťahy v roku 1938 do Mníchovskej dohody“. V úvode je krátky prierez slovensko-poľských vzťahov začínajúci rokom 1918. Autor mapuje komplikované vzťahy medzi oboma krajinami počas medzivojnového obdobia. Tieto kontakty napokon na základe dodatkov Mníchovskej dohody značne ochladli a ako v závere konštatuje aj sám autor tohto príspevku, „*Mníchov... znamená v slovenskej spoločnosti hlboké sklamanie z poľských územných požiadaviek*“.

Medzivojnovým obdobím sa zaoberá aj štúdia Pavla Jakubca „Javorina v (česko)slovensko-poľských vzťahoch medzivojnového obdobia ako symbol“. Ide o hodnotnú štúdiu opierajúcu sa o slovenskú a poľskú odbornú literatúru, doplnenú archívnym výskumom vykonaným prevažne v Českej republike. Autor v nej podrobne opisuje a hodnotí diplomatický zápas o Javorinu.

Do ďalšieho tematického bloku sú zaradené štyri príspevky, ktoré chronologicky zapadajú do obdobia počas

druhej svetovej vojny. V tomto období sa zabráť územia Spiša, Oravy a Kysúc opätovne pripojili k Slovensku. V prvej štúdii sa Pavol Matula zaoberá analýzou slovenskej tlače, ktorá sa intenzívne venovala od konca augusta do začiatku októbra otázke prinavrátenia severného Spiša, Oravy a Kysúc Slovensku v septembri 1939. Autor si vybral periodiká *Slovák*, *Slovenská pravda* a *Slovenská politika*. Na základe článkov z týchto periodík sleduje Matula postupne kampaň proti Poľsku, budovanie a postup slovenskej armády, reakcie obyvateľov na prinavrátenom území, postupné obnovovanie hospodárstva na tomto území. Bohatosť článkov postupne ustupuje začiatkom októbra, čo súvisí s kapituláciou Poľska. Autor poukázal touto štúdiou na propagandistickú povahu týchto článkov, na úkor ich informatívnej zložky.

Autorom nasledujúceho príspevku je rodák z Jurgova, Jozef Čongva, ktorý patrí v dnešnej dobe k početnej slovenskej národnostnej menšine žijúcej v Poľskej republike. V príspevku „Krakovská cirkev a jazykové práva slovenskej národnostnej menšiny na Spiši v rokoch 1920 – 1945“ sleduje jazykové práva veriacich (katolíkov) na území Horného Spiša, ktorí sa po roku 1925 dostali pod správu krakovského arcibiskupstva. Štúdia je rozdelená na dve obdobia. Prvé obdobie od leta 1920 do uzavretia poľsko-vatikánskeho konkordátu (10. februára 1925), keď sa začala násilná polonizácia obyvateľstva na pripojenom území. Druhé obdobie predstavuje obdobie príslušnosti severného Spiša a Oravy k Slovenskej republike. Je to obdobie, v ktorom sa deväť farností severozápadného Spiša začlenilo späť do Spišskej diecézy. Prebehla tu postupná výmena správcov farností a obnovenie používania slovenského jazyka ako bohoslužobného.

Veľmi zaujímavá a doteraz v slovenskej historiografii neprebádaná je téma štúdie Petra Jaška „Postavenie brancov z inkorporovaného územia v slovenskej armáde v rokoch 1939 – 1945“. Autor sa zaoberá začleňovaním brancov z prinavráteného územia do slovenskej armády, vykonávaním mimo-

riadnych cvičení pre brancov spojených s kurzom Hlinkovej gardy. Výsledkom tohto príspevku je zistenie, že branci z inkorporovaného územia prestali byť po roku 1941 vedení ako osobitná skupina a stratili nálepku pochybnej štátnej spoľahlivosti. Štúdiu dopĺňajú dve tabuľky, kde sú prehľadne uvedené číselné výkazy brancov I. a II. zálohy z prinavráteného územia.

Formou polemického príspevku sa Martin Lacko vo svojej štúdii zaoberá najprv otázkou vojnových obetí z radov vojakov z inkorporovaného územia, bojujúcich na území ZSSR a Talianska v rokoch 1941 – 1945. Jej výsledkom je konštatovanie, že za Slovenskú republiku počas vojny položilo život 19 mužov. Tento počet je takmer totožný s počtom slovenských obetí, ktoré zahynuli na území Spiša a Oravy za jeden rok povojnového života v Poľsku. V druhej predkladanej otázke autor skúma spoľahlivosť vojakov z prinavráteného územia. Hodnotí to podľa výšky dezercie zo slovenskej armády. Zatiaľ je známych sedem zbehov, preto Lacko konštatuje, že štátna spoľahlivosť brancov z inkorporovaných obcí sa nevymyká z celoslovenského priemeru. Týmto zistením vyvracia názory Józefa Zielińskiego v štúdii *Spisz i Orawa w latach 1918 – 1945*.

„K problematike hornej Oravy a severného Spiša v rokoch 1945 – 1947: východiská a perspektívy“ – taký je názov štúdie dvojice historikov Mareka Syrného a Michala Šmigela, ktorou sa začína tretí tematický blok zborníka. V úvode autori objasňujú záujem o štúdium tejto problematiky, ktorý spôsobilo zrušenie historickej cenzúry po roku 1989. V prvej časti štúdie autori postupne sledujú situáciu na tomto území od roku 1918. Venujú sa však najmä obdobiu po druhej svetovej vojne a životu Slovákov po pričlenení k Poľsku. Analyzujú vlny drastického popoľšťovania, v dôsledku čoho z tohto územia odišlo 6000 Slovákov, utekajúcich pred činnosťou poľských štátnych orgánov a rôznych ilegálnych ozbrojených skupín späť na Slovensko. V druhej časti autori príspevku prezentujú postoj slovenských orgánov

a ich reprezentantov k problematike hornej Oravy a Spiša. Je rozdelený do troch skupín – odmietavý (demokratická strana), miernejší (komunistická strana) a druhotný (česká politická reprezentácia, ktorá vníma problém Tešínska ako primárny).

Ďalším príspevkom je „Postavenie slovenského obyvateľstva na severnom Spiši a hornej Orave po skončení druhej svetovej vojny (1945 – 1947)“, ktorého autorkou je samotná zostavovateľka tohto zborníka Milica Majeriková. V úvode štúdie autorka opisuje zriaďovanie poľskej štátnej správy na tomto území. Poukazuje na proces zlikvidovania slovenského školstva a odsun kňazov, ktorí boli označení za hlavných predstaviteľov protipoľskej agitácie na pričlenenom území. V záverečnej časti poukazuje na rôzne perzekúcie za strany poľských štátnych orgánov, ako aj rôznych bánd pôsobiacich na Podhalí. Na základe tejto činnosti muselo mnoho Slovákov utiecť a ponechať hospodárstva pustošeniam ozbrojených skupín. Svoje nové domovy si hľadali na Slovensku, Morave a v Čechách.

Nasledujúce dva príspevky sa venujú osobe Jozefa Kuraša „Ogňa“, známeho ako partizána z Podhalia. V prvom príspevku sa Ľudomír Molitoris, ktorý patrí tiež k poľským štátnym občanom slovenskej národnosti, zaoberá postojom Jozefa Kuraša „Ogňa“ k slovenskej národnostnej menšine na Spiši a Orave v rokoch 1945 – 1947. Po úvodnom vykreslení situácie na tomto území od roku 1920 až po odovzdanie inkorporovaného územia Poľsku (20. mája 1945) autor rozoberá snahu Jozefa Kuraša udržať si pozíciu vojenského veliteľa až po rozpustenie jeho partizánskeho oddielu a úteku do hôr. Molitoris útek Kuraša v apríli 1945 vysvetľuje odhalením jeho nekalej činnosti počas vojny. Následne vyvracia pochybné názory súčasných poľských historikov a predstaviteľov politickej moci v Poľsku, ktorí Jozefa Kuraša stavajú do úlohy národného hrdinu. Svoje tvrdenia dokladá archívnymi dokumentmi a výpoveďami očitých svedkov, ktorí potvrdzujú zločineckú minulosť a činnosť Jozefa Kuraša. Autor vytvoril aj

zoznam osemdesiatichšiestich prepádov slovenských obyvateľov najmä v roku 1946, ktoré sú zachytené v Archíve IPN v Krakove, a tiež v slovenských archívoch. Na záver príspevku predkladá aj preložené Ogňove rozsudky, ktoré vystavoval obyvateľom Spiša a Oravy.

Štúdia poľského etnológa a orientalistu Jerzyho S. Latku „Slovo etnológa vo veci nadporučíka z vojnového obdobia Jozefa Kuraša z Waksamundu“ prináša odlišný pohľad na osobu Ogňa. Na rozdiel od niektorých poľských historikov nepodlieha nekritickému idealizovaniu, ale snaží sa objasniť historicko-kultúrne podmienky jeho činnosti a pôsobenia na území Spiša. Štúdia je rozdelená na jedenásť menších častí alebo kapitol, v ktorých autor postupne vykresľuje Kurašov vzťah k vzdelaniu, k Podhalu a horám, pôsobenie v Tatranskej konfederácii, jeho rodinnú drámu, vstup a činnosť v partizánskej skupine AK (Krajinská armáda), neskôr jeho pôsobenie v Ľudovej armáde (Armia ludowa, AL), občianskej milícii po porážke Nemcov, vo funkcii šéfa UBP v okrese Nowy Targ a nakoniec aj v jeho vlastnej lúpežníckej bande. V závere štúdie rozoberá Latka snahu o mytologizáciu postavy Jozefa Kuraša, ktoré vyvrcholili postavením pomníka Ogňovi v Zakopanem. Autor dochádza k záveru, že historici nerozumejú podstate fenoménu pamäti o Kurašovi a odporúča čo najrýchlejšie objasniť všetky záležitosti, ktoré aj po šesťdesiatich rokoch od jeho smrti stále spôsobujú otváranie nezahojených rán.

Posledným príspevkom zborníka sú spomienky Mateja Andráša, ktorý sa stal v roku 1945 referentom pre Poľsko na Ministerstve zahraničných vecí v Prahe a neskôr pôsobil ako prvý povojnový konzul Československej republiky v poľských Katoviciach. Názov štúdie je „Obnovenie československo-poľských hraníc po druhej svetovej vojne na slovenskom úseku“. Keďže pochádza zo Ždiaru, je mu situácia na Spiši známa. Opisuje postupne svoje kontakty s problematikou slovensko-poľských vzťahov. Venuje sa najmä obdobiu po druhej svetovej vojne a po

obnovení predmníchovských hraníc na území Oravy a Spiša. V pozícii referenta sa snažil všemožne pomáhať ľuďom na tomto území, čo potvrdzuje aj verbálna nóta zo dňa 6. mája 1946, poslaná vyslanectvu Poľskej republiky v Prahe, v ktorej je opísaná situácia na tomto území od januára 1945. Celé znenie tejto verbálnej nóty aj s komentárom autora je uvedené hneď po príspevku v prílohe. Ako sám autor na záver svojho príspevku konštatuje, „situácia na tomto území sa upokojila až podpísaním zmluvy o priateľstve a vzájomnej pomoci medzi Československou republikou a Poľskou republikou 10. marca 1947 vo Varšave a po zlikvidovaní Ogňovej bandy poľskými bezpečnostnými orgánmi“.

Na konci zborníka sa ešte nachádza obrazová príloha. Na osemnástich stranách sú fotografie a kópie dokumentov z verejných, ale aj súkromných archívov. Na fotografiách sú zachytení obyvatelia zo Spiša a Oravy, slovenská armáda a politici na prinavrátenom území, slávnostné zhromaždenie brancov, ale aj ogňovcov. Uverejnené sú tu aj ukážky dobových prameňov, ktoré vhodne dopĺňajú predložené štúdie a príspevky v zborníku.

Zborník ponúka široký výber štúdií rôzneho charakteru. Popri témach, ktoré patria v slovenskej historiografii k menej alebo vôbec nepreskúmaným, sa v ňom objavujú už aj pomerne spracované témy. Vo väčšine príspevkov sa autori v úvode snažia zhrnúť obdobie aj pred ich vlastnou témou, čo môže byť pre laických čitateľov prínosné, aby sa zorientovali v problematike slovensko-poľských vzťahov. Určite treba vyzdvihnúť veľmi kvalitné spracovanie činnosti Jozefa Kuraša „Ogňa“, a tiež situácie na poľsko-slovenskom pohraničí po druhej svetovej vojne.

Na záver treba skonštatovať, že tento zborník vyplní biele miesta slovenskej historiografie, a tiež je ďalším kvalitným príspevkom do poľsko-slovenskej diskusie historikov o období rokov 1920 – 1947 na území horného Spiša a Oravy.

Eduard Laincz

ŠTUDENTI ODKRYLI OSUDY ĽUDÍ PRENASLEDOVANÝCH KOMUNISTICKOU MOCOU

Ocenení študenti (Foto: Juraj Ondriaš)

V piatok 18. novembra 2011 sa vo vládom Hoteli Bôrik uskutočnila študentská konferencia Nenápadní hrdinovia v zápase s komunizmom, ktorou vyvrcholil 3. ročník rovnomeného projektu. Konferencia sa konala pod záštitou predsedníčky vlády SR Ivety Radičovej. Vo svojom úvodnom príhovore vyzdvihla obeť a hrdinstvo všetkých bojovníkov proti totalitám, zdôraznila potrebu budovania historickej pamäti pre hrdosť slovenského národa a pripomenula postupujúcu realizáciu Múzea komunizmu a totalitných režimov.

Za organizátorov sa prítomným prihovorili predseda Správnej rady ÚPN Ivan A. Petranský a predseda KPVS Anton Srholec. Autor a gestor projektu František Neupauer zdôraznil: „Čo sa nenapísalo, to sa nestalo – hovorí rímske príslovie. Som veľmi rád, že študenti objavili ľudí, ktorí nám svojimi postojmi prinavrátili slobodu, a za nás, ktorí žijeme po Novembri 89, im prejavili úctu a povedali: Ďakujeme!“ Medzi hostí konferencie patrili aj podpredseda

NR SR Milan Hort, zástupcovia viacerých ministerstiev, veľvyslanectiev, mestskej samosprávy či europoslanec Peter Šťastný, ktorý spolu s ďalšími partnermi projektu prispel k oceneniu súťažiacich. Čestnú komisiu tvorili europoslankyňa Anna Záborská, bývalý disident František Mikloško a František Neupauer.

V hlavnom bode programu prezentovalo desať študentských tímov zo základných a stredných škôl svoje práce o živote bývalých politických väzňov. Každá práca obsahovala okrem textovej aj bohatú obrazovú alebo audiovizuálnu časť. Viacero študentov zdôraznilo, že účasť v projekte ich okrem rozšírenia historického povedomia zasiahla aj osobne. „Fakt, že napriek brutálnemu týraniu odmietol vypovedať, vo mne hlboko zarezonoval“, povedala 17-ročná študentka prešovského gymnázia o kapucínovi Tomášovi Koncovi, ktorého odsúdili v 80. rokoch. „Dnes často počúvam o tom, ako boli počas komunizmu všetci zamestnaní, no akoby sme zabudli na to, čo chýbalo: do-

držiavanie základných práv a slobôd.“ Žiaci zo základnej školy v Devínskej Novej Vsi priznali, že stretnutie s človekom, ktorého za komunizmu týrali, „bolo nezabudnuteľné. Netušili sme, čo všetko musel v našom veku zažiť“. Študentky gymnázia v Žiline priblížili osud ich prastarého otca, odsúdeného roľníka z Hontu Pavla Luptáka, a v závere dodali: „Prastarý otec si veľmi vážil, že ho v 90. rokoch rehabilitovali. Na nočnom stolíku mal až do svojej smrti vyložený dokument o súdnej rehabilitácii a pravidelne si ho so slzami v očiach čítaval.“

Študenti v sprievode učiteľov pricestovali do Bratislavy už v stredu 16. novembra. Počas troch dní bol pre nich pripravený bohatý program. V stredu večer medzi nich zavítal politický väzeň z Bieloruska a opozičný kandidát na prezidenta Vital Rymasheuski. Po skončení besedy sa študenti rozhodli napísať osobné listy inému, 21-ročnému bieloruskému väzňovi odsúdenému na 7 rokov odňatia slobody: „My sme písali príbehy politických väzňov na Slovensku. Veríme, že aj Ty sa dostaneš na slobodu a raz aj u Vás budú študenti slobodne žiť, tvoriť a vzdelávať sa.“ Vo štvrtok 17. novembra v rámci Dňa otvorených dverí navštívili Národnú radu SR, pozreli si petržalské bunkre, zúčastnili sa slávnostného večera v historickej budove SND a navštívili aj Lurdkú jaskynku na Hlbokej.

Celkové výsledky konferencie sú uvedené na webstránke www.november89.eu. Víťazné práce v mierne krátenej podobe je možné prečítať si na webstránke partnera projektu na adrese www.postoy.sk/nenapadni-hrdinovia.

Lukáš Obšitník

VEDECKÝ SEMINÁR O KŇAZOVI A POLITIKOVI JÁNOMI FERENČÍKOVI

Účastníci seminára (Foto: Martin Lacko)

Vedecký seminár pod názvom Msgr. ThDr. Ján Ferenčík (1888 – 1950). Život, verejné pôsobenie, kontroverzie usporiadalo občianske združenie Historia Nostra spolu s ÚPN dňa 6. decembra 2011 v Penzióne Andrej v Ružomberku. Jedným z podnetov na jeho zorganizovanie bola kampaň, ktorú v roku 2011 spustil denník SME, označiac Ferenčíka za „fašistickú sviňu“. Mediálnu kampaň následne podporili aj niektorí historici, no bez akéhokoľvek bližšieho poznania tejto osoby, čo nakoniec viedlo k odstráneniu jeho pamätnej tabule v Ružomberku.

Väčšina príspevkov priniesla mnoho nových faktov i pohľadov. Prístup referujúcich i účastníkov sa niesol v duchu slov hlavného organizátora akcie A. Hruboňa, podľa ktorých k osobnostiam prvej SR treba pristupovať „citlivo, bez apriórneho úsilia o ich skandalizovanie či velebenie“. Po úvodnom referáte venovanom téme postavenia katolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1939 – 1945 (Peter Borza, Gréckokatolícka teologická fakulta Prešovskej univerzity) mapoval publicistickú činnosť

J. Ferenčíka Matúš Demko (Katolícka univerzita, Ružomberok). Ťažiskovým referátom o činnosti J. Ferenčíka ako kňaza a politika v komplikovanom období rokov 1938 – 1945 bol príspevok ružomerského historika Petra Dvorského. Otázke krstov židovských spoluobčanov, v ktorých bol zaangażovaný J. Ferenčík, sa na základe výskumu cirkevných prameňov venoval Peter Olexák (KU, Ružomberok).

Obdobie po roku 1945 skúmal Ivan A. Petranský (ÚPN) a podrobne zmapoval súdne perzekúcie J. Ferenčíka, ktorého komunistický Ľudový súd v roku 1948 odsúdil na 9 rokov. (Dodajme, že vo väzení aj zomrel.) K problematike jeho vyšetrovania po roku 1945 pridal niekoľko doplňujúcich údajov z pražského Archívu bezpečnostných zložiek český historik Petr Kubík. Príspevková časť seminára uzavrela úvaha Martina Lacka (ÚPN) o problematike odhaľovania pamätných tabúl tzv. kontroverzným osobnostiam.

Referujúci sa nevyhli žiadnej z páliacich otázok. Na seminári odznali napr. nové informácie ohľadom kroku

Svätej stolice, ktorá mu v roku 1942 odňala titul preláta. Zúčastnení historici sa zhodli, že pochvalné vyjadrenia na adresu A. Hitlera, citované aj v dnešných médiách, súviseli výlučne s Hitlerovým „garantstvom“ existencie Slovenského štátu, nikdy nie s nacistickou ideológiou. Naopak, na seminári zazneli aj iné, vo verejnosti prakticky neznáme kritické vyjadrenia teológa Ferenčíka na adresu nemeckého národného socializmu z druhej polovice 30. rokov. V neposlednom rade boli doložené viaceré kroky J. Ferenčíka v prospech záchrany viac než stovky židovských spoluobčanov, čím sa radí na čelo kňazov spišskej diecézy. (Azda najznámejším z nich bol konvertita a neskôr jezuitský novic Tomáš Munk.)

Priebeh semináru ukázal, že jeho názov bol zvolený nielen výstižne, ale sa ho podarilo aj naplniť. Podujatie tak bolo výrazným krokom k spoznaniu verejného účinkovania, postojov a názorov J. Ferenčíka, ako aj k jeho komplexnejšiemu hodnoteniu a súčasne „umiestneniu“ do slovenských dejín. Azda po každom príspevku nasledovala živá diskusia, ktorá trvala ešte aj dlho po oficiálnom skončení akcie. Seminár tak po všetkých stránkach prekonal očakávania organizátorov. Okrem prítomnosti laických záujemcov z radov obyvateľov mesta či stredoškolských študentov, účastníkov akcie svojím posolstvom osobne pozdravil aj viceprimátor Ružomberka Stanislav Bella (KDH).

Azda jediným nedostatkom akcie bola neprítomnosť tých miestnych „aktivistov“, ktorí mediálnu kampaň vyvolali, či ružomerských poslancov, ktorí sa napriek oficiálnemu pozvaniu na akciu nezúčastnili.

Martin Lacko

ÚPN NA RUŽOMBERSKOM LITERÁRNYM VEČERI

Martin Lacko pri prejave (Foto: Pavol Stano)

Pohľad do zaplneného hľadiska (Foto: Pavol Stano)

Pracovník ÚPN M. Lacko sa ako zástupca ÚPN dňa 7. decembra 2011 zúčastnil tradičného podujatia venovaného ružomberským spisovateľom a novinárom pod názvom Stretnutie VIII. Jeho organizátormi bolo mesto Ružomberok, Literárny klub ružomberských spisovateľov, Spolok sloven-

ských spisovateľov a Galéria Ľudovíta Fullu v Ružomberku. Každoročného slávnostného stretnutia práve v priestoroch spomenutej galérie sa tento rok zúčastnili najvyšší predstavitelia Ružomberka, zástupca Ministerstva kultúry SR, Žilinského samosprávneho kraja i niekoľko desiatok významných

osobností z kultúry na regionálnej i celoslovenskej úrovni. Záštitu nad podujatím prevzal predseda NR SR Pavol Hrušovský a ružomberský primátor Ján Pavlík. Hlavný organizátor akcie, spisovateľ, pedagóg, aktivista a miestny poslanec Radislav Kendera postupne predstavil viac ako dve desiatky autorov a ich knižných publikácií z oblasti poézie, prózy, kultúry, turizmu, prírodných i spoločenských vied, ktoré vyšli v priebehu posledného roka a priamo sa dotýkajú Ružomberka či Liptova. Z predstavených autorov (resp. inštitúcií) dostalo šesť vybraných možnosť krátko prezentovať svoje dielo publiku. Medzi nimi bol aj zástupca ÚPN. Ako totiž zdôraznil R. Kendera, práve vďaka ÚPN vyšlo významné dielo ružomberského rodáka Karola Sidora *Vatikánsky denník I*. Organizátor vyzdvihol nielen samotné dielo, ale aj osobu Karola Sidora, „prvého európskeho politika, ktorý povedal ‚Nie!‘ Adolfovi Hitlerovi“. Práve týmto krokom totiž vstúpil tento ružomberský rodák a národovec do dejín.

Následne historický význam tohto jedinečného denníkového diela vyzdvihol vo svojom príhovore aj zástupca ÚPN. Pripomenul, že hlavnú zásluhu na príprave tohto diela do tlače má historik František Vnuk, žijúci v Austrálii, ktorý získal práva na vydanie od Sidorovej dcéry. Tak sa Sidorove osobné zápisky po vyše polstoročí mohli dostať na svetlo sveta. Na rozdiel od odborných monografií či syntéz edície prameňov nestarnú ani nepodliehajú dobovo podmieneným interpretáciám a ako také budú slúžiť záujemcom o históriu Slovenska (i Liptova) ešte mnohé desaťročia. Ostáva preto len dúfať, že tento významný edičný počín ÚPN bude aj úspešne dokončený.

Martin Lacko

ÚPN PREVZAL PREDSEDNÍCTVO EURÓPSKEJ SIETE ÚRADOV SPRAVUJÚCICH PÍ SOMNOSTI TAJNEJ POLÍCIE

Ústav pamäti národa dňa 21. februára 2012 prevzal od kolegov z Komisie pre sprístupňovanie dokumentov a ohlasovanie príslušnosti bulharských občanov k Štátnej bezpečnosti a spravodajským službám Bulharskej národnej armády predsedníctvo Európskej siete úradov spravujúcich písomnosti tajnej polície. Sieť združuje inštitúcie, ktoré sa podobne ako ÚPN zaoberajú spracúvaním dokumentov

bývalých štátnobezpečnostných zločiek z Nemecka, Poľska, Českej republiky, Maďarska, Rumunska, Bulharska a Slovenska. Vznikla koncom roku 2008 z iniciatívy Úradu spolkového splnomocnenca pre dokumenty štátnej bezpečnosti bývalej NDR.

ÚPN počas svojho predsedníctva zorganizuje výstavu, ktorá záujemcom priblíži jednotlivé partnerské inštitúcie. Taktiež pripravujeme výročnú konfe-

renciu s názvom „Vyrovnávanie sa s totalitou – od trestnoprávnej roviny po historický výskum“, na ktorej účastníci objasnia skúsenosti z jednotlivých krajín. Podujatie sa bude konať v septembri 2012 súbežne s pripomenutím si 10. výročia založenia Ústavu pamäti národa.

Matej Medvecký

Pohľad na prezentáciu výsledkov práce Komisie, na záver ktorej sa uskutočnil oficiálny akt odovzdania predsedníctva Európskej siete
(Foto: COMDOS, Bulharsko)

Najvyšší predstaviteľ bulharskej Komisie Evtim Kostadinov a bulharský podpredseda vlády a minister vnútra Tsvetan Tsvetanov
(Foto: COMDOS, Bulharsko)

Príhovor predsedu Správnej rady ÚPN I. A. Petranského pri preberaní predsedníctva (Foto: COMDOS, Bulharsko)

Pohľad do hľadiska (Foto: Branislav Kinčok)

MEDZINÁRODNÁ FILMOVÁ PREHLIADKA FESTIVAL SLOBODY 2011

Ústav pamäti národa a o. z. Pamäť národa po nultom ročníku v roku 2010 zorganizovali v dňoch 22. – 24. novembra 2011 v DK Zrkadlový háj v Bratislave po druhýkrát filmovú prehliadku Festival slobody, spojenú s diskusiami historikov, autormi a aktérmi uvedených filmov. Diváci videli takmer 20 hraných a dokumentárnych filmov z domácej aj zahraničnej produkcie, medzi ktorými bola premiéra nového dokumentu z produkcie o. z. Pamäť národa a ÚPN Tíne barbarskej noci (režisér I. Sivák). Dopoldňajší program spojený s diskusiami historikov patril najmä študentom a večerné premietania boli určené širokej verejnosti. Sprievodným podujatím festivalu bola výstava Praha objektívom tajnej polície.

O funkcii pamätných miest a pamätníkov prednášal Dr. Axel Klausmeier (vľavo)
(Foto: Branislav Kinčok)

PREDNÁŠKA DR. AXELA KLAUSMEIERA O FUNKCII PAMÄTNÝCH MIEST A PAMÄTNÍKOV

Ústav pamäti národa v spolupráci s Goethe-Institut Bratislava v rámci cyklu Diskusné večery ÚPN zorganizoval 26. januára 2012 prednášku Dr. Axela Klausmeiera o funkcii pamätných miest a pamätníkov. Prednáška spojená s besedou priniesla viaceré zaujímavé impulzy aj pre slovenských záujemcov nielen o dejiny, ale aj kultúru a jej prepojenie s históriou cez analýzu funkcie pamätných miest na nemeckom príklade.

PRÍSNE TAJNÉ! VÝSTAVA O DEJINÁCH ŠTB NA SLOVENSKU VO VIEDNI

Ústav pamäti národa po úspešnej slovenskej premiére nainštaloval v priestoroch Slovenského inštitútu vo Viedni výstavu o dejinách ŠTB Prísne tajné! Výstavu, ktorá popisuje vznik, organizačnú štruktúru, personálne obsadenie a činnosť Štátnej bezpečnosti na Slovensku v rokoch 1945 – 1989 si návštevníci mohli pozrieť od 25. januára do 20. februára 2012. Súčasťou vernisáže bola aj diskusia s autormi výstavy Jánom Pálffym a Jergušom Sivošom ako aj projekcia filmu ÚPN V tieni času a diskusia s režisérom Tiborom Macákom.

Rozhodnutie preniesť výstavu do Viedne je o to dôležitejšie, že aj viac ako 20 rokov od pádu komunistického režimu je ŠtB zahalená rúškom tajomstva. Prispela k tomu vysoká miera utajenia jej činnosti, ale aj rozsiahla skartácia tisícok strán dokumentov. Výstava si aj preto kládla za cieľ priblížiť verejnosti pôsobenie tohto represívneho mocenského nástroja Komunistickej strany Československa.

Vernisáž výstavy sa stretla so záujmom verejnosti (Foto: Ján Pálffy)

NÁVŠTEVA PREDSEDU POLSKEJ PARTNERSKEJ INŠTITÚCIE NA ÚPN

Dňa 23. februára 2012 navštívil Ústav pamäti národa Dr. Łukasz Kamiński, predseda poľského Ústavu národnej pamäti, ktorý na stretnutí s predsedom Ústavu pamäti národa Ivanom A. Petranským zdôraznil nevyhnutnosť spolupráce oboch partnerských inštitúcií a informoval o činnosti a plánoch poľského IPN. Po stretnutí na pôde ÚPN sa spoločne s predsedom Správnej rady Ústavu pamäti národa zúčastnil na diskusnom večeri ÚPN, na ktorom obaja zhodnotili činnosť a porovnali prax a možnosti oboch inštitúcií, ako aj načrtli plány a výzvy do budúcnosti.

Dr. Łukasza Kamińskiego na pôde ÚPN privítal predseda Správnej rady ÚPN Ivan A. Petranský (Foto: Branislav Kinčok)

1/2011

SOKOLOVIČ, Peter: Vážení čitatelia, s. 2 – 3.

ŠTÚDIE

MITÁČ, Ján: Politická činnosť Emanuela Böhma v kontexte politických aktivít Slovákov v Maďarsku, s. 4 – 19.
FIAMOVÁ, Martina: Arizácia pozemkového vlastníctva Židov na Slovensku. Legislatívny a inštitucionálny základ pozemkovej reformy na židovských nehnuteľnostiach v rokoch 1939 – 1945, s. 20 – 28.
KLUBERT, Tomáš: Politické pozadie a bezpečnostné aspekty procesu s Dr. Jozefom Tisom a spol., s. 29 – 45.

DOKUMENTY

SOKOLOVIČ, Peter: Listy Edvardovi Benešovi v súvislosti s rozsudkom nad Jozefom Tisom, s. 46 – 58.
LACKO, Martin: Roľník Lacko píše Gottwaldovi (január 1952), s. 59 – 62.

MATERIÁLY

SLEPČAN, Peter: Osud jedného svedectva pre proces s biskupom Michalom Buzalkom, s. 63 – 65.

OBETE

MICĽANIK, Pavel: Zápisník zo zajatia (november 1944) – Štefan Marínčák, s. 66 – 74.

PREDSTAVUJEME

KLUBERT, Tomáš – LACKO, Martin: „Slovanskí bratia za Karpatmi? Nebudte smiešni...“ (Rozhovor s Markom Soloninom), s. 75 – 82.
LACKO, Martin – SABO, Ján: Gustáv Polčík: zo stanice NB do Štátnej bezpečnosti (1945 – 1966), s. 83 – 95.

KARIÉRY V ŠTB

SIVOŠ, Jerguš: Jozef Mozola, s. 96 – 104.

ÚPN INTERNE

TOKÁROVÁ, Zuzana: Projekcia dokumentárnych filmov o období komunistickej totality, s. 105.
OTOČKOVÁ, Jana: Projekt internetového portálu Pamäť národa Svedkovia z obdobia neslobody, s. 106.

APPENDIX

HRUBOŇ, Anton: Pekník, M. (zost.): Slovenské národné povstanie 1944: Súčasť európskej antifašistickej rezistencie v rokoch druhej svetovej vojny, s. 107 – 111.
MEDVECKÝ, Matej: Kalous, J.: Štěpán Plaček. Život zpravodajského fanatika v službách KSČ, s. 111 – 112.
JAŠEK, Peter: Žatkuliak, J. a kol.: November '89. Medzník vo vývoji slovenskej spoločnosti a jeho medzinárodný kontext, s. 113 – 114.
Prehľad článkov uverejnených v roku 2010, s. 115 – 116.

2/2011

PEHR, Michal: Vážení a milí čtenáři, s. 2 – 3.

ŠTÚDIE

KÁRPÁTY, Vojtech: Hlinkova dopravná garda, s. 4 – 15.
ORÁČ, Matej: Zmeny a vývoj na Slovenskej evanjelickej bohosloveckej fakulte v Bratislave v rokoch 1948 – 1953, s. 16 – 29.
KINČOK, Branislav: Politicko-propagandistické pozadie procesu s tzv. buržoáznymi nacionalistami na Slovensku, s. 30 – 49.

DOKUMENTY

KATREBOVÁ-BLEHOVÁ, Beáta: Jozef Tiso v kremsmünsterskom exile: Z denníka priora Richarda Rankla, s. 50 – 54.
JAŠEK, Peter: Mozaika dokumentov o aktivitách Štátnej bezpečnosti v období prestavby koncom 80. rokov 20. storočia, s. 55 – 68.

OBETE

MICĽANIK, Pavel: Denník zo zajatia v Nemecku 1945 – Mikuláš Mózer, s. 69 – 86.

PREDSTAVUJEME

SOKOLOVIČ, Peter: Anton Hruboň – šéfredaktor periodika Druhá svetová.sk, s. 87 – 89.
MITÁČ, Ján: Spomienky na maďarskú okupáciu, s. 90 – 95.

KARIÉRY V ŠTB

SIVOŠ, Jerguš: Štefan Demjan, s. 96 – 103.

ÚPN INTERNE

NEUPAUER, František: Veteráni protikomunistického odboja v Žiline a v Košiciach, s. 104 – 106.

APPENDIX

DEÁK, Ladislav: Molnár, I. (zost.): Omilostený na smrť. Dokumenty utrpenia Jánosa Esterházyho na základe záznamov Márie Esterházy-Mycielskej, s. 107 – 110.
ŠVIHRANOVÁ, Jarmila: Žiak, M. – Krajmerová, E. – Nižňanský, E. – Snopko, L. (zost.): Park ušľachtilých duší 1 – 4, s. 111 – 115.
MEDVECKÝ, Matej: Syrný, M.: Slovenskí demokrati '44 – 48. Kapitoly z dejín Demokratickej strany na Slovensku v rokoch 1944 – 1948, s. 116 – 117.
PODOLEC, Ondrej: Letz, R. (zost.): V hodine veľkej skúšky, s. 117 – 119.
Reakcia osobností na snahu vlády zmeniť zákon o pamäti národa, s. 120.
DUBOVSKÝ, Patrik: Za „tichým hrdinom“ Františkom Petrášom st., s. 121.
KOŠÍKOVÁ, Marta: Za Helenou Kordovou, s. 122.

3/2011

SOKOLOVIČ, Peter: Vážení čitatelia, s. 2 – 3.

ŠTÚDIE

SOKOLOVIČ, Peter: Úloha slovenskej tlače v politickom boji na pozadí procesu s Jozefom Tisom, s. 4 – 21.

JAŠEK, Peter: Štátna bezpečnosť v druhej polovici 80. rokov 20. storočia. Rekonštrukcia na príklade činnosti Oddelenia (Odboru) ŠtB Okresnej správy ZNB Levice, s. 22 – 43.

HAĽKO, Jozef: „Nemohol som k vám prísť...“ (O pokusoch pozvať pápeža Jána Pavla II. do komunistického Československa), s. 44 – 58.

DOKUMENTY

HRUBOŇ, Anton: Zápisky Alexandra Macha z leopoldovskej väznice (Časť I.), s. 59 – 73.

OBETE

MEDVECKÝ, Matej: Tvrdohlavá socialistka, s. 74 – 79.

PREDSTAVUJEME

SOKOLOVIČ, Peter: Dr. h. c. Prof. PhDr. Richard Marsina, DrSc., s. 80 – 88.

KARIÉRY V ŠTB

SIVOŠ, Jerguš: Jozef Vavro, s. 89 – 96.

ÚPN INTERNE

KLIŽAN, Erik: Ján Manas v Prievidzi, s. 97.

LABJAK, Stanislav: Mons. Rudolf Baláž – pamätáme, s. 98 – 100.

APPENDIX

FIAMOVÁ, Martina: Hlavinka, J. – Nižňanský, E.: Pracovný a koncentračný tábor v Seredi 1941 – 1945, s. 101.

VRÁBEL, Ferdinand: Sallai, G.: „A határ megindul...“ A csehszlovákiai kisebbség és Magyarország kapcsolatai az 1938 – 1939. évi államhatár-változások tükrében. („Hranica sa pohne...“ Vzťahy menšiny v Československu a Maďarsku v zrkadle zmien štátnych hraníc v rokoch 1938 – 1939), s. 102 – 108.

KLUBERT, Tomáš: Solonin, M. S.: 23. červen aneb opravdový den „M“, s. 109 – 110.

4/2011

LACKO, Martin: Vážení čitatelia, s. 2 – 3.

ŠTÚDIE

JARINKOVIČ, Martin: Slovensko-juhoslovanské hospodárske a obchodné kontakty v rokoch 1939 – 1941, s. 4 – 17.

FUKASOVÁ, Daniela: Transformácie svojpomocného roľníckeho družstevníctva na Slovensku pred a po februári 1948, s. 18 – 30.

KINČOK, Branislav: Mechanizmus tvorby politických procesov v rokoch 1948 – 1953 na príklade poslanca Národného zhromaždenia Petra Danieliča, s. 31 – 50.

DISKUSIA

LACKO, Martin: „Stalinove vojnové plány a skutočné príčiny porážok Červenej armády v roku 1941.“ (Prednáška Marka Solonina v Univerzitnej knižnici v Bratislave dňa 20. septembra 2010), s. 51 – 72.

OBETE

JAKUBČIN, Pavol: Páter František Chochula CSsR v internačnom kláštore Králiky, s. 73 – 77.

PREDSTAVUJEME

SOKOLOVIČ, Peter: Karol Fraňo, veliteľ trnavskej posádky v čase odchodu do povstania, s. 78 – 89.

KARIÉRY V ŠTB

SIVOŠ, Jerguš: Štefan Hubina, s. 90 – 95.

ÚPN INTERNE

LACKO, Martin: Lipovec – pomník zabudnutých slovenských obetí, s. 96.

LACKO, Martin: Pracovníci ÚPN na hornej Orave, s. 96 – 97.

SPEVÁKOVÁ, Jana: Sila svedectva – ďalší projekt ÚPN podporený Európskou komisiou, s. 97 – 98.

ČARNOGURSKÝ, Ján: Prejav Jána Čarnogurského na tlačovej besede ÚPN venovanej návrhu nového zákona o činnosti Ústavu pamäti národa, s. 98 – 99.

NEUPAUER, František: Učiteľia prekročili železnú oponu, 100 – 101.

APPENDIX

LACKO, Martin: Slovensko stratilo doktora Deáka, s. 102.

KOŠÍKOVÁ, Marta: Za Karolom Noskovičom, s. 103.

HRUBOŇ, Anton: Mičev, S. a kol.: Slovenské národné povstanie 1944, s. 104 – 107.

MITÁČ, Ján: Spišiak, J.: Spomienky z Budapešti 1939 – 1945, s. 107 – 109.

KINČOK, Branislav: Hanzlík, F.: Bez milosti a slitování. B. Reicin – fanatik rudého teroru, s. 109 – 110.

Ústav pamäti národa
Bratislava 2012
ISBN 978-80-89335-49-7

PASTIERI V OSÍDLACH MOCI Komunistický režim a katolícki kňazi na Slovensku v rokoch 1948 – 1968

Pavol Jakubčín

Nová monografia približuje snahu komunistickej štátnej moci využiť katolícku cirkev na Slovensku prostredníctvom jej kňazov najmä v rokoch 1948 – 1968. V práci sú zachytené a analyzované ciele, ktoré štátna moc využitím katolíckych kňazov sledovala, ako aj najdôležitejšie metódy, ktoré orgány štátnej moci využívali. K hlavným cieľom patrila snaha primäť kňazov, aby sa stali akýmiisi propagátormi komunistických ideí medzi katolíckym obyvateľstvom, prípadne, aby aspoň navonok podporovali budovanie „novej socialistickej spoločnosti“. Nemenej dôležitým i keď navonok skrytým cieľom bolo nenápadné zapojenie samotných kňazov do boja proti náboženstvu a cirkvi. Pozornosť je v práci venovaná najmä trom tematickým okruhom: pokusom komunistov využiť katolíckych kňazov prostredníctvom vytvorenia jednotnej kňazskej organizácie či združenia; usmerňovaniu a využívaniu kňazov pomocou siete štátnych úradníkov v okresoch a krajocho; činnosti štátnej bezpečnosti, smerujúcej k získaniu kňazov na tajnú spoluprácu s cieľom boja proti aktivitám biskupov, kňazov i aktívnych laikov. Snaha o inštrumentalizáciu a využitie katolíckej cirkvi rozhodne nebola len špecifikom komunistov. Podobné pokusy a zámery boli vo väčšej či menšej miere prítomné aj v niektorých ďalších ideologických smeroch a režimoch. V prípade komunizmu však práve jeho totalitný charakter umožnil rozvinúť tieto snahy do takých rozmerov, ktoré v našom geopolitickom priestore nemali obdobu.

PADLÍ, ZOMRELÍ A ZABITÍ SLOVENSKÍ VOJACI V PRIEBEHU PROTISOVIETSKÉHO ŤAŽENIA (JÚN 1941 – AUGUST 1944)

Ústav pamäti národa na svojich internetových stránkach zverejnil zoznam padlých, zomrelých a zabitých slovenských vojakov v priebehu protisovietskeho ťaženia (jún 1941 – august 1944).

Podľa zákona o pamäti národa patrí medzi úlohy Ústavu pamäti národa systematicky zhromažďovať a odborne dokumentačne spracovávať všetky druhy informácií, dokladov a dokumentov vzťahujúcich sa na dobu neslobody. Keď NR SR prijímala v roku 2002 tento zákon, v preambule okrem iného zdôraznila, že má na pamäti veľké množstvo obetí, ktoré utrpel slovenský národ v rokoch druhej svetovej vojny. Jednou z takýchto skupín sú aj obeť z radov slovenských občanov zmobilizovaných do vojny proti ZSSR.

Dňa 24. júna 1941 sa slovenská armáda pripojila k nemeckému útoku proti ZSSR. Najviac obetí si vojna vyžiadala z ročníkov 1919, 1920 a 1921. Boli to ročníky mužov, ktorí vykonávali prezenčnú službu práve v tomto tragickom období. Ich obeť boli počas komunistickej totality tabuizované. Pamiatka viac než tisíce padlých bola už od roku 1945 potláčaná: mená padlých sa nedostali ani na pomníky v ich rodných obciach či mestách. Mnohí z tých, čo prežili, sa v povojnovom období stali obeťou diskriminácie. Zverejnením menoslovu obetí obdobia neslobody prispievame k zaplneniu jedného z bielych miest našich dejín a súčasne k vyrovnaniu sa s našou minulosťou, čo je jedným z kľúčových cieľov existencie ÚPN.

Zoznam padlých, zomrelých a zabitých slovenských vojakov v priebehu protisovietskeho ťaženia nájdete na našej internetovej stránke www.upn.sk